

REVISTĂ DE CULTURĂ

Doina ANGHEL

Lavinia DUMITRAȘCU

Adrian-Corneliu GHIȚĂ

Bianca KARDA

Mădălina-Ioana MANOLACHE

Ovidiu MUNTEAN

Anemari Monica NEGRU

Dana Roxana NICULA

Rodica NIȚU

Iulia TEODORESCU

Irina PETROVICIU

Florin ALBU

Marian VIRGOLICI

Dan RAMF

Sanda SAFTA

Mirela POPA-ANDREI

Constantin BĂJENARU

Anișoara BALOG

Iosif-Marin BALOG

Gherghina BODA

Marius CÂMPEANU

Mihai-Valentin IONESCU

Marin POP

Ionela Simona MIRCEA

Nicolae TEȘCULĂ

Marinela-Loredana BARNA

Teodora-Daniela MOȚ

Camelia CĂLIN

Ovidiu-Constantin SAVU

Elena ZÎRNĂ

Consiliul Județean Brașov
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov

Țara Bârsei

Revistă de cultură
2022

Brașov, 2022

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură finanțată de Consiliul Județean Brașov
și editată de Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfatului nr. 25, cod 500025
Tel.: 0268.477.864
e-mail: casa.muresenilor@gmail.com
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colegiul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Cristina Seitz
Marinela-Loredana Barna
Bianca-Luminița Micu

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru
afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

CUPRINS

SESIUNEA DE COMUNICĂRI „ȚARA BĂRSEI”, 5-6 MAI 2022 „Cultură și civilizație în secolele XVIII-XX”

Camelia CĂLIN <i>Elveția – patria ideală a Goleștilor pașoptiști.....</i>	9
Mirela POPA-ANDREI <i>Lideri români ardeleni în epoca militantismului național (1861–1865): corespondența dintre Ioan Florian și George Barițiu.....</i>	17
Anișoara BALOG, Iosif-Marin BALOG <i>Profil de grup și analiză prosopografică asupra deputaților ardeleni în Reichsrat-ul de la Viena (1863–1864).....</i>	28
Lavinia DUMITRAȘCU <i>Podul de la Cernavodă – cale deschisă României spre lumea întreagă, în paginile „Gazetei Transilvaniei”.....</i>	39
Constantin BĂJENARU <i>Societatea făgărășeană ilustrată în paginile periodicului umoristic și satiric „Calicul” (1881–1905).....</i>	47
Marinela-Loredana BARNA <i>Corespondența dintre dr. Amos Virgiliu Frâncu și dr. Aurel Mureșianu – aspecte privind activitatea „Gazetei Transilvaniei”.....</i>	58
Ovidiu-Constantin SAVU <i>Traian Dumitru Mureșianu (1864–1901) – un artist uitat.....</i>	64
Teodora-Daniela MOȚ <i>Sport și industrie în perioada Belle Époque.....</i>	73
Sanda SAFTA <i>Viața mai puțin cunoscută a primei femei doctor în drept din lume – Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu.....</i>	87
Mădălina-Ioana MANOLACHE <i>Cultura națională și colecționismul românesc. Muzeul de artă națională al doctorului Nicolae Minovici.....</i>	100

Nicolae TEȘCULĂ	
<i>Ordinul Bunilor Templieri și prezența acestora la Mediaș la începutul secolului XX.....</i>	108
Mihai-Valentin IONESCU	
<i>Regimul ocupației militare germane în orașul Câmpulung (16 noiembrie 1916 – 14 noiembrie 1918).....</i>	115
Marius CÂMPEANU	
<i>Participarea românilor din comuna Cernești (județul Maramureș) în Primul Război Mondial.....</i>	124
Anemari Monica NEGRU	
<i>Despre Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române și liderele ei.....</i>	129
Doina ANGHEL	
<i>Atitudini și stări de spirit în Basarabia anului 1918 din perspectiva preotului militar al Regimentului 6 Vânători, Gheorghe Crețu.....</i>	144
Dana Roxana NICULA	
<i>Familia Poroineanu – destine, fapte, întâmplări</i>	155
Elena ZÎRNĂ	
<i>Un document inedit din 1920, privind eforturile pentru organizarea orfelinatului în comuna Satulung.....</i>	170
Ovidiu MUNTEAN	
<i>Centenarul încoronării de la Alba Iulia. Mărturii medalistice din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.....</i>	177
Ionela Simona MIRCEA	
<i>Episcopia Armatei Române și Episcopia de Alba Iulia (1921–1948).....</i>	190
Marin POP	
<i>Participarea organizației Partidului Național Român din județul Brașov la alegerile parlamentare din anul 1922.....</i>	205
Gherghina BODA	
<i>Din activitatea Camerei de comerț și industrie Deva în perioada 1924–1928.....</i>	214
Adrian-Corneliu GHIȚĂ	
<i>Tradiții aeronautice brașovene.....</i>	221
Bianca KARDA	
<i>Horia Petra-Petrescu. Un colecționar necunoscut.....</i>	230

Dan RAMF	
<i>Refugiați în timpuri de război, frații Ioan și Victoria Chmara, comuna Ceahor, Bucovina de Nord</i>	237
Rodica NIȚU	
<i>Pe urmele unui artizan al pietrei. Meșterul sculptor muscelean – Constantin Ștefan.....</i>	250
Iulia TEODORESCU, Irina PETROVICIU, Florin ALBU, Marian VIRGOLICI	
<i>Aspecte inedite cu privire la identificarea coloranților și tehnica de execuție a unor piese textile lucrate în tehnica sprang.....</i>	262
AUTORII DIN ACEST VOLUM.....	276

SESIUNEA DE COMUNICĂRI
„ȚARA BĂRSEI”, 5-6 MAI 2022

„CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE
ÎN SECOLELE XVIII-XX”

Camelia CĂLIN

ELVEȚIA – PATRIA IDEALĂ A GOLEȘTILOR PAȘOPTIȘTI

SWITZERLAND – THE IDEAL LAND FOR THE GOLESCU FAMILY

Abstract: For the Golescu family, enthusiastic travellers across Europe in the first half of the 19th century, Switzerland embodied the ideal homeland. There they met their political ideal (the republic), their social ideal (“In all Switzerland, there is no noble and poor, but all are fellow countrymen”) and, last but not least, their aesthetic ideal, inspired by the grandeur of the Alps. In 1826, Dinicu Golescu explored Switzerland, where he left two of his children to study under the supervision of Rodolphe Töpffer, in Geneva. The Swiss experience was the highlight of his travels. The generation that would follow him, that of his sons, would reverse the ratio: the sublime nature became the focal point, and humanity was idealized in accordance with the concepts of the 1789 Revolution. All members of the Golescu family were sincere admirers of Switzerland, whose civilization they would have liked to import to their little country at the foot of the Carpathians Mountains.

Stabilită la sfârșitul secolului al XIII-lea, Confederația elvețiană a supraviețuit invaziei napoleoniene, dar și războiului civil din 1847 în urma căruia cantoanele au optat pentru o formă federală de organizare, statuată într-o constituție care prevedea o largă autonomie cantonală și libertăți individuale importante. Prin amendarea constituției în 1874, apărarea, comerțul și legiferarea deveneau responsabilități ale guvernului federal, dar poporul își exercita puterea de decizie directă prin referendum. După doi ani de foamete (1816–1817) și încheierea războaielor napoleoniene, agricultura și turismul s-au modernizat și au adus o importantă contribuție la dezvoltarea economică a Elveției. Cele mai semnificative schimbări, ca de altfel și cele mai mari venituri, se făceau în industria textilă. Prima filatură mecanizată a funcționat începând cu 1801 în Sankt Gallen, iar prima fabrică cu capacitate extinsă de producție în 1802, la Zürich. Revoluția industrială a fost rapidă și extinsă, Elveția devenind, până la jumătatea secolului al XIX-lea, a doua cea mai industrializată țară din Europa, după Marea Britanie¹.

În ultima decadă a secolului al XVIII-lea, în mentalul călătorilor europeni, dar în special al celor britanici, angajați în Marele Tur, se va produce o schimbare semnificativă. Elveția se va transforma din barieră montană incomodă care bloca accesul spre Roma și antichitățile italiene, într-un spațiu romantic și un spectacol al măreției naturii care devine în sine o atracție turistică. În bună măsură această transformare culturală s-a datorat impactului scrierilor lui Jean-Jacques Rousseau, cartografierea scrierilor lui, fictive și autobiografice, asupra zonei a determinat evocări succesive ale vizitelor turistice și ale scrierilor de călătorie, atât în mediul privat, cât și public. Călătoria în Elveția devine accesibilă fie prin repetarea ulterioară a experienței de către alții, fie

¹ Edgar Bonjour et al., *A short History of Switzerland*, Oxford, 1952, p. 191.

prin propriile călătorii, fie prin răsfoirea paginilor în salonul de acasă². Încheierea războaielor în Europa a fost urmată de o efervescentă a călătoriilor, în special pe vechile itinerarii ale Marelui Tur, însoțită de o creștere spectaculoasă a jurnalelor care narau experiențele trăite. Locurile sau zonele turistice canonice ale secolului al XIX-lea erau legate indisolubil de anumite referințe literare și de figuri uriașe ale culturii europene. Geneva și zonele adiacente au fost asociate cu Voltaire și Rousseau, în special cu acesta din urmă, așa cum va consemna și valahul călător de la Golești³. După moartea celor doi (1778), afluxul turistic a sporit dorința de a simți și de a „savura” atmosfera autentică a caselor în care aceștia au trăit și au creat, a potecilor pe care s-au plimbat. La rândul lor, Edward Gibbon și Germaine de Staël au contribuit la sporirea faimei acestui canton și la atragerea de călători în zonă.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, după sfârșitul epocii napoleoniene, turismul devine o activitate tot mai populară, de larg consum, susținută de ghiduri, de cultura scrisă (literatura) și cea vizuală. Astfel, una dintre cele mai influente teorii din epocă a fost cea a pitorescului („the theory of the picturesque”), formulată de William Gilpin, care, aplicată în domeniul turistic, propunea tratarea și înțelegerea peisajului ca tablou.

*

În spațiul elvețian Goleștii și-au întâlnit idealul politic (republica), cel social („În toată Elveția, nobil și prost nu este, ci toți sunt frați compatrioți”⁴) și, nu în ultimul rând, pe cel estetic, inspirat de măreția Alpilor.

În ultima dintre călătoriile sale central-europene, cea din 1826, Dinicu Golescu a explorat Elveția, unde și-a lăsat doi dintre copii la studii, la Geneva, sub îndrumarea lui Rodolphe Töpffer⁵. Experiența elvețiană a fost punctul culminant al călătoriilor boierului valah. A trecut prin 9 din cele 22 de cantoane elvețiene, timp în care a admirat și s-a minunat de tot ce a văzut: organizarea administrativă, politică și ostășească, arhitectura, știința de carte a locuitorilor, școlile numeroase, fabricile și modul în care erau cultivate terenurile, drumurile și indicatoarele rutiere. Dinicu a fost atent în mod special la oameni și realizările lor. Vede diferențele locale, menționând că fiecare canton are monedă, obiceiuri și legi proprii⁶, dar nu-i scapă nici acele elemente care unesc și care creează coeziunea socială necesară succesului corpului național: „Toți lăcuitorii sânt ostași, și la vreme de trebuință fieșcare trebuie să slujească; iar în vreme de pace numai pentru buna orânduială slujesc cu rând”⁷. O astfel de abordare a binelui colectiv de către cetățeni generează abundență, securitatea fizică și confort psihic, atât

² Angela Esterhammer, Diane Piccitto, Patrick Vincent, *Romanticism, Rousseau, Switzerland. New Prospects*, Palgrave Macmillan, 2015, p. 84.

³ *Ibidem*, p. 85.

⁴ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ediția Nerva Hodoș, Pitești, Editura Tiparg, 2010, p. 179.

⁵ Nicolae Iorga, *Goleștii și alți elevi ai lui Töpffer în Geneva*, Academia Română, seria III, tom VI, 1925, Memoriile Secțiunii Istorice, pp. 79–85.

⁶ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 179.

⁷ *Ibidem*, p. 180.

la nivel comunitar, cât și la nivel individual. Dinicu Golescu numește aceste realizări economico-sociale cu termenul de „fericiri”⁸. Prima dintre ele este libertatea, urmată de buna ocârmuire, ambele fiind atribuite lui Willhelm Tell („Guliem Tel”)⁹, personaj istoric devenit mit fondator al națiunii elvețiene. În același timp condiție necesară pentru a atinge modernitatea socială, dar și instituție comunitară aflată în slujba individului, școala este nominalizată în mai multe rânduri ca fiind unul dintre elementele definitorii ale „fericirii” elvețiene. Dinicu Golescu menționează existența școlilor în fiecare sat¹⁰, dar și a școlilor cu diferite specializări, a universităților, institutelor și a „pansioanelor” în mediile urbane¹¹, ca de exemplu, așa cum era la Geneva, cel mai cosmopolit și mai dinamic centru urban. Din aceste trei „fericiri”, la care se adaugă munca cu folos și spre beneficiul comunității, decurg toate celelalte pe care Dinicu Golescu le admiră și le pomenește în relatarea sa de călătorie: nespusa frumusețe a localităților cu casele frumos aliniate, respectând o arhitectură nouă și unitară, cu grădini și vii îngrijite; sistemul rutier bine dezvoltat, impecabil întreținut și marcat; ogoarele lucrate; animalele îngrijite; fabricile multe din toate ținuturile; podurile trainice; hanuri și birturi curate; utilitățile care marchează un spațiu urban ca fiind modern (străzi largi, pomparea apei curente în oraș, zona de promenadă, iluminatul stradal, instituțiile culturale fundamentale – biblioteca, cabinetul de antichități sau curiozități, muzeul, observatorul astronomic, universitatea). Desigur, frumusețea naturii nu îi scapă boierului muntean, dar ea devine interesantă pentru el doar atunci când este modelată de factorul uman, acest tip de gândire fiind unul dintre cele mai importante reflexe culturale ale elitelor europene crescute în spiritul Iluminismului. Modernitatea economică și politică și-a mobilizat resursele, ideile și energiile ei raționale, tehnice și științifice pentru a cuceri natura, acțiune înțeleasă ca fiind premisa atingerii unor niveluri tot mai ridicate de trai, dar și a instaurării unui regim politic cu adevărat democratic. Două astfel de situații de „îmblânzire” a naturii conform voinței omului sunt relatate de Dinicu Golescu, respectiv reconfigurarea terenurilor accidentate și reproducerea controlată a animalelor domestice. „Cum și unde s-au întâmplat câte o râpă sau cea mai mică nepotrivire a locului, ei pe tot anul câte puțin au săpat de sus și au aruncat în groapă, până au oblit¹² și au înfrumusețat locul ce au fost urât și nefolositor”¹³, ne spune călătorul. Este, în mod categoric, o acțiune motivată economic (câștigarea de teren pentru culturi), dar și civic (înfrumusețarea spațiului comun de trai). Descifrăm aici ideea iluministă de

⁸ *Ibidem*, p. 182.

⁹ Eroul național al Elveției. Existența lui istorică ridică numeroase semne de întrebare. Potrivit legendei populare, el a fost un țăran din Bürglen, în cantonul Uri, în secolul al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, care a sfidat autoritatea austriacă, ucigându-l pe guvernator. Urmarea acestor evenimente a fost revolta poporului împotriva dominației austriece. Forma clasică a legendei apare în *Chronicon Helveticum* (1734–36), de Gilg Tschudi, care dă noiembrie 1307 ca dată a faptelor lui Tell și Anul Nou 1308 ca dată a eliberării Elveției și a stabilirii Confederației elvețiene. La începutul epocii romantice a revoluțiilor naționaliste, legenda lui Tell a căpătat un renume mondial prin intermediul emoționantei piese Wilhelm Tell (1804) a dramaturgului german Friedrich von Schiller. <https://www.britannica.com/topic/William-Tell>, accesat la data de 3 mai 2022.

¹⁰ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 182.

¹¹ *Ibidem*, p. 191.

¹² a obli = a nivela, a îndrepta, <https://dexonline.ro/intrare/obli/101473>, accesat la data de 29 aprilie 2022.

¹³ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 182.

control al naturii, pe care s-a suprapus un element fundamental al statului național: afirmarea stăpânirii asupra pământului sacru al patriei. Aproape de finalul relatării sale, Dinicu Golescu remarcă și faptul că de primăvara până toamna târziu a văzut în fiecare zi peste câmpuri oi cu miei și explică: „Aceasta nu este urmare a firii dobitoacelor, ci meșteșugirea sătenilor, și pentru folosul și mulțumirea acelor ce vor voi să aibă carne de miel totdeauna”¹⁴. Această căutare a bunăstării umane prin cucerirea naturii a fost percepută, în secolele XVIII–XIX, ca o acțiune morală cu impact asupra eliberării individului din limitele condiției sale și, pe cale de consecință, permițând o raționalizare crescută a relațiilor sociale¹⁵.

Boierul muntean observă, compară și apoi nu se sfiește să comenteze, de exemplu ca să lămurească de ce, la noi, poporul și, într-un sens mai larg și mai sfânt, Patria nu pot beneficia de „fericirile” identificate în spațiul elvețian: nestatornicia, neunirea și tocmelile. Primul dintre motive este extern și ține de evoluția relațiilor internaționale în care principatul muntean era mai mult teatru de război: „căci în vreme de 24 de ani, de 4 ori ne-am lăsat casele și tot avutul fugind în străinătate, și, când ne-am întors, am găsit toate desființate”¹⁶. Al doilea motiv se poate „traduce” ca lipsa spiritului civic și a unui proiect societal de modernizare, iar cel de-al treilea, mita, a fost și a rămas o caracteristică în durata lungă a istoriei noastre: „Iar cea de al doilea este căci, când să făcea chibzui și tocmeli de a sa lucra vreun ce obștesc, în socoteala contracțiilor¹⁷, întâiaș condeiu cu meșteșugire să trecea banii ce trebuia să se dea la Domnie dar, ca sa primească Domnul să se facă acel bun lucru, în loc și de la sine să fii jertfit o mică sumă de bani și toate chipurile de ajutoare, ca să poată a să slăvi, căci în zilele otcârmuirii Măriei Sale s-au întemeiat un ce folositor”¹⁸.

*

Omul romantic al secolului al XIX-lea a fost educat să simtă o reală plăcere în a explora și admira natura, sensibilitatea lui pregătindu-l să fie, în aceeași măsură, uimit, extaziat și înfricoșat. Dinicu Golescu nu a fost singurul călător entuziast al familiei. Fiii, soția, nepoatele și nepoții săi sunt, la rândul lor, călători experimentați, amatori de drumeții și de peisaje spectaculoase. Au străbătut Europa de la Londra la Constantinopol, au escaladat Carpații și Alpii, s-au supus cu pasiune curelor balneare, fiind oaspeți frecvenți ai spa-urilor, fie în Muntenia, Transilvania sau Europa centrală și vestică. A străbate cărările înguste ale munților pentru plăcerea de a admira sublimul vârfurilor montane sau pentru a trăi „oroarea” unei priviri care să iscodească adâncurile unei prăpăstii, denotă un nou tip de sensibilitate, față de curiozitatea practică a lui Dinicu Golescu, iar descendenții săi vor inversa raportul

¹⁴ *Ibidem*, p. 199.

¹⁵ Gérald Berthoud, *The 'spirit of the Alps' and the making of political and economic modernity in Switzerland*, în „Social Anthropology”, 2001, 9, 1, p. 84.

¹⁶ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 188.

¹⁷ Cei care luau în antrepriză o lucrare publică.

¹⁸ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 188.

om-natură, aceasta din urmă devenind punctul focal al sensibilităților noii generații, cea a revoluționarilor pașoptiști.

Aflat la Paris în 1836, Alexandru C. Goleșcu (zis *Albu*) îi reproșează lui Ștefan C. Goleșcu lipsa de răspuns la scrisori, omisiune pe care o atribuie aroganței și mândriei cu care fratele mai mare l-ar fi tratat pe mezinul familiei. *Albu* nu își limitează atacul și dublează dojana prin invocarea educației primite de Ștefan „în țara în care omul este respectat, unde oamenii sunt egali, unde este disprețuit și lingușitorul și cel care vrea să fie lingușit”¹⁹. Iată reluată una dintre observațiile pe care și Dinicu le făcea despre elvețieni, dar, în acest moment al cercetărilor, nu se poate stabili raportul în care Alexandru ar fi fost influențat direct de opiniile tatălui său. Astfel, în virtutea educației primite în acel mediu de egalitate și fraternitate, răspunsurile la scrisori din partea lui Ștefan ar fi trebuit să fie cu mult mai prompte și mai frățești. Pe parcursul scrisorii, *Albu*, cu impetuozitatea omului tânăr de 18 ani, dezvăluie calitățile pe care el le visa întruchipate de cea care i-ar fi devenit soție: patriotă, virtuoasă, simplă, sensibilă la prietenie și la dragoste, „cu alte cuvinte vreau să posede virtuțile unei bune elvețiene și, în plus, să fie pasională ca o italiancă”²⁰. Visul lui avea și un chip real: posesoarea unor astfel de virtuți și a unui spirit pasional meridional nu era alta decât faimoasa prințesă Elena Ghica, mai bine cunoscută cu numele Dora D’Istria.

La zece ani distanță de la plecarea din școala din Geneva, Ștefan Goleșcu revine în Elveția. Nicolae și Radu îi scriu de la București, bucuroși că el va revedea „această țară a deliciilor de care, numai apropiindu-te, îți inspiră inevitabil respect și fraternitate”²¹, „țară în care libertatea și fraternitatea strălucesc”²². Generația pașoptistă introduce un element nou în discursul despre Elveția, respectiv *mitul Alpilor*, „acești uriași protectori ai independenței elvețiene”²³. Goleștii pașoptiști, educați la Geneva, au fost purtătorii unor idei generate în spațiul cultural elvețian, care aveau ca scop afirmarea și consolidarea unei identități naționale în care Munții Alpi, personificare a Naturii, nu sunt numai un simbol patriotic, ci munții sacri în jurul cărora diversitatea elvețiană se transformă în unitate și care netezesc diferențele culturale dintre comunitățile etnice și religioase ale Confederației. Încă din secolul al XVIII-lea, sintagma „*Ex Alpibus salus patriae*” („Din Alpi salvarea Patriei”) este asociată unor sensuri și valori menite să consolideze solidaritatea la nivel național²⁴.

O scrisoare din 1841 a lui Alexandru G. Goleșcu (zis *Arăpila* sau *Negru*) adresată vărului său Ștefan Goleșcu dă seama despre această viziune despre munți și rolul lor în istorie. Aflat în Elveția, rememorează drumețiile pe care le făcea împreună cu verii lui în Alpi și Carpați, momente de consolidare a unei prietenii autentice care avea la bază o comuniune de sentimente, aspirații, viziuni și o conștiință a misiunii lor

¹⁹ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, Imprimeria Națională, 1939, vol. II, p. 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 34.

²¹ *Ibidem*, p. 101.

²² *Ibidem*, p. 103.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Gérald Berthoud, *art. cit.*, p. 89.

sociale²⁵. „Munții – spune *Arăpila* – comunică ceva măreț și energic sufletelor noastre, ceea ce ne face să disprețuim obstacolele și să înfruntăm pericolele”²⁶ și să scriem „cele mai frumoase pagini de istorie”²⁷, așa cum făcuseră elvețienii de-a lungul secolelor. Alexandru G. Golescu extrapolează caracterul mândru și vitejia la toți locuitorii din zonele montane arătând că, indiferent de țară, deci de contextul politic și cultural, aceștia sunt iubitori ai libertății, „ultimii supuși și primii răsculați”²⁸. Mitul alpin a fost reprezentat concret prin cel mai semeț vârf al Alpilor, Mont Blanc. *Arăpila* și-ar fi dorit ca munții patriei lui să se înalțe la altitudinea acestei culmi înzăpezite și greu accesibile, care îi evoca țara mult iubită în care se născuse și datoria lui față de ea. Între munți și sufletul omului legătura este directă și puternică; pentru Alexandru G. Golescu natura maiestuoasă a Alpilor a modelat caracterul oamenilor și a înlesnit transformarea Elveției în patria ideală. Tot așa, dacă Munții Carpați ar fi fost mai înalți, sufletele românești s-ar fi înălțat spiritual, iar „dragostea de libertate ne-ar cuprinde inimile”²⁹. Inspirat de Carpați, un proiect de modernizare ar fi fost posibil prin desprinderea de tristețea și monotonia câmpiilor noastre, de ciocoismul orașelor, de letargia sătenilor și de nonșalanța boierilor³⁰. Modernitatea a fost un concept atât de des invocat în ultimul sfert de mileniu încât a devenit un instrument cu care se măsoară și stabilește adevărul de eroare, binele de rău atât la nivel individual, dar și la nivel social. Instituită de secolul al XVIII-lea, prin filosofii iluminiști, *modernitatea* are ca axă principală secularizarea și renunțarea la ceea ce am putea numi valorile metasociale în legitimarea diferitelor acțiuni și instituții. Ea s-a construit ca opoziție la *tradiție* care va fi de aici încolo reprezentată negativ, ca un amalgam de practici, idei și credințe, catalogate, de cele mai multe ori, ca fiind obscurantiste. Pe parcursul secolului al XIX-lea, în Elveția, ca de altfel în întreaga Europă și, desigur, și în România, comunitățile rurale (în particular cele montane) au fost supuse simultan unor caracterizări/analize/descreri care au permis crearea a două fluxuri de opinii complet opuse, pe de o parte desconsiderarea lor, iar pe de altă parte idealizarea³¹. Modul de viață tradițional a fost pus sub lupa modernității, demonstrându-se înapoierea și ignoranța acestor oameni și, pe cale de consecință, sărăcia și precaritatea comunităților montane/rurale. În același timp, acelorași oameni (țărani sau păstori) li se atribuiau rolul de gardieni ai valorilor specifice națiunii în curs de afirmare³². Regăsim și la Alexandru G. Golescu această abordare: prin comparație cu mediul urban și cu zonele de câmpie alterate fizic și moral, în zonele montane, pe lângă aerul pur, erau păstrate vigoarea, energia și noblețea caracteristice „românului verde”³³. Expresiile culturale ale muntenilor sunt catalogate ca fiind autentice: „(...)

²⁵ George Fotino, *op. cit.*, p. 131.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*, p. 132.

³¹ Vezi dualitatea mitului bunului sălbatic.

³² Gérald Berthoud, *art. cit.*, p. 85.

³³ George Fotino, *op. cit.*, p. 132.

trebuie să mergem să fraternizăm cu ei, să ne inspirăm din cântecele lor, expresie atât de adevărată a sufletelor lor și din acele legende care sunt conștiința trecutului lor”³⁴.

Un deceniu mai târziu și după un dureros eșec al revoluției, Elveția rămânea modelul de patrie ideală pentru Golești. Zinca Golescu o numește „pământul făgăduinței, unicul meu ideal”, îi admira natura și instituțiile, pe care, de altfel, nu le vedea funcționând vreodată în Valahia³⁵.

Între anii 1851–1856, corespondența familiei ne dezvăluie pasiunea unora dintre Golești pentru o localitate balneară elvețiană numită Louèche (Loèche-les-Bains sau Leukerbad)³⁶, situată în cantonul Valais. Prima referință la această localitate este din 1851, când Zinca Golescu îi scria lui Ștefan că sănătatea fiului ei mai mic era șubredă și că acesta dorea să plece la băi în Elveția, la Louèche³⁷. În același an, spectrul expulzării revoluționarilor pașoptiști, atât din Franța, cât și din Elveția, stârnea îngrijorare și o atitudine un pic ofensată a Goleștilor în fața perspectivei ca cei doi stâlpi ai rațiunii și democrației să se alăture statelor opresoare. Zvonul conform căruia președintele Franței, Napoleon Bonaparte (viitorul Napoleon al III-lea), urma să acționeze ca „jandarm” al Rusiei și să treacă la alungarea revoluționarilor prilejuiește următoarea remarcă a lui Alexandru G. Golescu care anunță că s-ar putea stabili în Elveția: „Un mic canton elvețian va fi fără îndoială mai independent față de un prințisor (*principicule*, în original) rus”³⁸.

În februarie 1852, *Albu* Golescu trimite o lungă scrisoare adresată atât vărului său *Arăpila* (Alexandru G. Golescu), cât și bunului său prieten Nicolae Bălcescu. În finalul ei, *Albu* se adresează lui Bălcescu cu propunerea de a se întâlni toți trei la Louèche, unde spera să găsească vindecarea pentru bolile lor fizice sau sufletești: „Sunt sigur că aceste băi îți vor face mult bine și apoi aerul Elveției, marea natură, parfumul cabanelor, toate acestea te vor distra de la boala ta și toți trei ne vom vindeca, fiecare de durerea lui, Alexandru de ranchiuna sa împotriva francezilor și noi doi de ipohondria noastră”³⁹. În vara aceluși an, Zinca își exprima speranța ca frații să se regăsească în localitatea alpină, după patru ani de la despărțire. Ștefan Golescu se afla deja acolo pentru sezonul de vară⁴⁰, dar ceilalți nu au putut ajunge.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 23.

³⁶ Apele termale au fost descoperite și utilizate pe teritoriul elvețian încă din epoca romană, iar cele de la Louèche au fost menționate încă din 1229. Ca peste tot în Europa balneară, și în localitatea elvețiană menționată secolul al XIX-lea a fost „secolul de aur” al băilor termale. Acolo unde apa minerală trebuia încălzită, bazinele erau individuale, dar la Louèche aveau și bazine colective, care erau umplute noaptea pentru ca apa termală fierbinte să se poată răci suficient pentru tratamentele de a doua zi. Dușurile erau cunoscute din secolul al XVI-lea, dar, până în secolul al XIX-lea, medicina „oficială” le-a contestat. Dușurile ascendente, descendente, „în ploaie” erau printre practicile uzuale de la Louèche. Sub influența unor centre balneare renumite precum Carlsbad, Badgastein sau Bad Ischl, stațiunea a început să dezvolte o întreagă infrastructură dedicată petrecerii timpului liber de către oaspeții aflați la băi: saloane, biblioteci, fumoare, săli de concerte, parcuri, alei acoperite, pavilioane, cazinouri. Quirinus Reichen, *Bains*, în „Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)”, versiunea din 04.05.2017. <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/016308/2017-05-04/>, accesat la data de 30 aprilie 2022.

³⁷ George Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 220.

³⁸ *Ibidem*, p. 244.

³⁹ *Ibidem*, p. 298.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 362–363.

Un an mai târziu, în 1853, Zinca, Alexandru (*Albu*) și Radu Golescu erau, la rândul lor, turiști în Elveția. Îi regăsim mai întâi la Geneva, apoi la Louèche, stațiune spre care au plecat pe 16 iulie. Cu această ocazie aflăm care erau traseul și mijloacele de transport folosite pentru a ajunge în localitatea de destinație: traversau Lacul Geneva cu vaporul și debarcau la Villeneuve, de unde își continuau călătoria cu diligența până la Louèche. Pentru Zinca indicațiile terapeutice erau clare (în perioada de iarnă suferise o puternică inflamație a căilor respiratorii), cura termală urmând să fie însoțită de încă 15 zile de tratament depurativ la Geneva⁴¹.

În 1855, Zinca Golescu nu mai este deloc încântată când Ștefan îi transmite că băile elvețiene atât de iubite de Golești nu erau bine îngrijite, iar locuitorii erau acuzați de rea voință și lene⁴². Cu toate acestea, Ștefan Golescu îi transmitea bonomului său frate Radu că aerul rece al Alpilor, și poate și micile neajunsuri administrative constatate, puteau fi ușor suportate sub privirile vii și ardente ale frumoaselor înotătoare care abundau la Louèche⁴³.

Plăcerea de a petrece un sejur la băi avea un preț destul de mare, pe care, uneori, nici boierii nu îl puteau acoperi ușor. Ultima mențiune a unui sejur la Louèche este din august 1856, într-o scrisoare a lui Alexandru (*Albu*) către fratele său Ștefan. Această epistolă ne dezvăluie o informație importantă, respectiv cât anume îl costa întregul sejur și ce servicii erau incluse: „Am venit aici pe 24 iunie și, presupunând că spre sfârșitul lunii august voi fi plecat, asta ar face o perioadă 66 de zile; la 10 franci⁴⁴ pe zi, una peste alta, incluzând băile, dușurile, medicul și gratificația, dă suma rotundă de 660 franci⁴⁵. Bani de care nu prea dispunea, rugându-l pe fratele său să-l împrumute pentru a acoperi datoria.

*

Motivele care i-au determinat pe Golești să aleagă Elveția ca destinație erau cu mult mai sentimentale decât necesitatea terapeutică sau dorința de confirmare a statutului social prin frecventarea unui mediu specific elitei. Sejururile lor în țara alpină au fost determinate de afinități intelectuale și afective cu acest spațiu. „Natura alpină, acești munți maiestuoși, acești ghețari superbi, aceste torente impetuoase, această vigoare admirabilă în forme și colorit, amintirea atâtor lucruri admirabile pe care o mână de oameni le-au împlinit în acest loc, toate acestea vorbesc în același sens⁴⁶, adică în cel al admirației necondiționate pentru patria formativă, în care natura și destinul istoric erau marcate de măreție.

⁴¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 34.

⁴² *Ibidem*, p. 121.

⁴³ *Ibidem*, p. 123.

⁴⁴ Prin Constituția din 1848 se stipula înlocuirea monedelor cantonale cu francul elvețian și adoptarea sistemului decimal, iar din 1850 a început emiterea și punerea în circulație. Greutatea, titlul și diametrul acesteia corespundeau francului francez. <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/013671/2013-07-11/>, accesat la data de 30 aprilie 2022.

⁴⁵ George Fotino, *op. cit.*, vol. IV, pp. 165–166.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 365.

Mirela POPA-ANDREI

LIDERI ROMÂNI ARDELENI ÎN EPOCA MILITANTISMULUI NAȚIONAL (1861–1865): CORESPONDENȚA DINTRE IOAN FLORIAN ȘI GEORGE BARIȚIU¹

ROMANIAN TRANSYLVANIAN LEADERS IN THE ERA OF NATIONAL MILITANCY (1861-1865): THE CORRESPONDENCE BETWEEN IOAN FLORIAN AND GEORGE BARIȚIU

Abstract: *The correspondence between Ioan Florian and George Barițiu is valuable because of the data they provide regarding the years of Austrian liberalism. It completes or nuances certain information about one of the most significant periods in the history of the Romanian national movement in the 19th century. It was an era in which the highest goals were fulfilled through the laws passed by the Sibiu Diet. Ioan Florian played an important role in all the actions and events of the “constitutional era” starting with the National Assembly in Sibiu in January 1861 and the organizational and administrative activities that preceded the establishment of Năsăud district, until the installation as captain of the district of Alexandru Bohățel. He represented the Năsăud district in the Sibiu Diet together with Ioachim Mureșianu. Eager to contribute to the creation of a solid legislative and institutional base for the newly established autonomous district, Ioan Florian was one of the first Năsăud residents to return to their homeland in June 1861. Returning to Năsăud, Florian will be one of the main correspondents of the former Năsăud border regiment, for both Barițiu and Iacob Mureșianu, to whom he provided materials for *Gazeta Transilvaniei*. Thanks to Florian’s letters we have an accurate picture of the course of events that took place in the territory of the former Second Border Regiment in those years of great political effervescence, as well as information on the political decisions taken by the Romanian leaders during the Sibiu Diet in 1863, and later in Cluj in 1865.*

Este bine cunoscut faptul că George Barițiu a purtat o corespondență extrem de bogată cu numeroase personalități politice sau culturale ale vremii sale². Datorită diversității preocupărilor sale, a faptului că a primit mii de scrisori de la sute de persoane, de multe ori s-a aflat în imposibilitatea de a răspunde cu promptitudine tuturor celor ce-i scriau. Însă epistolele pe care le-a primit, chiar dacă au rămas fără răspuns, au fost cu siguranță lecturate, iar informațiile primite prin intermediul lor și-au găsit locul în

¹ Menționăm faptul că o variantă mai restrânsă a acestui articol a fost publicată în volumul *George Bariț și contemporanii săi. Corespondență primită*, vol. XI, ed. Iosif Marin Balog et al., București, Editura Academiei Române, pp. 83–89.

² Această bogată corespondență (primită și trimisă) a fost, în cea mai mare parte, publicată în faimosul epistolar *George Bariț și contemporanii săi*, o colecție documentară apreciată de specialiștii români sau străini, care demarat în anul 1973 a ajuns în prezent la volumul XI. Vezi *Dicționarul Membrilor Institutului de Istorie din Cluj (1920–2020)*, coord. Mara Mărginean, Mirela Popa-Andrei și Attila Varga, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2020, p. LXXXIX.

lucrările³ sau în articolele sale referitoare la istoria românilor din Transilvania. Printre cei care i s-au adresat pe cale epistolară s-a numărat și Ioan Florian, unul dintre liderii reprezentativi ai districtului năsăudean. Corespondența dintre cei doi, identificată în Fondul „Manuscrise românești” al Bibliotecii Academiei Române, chiar dacă nu este prea generoasă sub raport cantitativ (opt scrisori trimise și una primită)⁴ este valoroasă prin datele pe care le furnizează cu privire la anii liberalismului austriac (1861–1865). Această corespondență întărește, completează sau nuanțează informațiile cu privire la una dintre cele mai semnificative perioade din istoria mișcării naționale românești din secolul al XIX-lea, o perioadă a efuziunii, a speranței, o epocă în care cele mai înalte deziderate și-au găsit împlinirea, prin legile votate de Dieta de la Sibiu, dar care s-a încheiat brusc și indezirabil pentru români odată cu Dieta de la Cluj (noiembrie 1865).

Ioan Florian: origine socială, parcurs educațional și profesional

Dacă despre George Barițiu sau despre alți membri ai elitei românești din sudul Transilvaniei s-a scris relativ mult, multe personalități năsăudene cu nume sonore în epocă și cu un rol important în viața publică a societății ardelene au fost tratate cu o anumită parcimonie de către istoriografia românească. Printre aceste personalități se numără Ioachim Mureșianu⁵, Leontin Luchi⁶, Spiridon Fetti⁷, Ioan Florian ș.a., lideri politici reprezentativi ai românilor transilvăneni în anii liberalismului austriac. De aceea considerăm just și oportun ca în cele ce urmează să prezentăm succint câteva date referitoare la originea socială, parcursul educațional și cariera profesională a lui Ioan Florian.

Mai tânăr cu 17 ani decât George Barițiu, Ioan Florian s-a născut în 25 septembrie 1829, în satul Șoimuș (com. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud), în familia preotului greco-catolic Alexandru Pop(a). Așa cum se poate constata, atât Barițiu, cât și Florian proveneau din mediul preoțimii greco-catolice ardelene, marele publicist și om politic fiind născut în Jucu de Jos (comitatul Cluj). În vreme ce despre Barițiu putem afirma că provenea

³ A se vedea George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, Tipografia W. Krafft, vol. I–III, 1889–1891.

⁴ Cu toate că din corespondența lui Ioan Florian cu George Barițiu se subînțelege că a fost una reciprocă (de exemplu, în scrisoarea din 16 august 1861, Florian face referire la o scrisoare pe care o primise de la Barițiu, apoi în scrisoarea din 8 octombrie 1865 menționează o scrisoare pe care o primise de la Barițiu în 3 octombrie), până în momentul de față, nu am identificat scrisorile trimise de Barițiu lui Florian, cu o singură excepție. Este vorba de o scrisoare, datată 2/14 octombrie 1865, publicată în *George Bariț și contemporanii săi. Corespondență trimisă*, București, Editura Enciclopedică, 2003, vol. X, pp. 302–303 și republicată în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente*, București, Editura Academiei Române, 2019, vol. VII/2, doc. 256, p. 446.

⁵ Ioachim Mureșianu, rebrîșorean de origine, înrudit cu Iacob Mureșianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei”, după absolvirea „Academiei de drepturi” din Sibiu și-a continuat studiile juridice la Viena și Pesta. El a fost unul dintre reprezentanții de seamă ai ținutului năsăudean, deputat în Dieta de la Sibiu.

⁶ Luchi Leontin, originar din Feldru, căpitan cezaro-crăiesc (înainte de 1851), funcționar civil, jude de cerc (1854–1861), vicecăpitanul districtului (din 1861) și președinte al Judecătoriei colegiale din Năsăud (1861–1870). Vezi Adrian Onofreiu și Viorel Rus, *Personalități din granița năsăudeană: contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, pp. 77–78.

⁷ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 61–81.

dintr-o dinastie preotească, dat fiind faptul că și tatăl și bunicul său au fost preoți, în cazul lui Florian, putem spune că avea origini sociale ceva mai modeste, tatăl său, Alexandru, fiind cel dintâi preot din familie. Alexandru a fost fiul cantorului din Penticul Tecii, Pavel Pop, om simplu, dar cu mare respect pentru învățătură, care nu a precupețit niciun efort pentru a-și „purta” copiii la școală. Strădaniile i-au fost răsplătite, astfel că unul dintre fii i-a ajuns preot, iar alții doi au reușit să acceadă în rândul intelectualității rurale locale⁸. Urmând un traseu educațional oarecum prestabilit, Ioan Florian, nepotul cantorului Pavel Pop⁹, și-a făcut studiile liceale la Blaj, absolvindu-le în anul 1852. Cu toate că a avut un parcurs educațional exemplar, Ioan Florian nu a simțit chemare pentru a îmbrățișa o carieră preotească și, la fel ca George Barițiu, care la rândul-i urmăse studii teologice în „mica Romă” a Ardealului cu rezultate excepționale, a renunțat la un drum prestabilit, urmând o altă cale, îndreptându-se spre studii în domeniul dreptului și o carieră juridică, așa cum la vremea sa Barițiu a renunțat la o posibilă carieră teologică în favoarea uneia didactice și gazetărești.

Astfel, după finalizarea studiilor liceale, Florian a optat pentru *Academia de drepturi* din Sibiu, ale cărei cursuri le-a încheiat, conform diplomei de absolvire din 28 iulie 1855, ca „majorem primam”¹⁰. Încă din timpul studiilor s-a remarcat drept un bun cunoscător al limbilor română, maghiară, germană și latină, abilități care aveau să-i fie de folos în cariera profesională, dar și în cea politică¹¹. Atât în vremea studiilor blăjene, cât și a celor juridice sibiene a fost coleg cu Ioachim Mureșianu, cei doi fiind considerați, la modul simbolic (adică fără a beneficia efectiv de stipendii), primii bursieri ai Fondurilor Școlare Grănicerești¹².

Din septembrie 1855, Ioan Florian a fost admis de către Ministerul de justiție la „practica juridică”, pe care o putea face în calitate de judecător stagiar, fără a depune „examenul teoretic de stat”, ceea ce însemna că obținuse o clasificare bună¹³. În prima parte a anului 1856 a fost numit de Ministerul de justiție „ascultant”¹⁴, cu o leafă de 300 fl. v.a. pe an, depunând jurământul prescris în fața președintelui Tribunalului provincial suprem cu sediu la Sibiu. Câteva luni mai târziu, la 31 octombrie 1856 a fost trimis ca „ascultant” la oficiul cercual Făgăraș, pentru ca pe data de 24 august

⁸ Ana Grama, *Familia sibiană a lui Ioan Florian (1829–1894), președinte al Tribunalului regesc din Odorheiu Secuiesc*, în „*Angustia*”, 10, 2006, p. 83.

⁹ Schimbarea numelui de familie a avut loc în vremea studiilor liceale de la Blaj. În clasa sa erau mai mulți elevi cu același nume: Ioan Pop. La sfatul unui profesor, cu scopul de a nu fi confunțați, tânărul Ioan Pop din Șoimuș și-a schimbat numele de familie din cel de Pop în Florian. Uneori el s-a semnat și Ioan Florian Câmpianu, posibil după numele unui unchi de-al său Dănilă Pop, care se numea și Câmpianu. Vezi Ana Grama, *op. cit.*, p. 83.

¹⁰ Iuliu Moisil, *Figuri grănicerești născuți: Ioan Florian Câmpianu*, în „*Arhiva Someșană*”, 21, 1937, pp. 608–609.

¹¹ Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861–1876)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010, p. 173.

¹² Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 609. Cu toate că au fost nominalizați ca bursieri, în fapt ei nu au putut primi stipendii ce li s-ar fi cuvenit în calitate de urmași meritoși ai grănicerilor născuți, studenții la drept, întrucât deși bani ar fi existat, în acei ani de început ai regimului neoabsolutist, fiscal s-a opus materializării unei astfel de intenții.

¹³ Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 609.

¹⁴ Practicant.

1857, în urma unui dificil examen oral și scris (examenul Richter) să fie declarat, de către același președinte al Tribunalului suprem, admis („capabil”) pentru exercitarea funcției de judecător. În consecință, pe data de 5 septembrie 1857 a fost numit adjunct judecătoresc provizoriu pentru Ardeal¹⁵. În perioada studiilor sale sibiene și-a cunoscut viitoarea soție, fiica unui prosper comerciant sibian, Grigore (Gligor) Matei¹⁶. Căsătoria cu Anastasia Matei i-a asigurat intrarea într-o familie importantă, care dispunea nu doar de o avere considerabilă, ci și de relații solide și conexiuni extinse la nivelul elitei economice și politice românești din sudul Transilvaniei. Au avut împreună patru copii.

În contextul instalării noului regim politic, constituțional și liberal în monarhie și în Transilvania era o mare nevoie de juriști. Chiar și în districtul năsăudean, unde procentul celor alfabetizați era mai mare decât în alte regiuni ale Transilvaniei, numărul juriștilor cu pregătire universitară era mic, la începutul erei liberale fiind doar doi juriști cu studii superioare: Ioachim Mureșianu și Ioan Florian¹⁷. Astfel, în iunie 1861, în contextul reorganizării teritorial-administrative a Transilvaniei, a nevoii stringente de oameni competenți din punct de vedere profesional pentru districtele românești, mai ales de cei cu pregătire juridică superioară, Ioan Florian s-a numărat printre cei dintâi năsăudeni care au revenit pe meleagurile natale, dornic să contribuie la crearea unei baze solide, din punct de vedere legislativ și instituțional, pentru nou-înființatul district autonom. Dacă la începutul lunii iunie era încă la Brașov, în scurt timp a ajuns la Năsăud, având un rol major în pregătirea congregației generale din 18–19 iunie, dar și în desfășurarea efectivă, deținând calitatea de notar al acesteia. Cu prilejul adunării s-a remarcat prin rostirea unei frumoase cuvântări, prin care a salutat instalarea căpitanului suprem, Alexandru Bohățel, căruia i-a adus un sincer elogiu, asigurându-l de respectul, încrederea și susținerea năsăudenilor¹⁸. Într-un mod reverențios, dar totodată fratern, s-a adresat și consilierilor guberniali, Bethlen Gábor și Pál Sándor, prezenți la adunare, exprimând sentimentele de bucurie și recunoștință ale foștilor grăniceri față de împărat pentru înființarea Districtului autonom al Năsăudului și speranța unei bune colaborări cu „frații maghiari” în viitorul apropiat (scrisoarea din 25 iunie 1861¹⁹).

A făcut parte, așadar, de la bun început, din noul aparat administrativ al districtului, fiind numit prim-notar, calitate în care alături de Bohățel a jucat un rol important în organizarea acestuia, cei doi fiind de altfel și singurii funcționari cu studii juridice universitare din Năsăud, cel de-al treilea jurist al districtului, Ioachim Mureșianu, fiind încă la Pesta²⁰. Din cauză că nu exista un personal administrativ și judecătoresc pregătit

¹⁵ Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 609.

¹⁶ Ana Grama, *op. cit.*, pp. 77–84. Grigore Matei, al doilea deponent la Banca „Albina” și membru în comitetul de conducere al acesteia, era un negustor bogat și apreciat de elita intelectuală sibiiană, inclusiv de către mitropolitul Șaguna care l-a lăsat administrator testamentar al unora dintre fondurile sale.

¹⁷ Vezi Adrian Onofreiu, *op. cit.*, p. 161.

¹⁸ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, Tipografia Societate pe acțiuni, 1902, vol. II, p. 564.

¹⁹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 91–93.

²⁰ Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 601. Năsăudenii i-au solicitat lui Ioachim Mureșan, în repetate rânduri, să revină acasă, propunându-i-se fie funcția de vice-căpitan, fie pe aceea de fiscal sau asesor la judecătoria colegială, însă acest lucru nu s-a întâmplat. Atunci când a revenit în Transilvania, el a deținut unul dintre cele două

corespunzător, lui Bohățel și Florian le-au revenit sarcini multe și dificile atât de natură organizatorică, administrativă, cât și judecătorească în anii 1861–1865. Ulterior, Florian a fost numit fiscal și prim procuror (1862–1869), pentru ca între anii 1871 și 1876 să ocupe funcția de președinte al Tribunalului din Năsăud. În 1876, în contextul desființării districtului, Tribunalul a fost mutat la Bistrița, iar Ioan Florian a fost trimis ca președinte al Tribunalului din Odorheiu-Secuiesc, foarte posibil și cu scopul de a-l izola față de mișcarea națională românească²¹. A rămas în Odorheiu-Secuiesc până la sfârșitul vieții sale, decedând la un an după moartea soției sale, respectiv în 1894, fiind înmormântat la Sibiu în cavoul familiei socrului său, Grigore Matei.

Merită amintit faptul că Ioan Florian a fost preocupat de toate aspectele vieții sociale, nu doar de politică și justiție. În anii liberalismului austriac și în toată perioada funcționării districtului năsăudean s-a remarcat prin activitatea sa în domeniul administrativ, așa cum, de asemenea, s-a remarcat prin implicarea în susținerea vieții culturale românești. În acest sens, menționăm că el s-a numărat printre cei șapte semnatari năsăudeni ai memoriului din 10 mai 1860, care solicitau întemeierea ASTREI, pentru ca în a doua ședință de constituire a ASTREI, ținută la Sibiu în 24 oct./5 nov. 1861, să devină membru alături de alți trei năsăudeni²². A manifestat un interes deosebit pentru cauzele școlare ale ținutului năsăudean, a militat pentru deschiderea Gimnaziului năsăudean și ridicarea unui edificiu corespunzător²³, fiind cel care a redactat „Instrumentul fundațional pentru institutele de învățătură și educațiune din Districtul Năsăud”, act ce a avut rolul de a reglementa modul de organizare și funcționare a sistemului școlar năsăudean, inclusiv a Gimnaziului grăniceresc²⁴. A susținut proiectul întemeierii unei *Academii de drepturi* românească, purtând corespondență pe această temă inclusiv cu personalități publice din Principate²⁵, precum Calinic Miclescu²⁶ sau Ștefan Emilian²⁷ și, desigur, cu Barițiu și Iacob Mureșianu²⁸. A fost unul dintre cei dintâi membri ai Casinei române din Năsăud (Reuniunea română de lectură), înființată la începutul anului 1868, fiind ales vicepreședinte al acesteia în 1869²⁹. De asemenea, îl regăsim în rândul membrilor fondatori ai „Reuniunii de credit și păstrare din Năsăud”, înființată în 1873³⁰.

mandate de deputați ai Năsăudului în Dieta sibiană, remarcându-se prin activitatea sa în comisia juridică a acesteia.

²¹ *Ibidem*, pp. 610–611.

²² Adrian Onofreiu, *op. cit.*, p. 259.

²³ Mărturie în acest sens este și scrisoarea lui Florian din 29 octombrie 1863. Vezi *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 107–108.

²⁴ Iuliu Moșil, *op. cit.*, pp. 614–621; „Arhiva Someșană”, 8, 1928, pp. 105–108.

²⁵ A se vedea *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, scrisoarea din 29 octombrie 1863, pp. 107–108.

²⁶ Calinic Miclescu (1822–1886), cel dintâi mitropolit-primat cu statut autocefal al României. În anul 1863 era loctiitor de mitropolit al Moldovei, numit în această funcție de Alexandru Ioan Cuza.

²⁷ Ștefan Emilian (1819–1899), scriitor, artist, profesor la Universitatea din Iași. Ardelean de origine, a făcut studii de artă la Viena, după care s-a stabilit, înainte de 1848, în Principate. Vezi *George Bariț și contemporanii săi*. *Corespondență trimisă*, București, Editura Minerva, 1985, vol. VII, pp. 172–174.

²⁸ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 107–108.

²⁹ Virgil Șotropa, *Năsăudul de altă dată*, în „Arhiva Someșană”, 19, 1936, pp. 36–37.

³⁰ Iuliu Moșil, *Două vechi bănci din Năsăud*, în „Arhiva Someșană”, 18, 1936, p. 455.

În ceea ce privește activitatea politico-națională, se impune subliniat faptul că a fost implicat în toate acțiunile și evenimentele din anii „erei constituționale” (1860–1865), începând cu Adunarea Națională de la Sibiu din ianuarie 1861, la activitățile organizatorice și administrative care au precedat înființarea și organizarea districtului Năsăud și instalarea în funcția de căpitan a lui Alexandru Bohățel³¹. A reprezentat districtul Năsăud în Dieta de la Sibiu alături de Ioachim Mureșianu³².

Correspondența dintre Ioan Florian și George Barițiu

Ioan Florian a fost principalul corespondent din fostul Regiment grăniceresc năsăudean, nu doar al lui Barițiu, ci și al lui Iacob Mureșianu, căruia i-a furnizat materiale pentru *Gazeta Transilvaniei* (Protocoloalele congregației generale din iunie 1861³³, date referitoare la poziția năsăudenilor cu privire la achitarea „dării” – capitației – sau despre atitudinea năsăudenilor vizavi de Dieta de la Cluj din 1865 etc.). Nu știm în ce împrejurări l-a cunoscut Florian pe George Barițiu, deși putem presupune că întâlnirea lor s-a petrecut în anii studiilor sibiene și în anii în care a fost funcționar în zona Sibiu-Făgăraș, dar tonul de adresare arată fără tăgadă faptul că, în pofida diferenței de vârstă, dincolo de un deosebit respect reciproc, relația dintre cei doi lideri politici români avea la bază un sentiment puternic de încredere și o sinceră prietenie. Dintre cele opt scrisori adresate de Ioan Florian lui George Barițiu, patru sunt din 1861³⁴, anul celui mai susținut efort colectiv înregistrat de mișcarea românească pe terenul militantismului național după Revoluția de la 1848³⁵.

Prin intermediul scrisorilor lui Florian avem, în primul rând, o radiografie fidelă a cursului lucrurilor în teritoriul fostului Regiment II de graniță în anii de mare efervescentă politică ai liberalismului austriac. Ioan Florian era de părere că Năsăudul, prin organizarea aparatului administrativ și prin modul în care funcționarii (toți români) își îndeplineau atribuțiile, putea deveni un model pentru organizarea și funcționarea altor unități teritorial-administrative, românești și nu numai, din Transilvania. În plus, în opinia sa, acum era momentul ca românii să demonstreze că erau mai pregătiți („mai copti”, cum afirma într-o scrisoare) pentru administrare decât maghiarii³⁶.

Pe calea corespondenței, Barițiu a fost pus la curent cu toate evenimentele care

³¹ Adrian Onofreiu, *op. cit.*, pp. 114–123.

³² Năsăudenilor le-au revenit două mandate în Dieta de la Sibiu. În urma alegerilor locale au fost desemnați Alexandru Bohățel și Ioachim Mureșianu. Deoarece Al. Bohățel a fost ales și deputat de Cluj, în locul său, de deputat al Năsăudului, a fost desemnat Ioan Florian.

³³ Protocoloalele congregației districtuale din 18–19 iunie 1861 au fost trimise lui Iacob Mureșianu pentru a fi publicate în „Gazeta Transilvaniei”, în speranța că exemplul năsăudenilor, unul de bună înțelegere cu celelalte naționalități, avea să fie preluat și în alte părți ale Transilvaniei. Este vorba despre scrisoarea din 25 iunie 1861. Vezi *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 91–93.

³⁴ Scrisorile din 5 iulie 1861, 16 august 1861, 20 august 1861, 15 octombrie 1861 erau adresate lui George Barițiu. La acestea se mai adaugă o scrisoare, cea din 25 iunie (prima din această serie) adresată lui Iacob Mureșianu, cu recomandarea ca ea să-i fie arătată și lui Barițiu.

³⁵ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente*, București, Editura Academiei Române, 2007, vol. IV, p. V.

³⁶ Apud Adrian Onofreiu, *op. cit.*, pp. 117, 119–120.

se petreceau în districtul năsăudean, începând din zilele ce au precedat congregația generală de instalare a căpitanului suprem, până la modul în care au decurs lucrurile la instalare, alegerea comitetului districtual (scrisorile din 25 iunie și 5 iulie 1861)³⁷, dar și cu informații privind starea de spirit și atitudinea năsăudenilor în perioada imediat următoare (scrisoarea din 5 iulie 1861). Scrisorile lui Florian confirmă faptul că în districtul năsăudean preluarea puterii politice și organizarea aparatului administrativ districtual au decurs fără probleme, limba română s-a declarat drept limba oficială a districtului fără a întâmpina vreo opoziție la nivel local (situație explicabilă prin faptul că ținutul era majoritar românesc)³⁸. Pe lângă aspectele pozitive evidențiate în cele patru scrisori din anul 1861, Florian subliniază și destul de multe nemulțumiri. De pildă, în scrisoarea datată 5 iulie 1861, Florian, în calitate de notar al districtului năsăudean, îi mărturisea omului politic brașovean că era dezamăgit de elita năsăudeană, care nu era pe măsura așteptărilor sale în ceea ce privește implicarea în bunul mers al lucrurilor din regiune. În primul rând era dezamăgit de incompetența sau nepăsarea funcționarilor nou numiți, care deși erau școliți și aveau o anumită experiență administrativă, nu-și îndeplineau atribuțiile cum se cuvenea, amânau rezolvarea problemelor, astfel că cele mai multe lucruri cădeau în sarcina sa și a căpitanului suprem³⁹.

Într-o altă scrisoare, datată 16 august 1861, Florian îi făcea cunoscute lui Barițiu problemele cu care se confrunta la Năsăud, numeroasele procese (multe foarte vechi) pe care trebuia să le instrumenteze, fie în limba română, fie în limba maghiară, funcție de limba în care au fost depuse actele. Deși avea foarte mult de lucru, își dădea silința să dea rezoluțiile cele mai bune (juste), fapt apreciat și de maghiari, care de altfel au făcut cunoscut acest lucru și în comitatele învecinate, mai cu seamă în Solnocul Interior. Această preocupare a sa pentru ca toate lucrurile sub aspect administrativ și juridic să funcționeze impecabil avea la bază dorința, exprimată și de alți contemporani de-ai săi, de a face din districtul năsăudean un model de organizare și funcționare și astfel să arate lumii întregi că românii erau capabili de a se conduce singuri, că aveau oameni competenți, care cunoșteau și aplicau conștiincios legile statului.

Un aspect care apare evidențiat în toate scrisorile lui Florian, ca un laitmotiv al corespondenței dintre cei doi, se referă la simpatia și încrederea de care se bucura George Barițiu în rândul năsăudenilor, care și-au exprimat în repetate rânduri dorința ca el să le reprezinte interesele în dieta Transilvaniei, în calitate de deputat al districtului. În cadrul adunării „inteligentei” năsăudene din iulie 1861 s-a exprimat cu fermitate această intenție:

³⁷ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 91–95.

³⁸ Situația a fost una ideală, deoarece în alte comitate, de asemenea majoritar românești, cum au fost Hunedoara sau Alba Inferioară sau chiar în districtul Făgăraș, a existat o opoziție vehementă din partea maghiarilor față de ideea proclamării limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană, iar principiul proporționalității naționale la alegerea comitetelor municipale și la numirea funcționarilor nu a fost respectat, ceea ce a dat naștere unor situații tensionate, chiar periculoase, care duceau cu gândul la evenimentele din vara anului 1848. Vezi Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 44–45, 49.

³⁹ Vezi *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 93–95.

aci a fost vorba despre aceasta, unde era toată inteligența de față și fără a pomeni eu ceva vorbă, cea dintâi a tuturor a fost ca pentru Năsăud musai să meargă D-nu Barițiu și așa noi numaidecât să-i transmitem una adresă unde să-l rugăm și să prevenim altora și așa m-au întreat și pe mine că ce știu eu, oare merge-vei, la care eu răspunsei că eu numai despre aceasta nu am vorbit cu D[umnea]ta și aici nu pot zice nimic. Și, într-adevăr, de multe ori îmi propusesem să te întreb și am tot uitat. Dar acum te rog înseamnă și despre aceasta trei slove⁴⁰.

Pentru a demonstra hotărârea nezdruncinată și determinarea năsăudenilor în susținerea acestei idei i s-au întocmit lui Barițiu documente de proprietate în district (document de posesiune), în vara aceluiași an 1861, astfel fiind făcute toate demersurile pentru ca el să poată candida în condiții de deplină legalitate din partea Năsăudului:

...apoi D[umnea]ta de posesiune să nu te îngrijești, că în privința aceasta ne-am asigurat noi, numai de-ai scăpa de turdeni ș. a., dar eu am cugetat și altmintrelea, ca D[umnea]ta ar trebui să te faci aici posesor pentru totdeauna, că Năsăudu' orisicum are viitor și aici cu 1000 fl. te faci posesor mare; despre aceasta însă am de a vorbi cu D[umnea]ta mai pe larg cu gura⁴¹.

Propunerea a fost reiterată de năsăudeni, prin intermediul lui Florian, de-a lungul anilor 1861–1863, fapt confirmat de menționarea ei în șase dintre cele opt scrisori trimise. Pentru ultima dată îi era oferită lui Barițiu candidatura de deputat în dietă din partea districtului Năsăud în scrisoarea din 8 iunie 1863, cu alte cuvinte chiar în preajma alegerilor pentru dietă:

Reprezentanța Districtului Năsăud s-a hotărât tare pe D[umnea]voastră a vă alege de deputat la viitoarea dietă tr[ansil]vană⁴² și D[umnea]voastră să ne răspundeți că primiți sau nu. Ca să știm, că alegerile, recte timpul și termenul alegerilor este la ușă și noi voim pe conducători să nu-i pierdem sau să nu ne rămână afară. [...] Pentru aceea dară, vă rog cu sinceritatea cu care mă cunoașteți a fi, ca să nu vă pregetați minteni după primirea acestei epistole a-mi telegrafia că primiți ca să vă alegem pe D[umnea]voastră de primul deputat, fiind tot poporul însuflețit de a vă avea de deputat. Și eu din parte-mi încă vă rog cu toată sinceritatea ca, de cumva nu sunteți sigur de a merge ca regalist sau de cumva nu ați primit mai înainte altora, apoi vă rog din inimă primiți de a fi ales de la noi și, pentru D[umne]zeu, nu cumva să mai fiți de opiniunea din anul 1861 că să rămâneți afară din Dietă, că apoi suntem periți, pentru că vă asigur că afară de D[umnea]voastră, niciun român din Ardeal nu posedă încrederea comună *sensu stricto*⁴³.

Deoarece, așa cum precizam mai sus, nu am putut identifica până în prezent toate epistolele lui Barițiu către Florian, nu cunoaștem cum s-a poziționat Barițiu față de

⁴⁰ *Ibidem*, p. 95 (scrisoarea din 5 iulie 1861).

⁴¹ *Ibidem*, pp. 99–100 (scrisoarea din 16 august 1861).

⁴² Dieta, cunoscută în istorie ca Dieta de la Sibiu sau dieta românească, și-a deschis lucrările pe data de 15 iulie 1863.

⁴³ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, p. 106.

această propunere, cu atât mai mult cu cât el primise oferte similare și din alte locuri. Cert este faptul că, în cele din urmă, lucrurile s-au rezolvat de la sine întrucât Barițiu a intrat în Dieta de la Sibiu în calitate de regalist.

Un alt subiect constant al corespondenței dintre cei doi oameni politici a fost cel referitor la convocarea dietei Transilvaniei. Se poate citi în primele epistole pe care Florian i le-a trimis lui Barițiu incertitudinea cu privire la locul în care avea să se țină dieta. În cazul în care împăratul ar fi acceptat așa-zisa „uniune” a Transilvaniei cu Ungaria, românii ar fi trebuit să aleagă deputați pentru Dieta din Pesta. În situația, mult dorită de români, în care împăratul nu ar fi aprobat proiectul maghiar al „uniunii” și ar fi convocat dieta Transilvaniei (ceea se semnifică menținerea autonomiei principatului transilvan), se presupunea că dieta avea să se desfășoare la Cluj, orașul în care funcționa și Guberniul. În scrisoarea din 16 august 1861, Florian îi mărturisea lui Barițiu, cu multă bucurie și speranță faptul că până la urmă „vom avea dietă în Ardeal”, întemeiat fiind pe informațiile care-i sosiseră recent de la Viena, „despre proiectul lui Kemény peste dietă” și pe cele primite, prin intermediul lui Bohățel, recent întors de la Cluj, unde într-o discuție cu Jósika Lajos⁴⁴, comite suprem al comitatului Cluj, aflase că maghiarii își pierduseră susținerea în rândul statelor europene, fiind acuzați de anarhie⁴⁵. În contextul discuțiilor referitoare la dietă și la relațiile inter-etnice, Florian aduce pe tapet și problema plății capitației, arătând că districtul Năsăud s-a poziționat în sfera legalistă, spre deosebire de maghiarii din Transilvania, care în spirit de frondă față de noul regim politic au refuzat plata impozitelor. El preciza faptul că locuitorii districtului, deși săraci, și-au achitat contribuțiile și anunța, totodată, intenția sa de a publica un articol în *Gazeta Transilvaniei* pe această temă⁴⁶.

Dieta a fost subiectul principal și în epistola din 20 august 1861, care era în fapt o listă ce conținea numele fruntașilor români pe comitate și districte, văzuți de grupul de la Năsăud drept cei mai reprezentativi pentru ipostaza de candidați la alegerile pentru dieta Transilvaniei. Lista, întocmită de Florian în colaborare cu Bohățel și probabil cu alți membri ai elitei năsăudene, era trimisă spre consultare și opinie lui Barițiu. În această scrisoare, Florian sublinia totodată necesitatea pregătirii românilor pentru viitoarele alegeri pentru dietă, pentru ca acestea să nu-i găsească nepregătiți. Cu această ocazie, năsăudenii, prin intermediul lui Florian, îi cereau lui Barițiu să le scrie confrăților transilvăneni din Principatele Române (Bărnăuțiu, Papiu-Ilarian, Laurian, Maiorescu și Dionisie Popovici), cu care el păstrase legătura, pentru a-i întreba dacă ar fi dorit să se regăsească pe listele de deputați pentru dieta Transilvaniei. Este evident faptul că în jurul căpitanului districtual Bohățel și al lui Florian se închegease un nucleu de intelectuali năsăudeni (din care mai făceau parte, în mod sigur, Florian Porcius, Grigore Moisil, Vasile Nașcu, Maxim Lica etc.), care dezbătea, avea opinii politice clare,

⁴⁴ Jósika Lajos, fiul fostului cancelar al Transilvaniei din anii absolutismului, baron, fost consilier gubernial. De menționat aici faptul că primul comitat care s-a organizat, în conformitate cu prevederile legilor fundamentale din 1860 și 1861, a fost comitatul Cluj, astfel el devenind un model de organizare pentru celelalte unități teritorial-administrative din Transilvania. Vezi Simion Retegan, *Dieta românească...*, p. 49.

⁴⁵ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, p. 100.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 98 (scrisoarea din 16 august 1861).

configura strategii ale mișcării naționale, se afla în contact cu alte nucleele reprezentative pentru elita românească transilvăneană în anii liberalismului politic sau cu oameni politici importanți ai momentului. Scrisorile lui Florian către Barițiu demonstrează o dată în plus că liderii români se aflau în contact, că hotărârile importante în problemele politice se luau doar după o consultare prealabilă între fruntașii mișcării naționale de pe tot cuprinsul Transilvaniei.

Corespondența lui Florian cu Barițiu se încheie cu scrisoarea din 8 octombrie 1865. Scrisă în contextul schimbărilor majore care avuseseră loc în monarhie și în Transilvania, ca urmare a prorogării de către împărat a Dietei sibiene și a convocării unei noi diete la Cluj pentru 19 noiembrie 1865 (cu majoritate maghiară), scrisoarea pune în lumină cele mai importante subiecte ale momentului: configurarea strategiilor mișcării naționale românești în noul context politic, necesitatea întrunirii congresului național, dezbaterea asupra oportunității sau inoportunității participării românilor la alegerile pentru Dieta de la Cluj etc. Referitor la Congresul național, Florian considera necesară întrunirea acestuia, deoarece îl vedea drept singurul organism politic capabil să decidă calea de urmat în mișcarea națională. De altfel, menționează el în scrisoare, năsăudenii telegrafiaseră la începutul lunii octombrie celor doi mitropoliți, pentru a le cere să facă demersuri pentru convocarea Congresului.

În scrisoarea din 8 octombrie 1865, Ioan Florian reușește să surprindă cu finețe și profunzime frământările existente în acel moment la nivelul societății românești transilvănene, oferind ca exemplu radiografierea stării de spirit a năsăudenilor: pe de o parte dorința lor expresă pentru ținerea unui congres național în care să fie dezbătute căile de urmat, iar pe de altă parte hotărârea lor de a trimite deputați în dietă, argumentată pe larg⁴⁷. El îi scrie lui Barițiu despre faptul că la Năsăud s-a ținut o adunare generală a „intelighenției” locale, ocazie cu care s-au prefigurat două opinii: unii s-au pronunțat pentru participare la Dieta din Cluj, alții pentru abținere, câștig de cauză obținând susținătorii ideii de participare la viața politică. Cei care susțineau ideea participării la alegeri și la dietă vedeau în aceasta ocazia de a-și exprima opțiunea politică, de a se pronunța vizibil împotriva „uniunii din 1848”.

Faptul că liderii politici români erau preocupați de situația politică a momentului și că încă nu erau hotărâți vizavi de comportamentul politic pe care ar fi trebuit să-l adopte, reiese din frecvența scrisorilor. De această dată nu scrie doar Florian, ci și Barițiu i-a adresat în această perioadă juristului năsăudean cel puțin două epistole, una anterioară datei de 8 octombrie (neidentificată încă⁴⁸), alta ulterioară (14 octombrie, publicată)⁴⁹.

Epistola datată 14 octombrie 1865 și redactată de George Barițiu reprezintă în fapt

⁴⁷ A se vedea *George Bariț și contemporanii săi*, vol. XI, pp. 109–112 (scrisoarea din 8 octombrie 1865): „Năsăudenii, în specie vreau dară de a intra în dietă ca acolo să poată spune în față la unguri, secui și sași cu un glas cât să se audă tocma în cabinetul din Viena, cum că dânșii nu vreau uniunea din 1848 și nici un fel de uniune cu țara ungurească...”.

⁴⁸ În scrisoarea din 8 octombrie 1865, Florian scria următoarele: „Primind eu mult prețuita epistolă a D[umnea]voastră [n.n. a lui Barițiu], azi am ținut o adunare generală a întregii intelighinții, am dezbătut peste 4 oare și încă nu am putut statori «da» ori «ba» fiindcă niciunul nu lasă dintr-a lui”.

⁴⁹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. X, pp. 302–303.

răspunsul omului politic brașovean la scrisoarea lui Florian din 8 octombrie a.a. Din scrisoare rezidă faptul că nu doar năsăudenii, ci toată elita românească din Transilvania era împărțită în două curente. O parte a elitei opta pentru trimiterea de delegați la dieta organizată pe principii electorale feudale și care urma să se deschidă la Cluj, în noiembrie 1865, ceea ce însemna că se pronunța pentru participarea la viața politică a statului (aici era vorba în primul rând gruparea din jurul mitropolitului Șaguna). O altă parte a frunțașilor români (cei grupați în jurul mitropolitului Șuluțiu și al lui Barițiu) se pronunțase pentru pasivitate, pentru neparticipare la dietă, ceea ce echivala cu adoptarea unei atitudini de expectativă politică. Dincolo de toate acestea însă, Barițiu îndemna la bună înțelegere între liderii români, la menținerea solidarității și a luptei comune, chiar dacă pe căi diferite, unii prin participare la dietă, ceilalți pe calea petiționarismului politic, pentru atingerea aceluiași scop. Scrisoarea lui Barițiu este un apel la împăcarea celor două tabere, un apel la prudență politică. Barițiu arată că înțelege rațiunea care stă la baza opțiunii năsăudenilor, dar îi sfătuiește pe aceștia să nu-i îndemne pe românii din alte regiuni, unde se știe că cei cu drept de alegere erau în minoritate să participe la alegerile pentru dietă⁵⁰.

Nu ne propunem să aprofundăm mai mult aici acest subiect, însă dorim să precizăm faptul că în mod cert scrisorile lui Florian către Barițiu reprezintă piese documentare valoroase, care aduc informații suplimentare și, în parte, inedite ce vor contribui la nuanțarea imaginii de ansamblu a mișcării naționale românești din Transilvania între anii 1861 și 1865, iar introducerea lor în circuitul istoriografic reprezintă un real câștig pentru cei interesați de un atare subiect.

⁵⁰ *Mișcarea națională a românilor*, 2019, vol. VII/2, doc. 256, p. 446.

Anișoara BALOG, Iosif-Marin BALOG

**PROFIL DE GRUP ȘI ANALIZĂ PROSOPOGRAFICĂ
ASUPRA DEPUTAȚILOR ARDELENI ÎN
REICHSRAT-UL DE LA VIENA (1863–1864)**

**GROUP PROFILE AND PROSOPOGRAPHIC ANALYSIS ON THE
TRANSYLVANIAN DEPUTIES IN THE VIENNA REICHSRAT (1863–1864)**

***Abstract:** From a political point of view for the Romanians in Transylvania, the period of political liberalism (1860–1867) remained an inescapable landmark in everything that meant the national movement. Even if the Romanian historiography of the past decades has reconstructed in details entire developments with all its aspects, details and consequences, there are enough arguments for what historians usually call “revisiting” the subject.*

In this article we propose a research from the perspective of the history of political elites and, specifically, how a segment of this elite was represented in the manifestation on the political level of representation in the Vienna Parliament, determined by intellectual formation, the social origin denominational or structural representation.

Episodul dietei de la Sibiu și participarea românilor ardeleni pentru prima dată în Parlamentul central de la Viena, evenimente politice ce definesc în mod fundamental segmentul cuprins între neoabsolutismul austriac și dualismul austro-ungar, reprezintă o secvență importantă a istoriei Transilvaniei în epoca modernă. *Reichsrat*-ul, cunoscut în sursele istorice sub mai multe denumiri/traduceri: Consiliul Imperial sau Senatul Imperial, a fost creat pe baza Patentei din Februarie 1861 și a avut menirea de a reprezenta toate provinciile Imperiului, atât cele ereditare austriece, cât și Regatul Ungariei, Croația, Marele Principat al Transilvaniei și Regatul Lombardo-Venețian. Deputații urmau să fie aleși de către reprezentanțele legislative (dietele) locale. *Reichsrat*-ul era format din două camere: Camera Deputaților/*Abgeordnetehaus* (membri aleși) și Casa Magnaților/*Herrenhaus* (membri numiți pe viață de către împărat)¹.

Noul *Reichsrat* s-a întrunit pentru prima sesiune la 29 aprilie 1861. Nici la prima sesiune și nici ulterior nu s-au prezentat deputații maghiari și nici cei lombardo-venețieni și croați. Cât privește deputații transilvăneni, aceștia s-au prezentat la lucrări abia începând din sesiunea a II-a în octombrie 1863. Motivele acestei întârzieri sunt multiple: în primul rând, alegerile pentru Dieta Transilvaniei s-au organizat abia în 1863 și au fost urmate de boicotul maghiarilor, de noi alegeri parțiale în locul celor care și-au depus mandatul, de obstrucții și amenințări ale ungarilor la adresa Vienei și a

¹ Despre Organizarea legislativului austriac în această perioadă în: Helmut Rumpler & Peter Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. VII/1, Wien 2000, pp. 895–1006; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, ed. a II-a îngrijită de Ștefan Pascu, Florin Salvan, vol. III, Brașov, 1995, pp. 261–284.

Guberniului Transilvaniei, iar pe de altă parte, de presiunile Vienei care insista pentru deschiderea lucrărilor dietei de la Sibiu pe care o considera perfect legală în virtutea Diplomei din octombrie și Patentei din februarie.

În condițiile în care ungurii și croații au decis ferm să boicoteze lucrările Reichsratului, Viena își punea speranțe ca dintre provinciile răsăritene ale Monarhiei măcar Transilvania să trimită deputații la Viena, în condițiile în care prezența lor acolo era absolut necesară pentru adoptarea unor legi importante ce reclamau majoritatea calificată, între care legea bugetului Imperiului și legile de reorganizare a justiției.

De partea lor, transilvănenii își puneau speranța în legislativul de la Viena să reglementeze mai multe măsuri legislative care vizau provincia și anume: micșorarea stagiului militar, a contribuției Transilvaniei la bugetul imperial și a construirii unei căi ferate care să o conecteze la restul Imperiului. Pentru guvernul vienez al lui Schmerling, atât de doritor să înfățișeze lumii, dacă nu realitatea, măcar ficțiunea unui Parlament al întregului Imperiu cu cel puțin o provincie din partea Transleithană reprezentată, prezența reprezentanților Transilvaniei în cadrul acestuia, măcar din a II-a sa sesiune, era de cea mai stringentă urgență. Aceasta este, de fapt, ceea ce explică importanța politică cu totul ieșită din comun pe care o primește Marele Principat transilvănean la nivelul întregului Imperiu, singura provincie din jumătatea sa de răsărit care recunoștea noua lui ordine constituțională.

Interesul pentru trimiterea delegațiilor ardeleni era atât de mare, încât de urgentarea chestiunii se va ocupa însuși împăratul care la 27 septembrie 1863 emitea un rescript despre modalitatea de alegere a deputaților, indicând în mod special câți trebuie aleși din fiecare circumscripție (despărțământ) al Dietei², precum și cancelarul aulic al Transilvaniei Nádasdy și vicescancelarul aulic baronul Reichenstein, recomandându-se totodată ca în alegerea celor 26 de deputați să se respecte proporțiile etnice și profesionale ale Transilvaniei. Conștient de boicotul ungarilor, Nádasdy a acționat ca printre cei 36 de deputați să fie prezenți măcar trei deputați maghiari loialiști.

* * *

Din punct de vedere politic pentru românii din Transilvania, perioada liberalismului dintre 1860–1867 a rămas un reper de neocolit în tot ceea ce a însemnat mișcarea națională. Chiar dacă istoriografia românească din deceniile trecute a reconstituit în detaliu întreaga desfășurare evenimentială cu toate aspectele, detaliile și consecințele ei, există încă suficiente argumente pentru ceea ce istoricii numesc îndeobște o „revizitare” a subiectului. De data aceasta am propus o cercetare din perspectiva istoriei elitelor politice și, în mod concret, a modului în care un segment al acesteia a fost reprezentat în manifestarea sa la nivelul politic al reprezentării în legislativul de la Viena, firește determinat de formația intelectuală, originea socială profesională sau structurile de reprezentare.

² Rescriptul este publicat în *Mișcarea Națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente*, vol. VII/1, editori: Dumitru Suciu, Simion Retegan, Lajos-Lorand Mádly, Mirela Popa-Andrei, Daniela Deteșan, București, Editura Academiei Române, 2015, doc. nr. 120; (infra: *Mișcarea Națională. Documente...*, vol. VII/1).

Comparând cele trei națiuni, români, maghiari și sași, din punct de vedere al elitelor lor din anii '60 ai secolului al XIX-lea observăm că dispozitivul de acțiune românesc era susținut de către oameni ridicați din rândul micii nobilimi locale, al clerului rural, al țărănimii libere și, în unele cazuri, chiar al foștilor iobagi. În lipsa unei organizări politice de tip modern, a unui partid politic sau a unei structuri asemănătoare, conducerea se regăsea la cei doi capi ai celor două confesiuni. Reprezentații celor două confesiuni românești, ortodoxă și, respectiv, greco-catolică, aveau rolul de lideri, dar erau totodată condiționați în mișcările lor de dependența de autoritățile vieneze în calitate de persoane oficiale. De asemenea, existența a două centre de putere nu puteau da unitate acțiunilor politice naționale. De aceea activitatea lor în capitala imperială a fost moderată, acțiunile ponderate, cu o tentă de conservatorism și cu o înclinație vizibilă de a se ralia la soluțiile acceptabile puterii.

Chiar dacă segmentul temporal pe care îl acoperă această perioadă este unul restrâns, însă, pentru românii din Transilvania nu există o perioadă mai fructuoasă și mai intensă de angajare în viața politică.

Istoria elitelor ca direcție de cercetare s-a lansat în istoriografia română cu precădere în ultimele două-trei decenii, iar rezultatele s-au concretizat deja în zeci de cărți și sute de articole pe diferite aspecte ale temei, prin metodologii specifice, firește adaptate la sursele istorice care au stat la îndemâna cercetătorilor.

Modelele au venit dinspre istoriografia occidentală care are la acest capitol o tradiție serioasă, mai cu seamă dinspre istoriografia anglo-saxonă, dar și cea germană. În istoriografia anglo-saxonă termenul „elită” desemnează conform definițiilor propuse de John Scott, acele categorii sau grupuri care se aflau în fruntea unor structuri de autoritate sau de distribuție de resurse³.

Dintre cercetările românești încadrabile acestei direcții se impun a fi menționate cele care vizează studiul universităților și profesorilor care au activat în rândul acestora, cu o perspectivă social-intelectuală mai largă încadrabilă unei anumite epoci, fenomenul de „peregrinatio academica” prin lucrările semnate de Cornel Sigmirean⁴, Lucian Nastasă⁵, Mihai Răzvan Neagu⁶, pentru a aminti doar câțiva autori reprezentativi pentru această direcție de cercetare.

O altă direcție de cercetare a fost dedicată fenomenului formării elitelor din perspectiva educației și a implicării în viața politică. Remarcăm în acest sens cercetările

³ John Scott, *Introduction. Les élites dans la sociologie anglo-saxonne*, în vol. „Le recrutement des élites en Europe” (ed.) Ezra Suleiman, Henri Mendras, Paris, 1995, p. 9.

⁴ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, PUC, 2000, 808 p.; Idem, *Intelectualii și societatea modernă: repere central-europene*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2007, 454 p.

⁵ Lucian Nastasă, *Intelectualii și promovarea socială în România. Pentru o morfologie a câmpului universitar: (sec. XIX–XX)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, 224 p.; Idem, *Itinerarii spre lumea savantă: tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864–1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, 327 p.

⁶ Răzvan Neagu, *Formarea intelectualității din Turda: studenți din Turda la marile universități europene: 1377–1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 373 p.; Idem, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018, 697 p.

unor tineri istorici care în ultimii ani au propus un altfel de abordare a istoriei politice, mai cu seamă privitoare la mișcarea națională a românilor din Transilvania în secolul al XIX-lea. Trebuie menționate studiile lui Vlad Popovici⁷, Alexandru Onojescu⁸ și Ovidiu Iudean⁹ care realizează din această perspectivă foarte interesante investigații socio-istorice asupra elitelor politice de diverse categorii. De altfel, despre o elită politică românească în Transilvania se poate vorbi cu siguranță începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, căci în definitiv elita politică nu este altceva decât cea parte a membrilor altor pături socio-profesionale care ridică pretenția de a se implica în „treburile cetății”, asumându-și reprezentarea unui anumit grup (etnic, social, profesional etc.). În acest sens, momentul *Supplex-ului*, prin coeziunea manifestată de cei ce l-au elaborat, prin conținutul actului și mai ales prin asumarea de către autori a caracterului de reprezentanți naționali, denotă existența unei elite românești cu pretenții politice¹⁰. Ulterior, evoluțiile din prima jumătate a secolului al XIX-lea au condus la coagularea primei generații a unei reale elite politice românești în Transilvania și Ungaria, ai cărei membri au dominat structurile superioare ale mișcării naționale până în anii Memorandului.

Perioada pașoptistă a consacrat o serie de figuri importante din viitoarea elită politică (A. Șaguna, George Barițiu, Ioan Axente Sever, Simion Bărnuțiu, A.T. Laurian) însă condițiile de manifestare și exprimare din perioada neoabsolutismului i-au determinat pe mulți să se distanțeze definitiv de politică (vezi cazul lui Bărnuțiu, A.T. Laurian). Regimul semiliberal inaugurat prin Diploma din octombrie 1860 a determinat reconstrucția și reorganizarea elitei politice a românilor ardeleni¹¹. Prin studiul de caz propunem o analiză punctuală asupra unei anumite părți a elitei politice românești ardelenene care s-a afirmat în perioada semi-liberală în contextul Dietei de la Sibiu și a reprezentării sale în Parlamentul (Consiliul) Imperial de la Viena. Am plecat și de la premisa că cei 17 deputați români ardeleni au fost desemnați de către Dieta din Sibiu dintre personalitățile cele mai reprezentative ale momentului.

Principalele date se bazează pe reconstituirea într-un model standardizat a biografiilor celor 17 deputați români (originea socială, confesiunea religioasă, studii, carieră profesională, activitate politică, activitate culturală) apelând la diverse surse istorice care oferă informații despre fiecare personalitate în parte¹². Firește, sursele de

⁷ Vlad Popovici, *Acte și documente privind elita politică românească din Transilvania (1869–1896)*, Cluj-Napoca Editura Mega, 2010.

⁸ Alexandru Onojescu, *Politică și strategii de grup la elita românească din Transilvania (1860–1869)*, Cluj-Napoca, 2012, (Teză de doctorat), 406 p.

⁹ Ovidiu Iudean, *Deputați guvernamentali români în Parlamentul de la Budapesta: sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, 429 p.

¹⁰ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 455–472.

¹¹ Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Cluj-Napoca, PUC, 2004, pp. 51–61.

¹² Reconstituirea biografiilor tuturor deputaților ardeleni, precum și transcrierea discursurilor lor susținute în plenul celor două sesiuni ale Reichsrat-ului sunt în curs de publicare în volumul *Parlamentsmitglieder und Themen im Modernisierungsprozess der österreichischen Monarchie. Die Parlamentariergruppe aus Siebenbürgen im Abgeordnetenhaus Österreichs zwischen 1863–1865*, (Hrsg.) Ștefan-Sorin Mureșan, Günther Scheffbeck, Springer Verlag, Berlin, 2022.

informații diferă foarte mult de la un caz la alt caz, pentru unele personalități există o abundență de informații încât am sintetizat doar informațiile necesare reconstituirii unui profil biografic de tip dicționar. Acolo unde informațiile au fost puține, le-am utilizat în toate detaliile lor.

Am încercat apoi să transpunem statistic câteva aspecte ale profilului biografic al acestor membri ai elitei politice pe următoarele câmpuri de interes:

- a) Anul și locul nașterii;
- b) Profesia;
- c) Confesiunea;
- d) Statutul religios: laic sau cleric.

Trebuie precizat că eșantionul reprezintă o parte din elita politică românească ce a dominat viața publică a Transilvaniei în perioada cuprinsă între revoluția pașoptistă și anii '80 ai secolului al XIX-lea, unii dintre ei rămânând în prim-planul vieții publice și politice din Transilvania până în perioada Memorandumului. Majoritatea erau născuți în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, mai precis între 1800 (Paul Dunca) și 1828 (Ioan Șipotariu), dar majoritatea între anii 1817–1824.

În privința locului nașterii, în speță comitatul în care se găsea localitatea natală, proporția cea mai mare a membrilor elitei politice naționale românești o dădea comitatul Cluj cu 29%, urmată de Brașov cu 23% și Solnoc-Dăbâca, 18% (Fig. 1).

Acestea erau zonele unde, încă de la începutul secolului al XIX-lea existau școli de prestigiu care asigurau un bun nivel de pregătire mai ales în domeniul juridic (Liceul Piarist din Cluj), dar și în teologie sau filozofie: școlile din Blaj, liceele din Brașov și Sibiu. Nu întâmplător, aproximativ 60% dintre membrii elitei studiate au optat pentru studii juridice, care, pe lângă cariera avocațională, le asigura accesul în funcții publice în administrația locală. Este cazul lui Alexandru Bohățel care și-a început studiile primare la școala confesională catolică din Dej unde se predă în limba latină. Urmează apoi studii la gimnaziul greco-catolic din Blaj. După absolvirea acestora urmează studii juridice la Liceul Piarist din Cluj. Ulterior, în paralel cu profesiunea de avocat și jurist, Alexandru Bohățel a activat în administrație și a avut mai multe funcții. Una dintre acestea a fost cea de căpitan suprem (prefect) al Districtului Năsăud în care a fost desemnat în data de 18 iunie 1861. Un alt caz este cel al lui Iacob Bologa care după absolvirea studiilor de drept de la Cluj, la Colegiul Piarist, a fost numit, alături de alți colegi ai săi, cancelist la Tabla Regală din Târgu Mureș, iar mai târziu a fost avansat consilier la tribunalul cercual (Kreisgericht) de la Dej, iar de acolo, după foarte scurt timp, propulsat pe postul de consilier la tribunalul provincial (Landesgericht) de la Sibiu unde a avut o activitate foarte apreciată de către cercurile de decizie ale provinciei transilvane. Această apreciere pozitivă a activității a dus la numirea lui în calitate de consilier la curtea de apel a țării în anul 1858. În toate aceste funcții și-a îndeplinit obligațiile cu maximă onestitate și a căutat întotdeauna să servească interesele națiunii sale. În anul 1865 primește demnitatea de consilier aulic la cancelaria Transilvaniei de la Viena secțiunea de justiție Oberster Gerichtshof für Siebenbürgen, care va funcționa doar până la dualism. Ioan Bran-Pop de Lemeny, având studii juridice și propriul cabinet de avocatură în Brașov la

doar 26 de ani, a avut un rol foarte important în articularea mișcării naționale. După încheierea Revoluției de la 1848–1849 a fost numit inspector domenal al cercului Bran și judecător la Magistratul Brașovului. La scurt timp a fost avansat în funcția de referent juridic la Guberniu, ulterior fiind trimis la Viena ca referent în comisia de reformă agrară (Grundentlastung Kommission) și în cea de elaborare a codului civil pentru Transilvania. După încheierea acestei importante misiuni, se întoarce în Transilvania pe postul de referent juridic la Guberniu, funcție pe care o va deține până în anul 1864. De asemenea, își va relua activitatea de consilier la Curtea de Apel din Sibiu, funcție care-i fusese încredințată în anul 1857.

În 1861, Pop de Lemeny este numit în funcția de căpitan suprem (prefect) al districtului Făgăraș. Din această demnitate de înalt funcționar a organizat administrația districtului, angajând numeroși funcționari români, iar ulterior, în baza hotărârilor Dietei de la Sibiu, introduce limba română ca limbă oficială în administrația districtului.

Mai mult decât atât, unii dintre ei au ajuns să ocupe demnități dintre cele mai înalte, cum a fost cazul lui Ioan Alduleanu, om politic și patriot român care reprezintă un model. Acesta, absolvent și el de studii juridice, a fost numit în toamna anului 1848 prim-notar al districtului Făgăraș, iar în 1850 director al poliției în același district. În 1851 este numit asesor la tribunalul penal din Alba Iulia; după numai un an este avansat consilier de tribunal la Brașov. În 1858 este numit președinte al tribunalului urban pentru cercul Brașovului. Datorită capacităților sale excepționale va avansa foarte rapid din punct de vedere ierarhic în perioada regimului semi-liberal, dar și în perioada dualismului; în anul 1867 a fost înaintat în funcția de consilier în Ministerul de Justiție, iar din 1869 judecător la Tribunalul Suprem din Pesta unde va activa până în anul 1871, la moartea sa.

La fel, Ladislau Vasile Popp a devenit unul dintre cei mai înalți funcționari de stat din Ungaria, iar în perioada 1863–1865 era vicepreședintele Guberniului Transilvaniei. O carieră de excepție construită pe baza studiilor juridice a cunoscut și Ioan Pușcariu a cărui activitate politică a fost strâns împletită cu funcțiile administrative și cariera sa profesională. Pușcariu a fost considerat unul dintre cei mai renumiți oficiali români ai neoabsolutismului și liberalismului. A fost unul dintre primii susținători ai înființării unei societăți culturale românești, care a fost realizată sub forma societății ASTRA și a luat parte la activitățile sale de-a lungul întregii vieți. S-a remarcat în diferitele funcții pe care le-a ocupat mai ales în sistemul judiciar, în perioada lui Bach, a devenit funcționar la camera instanței transilvănene din Viena în 1861, iar în 1862 administrator al comitatului Târnava Mică. Cariera sa a continuat și în anii dualismului: în 1867 ca și consilier de secție al Ministerului Ungariei al Educației, în 1869 ca judecător al Curții Supreme maghiare. Se retrage în 1890. Pușcariu devine în anul 1900 membru al Academiei Române.

Pe locul secund între membrii elitei studiate au fost cei cu studii teologice, respectiv clericii care în procente reprezintă 23% și care au fost doar trei din punct de vedere numeric, dar cu o carieră care-i plasa în rândul clerului înalt. Ioan Popasu devine secretar episcopal în 1836, în anul următor preot la Biserica Sf. Nicolae din Brașov, în anul următor încredințându-i-se funcția de protopop acolo, în final arhimandrit (1863)

și episcop în Caransebeș (1865). În anii '50, Popasu s-a implicat activ în demersurile pentru înființarea unui liceu confesional românesc la Brașov.

La 7 mai 1864 e numit președinte al Consistoriului. Din această poziție a fost numit regalist în dieta transilvăneană care îl alege deputat în senatul de la Viena.

În 1865 se constituie episcopia ortodoxă de Caransebeș, iar în calitate de episcop este ales Ioan Popasu, fiind confirmat prin Diploma imperială din 6 iulie 1865. A trecut la organizarea de la zero a acestei episcopii, depunând în acest sens eforturi stăruitoare, în câțiva ani reușind să o înzestreze cu o reședință episcopală, tipografie și institut preparandial și teologic. Prin calitățile sale organizatorice a reușit să construiască o eparhie puternică și activă, toate acestea l-au făcut un cleric foarte apreciat, inclusiv în cercurile politice de la Viena.

Nicolae Popea având dublă pregătire – juridică și teologică – a intrat în anul 1849 în serviciul administrativ al Guberniului și a ocupat diferite posturi în administrația de stat în mai multe orașe ardelenne și funcții juridice. După 1855 se dedică vieții ecleziastice. În 1856 episcopul Șaguna îl numește secretar episcopal, poziție din care se distinge printr-o activitate extrem de laborioasă, devenind ulterior profesor la Institutul teologic și pedagogic din Sibiu, post pe care va activa până la 1870. Cariera sa culminează cu funcția de episcop de Caransebeș, ales în 2 iulie 1889, demnitate pe care o va deține până la sfârșitul vieții sale. Din această calitate s-a preocupat îndeaproape de activitatea Institutului teologic-pedagogic din Caransebeș și de ridicarea materială a episcopiei pe care o păstorea.

Dacă ierarhii celor două confesiuni românești din Transilvania erau reprezentați de drept în Camera Superioară de la Viena, ceilalți trei deputați clerici amintiți trimiși în Consiliul Imperial, chiar dacă nu au fost foarte activi în Parlament, au fost dintre cei mai prestigioși membri ai clerului. În aceeași ordine de idei dacă analizăm raportul dintre clerici și laici în privința reprezentării lor la lucrările Consiliului Imperial, ponderea covârșitoare era de partea laicilor (82,35%). De altfel și în Dieta de la Sibiu ponderea laicilor era similară încât se poate afirma că mișcarea națională din perioada liberală a fost condusă de către laici. Chiar dacă cei doi lideri ai confesiunilor românești, Al. Șterca-Șuluțiu și Andrei Șaguna, s-au aflat în prim-planul deciziilor politice organizatorice și de reprezentare, întotdeauna laicii au avut ponderea dominantă.

Din aceeași perspectivă confesională raportul dintre ortodocși și greco-catolicii trimiși ca deputați în Consiliul Imperial a fost de partea greco-catolicilor (65%) în vreme ce ortodocșii erau reprezentați în procent de 35% (Fig. 3).

În acest context trebuie observat că cei mai mulți dintre ortodocși proveneau din sudul Transilvaniei. Îi putem aminti aici pe Ioan Alduleanu, Ioan Popasu, Nicolae Popea, Ioan Pușcariu. De altfel, această reprezentare geografică a corespuns cu realitatea confesională de la nivelul Transilvaniei sudice unde populația românească ortodoxă era majoritară, în vreme ce în comitatele nordice ponderea covârșitoare o dețineau greco-catolicii.

Alături de George Barițiu (publicist, înregistrat în lista deputaților ca director de fabrică), din perspectiva socio-profesională, o prezență aparte, singulară, o releva

Dimitrie Moldovan care era de profesie inginer. El fusese desemnat deputat regalist în virtutea înaltei funcții pe care o deținea la Cancelaria Aulică de la Viena. Cariera sa profesională a fost în direcția ocupării unor demnități de înalt funcționar în virtutea calităților și experienței sale.

Cercetările recente realizate de către Vlad Popovici relevă faptul că, în perioada 1861–1881, elita politică a mișcării naționale și a Partidului Național Român din Transilvania era compusă din 62 de membri (13 clerici și 49 laici), aceștia împărțind 112 locuri de deputați în comitetele naționale și comitetele centrale electorale¹³. Raportat la aceasta componența deputaților români pentru Consiliul Imperial din Viena reprezenta 27,41%.

¹³ Vlad Popovici, *Elita politică românească din Transilvania (1861–18881). O perspectivă alternativă*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 14/1, 2010, pp. 216–217.

ANEXĂ

**Tabel cuprinzând membrii români ardeleni deputați în
Consiliul Imperial de la Viena (1863–1864)**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Anul nașterii	Locul nașterii	Comitatul	Profesia	Confesiunea	Sesiunea parlam.
1	Aldulean Ioan	1821	Moeciu de Jos	Făgăraș	jurist	ortodoxă	II, III
2	Barițiu George	1812	Jucu de Jos	Cluj	publicist	greco-cat.	II, III
3	Bohățel Alexandru	1816	Vultureni	Cluj	jurist	greco-cat.	II, III
4	Bologa Iacob	1817	Marpod	Nocrich	jurist	ortodoxă	II
5	Bran Ioan Pop de Lemeny	1811	Zărnești	Brașov	jurist	greco-cat.	II, III
6	Buteanu Vasile Ladislau	1825	Șomcuta Mare	Solnoc-Dăbâca	funcționar	greco-cat.	III
7	Cipariu Timotei	1805	Pănade	Alba	cleric	greco-cat.	II
8	Dunca Paul de Sajo	1800	Orșova	Mureș	jurist	greco-cat.	II
9	Manu Gavril	1824	Târgu Lăpuș	Solnoc-Dăbâca	jurist	greco-cat.	III
10	Moga Dimitrie	1812	Frata	Cluj	jurist	greco-cat.	III
11	Moldovan Dimitrie	1811	Deva	Hunedoara	inginer	ortodoxă	II, III
12	Negruțiu Ioan Fekete	1817	Sucutard	Solnoc-Dăbâca	cleric	greco-cat.	II
13	Pop Ladislau Vasile	1819	Berind	Cluj	jurist	greco-cat.	II, III
14	Popasu Ioan	1808	Brașov	Brașov	cleric	ortodoxă	III
15	Popea Nicolae	1826	Satulung	Brașov	cleric	ortodoxă	II, III
16	Pușcariu Ioan	1824	Sohodol-Bran	Brașov	jurist	ortodoxă	II, III
17	Șipotariu Ioan	1828	Gherla	Cluj	jurist	greco-cat.	II

Sursa: Schițele biografice reconstituite în volum, precum și: *Namen-Verzeichniß der Mitglieder des Abgeordnetenhauses nach Kronländer*, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0003&size=45&page=2369> (stenogramele, protocoalele ședințelor)

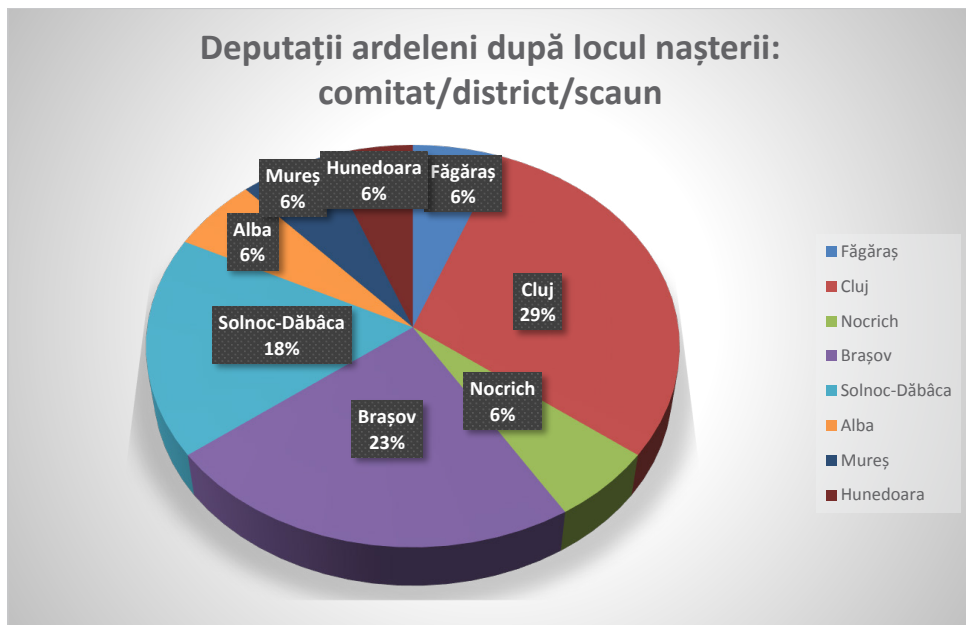

Fig. 1.

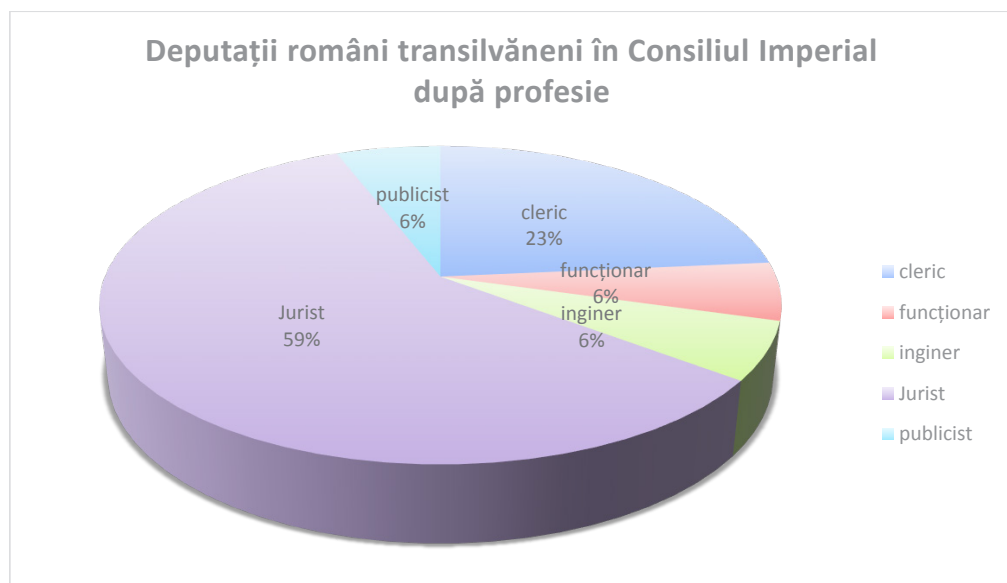

Fig. 2.

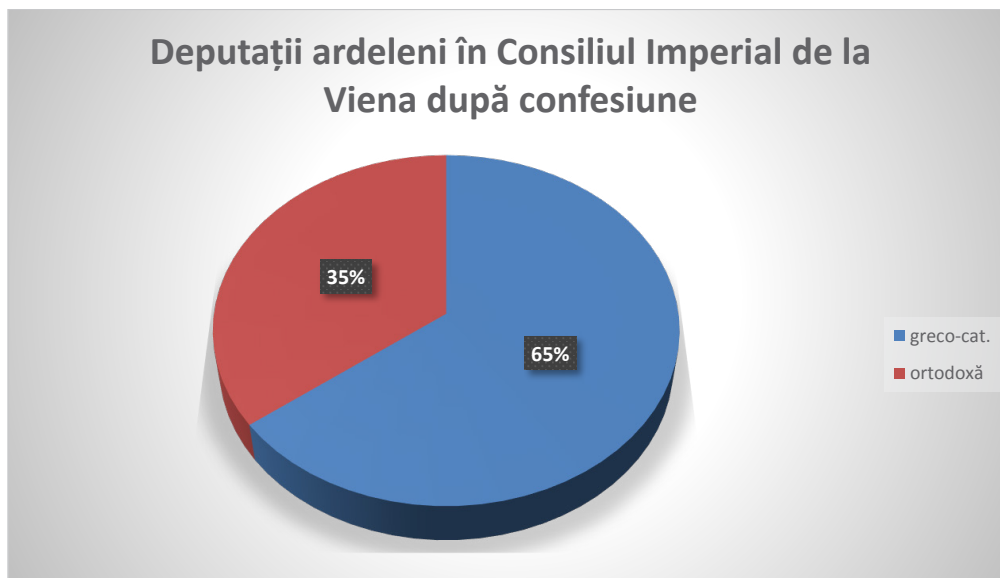

Fig. 3.

Lavinia DUMITRAȘCU

**PODUL DE LA CERNAVODĂ – CALE DESCHISĂ
ROMÂNIEI SPRE LUMEA ÎNTREAGĂ, ÎN
PAGINILE „GAZETEI TRANSILVANIEI”**

**CERNAVODĂ BRIDGE – AN OPENED PATH BETWEEN ROMANIA AND THE
WHOLE WORLD IN THE PAGES OF THE “GAZETA TRANSILVANIEI”**

***Abstract:** Romanians living in Transylvania, then subject to denationalization, were eager for news about Romania. The “Gazeta Transilvaniei” was thus formed as a main source of information for the masses. A special place is allocated in its pages for the inauguration of the Cernavodă Bridge and the many celebrations in Cernavodă and Constanța on this occasion. The director of the newspaper himself, dr. Aurel Mureșianu, is a correspondent and broadcasts the events to the readers of the “Gazeta Transilvaniei”.*

După revenirea Dobrogei la România, pe 14 noiembrie 1878, era imperios necesară unirea fizică, directă, dintre Țară și provincia dintre Dunăre și Mare. Drept urmare, regele și guvernul României au hotărât construirea podului de la Cernavodă. După răscumpărarea căii ferate de la Societatea engleză „Danube&Black Sea Railway”, căreia Imperiul Otoman îi dăduse concesiunea și organizarea a două licitații, ratate, la care au participat mari case constructoare de poduri din lume, tânărul inginer Anghel Saligny și o echipă de absolvenți ai Școlii Naționale de Poduri și Șosele au fost însărcinați cu construcția podului, ale cărui lucrări au început pe 26 noiembrie 1890.

Restul „poveștii” podului peste Dunăre de la Cernavodă o vom derula prin informațiile pe care „Gazeta Transilvaniei” le transmitea cititorilor săi, avizi de a avea știri din România.

Primul ziar politic și informativ al românilor din Transilvania, „Gazeta de Transilvania”, întemeiat de George Barițiu, a apărut la Brașov, pe 12 martie 1838. Succesorii ai lui Barițiu au fost Iacob Mureșianu și dr. Aurel Mureșianu. Periodicul, care a avut mai multe nume „Gazeta de Transilvania”, „Gazeta Transilvană” și „Gazeta Transilvaniei”, a publicat și două suplimente literare: „Foaie literară” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”¹. Acest ziar devine unul dintre cei mai importanți pionieri ai rezistenței românilor din Transilvania. „Gazeta Transilvaniei” și-a încetat apariția în 1944.

Între știrile privitoare la Dobrogea, periodicul rezervă pagini întregi podului de la Cernavodă. Inițial, informațiile sunt preluate din ziarele românești „Curierul financiar”, „România”, „Timpu”, dar, în apropierea momentului inaugurării, însuși proprietarul „Gazetei”, dr. Aurel Mureșianu, participă la eveniment și transmite știri de la fața locului, ceea ce denotă importanța acordată momentului. Articolele privitoare la

¹ Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731–1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 210.

pregătirea și desfășurarea inaugurării podului de la Cernavodă apar, în multe numere, pe primele două pagini sau sunt mai multe în același număr. Se constituie chiar într-un fel de rubrici, intitulate *Podul peste Dunăre* și *Inaugurarea podului de peste Dunăre*.

Știrile referitoare la un pod care să lege România de Dobrogea încep din vara lui 1878 și privesc necesitatea unei asemenea construcții, subliniind proastele lucrări realizate de compania engleză și aventurile prin care treceau călătorii ce foloseau calea ferată engleză².

„Gazeta Transilvaniei” urmărește negocierile purtate între guvernul român și societatea engleză pentru răscumpărarea căii ferate Cernavodă-Constanța și a portului Constanța, în urma cărora, în martie 1885, Parlamentul român votează proiectele de legi pentru construirea unui pod peste Dunăre și pentru lucrările de îmbunătățire ale portului Constanța³. De asemenea, periodicul transilvan își informează cititorii despre discuțiile privind proiectul României pentru legarea sa de Dobrogea⁴ și, preluând analizele ziarelor românești, despre concursul pentru construirea podului de la Cernavodă, la care au participat cele mai importante case constructoare din Europa⁵.

„Gazeta” se oprește, în mod deosebit, asupra elementelor tehnice ale podului, modulului în care lucrează echipele de ingineri și muncitori⁶, urmărind înaintarea lucrărilor și probele la care era supus podul peste care urma să se ajungă de la București la Marea Neagră în 3 ore jumătate⁷. „Gazeta Transilvaniei” prevestea că, peste niciun pătrar de secol, Constanța va fi mai înfloritoare decât Odesa, iar podul peste Dunăre și portul Constanța vor face din oraș cel mai important din Europa dintre Dunăre și Mare⁸.

Românii din Transilvania puteau afla că urmau să participe la inaugurarea de la Cernavodă și la serbările din Constanța invitații speciali de rang înalt, mari case de construcții și cca. 30 de ziare din străinătate⁹. De asemenea, sunt prezentate pregătirile făcute de autoritățile locale din Cernavodă și Constanța pentru sărbătorirea inaugurării „Marelui pod”¹⁰.

² „Gazeta Transilvaniei”, XLI, nr. 67, 24 august/5 septembrie 1878, p. 4; nr. 94, 26 noiembrie/8 decembrie 1878, p. 1.

³ *Din România*, în „Gazeta Transilvaniei”, XLI, nr. 52, 29 iunie/11 iulie 1880, p. 3; *Rescumpărarea liniei ferate Cernavodă-Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 29, 10/22 martie 1881, p. 3; XLVIII, nr. 62, 17/29 martie 1885, p. 2.

⁴ *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, XLIX, nr. 178, 9/21 august 1886, p. 2; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LII, nr. 69, 25–26 martie 1889, p. 4.

⁵ „Gazeta Transilvaniei”, XLIX, nr. 168, 27 iulie/8 august 1886, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, LII, nr. 224, 6/18 octombrie 1889, p. 2; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LIII, nr. 7, 10/22 ianuarie 1890, pp. 2–3.

⁶ *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LIII, nr. 191, 25 august/6 septembrie 1890, p. 3; *Inaugurarea podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 209, 21 septembrie/3 octombrie 1895, pp. 1–2; *Inaugurarea Podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2; *Inaugurarea podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 212, 24 septembrie/6 octombrie 1895, pp. 4–5.

⁷ *Lucrările de peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LV, nr. 85, 16/28 aprilie 1892, p. 2; *O nouă cale de comunicațiune cu Dobrogea*, în „Gazeta Transilvaniei”, LV, nr. 180, 16/28 august 1892, p. 4; *La podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVI, nr. 151, 11/23 iulie 1893, p. 4; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 70, 29 martie/10 aprilie 1895, p. 3.

⁸ *Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 123, 3/15 iunie 1895, p. 3.

⁹ *Inaugurarea podului de peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 173, 4/16 august 1895, p. 3; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 192, 9 august/10 septembrie 1895, p. 4; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 200, 6/18 septembrie 1895, pp. 2, 3.

¹⁰ *Inaugurarea podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 200, 8/20 septembrie 1895, p. 2; nr. 201, 10/22 septembrie 1895, p. 4.

Se dau informații și asupra trenurilor cu plecare din București, Constanța și Călărași care erau puse la dispoziția celor care voiau să asiste la inaugurare, dintre care unul era gratuit¹¹.

La inaugurarea podului, urmau să fie prezente o baterie de artilerie, un batalion permanent de infanterie și compania de jandarmi pedestri din București, toate fiind comandate de maiorul Turnavitu. Pentru menținerea ordinii, urmau să fie aduse din capitală cca. 100 de sergenți¹².

Numărul definitiv al invitațiilor distribuite era de 350 și acestea nu erau transmisibile. Dintre doamne, au fost invitate doar soțiile miniștrilor, ale plenipotențiarilor străini, soția ministrului I. Gh. Duca și cea a subdirectorului Căilor Ferate, Emil Miclescu¹³. La solemnitatea inaugurării podului urmau să asiste și reprezentanți români pe lângă guvernele europene: Emil Ghica, ministru la Viena, I. Papiniu, agentul diplomatic la Sofia și S. Rosetti-Soescu, ministru la Belgrad¹⁴.

Presă internă a fost reprezentată la inaugurarea podului de peste Dunăre de: Vintilă Rosetti („Românul”), Em. Culoglu („Voința Națională”), G.M. Lahovary („L'Independence Roumaine”), I. Bacalbașa („Lupta”), A. Kiriacescu („Constituționalul”), P. Christodulo („Țara”), Georges Steriadi („Agenția Română”). Reprezentanți ai presei străine: Bouchier („Times”), Jules Brun („Journal des Débats”), Adolf Loria („Neues Wiener Tageblatt” și „Fremdenblatt”), Frank („München Allgemeine Zeitung”), Fuchling („Tägliche Rundschau”), dr. Korte („Revue des Vereines der Österreichischen Ingenieure und Architekten”), N.I. Paiano – inginer de mine („L'Illustration”), dr. Hans Kraus („Pester Lloyd”, „Neue Freie Presse” și „Kölnische Zeitung”). Din Transilvania și Bucovina sunt prezenți: I. cavalier de Zotta („Gazeta Bucovinei”), dr. Aurel Mureșianu („Gazeta Transilvaniei”), C. Diaconovich („Dreptatea”), Septimiu Albini („Tribuna”). Al. Florescu, șeful de cabinet al ministrului de Externe, a fost atașat pe lângă reprezentanții ziarelor străine, „pentru a-i conduce și a le da deslușiri, de care vor avea trebuință”¹⁵.

Programul inaugurării și cel al sărbătoririi la Cernavodă și Constanța sunt prezentate din ce în ce mai detaliat, pe măsura apropierii evenimentului¹⁶. Data inaugurării podului peste Dunăre a fost schimbată de mai multe ori, în funcție de mersul lucrărilor și probelor, iar fiecare modificare este comunicată și explicată cititorilor¹⁷. Programul inaugurării podului trebuia să fie o probă în fața capetelor

¹¹ *Ibidem*, nr. 203, 13/25 septembrie 1895, p. 3.

¹² *Ibidem*, nr. 204, 14/26 septembrie 1895, p. 2.

¹³ *Ibidem*, nr. 203, 13/25 septembrie 1895, p. 3; nr. 203, 12/24 septembrie 1895, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 204, 14/26 septembrie 1895, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 210, 22 septembrie/4 octombrie 1895, pp. 1–2.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 201, 10/22 septembrie 1895, p. 6.

¹⁷ *Inaugurarea podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 127, 8/20 iunie 1895, p. 3; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 40, 21 februarie/5 martie 1895, p. 3; *Linia ferată București-Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 143, 28 iunie/10 iulie 1895, p. 2; *Inaugurarea podului de peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 173, 4/16 august 1895, p. 3; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 192, 9 august/10 septembrie 1895, p. 4; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 200, 6/18 septembrie 1895, pp. 2, 3.

încoronate, oamenilor politici și poporului că „giganticul pod” este unul rezistent, care face față oricărei încercări.

În port, pe lângă vasele românești ancorate, urmau să vină vase sub pavilion englez (între ele și „Cokatrice”), italian, austriac etc.¹⁸

Inaugurarea Podului

Pe 15 septembrie are loc inaugurarea podului peste Dunăre, la Cernavodă. În paginile „Gazetei Transilvaniei” evenimentul ocupă din ce în ce mai mult spațiu editorial. Corespondentul permanent al periodicului, dr. Aurel Mureșianu, revine, în mai multe numere, asupra desfășurării evenimentului la care a participat și care „a decurs grandios”¹⁹.

La ora 9, a plecat din Gara de Nord trenul accelerat cu cei 400 de invitați: mitropolitul și înaltul cler, parlamentari, corp diplomatic, înalți funcționari ai statului, corpul ingineresc, reprezentanți ai presei etc. Acesta a sosit, la ora 12, la Fetești.

Numărul invitaților era de vreo 400, iar al celor adunați la Cernavodă de vreo 30.000. Dintre aceștia, 20.000 veniseră cu trenul de plăcere. Din cauza aglomerației, populația care urma să plece spre casă „ședeau aproape unul peste altul ca sardelele și până și scările vagoanelor erau ocupate de ei”. Fără să se înregistreze vreun incident, trenurile au circulat până după miezul nopții²⁰.

La ora 13, bubuitul tunurilor artileriei de pe țărm și a canonierelor de pe Dunăre au anunțat sosirea trenului regal, care venea de la Sinaia.

Serbarea a fost, într-adevăr, regească. Au luat parte regele Carol și regina Elisabeta, principele moștenitor Ferdinand și principesa Maria, principele Leopold de Hohenzollern cu fiul său, principele Wilhelm de Hohenzollern, principele Wilhelm și principesa Charlota de Saxen-Meiningen și fiica lor, principesa Feodora. Lor li s-au adăugat miniștrii, conducătorii țării, „vre-o 40 de invitați, între care senatori și diplomați, corpul diplomatic, corpul inginerilor, reprezentanții presei dinăuntru și dinafară, și alții”²¹.

La intrarea pe pod, au fost întâmpinați de inginerul Anghel Saligny, iar elevii Școlii de Poduri și Șosele, sub comanda căpitanului Pârâianu, s-au constituit în „garda de onoare a Regelui în tot decursul serbării”. Suveranii au traversat podul până la ultimul stâlp, unde erau așteptați de invitați. În sunetul salvelor de tun, regele a bătut ultimul nit, de argint, ca semn al finalizării podului. Îndreptându-se spre malul drept, oaspeții au fost întâmpinați de autoritățile și primarul Cernavodei cu pâine și sare. Într-un chioșc special construit, au fost primiți de Mitropolitul Primat și de Episcopul Dunării de Jos.

În continuare, a fost citit „documentul de vecinică amintire”, care a fost semnat de suverani, de principele și principesa moștenitoare, de Mitropolitul Primat, de președinții corpurilor legislative și de miniștrii. „Gazeta Transilvaniei” redă în corpore

¹⁸ *Inaugurarea podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 201, 10/22 septembrie 1895, p. 6.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2.

²⁰ *Ibidem*, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2; nr. 210, 22 septembrie/4 octombrie 1895, pp. 1-2.

²¹ *Ibidem*, nr. 209, 21 septembrie/3 octombrie 1895, pp. 1-2.

conținutul acestui act. După acest moment, Mitropolitul Primat a oficiat serviciul religios și a ținut un discurs în numele clerului²². Regele a înmănat lucrătorilor la pod medalia „Serviciul credincios”, iar inginerilor, decorații²³.

Documentul comemorativ a fost zidit într-un stâlp al podului, „Regele, regina, principii, arhieriei și miniștrii dând ultima lovitură de ciocan. Dl. T. Maiorescu dădu în urmă M.S. Regelui mistria de zidar cu-o scurtă alocuțiune”²⁴.

Pe dealul de pe malul stâng al Dunării erau ridicat tribune în culorile naționale, decorate cu verdeață, deasupra cărora fâlfâiau steaguri tricolore. „În mijloc era loja regală, la dreapta și la stânga lojă pentru invitați. De aici puteai privi peste întreg podul și peste toată linia cea nouă până la Fetești cu toate construcțiile ei de artă”.

Dr. Aurel Mureșianu descrie ceea ce admirau oaspeții în așteptarea trenurilor de încercare: „prin mijlocul podului trece numai o singură linie ferată, ear la dreapta și la stânga câte un trotoar de lemn de vre-o 70 centimetri lățime pentru pietoni (pedestrași). Astfel podul, nefiind prea lat, se presentă mai svelt și în conturi mai frumoase”.

Înaltele personalități au poposit în tribunele frumos împodobite cu steaguri tricolore și „verdeață”, așezate pe înălțimea țărmlui drept al Dunării, de unde se puteau admira podul și toate lucrările din baltă până pe malul râului Borcea. De aici, au privit trecerea trenurilor de încercare peste pod: trenul de 15 locomotive, care trecuse peste podul Borcea, a intrat pe viaductul marelui pod cu o viteză de 80 km pe oră. Împodobit cu ghirlande de flori și steaguri tricolore, acesta a străbătut podul de la Cernavodă, în bubuitul tunurilor, muzica imnurilor militare, al sirenelor vapoarelor, vaporaselor și al uralelor mulțimii aflată pe ambele maluri ale Dunării. A urmat, în viteză, un tren de persoane gol și trenul regal cu care veniseră regii României din Sinaia, în care, după ce a ajuns pe malul drept, au urcat regii, principii moștenitori, înalții demnitari princieri, miniștrii. Acesta a traversat podul, însoțit de salvele de tun și de uralele populației, marcând, astfel, punerea în circulație a podului peste Dunăre.

„Cine ar fi putut rămâne nemișcat la acest spectacol impuitor, care anunța tuturor, că măreața lucrare menită a da un nou și mai puternic avânt progresului economic al țării, a reușit pe deplin. În ochii multora se vedeau lacrimi de bucurie. Însuflețirea era mare, uralele și aplauzele nu mai încetau”.

A urmat *banchetul*. La ora 4 după amiaza, majestățile, prinții și principesele au sosit la pavilionul cel mare, special construit pentru eveniment, unde erau așteptați și ceilalți invitați. După ce s-au retras, un timp, în apartamentele familiei regale, au intrat în sala banchetului, ocupând „fruntea mesei celei lungi din dreapta, lângă care erau așezate vertical cele nouă mese, la cari luă loc cei 400 de invitați. Masa a șasea era rezervată pentru reprezentanții presei. La masa din frunte, unde presida la mijloc M.S. Regele, la dreapta, în depărtare de 8 tacâmuri, M.S. Regina, și la stânga, în aceeași depărtare, principesa moștenitoare Maria, erau prinții străini, Mitropolitul Primat, miniștrii, membrii corpului diplomatic etc. În fața Regelui a ocupat loc ministrul lucrărilor

²² *Ibidem*, nr. 208, 20 septembrie/2 octombrie 1895, pp. 1-2.

²³ *Ibidem*, nr. 209, 21 septembrie/3 octombrie 1895, pp. 1-2.

²⁴ *Ibidem*, nr. 208, 20 septembrie/2 octombrie 1895, pp. 1-2.

publice Olănescu, în fața Reginei directorul căilor ferate, D-l Duca, ear în fața princesei Maria d-l Saligny.

La masa, care a fost în mod princiar împodobită și care a fost servită de cele mai mari restaurante din București, Capșa și Continental, li s-a făcut invitațiilor una dintre cele mai frumoase surprize. Fiecare a aflat lângă talerul său o fotografie foarte bine reușită a podului și o medalie comemorativă, artistic lucrată din bronz, având pe-o parte efigia M.S. Regelui, ear pe rever a bătrânului Istru, privind cu ochi speriați din marginea Dunării la podul măreț, de desupt e gravată marca României, ear deasupra două Naiade țin o panglică cu inscripția «Podul Regele Carol I».

La toasturile ministrului Lucrărilor Publice, C. Olănescu și directorului C.F.R., I. Gh. Duca, regele a răspuns printr-un memorabil discurs.

Banchetul s-a terminat la ora 6, familia regală, principii moștenitori și invitații au coborât la debarcader, unde s-au îmbarcat pe vaporul „Orient”, de unde au privit iluminatul și focul de artificii pregătit pe cca. 30 de vapoare aflate în port.

În același timp, o masă mare, sub cerul liber, s-a oferit „poporului dobrogean”. „Aici mii de oameni au fost ospătați cu carne de berbec și de vițel friptă în frigare și cu pâne și vin”²⁵. Au fost sacrificați 100 de berbeci, 60 viței, au fost servite 800 vedre de vin la 100 de mese pentru câte 50 oameni²⁶. „Bucătarii erau mai tot Tătari din satele învecinate. Portul bulgăresc și turcesc al locuitorilor dobrogeni contrasta mult cu puținele costume românești, ce se vedeau printre ei.

Poporul era însuflețit și desvolta un apetit mare. Mulți se plângeau însă, că Tătarii le-au ars carnea, ori le-au dat-o mai mult crudă decât friptă. Cu toate aceste veselie era mare și vinul cel bun împăca pe toți”²⁷.

După terminarea sărbătoririi, o parte dintre invitați s-au întors, în aceeași zi, la București, iar alții, la Constanța, unde aveau loc alte sărbătorii.

Autoritățile locale au pregătit din timp orașul Constanța pentru primirea înalților oaspeți. Regina nu vizitase niciodată Dobrogea. Concentrarea flotei române în port și „participarea extraordinar de numeroasă a publicului venit din toată țara este un preludiviu a inaugurării noului port de la Constanța”.

Locuitorii vechi ai Constanței spuneau că n-au văzut în oraș atâta lume. La gară nu mai puteau străbate de mulțimea de oameni, iar când te plimbai prin oraș aveai impresia că te afli într-o mare capitală central europeană. În noaptea de 21 spre 22, când aveau să sosească capetele încoronate de la Cernavodă, aglomerația publicului a fost atât de mare încât mulți au trebuit să petreacă noaptea prin cafenele și restaurante, toate hotelurile și chiar casele private fiind ocupate.

Orașul era îmbrăcat în haine de sărbătoare, casele erau împodobite cu covoare și steaguri tricolore, arcuri de triumf fuseseră ridicate pe drumul ce ducea de la gară în centrul orașului. Dr. Aurel Mureșianu atrage atenția asupra progresului realizat de oraș de când aparține României²⁸.

²⁵ *Ibidem*, nr. 209, 21 septembrie/3 octombrie 1895, pp. 1–2.

²⁶ *Ibidem*, nr. 201, 10/22 septembrie 1895, p. 6.

²⁷ *Ibidem*, nr. 209, 21 septembrie/3 octombrie 1895, pp. 1–2.

²⁸ *Festivitățile de la Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 211, 23 septembrie/5 octombrie 1895, pp. 2–3.

Vineri, la ora 10, perechea princiară moștenitoare și prinții străini au sosit cu trenul de la Cernavodă și au fost întâmpinați în gara frumos decorată de miniștri, șefii autorităților județene, corpul consular, muftii, ofițerii superiori ai Marinei române și străine și ai garnizoanei²⁹.

De la gară, înalții invitați s-au deplasat la biserica catedrală, unde episcopul Dunării de Jos a oficiat Sfânta liturghie. De aici, au plecat la Hotelul Carol, unde regele a primit autoritățile și delegațiile armenească, bulgară, israelită etc. După dejunul regal, regele și regina au coborât pe malul mării, unde, împreună cu principii României și miniștrii, „au subscriș pergamentul, în care se stabilește punctul de origine al nivelmentului de precizie al țării”.

Șeful Institutului Geografic al Armatei, colonelul C.I. Brătianu, care execută lucrarea, a rostit un discurs laudativ la adresa regelui, prezentat în întregime de „Gazeta Transilvaniei”.

La ora 8, familia regală a vizitat noul vapor al Regiei monopolurilor „Meteor” care urma să deservească comunicarea între Constanța și Constantinopol, un „vapor strălucit, care întrece și cele mai frumoase vapoare ale «Lloyd»-ului austriac” crucișătorul „Elisabeta” și bricul „Mircea”, corăbii care fuseseră la Kiel. De pe vapoarele de război și cele comerciale, frumos ornamentate, s-au tras salve de tun. Regina, perechea moștenitoare și principii străini au făcut o plimbare pe mare cu crucișătorul „Elisabeta”, în timp ce regele a vizitat prefectura, tribunalul, închisorile (unde a grațiat mai mulți condamnați), școli, cazărmi etc.

Oaspeții au luat „prânz mare” la Hotelul Carol. A avut loc, apoi, retragerea cu torțe. Sute de lămpioane împodobeau orașul în dreptul Hotelului Carol, unde se adunase foarte multă lume. Toate vasele flotei române aflate în port erau minunat luminate și de la bordul lor se lansau rachete, focuri „bengalice”, care completau jocul de lumini oraș³⁰.

„Gazeta Transilvaniei” publică discursurile ținute la masa regală de fostul ministru al Lucrărilor publice, C. Olănescu, de directorul Căilor Ferate Române, I.Gh. Duca și „memorabilul” discurs al regelui, care elogiază „săvârșirea podului peste Dunăre, dorit de un sfert de veac de Mine... și, uriaș, se ridică înaintea noastră această falnică operă, ca o mărturie clădită a tăriei Regatului”, munca inginerilor români și subliniază importanța podului în contextul comerțului european, mai ales după construirea portului Constanța. Drept mulțumire, regele Carol I a oferit decorații³¹.

La ora 9, regii și principii au făcut o plimbare pe jos pe bulevard, în aclamațiile mulțimii.

A doua zi, suveranii au vizitat biserica armenească, pe cea grecească și geamia principală turcească, unde au fost primiți cu ovații. Din partea comunităților armene și turcești, regelui i s-au adus omagii „și nimeni nu s-a aflat care să le ia aceasta în nume de rău”, comentează dr. Aurel Mureșianu³².

Reprezentanții presei au fost primiți „onorific”, mai ales cei din străinătate. Al.

²⁹ *Inaugurarea Podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2.

³⁰ *Festivitățile de la Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 211, 23 septembrie/5 octombrie 1895, pp. 2-3.

³¹ *Inaugurarea Podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2.

³² *Ibidem*, nr. 205, 16/28 septembrie 1895, p. 3; nr. 206, 17 septembrie/9 octombrie 1895, p. 4; nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 1.

Florescu, șeful de cabinet al ministrului de Externe, a fost însărcinat de primirea oaspeților. La Constanța, Gr. Manu le-a oferit masă pe vaporul „Meteor”³³.

Și mai mult, în cinstea lor a fost organizat un banchet la București, la Restaurantul Capșa, prezidat de Al. Florescu. Cu această ocazie, gazda a închinat în cinstea reprezentanților presei românești și străine prezenți la inaugurare. Invitații au adus mulțumiri organizatorilor și au lăudat podul³⁴.

Și, ca un fapt deosebit, pe vaporul „Meteor”, în excursia pe Marea Neagră, se afla și tânărul german Henrich Stupp, elev al Institutului de Geografie al Africii, care-și propusese ca, în doi ani, să facă ocolul lumii pe jos, fără niciun ban, și alți doi globtrotteri, americani, Thoerner și Kogler, care urmau să străbată Asia și, de aici, să se întoarcă la San Francisco. Călătoria cu „Meteor” până la Constantinopol le fusese oferită de Grigorie Manu³⁵.

Un alt banchet pentru a serba „desăvârșirea podului peste Dunăre, operă măreață, care l-a făcut nemuritor pe autorul proiectului, d. Saligny”, a fost cel al inginerilor români de la Căile Ferate și de la Ministerul Lucrărilor Publice realizat în onoarea inginerului Anghel Saligny. Preluând din „Timpul”, „Gazeta Transilvaniei” își informează cititorii că au participat 179 ingineri români³⁶.

Dr. Aurel Mureșianu, directorul „Gazetei Transilvaniei” înregistrează ecoul pe care l-a avut inaugurarea podului de la Cernavodă în întreaga lume, prin intermediul presei aflate la fața locului, citând din: „Illustration” (autor „Poiano, inginer de mine”), „Fremden-Blatt”, „Figaro” și „Débats”, „Journal de Débats”³⁷.

Urmările pozitive ale construirii și dării în folosință a Podului de la Cernavodă s-au făcut imediat simțite și acestea au fost înregistrate și de „Gazeta Transilvaniei”, preluând informații din presa din România: câteva case comerciale din occident au cerut autorizație de a deschide depozite la Constanța în perspectiva construirii portului Constanța³⁸; conducerea C.F.R. a semnat o convenție cu compania internațională a Orient Expresului, prin care trenul urma să treacă pe liniile ferate române până la Constanța³⁹; pe 2/14 noiembrie, a trecut prin București, primul tren expres Londra-Olstende-Viena-București-Constantinopol pentru Indii, cunoscut sub numele de „Maile des Ides”⁴⁰; negocierile dintre Regia Monopolurilor și Societatea „Johnson Line” și realizarea unui serviciu de navigație maritimă între Constanța-Liverpool-Hamburg⁴¹.

³³ *Festivitățile de la Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 211, 23 septembrie/5 octombrie 1895, pp. 2-3.

³⁴ *Inaugurarea podului de peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 210, 22 septembrie/4 octombrie 1895, pp. 1-2.

³⁵ *Ibidem*, nr. 208, 20 septembrie/2 octombrie 1895, p. 3.

³⁶ *Banchetul inginerilor români*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 276, 14/26 decembrie 1895, p. 3.

³⁷ *Inaugurarea Podului peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 207, 19 septembrie/1 octombrie 1895, p. 2; *Podul peste Dunăre și ziarele străine*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 217, 30 septembrie/12 octombrie 1895, p. 2; *Podul peste Dunăre*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 238, 26 octombrie/7 noiembrie 1895, p. 2.

³⁸ *Portul Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 212, 24 septembrie/6 octombrie 1895, p. 4.

³⁹ *România și Orientul Expres*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 211, 23 septembrie/5 octombrie 1895, p. 2.

⁴⁰ „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 237, 25 octombrie/6 noiembrie 1895, p. 3; *Trenul expres „Maile des Ides”*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 245, 4/16 noiembrie 1895, p. 2.

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 256, 18/30 noiembrie 1895, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 254, 16/28 noiembrie 1895, p. 2; *Linia maritimă Liverpool-Constanța*, în „Gazeta Transilvaniei”, LVIII, nr. 251, 12/24 noiembrie 1895, p. 4.

Constantin BĂJENARU

SOCIETATEA FĂGĂRĂȘEANĂ ILUSTRATĂ ÎN PAGINILE PERIODICULUI UMORESTIC ȘI SATIRIC „CALICUL” (1881–1905)

THE FĂGĂRAȘ SOCIETY ILLUSTRATED IN THE PAGES OF THE HUMOROUS AND SATIRICAL PERIODICAL “CALICUL”

Abstract: *In the Romanian journalistic landscape from Transylvania of the 19th century, not so rich however, gradually made its appearance the humorous and satirical press, as an observer of Transylvanian society's life, on the whole, using a style in which the irony and the humor can be accessed by almost all social categories. The satirical and humorous press had the indisputable role in the revelation, through fine irony and quality satire, in prose or verse, of the weaknesses, the defects, the concessions towards the authorities of the time of some of the elements in the Transylvanian Romanian society.*

Although its activity is not so well-known, as the activity of the periodical “Gura Satului”, the monthly publication from Sibiu, “Calicul. Humor și satiră”, which appeared between 1881–1906 and between 1924–1933, joined similar publications which through boldness, frankness, irony, fine humor, and also by the harshness of the word, leading to slander and personal or group insults, permanently charged the defects of the Transylvanian society.

In this context was also present the satirization of some components of the society in Făgăraș, especially of the Romanian society, such as the political-national activity, through its leaders from Făgăraș, the cultural life, deviant or immoral attitudes of county or local leaders and officials, inappropriate behavior of some elements included in the local clergy or the teaching faction from Făgăraș County, which we are trying to capture, or at least partially capture in the context of the article we are proposing.

Presa umoristică și satirică, alături de celelalte ramuri ale gazetăriei, a apărut ca o necesitate, fiind un mijloc de informare, educare și conștientizare în privința evenimentelor politico-sociale din secolele XIX–XX, totodată un element complex, care să oglindească fidel realitatea politică a vremii, culturală, economică, școlară, bisericească etc., prin condamnarea nedreptăților și viciilor. Apariția acesteia, inclusiv în Transilvania¹, poate fi asociată cu necesitatea exprimării în scris a tuturor faptelor cotidiene, reprezentând un adevărat observator al vieții politice, economice și sociale, iar stilul având un caracter elitist, obiectiv sau subiectiv, în care ironia fin construită are ca scop implementarea subtilității într-o scriere acidă, uneori virulentă, chiar jignitoare, dar voalată și accesibilă aproape tuturor categoriilor sociale.

În perioada efervescentă de la finele secolului al XIX-lea și începutul celui următor,

¹ Vezi, selectiv: Claudia Bucura, *Rolul presei satirice în reflectarea realităților social-istorice transilvănene din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Transilvania”, nr. 7, 2012, pp. 71–74; Livia Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania, 1860–1918. Antologie, studiu introductiv, note, glosar și anexe*, Cluj, Editura Dacia, 1974.

presa satirică și umoristică de aici și-a avut rolul său indiscutabil în devoalarea, prin ironie și satiră, în proză sau versificată, a slăbiciunilor, tarelor, cedărilor în fața autorităților a unora dintre elementele societății românești. Deși nu este atât de cunoscută activitatea sa, precum, de pildă, cea a periodicului „Gura Satului”², publicația lunară sibiană „Calicul. Humor și satiră”, având ca proprietar și redactor pe I. Popa – cu apariție între anii 1881–1906 și 1924–1933 –, s-a înscris la rândul său între publicațiile de gen care prin cutezanță, franchețe, ironie, umor fin, dar și prin duritatea cuvântului, ajungând până la calomnie și jigniri personale sau de grup, au taxat în permanență tarele societății ardelenene. În acest context s-a înscris și satirizarea anumitor componente ale societății făgărășene, în cea mai mare măsură a celei românești, precum activitatea politico-națională, prin prisma liderilor, viața culturală, atitudini deviante sau neprincipiale ale administrațiilor comitatensă și locale, comportamente imorale ale unor elemente încadrate clerului local sau tagmei dăscălești făgărășene etc., pe care încerc să le expun parțial în cele ce urmează.

Mai întâi, pentru a înțelege sensul unei expresii folosite frecvent de periodic pe seama făgărășenilor, încerc să lămuresc originea acesteia. Povestea a fost relatată în presa de pe la mijlocul secolului al XIX-lea și readusă în atenție de către „Calicul”. Pe scurt, era vorba despre o întâmplare care l-a avut în prim plan pe edilul șef al Făgărașului: „În zilele vechi (...) a trecut un regiment de cătane pe drumul către Brașov prin Făgăraș. Aici a fost (...) cu mare pompă întâmpinat. Când era să plece (...), primarul acestui oraș s-a dus la comandatele regimentului și i-a zis: Măria ta! Pe drumul către Brașov va trebui să treceti prin pădurea Becleanului (de fapt a Perșaniului-n.n.). În pădurea aceasta se țin o mulțime de hoți și trecerea prin ea e foarte periculoasă. Deci să-mi concedeți (îngăduiți-n.n.) Domnule colonel ca să vă dau doi panduri spre pază până veți trece pădurea (...).

Comandatele (...), mulțumind primarului pentru părințeasca îngrijire, i-a spus: «Dummer Kerl von Fogarasch» („om prost din Făgăraș” / „prostul din Făgăraș”-n.n.)!”³.

Demersul propriu-zis îl încep prin a ilustra atitudinea ironică a gazetei, acidă, de multe ori jignitoare, față de comportamentul ambiguu și chiar de trădare a intereselor naționale, ca masă de manevră, îndeosebi în anii electorali, al celebrei boierimi făgărășene. Ce se întâmplase de fapt? Încă de la începuturile pactului dualist austro-ungar și până la finele acestuia, cu excepția alegerilor dietale din 1910, boierimea făgărășeană s-a manifestat ca o castă a micii nobilimi, convinsă că se află realmente pe picior de egalitate cu nobilimea maghiară în privința drepturilor; ceea ce-și dorea cel mai mult era obținerea „regaliilor” – dreptul de crâșmărit, atribuit exclusiv pe seama nobilimii încă din perioada medievală –, de care beneficiau acum îndeosebi comercianții evrei. Din aceste considerente și speranțe continue, dar deșarte,

² Vezi: Claudia-Maria Mercurean, *Revista satirică Gura Satului și ilustrațiile sale, teză de doctorat*, Alba Iulia, 2012; Claudia Bucura, *Understanding present-day romanian reality through the historical evidence presented by the caricatures of Gura Satului satirical magazine*, în „Annals of «Dimitrie Cantemir» Christian University”, vol. XII, nr. 2, 2013, pp. 47–64; Idem, *Presa satirică și rolul ei în viața românilor transilvăneni la granița dintre secolele XIX–XX, prin intermediul revistei „Gura Satului” (1867–1881; 1901–1903)*, în „Gând Românesc”, nr. 1–3/martie 2012 ș.a.

³ *Calicul. Humor și satiră* (în continuare, *Calicul*), nr. 4/1(13) aprilie 1882, p. 80.

boierimea a cedat frecvent promisiunilor candidaților dietali maghiari, cumpărată și cu bani și alcool, votându-i și eludând astfel deciziile majorității românești de a fi aleși candidații proprii. În același mod s-a comportat boierimea și cu ocazia alegerilor pentru administrația comitatului.

Nu este de mirare, prin urmare, că a fost supusă în permanență de presă la aspre rechizitorii pentru această conduită, nu de puține ori fiind catalogată ca trădătoare de neam. În această notă se înscriu și relativ numeroasele articole satirice inserate în coloanele „Calicului”, dintre care voi face referire doar la câteva dintre ele.

Încă din al doilea număr de apariție, „Calicul”, în rubrica „Urzică Scandalografescu”, ataca cu vehemență această categorie socială: „Boierii din Țara Oltului sau după terminologia transcarpatină «Boieri încinși cu tei»⁴, au proclamat în capitala lor, Făgăraș, trecerea necondiționată pe terenul politicii activității! (...). Necunoștința istoriei noi de 18 ani încoace, însă, care învață că boierii din Țara Oltului au fost neîntrerupt activi de când există rachiul constituțional, atare necunoștință nu i-o poate [i]jerta lui Egyetértés (pactului dualist-n.n.) și cons[oții] nici cel mai râios boier care a existat de când s-a brăzdat Oltul până azi”⁵.

Următoarea luare de poziție viza exact comportamentul electoral al boierimii, în cadrul alegerilor dietale din anul 1881. Astfel, la aceeași rubrică, apărea o reacție dură și acidă față de atitudinea amintită: „Tărâțele națiunii române din acea parte a Transilvaniei, cunoscută sub numirea «Țara Oltului», așa numiții «Boieri mâncați de moli[i]»⁶ au dat și acum, ca la toate alegerile dietale, cele mai vii dovezi despre necapacitatea lor constituțională. Ca păduchii care se încumet[ă] din întunecimea nimi[cni]ciei lor anonime a mușca, așa și aristoculdușii⁷ din Țara Oltului s-au încercat a rupe din trupul solidarității națiunii române.

Păduche cu păduche, boier cu boier! Nu se putea deci altcum decât ca să voteze boierii din Țara Oltului pentru «Anti-Boer»⁸, pentru un statist (...) parlamentar din Budapesta, pe care dacă-l vei lega de gard și-i vei pune fân dinainte, la porunca lui Tisza-Vodă⁹ îl m[ă]n[ă]ncă.

Motorul principal care a pus pe nobeliții boieri din Țara Oltului în activitate a fost și acum rachiul, cu mica deosebire că candidatul lor Anti-Boer (...) a știut, pe calea administrativă, a exposesiona (pune în posesie-n.n.) pentru fiecare zdreanță de boier o deosebită cărciumă.

⁴ N-am reușit a desluși tâlcul acestei expresii.

⁵ *Calicul*, nr. 2/1(13) februarie 1881, pp. 30–31.

⁶ Expresie pe care nu am mai întâlnit-o și astfel nu o pot deocamdată lămurii.

⁷ Ca regionalism, „culduș” înseamnă cerșetor.

⁸ Boér Antal (1802–1892). Originile acestei familii provin din boierii Boer de Berivoi-Făgăraș, maghiarizați încă din secolul al XVII-lea și manifestând ulterior puternice sentimente și manifestări antiromânești. Din 1835 până în 1848, Boér Antal a reprezentat periodic districtul Făgăraș în Dieta Ardealului. Pentru atitudinea sa din timpul revoluției, a fost arestat și condamnat la 18 ani de închisoare, însă în 1857 a fost amnistiat. A reintrat în politică în 1872, fiind ales deputat dietal de Gheorghieni (jud. Cluj), iar din 1875 până în 1892, neîntrerupt, deputat de Făgăraș, pe listele Partidului Liberal. Pentru scurt timp a îndeplinit și funcția de președinte al Dietei.

⁹ Tisza István (1861–1918), important politician maghiar al epocii, membru al Partidului Liberal, deținând funcția de prim-ministru al Ungariei în două mandate: 1903–1905 și 1913–1917.

Așadar pe viitor boierii din Țara Oltului nu vor mai fi expuși la neplăcerile de a fi aruncați afară din cârciume străine, ci se vor bucura de dreptul de a face în cârciuma proprie limbariță după vinars, pentru că regimul nostru a întrelăsat a le da pe calea administrativă și rachiul neapărat recerut (necesar-n.n.) la exercitarea dreptului de cârciumărit¹⁰.

Un ultim exemplu de ironie la adresa boierimii îl redăm parțial, din rubrica versificată „Sus Marcule!”¹¹, având titlul „Ođă la Făgăraș”: „O du dummer Făgăraș/Eu din tine ducem-aș,/Ducem-aș în țări străine/Să las vana bo[i]erime.//Țara lui Rad Negru Vodă/E-mbrăcăță după modă,/În chimirul bo[i]eresc/«vai» și «lipsa» chinuiesc (...).//Tutun mult bun la fumat,/Mai ales pe nemâncat,/Îl fumează mic și mare/La Gala[ț]i¹² la preumblare.//La vestita bo[i]erie/Ce-i zic moară de hârtie¹³,/Merg bo[i]eri și boier[i]ță/Fără plete și cosiță.//Căci și portul s-a smintit/La bo[i]erul cel vestit (corcit)./Deci din tine ducem-aș/O du dummer Făgăraș.//La cetate-n promenadă/Bo[i]erași scoși ca din ladă/Fac curte la cuconițe/Ce se-nvârt ca niște ițe.//Bo[i]erașul bani nu are,/De fâlos în apă sare,/Că-i din dummer Făgăraș,/Botezat fără Nănaș.// (...) Bo[i]eriu vechiul căputat (scăpătat?-n.n.)/Pe bo[i]eri i-a fermecat,/Cu rachiu și palincuță/De-și vândură a lor căsuță.//Iar la moara de hârtie/În trei color unguiesc/Cu bani grei mie de mie/Bo[i]erii benchetuiesc (...).”¹⁴.

O altă țintă a periodicului a constituit-o ținuta unor lideri români vis-a-vis de manevrele antiromânești ale maghiarilor din Făgăraș. Una dintre ele a reprezentat-o înființarea „Reuniunii Patriotice”, grupare la care urmau să adere exponenți ai tuturor etniilor prezente în oraș și care să lucreze împreună pentru „binele și progresul nației maghiare”. Relativ la apariția acestei „monstruozități”, în gazetă se spunea: „Celebrul «Dummer Kerl von Fogarasch» a dat în viu: începe a mișca din urechi și[i]-a ridica coada. Semn că s-apropie d’un nou stadiu al transformațiunii darviniane pe care zoologii moderni (..) îl numesc: «Reuniune patriotică».

Făgărașul, această umbră a unui trecut regal, a devenit sub regimul patriotic al lui Tisza-Buda și Pesta-Eszlar¹⁵ țara făgăduinței pentru o droa[i]e de aristocrați din ilustra familie a lui Înghitegol. Acești mari proprietari de șapte pruni și milide (?) omide-n ceafă au venit la convingerea că ceapa¹⁶ singur[ă] în alianță cu slănina ‘și poate valora chemarea sa nutritoare, pe când Făgărașul, acest Canaan al cepelor fără justiție, autonomie și comitat, produce numai șoric (șoric-n.n.) bo[i]eresc. Nu e deci nici o mirare dacă (...) strepezii aristocrației din Făgăraș, strânși în curelele răbdărilor prăjite,

¹⁰ *Calicul*, nr. 7/1(13) iulie 1881, pp. 153–154.

¹¹ Simbolizând discursul ursarului și dansul ursului.

¹² Fostă localitate din dreapta Oltului, astăzi cartier al Făgărașului.

¹³ Pe locul fostei manufacturi de hârtie din Făgăraș, activă în secolele XVIII–XIX, a fost amenajat ulterior un parc, loc de promenadă și întâlnire îndeosebi a protipendadei românești din oraș. A purtat succesiv denumirea de Moara de hârtie, Parcul Șenchea, Parcul Regina Maria, 1 Mai, iar astăzi, din nou, Regina Maria.

¹⁴ *Calicul*, nr. 10/1(13) octombrie 1881, pp. 221–222.

¹⁵ Referire la cazul din 1882 al dispariției unei fete evreice în vârstă de 14 ani, pusă pe seama propunerii de expulzare a evreilor din Ungaria, făcută în Dietă de acest deputat.

¹⁶ Gazeta va folosi până la saturație cuvântul acesta, desemnând ceapa ca cel mai celebru produs al făgărașenilor.

se aliază într-o reuniune patriotică și strigă: «Dați-ne slănină, ca să vă facem șorlic»! Noua reuniune a lui «Dummer Kerl von Fogarasch» are o sublimă chemare. Deviza ei e Fabricațiunea de șorlic patriotic din slănină cosmopolită (...).

Între cele 20 de moașe diplomate de facultatea propriei stupidități, care au asistat la nașterea monstrului patriotic, [se] numără și două buruieni național române: Dovleac Hilarie¹⁷ și dr. Bostan Ștefan¹⁸. Să nu prindă deci pe nime[ni] mirarea” dacă cei doi, „aceste zarzavaturi crescute în grădina național-română și nemâncate încă de porci, la actul nașterii monstrului patriotic au stropit din clistiriul¹⁹ terribile vacuum al unei glave²⁰ turtite cuintesența elixirului tămăduitor de toate bolile ce bântuie vița lui Traian și au ușurat ieșirea la lumină a excrementului următor:

«§ 1. Membrii reuniunii pot fi toți aceia care au drept de alegere, fără deosebire de naționalitate și confesiune și **care sunt cu simțăminte maghiare**»²¹.

O țintă predilectă la sfârșit de secol XIX și început de secol XX a constituit-o persoana comitelui suprem „Gouido von Nemengedem”²², sas de origine, care este ironizat în moduri variate pentru pornirile și acțiunile sale filomaghiare. De pildă: „(...) fișpanul (...) din Țara Oltului, și-a tocmit la un țâgan din Mândra niște picioroa[n]ge de 11 metri înălțime, pentru ca cei din Budapesta să-l vadă cum lucră pentru ide[e]a de stat maghiar!”²³; sau: „Ca mă[i]ne și p[i]lelea fișpanului (...) o să ajungă pe mâna tăbăcarilor din Făgăraș. Se zice că ministeriul nostru s-a hotărât să facă din p[i]lelea lui (...) pentru boierii din Țara Oltului alte noițe”²⁴.

Însă, cea mai remarcabilă satiră la adresa sa, plină de umor și sarcasm fin, duse până la nivel de artă în domeniu, o constituie aceea care aduce atingere la fabulațiile acestuia în privința dezvoltării infrastructurii comitatului Făgăraș, deși încă nu cunoaștem dacă au avut un suport real. Pentru calitatea deosebită a scrierii, redau în bună măsură textul satirei: „Era de prevăzut că noul fișpan (...) din Țara Oltului, (...) în chestiunea călei ferate Homorod-Făgăraș-Avrig, nu va continua opera smântuită (proiectată?-n.n.) de antecesorul său, pentru că numai proștii se îmbulzesc la gară. Și altcum (...), ca cel mai lung (înalt-n.n.) fișpan [de] pe teritoriul coroanei Sfântului Ștefan, nici n-are lipsă de calea ferată smântânită de antecesorul său, pentru că el, dacă cade de câteva ori de-a lungul ajunge din Făgăraș ori în care direcțiune îi place a cădea tot așa de ușor până la Homorod, cât și până la Avrîg.

(...) În urmarea aceasta, (...) îndată ce s-a instalat în capitala cepelor din Țara Oltului s-a pus pe lucru și a inventat un plan de comunicațiune (...) cu lumea cea mare,

¹⁷ De fapt, Ilarie Duvlea, important avocat din Făgăraș și unul dintre liderii marcanți din epocă ai românilor.

¹⁸ Personaj neidentificat.

¹⁹ Un soi de pâlnie lungă?

²⁰ Glavă – cap, căpățână de om prost.

²¹ *Calicul*, nr. 8/1(13) august 1882, pp. 180–182.

²² Guidó (de) Bauszner (1839–1917), om politic sas, deputat dietal (în special al Târnavei Mari) și comite suprem al Făgărașului (1891–1907); în 1907 s-a pensionat și a locuit cu familia mai întâi la Făgăraș, apoi la Sibiu. Deși nu și-a negat niciodată originile săsești, a fost mereu un zelos și hotărât susținător al intereselor maghiare; Nemengedem – magh. nem engedem=nepermisivul?

²³ *Calicul*, nr. 12/1(13) decembrie 1891, p. 266.

²⁴ *Ibidem*, nr. 4/1(13) aprilie 1893, p. 74.

pe care, aflându-l Americanii, de disperățiune că nu ei l-au inventat toți se aruncă în mare și se îneacă.

Planul acesta de comunicațiune e:

1. Fiecare comună aparținătoare Țării Oltului să se îndatoreze a-și face prin Carpați câte un tunel până-n șesul României.

2. Oltul, începând de la Voila, să se abată pe lângă Cincul mare, așa ca din sus de Agnita să intre în Hârtibaciu. Împreună cu Hârtibaciu, Oltul devine navigabil. Corăbiile din Marea neagră pot comunica direct cu Făgărașul, iar icrele din Marea neagră, legate odată cu ceapa din Făgăraș, dau negoțului cu caviar preparat gata un avânt nemaipomenit.

Devenind Oltul abătut în Hârtibaciu navigabil, calea ferată Sibiu-Avrig-Turnu Roșu nu mai trebu[i]e zidită decât până la Mohu, adică până la punctul unde Oltul abătut în Hârtibaciu se îneacă în Râul Sibiului (Cibinul-n.n.). De la acest punct comunicațiunea cu Orientul e deschisă și ministrul nostru de externe, contele Kálnoky, poate exporta cultura maghiară prin Turnu-roșu, adică pe cea mai oablă și ieftină cale, nu numai până-n Constantinopol, ci chiar și până în acele părți ale Asiei de unde Arpad o a importat[-o] odinioară în pusele Ungariei.

Care va să zică, fișpanul (...) vrea să lege Occidentul cu Orientul pe uscat și pe apă. Și prin această legătură el vrea să facă în prima linie un serviciu de recunoștință Agniștenilor, care illo tempore l-au ales de deputat al lor în dieta din Budapesta și prin aceasta i-au pardosit drumul către fișpanatul Făgărașului. Efectuându-se adică legătura cu Orientul pe apă, toți caii cei morți ai Orientului se pot transporta ușor și ieftin până la Agnita, pentru ca Agniștenii, ca cei mai vestiți belitori de cai în Europa, să le tragă p[i] elea peste urechi și din copitele cailor să facă răci (piftii-n.n.).

Prin noul și genialul său plan de comunicațiune, fișpanul (...) face nolens-volens și românilor un serviciu neprețuit. Se știe că în Brașov, nu de mult, s-a înființat o societate pe acțiuni sub numele «Orientul». Această societate curat românească s-a înființat spre scopul de a sfredeli Carpații din ținutul Țării Oltului ca să scoată cărbuni. Realizându-se însă partea aceea a planului de comunicațiune (...) care privește scobirea de tuneluri pentru fiecare comună din Țara Oltului prin Carpați (...), societatea «Orientul» nu mai are lipsă de sfredelele comandate în Anglittera, ci le poate trimite înapoi, pentru că toți cărbunii scoși prin facerea tunelurilor din Carpați eo ipso (de la sine-n.n.) cad în proprietatea acelei societăți²⁵.

Cu prilejul deciziei unanime din anul 1905 a românilor ardeleni de a se reveni ca acțiune politică la activism, „Calicul” insera în paginile sale și câteva maxime puse pe seama celor mai importanți trei lideri făgărășeni, care mai târziu se vor apropia și dezbina frecvent:

„Câte speranțe nu am legat și eu de activitate! Acum recunosc că-n politică nu-i ca-n poezie: Necugetarea nu-i licență poetică. Cel ce are însă licență acela vinde ce are! Șenchea²⁶.

²⁵ *Ibidem*, nr. 12/1(13) decembrie 1891, pp. 269–271.

²⁶ Ioan Șenchea (1864–1916), liderul politic al românilor făgărășeni până în anul 1916, când a fost asasinat de jandarmii unguri. Vezi pe larg în: Ioan Vlad, *Ioan Șenchea – martirul Ardealului*, Brașov, Editura Pastel, 2004.

Ce folos de friptura activității, dacă ficiorul popii din Voila²⁷ mi-a mâncat-o..., stai-ar în gât! *Dr. Vas*²⁸.

„Cel ce în politică caută după morală, acela ficior al popii din Voila nu poate fi.

Eu mi-am vândut alegătorii cu 50.000 cor[oane] și[i]-un automobil. Atâta, dr. Vas ori dr. Șenchia pe toți bo[i]lerii (...) din Țara Oltului nu capătă (...). *Dr. Șerban*²⁹.

Tot lor le era dedicată câteva luni mai târziu, parțial, și o „odă” versificată, cuprinsă în rubrica „Sus Marcule!”: „(...) Mărcuțule din Carpați/Ia cu tine pe ai tăi frați!/Și din codru-ntunecos/Veniți la Arpaș în jos./Și voi toți ca dintr-un glas/Să strigați: Trăiască Vass!/Deputatos deocheat/Cu program de ăl curat,/Chiar de conferință pus/Să învârtă ca p-un fus/Când pe Born³⁰, pe liberali,/Când pe cei naționali./Când pe Borzi³¹ de cei cumiți/Să-i înșeli și să le minți,/Că Șerbanul nu mai vrea/Să sărute pe Tisza?!/Apoi faceți-le voi/Marcule cu «jizi» și «goi»/Verilor Șerban și Vas/Și-n Arpaș și-n Făgăraș,/Rând d-un mare «áldomás»/Ș-un «fáklyás kinovulás»³²./Să-i arunci apoi în Olt,/Ori de-or vrea să șadă-n cort/Tu degrabă-i stabilește/Lângă Dada Prindepește,/Care-n ușa cortului/Roade coada porcului (...)³³.

Un segment major al societății făgărășene luat în colimator de publicația sibiană l-a constituit activitatea culturală, considerând că făgărășenii nu i-au acordat importanța dorită de națiunea română. De pildă, în martie 1888 taxa dezinteresul pentru cultură astfel: „În Făgăraș, cu toată excelenta recoltă în producțiunea de ceapă a anului trecut, estan (în acest an-n.n.) nu s-a aranjat nici un bal cultural. Ceapă ar fi destulă în Făgăraș, dar dracul că nu-i slănină sau (...) nu-i clisă, și unde nu-i clisă sau slănină, n-ai din ce face șorlic³⁴”.

O zonă de frecventă ironie a fost cea a reuniunilor de femei, deși de cele mai multe ori atacurile n-au avut acoperire reală, periodicul fiind în mare măsură în necunoștință de cauză, documentele relevând o altă situație. Pe de altă parte, depistăm și misoginismul cras al bărbaților din epocă. Un exemplu îl constituie un text al rubricii „Cocoana Gurădulce”, care începea cu o întrebare retorică: „Care a fost prima reuniune de femei ce a înființat primul bal «Calicot» în scopuri filantropice?”. Răspunsul: „Istoria biblică

²⁷ Aluzie la Nicolae Șerban (1865–1932). Născut la Voila, jud. Brașov, a urmat studii juridice la Universitatea din Budapesta, după care a obținut doctoratul. S-a lansat în politică la 26 de ani, iar în 1892, ca independent, câștiga alegerile pentru Dietă în cercul electoral Arpaș, devenind deputat, calitate pe care a deținut-o fără întrerupere până în toamna anului 1918. A reprezentat Făgărașul la Marea Adunare de la Alba Iulia, iar după 1918 a fost ales și în Parlamentul României Mari. Pentru o scurtă perioadă (1920–1922) a fost prefect al județului Sălaj.

²⁸ Octavian Vas/u (1873–1935), născut tot la Voila și urmând cursurile aceleiași universități, în cadrul căreia a obținut doctoratul în anul 1900. Devine avocat în Făgăraș și se implică activ în luptele politice, ajungând unul dintre liderii importanți de aici, fiind un apropiat al lui I. Șenchea. La sfârșitul lui decembrie 1918 a fost numit de către Consiliul Dirigent prefect al județului Făgăraș. În anul 1931 a fost ales senator pe listele Uniunii Naționale, în timpul guvernului condus de N. Iorga.

²⁹ *Calicul*, nr. 2/1(14) februarie 1905, pp. 28–29.

³⁰ Personaj neidentificat.

³¹ Aluzie la familia Borzea din Viștea de Jos, dintre ai cărei membri s-a remarcat protopopul ortodox al Făgărașului, Nicolae Borzea, devenit unul dintre liderii marcanți ai românilor făgărășeni.

³² Magh. *fáklyás kinovulás* = defilare cu torțe, făclii.

³³ *Calicul*, nr. 7/1(14) iulie 1905, p. 158.

³⁴ *Ibidem*, nr. 3/1(13) martie 1888, p. 69.

ne-nvață că prima societate de femei a fost societatea așa numită «Eva». (...) Strămoașa Eva, care întrunea în sine întreg sexul frumos, făcea totalitatea membrilor reuniunii, ea era președintă, comitet, casierită și notareșită. (...) Ca bărbat de încredere³⁵, în lipsa lui Nicanor³⁶, funcționa «Adam» (...).

Reuniunea de femei «Eva» a aranjat și primul bal «Calicot». (...) Firește nu în folosul școlilor pentru creșterea de fetițe, pentru că producțiunea la acest articol din etablisamentul³⁷ fabricii amorului era p-atunci absolut nedezvoltată (...), ci în folosul societății pentru reconstruirea de coaste frânte!

(...) Cu totul alta e în zilele noastre. Azi reuniunile de femei în scopul creșterii fetițelor, cu deosebire la noi români, se-nmulțesc (...); au devenit deja o râie socială. (...) Azi fiecare femeie, care o z[e]amă de amnar nu-ți știe găti și subscriindu-și numele, se pomenește cu crucea pe vârful degetului și părăsește bărbatul flămând, copiii[i] nespălați acasă, se-mbracă-n costum «Calicot» și se-aruncă pe terenul apostoliei civilizatoare. (...) De merge tot așa, peste puțin o să avem mai multe reuniuni de femei pentru creșterea fetițelor decât fetițe (...).

Aud că-n Făgăraș, de unde cultura femeilor miroase în depărtare de 40 kilometri a ceapă, s-au înființat două reuniuni (...), una unită, alta neunită. (...) Așadar două calicii naționale îmbrăcate-n costum din stofă confesională «Calicot» (...)”³⁸.

Nici activitățile ASTRA n-au scăpat de sarcasmul „Calicului”. În septembrie 1889, de exemplu, după Adunarea generală organizată în Făgăraș, erau ironizați pentru absenteism sau prezență parțială românii din Blaj, Brașov și Zărnești: „Blajul a participat la adunarea generală (...) de la Făgăraș numai prin doi [preoți] celibi și și aceștia nu și-au luat nevestele cu ei!”; „Trocarii din Brașov (porecla românilor din Schein.n.) au trimis un singur reprezentant (...). Se vede că trocarii din Brașov nu dau un streang (mai nimic-n.n.) pentru literatura și cultura poporului român!”; „Zerneștenii, care mai anii trecuți se îmbulzeau ca grecii din Blaj la temniță ca să cheme adunarea generală (...) la ei, estan au tăcut ca porcu-n cucuruz. Cine a văzut estan Zerneștean la adunarea (...) de la Făgăraș, să-i saie ochii!”³⁹.

Cu aceeași ocazie și în același număr era inserat și așa-numitul „**Toastul Calicului**”, ținut la banchet, deviind în final tot către femei, din cuprinsul căruia redau următoarele:

„Domnilor și Doamnelor!

Cum vedeți, adunarea generală (...) se ține estan în Făgăraș. Aici am fost bine primiți, lucrăm în tihnă, banchetăm, deseară o să cântăm, mâ[i]ne seară o să jucăm, ba poate o să ne și amorem etc. Dar eu vă întreb: Cugetați d-voastră la urmări? Eu mă tem adică nu cumva, depărtându-ne de aici, să se aplice și la noi vestitul proverb: «Dummer Kerl von Fogarasch»!

Eu vorbesc din experiență (...). Acum 18 ani, adunarea generală (...) iar s-a ținut aici în Făgăraș. Am luat și eu parte la acea adunare”, la care „s-a comis un regretabil

³⁵ Care era nelipsit din comitetul de conducere la reuniunilor de femei.

³⁶ Probabil apostolul Nicanor, care face parte dintre cei 70 de apostoli de rangul doi.

³⁷ Din engl. „establishment” = grup de persoane care dețin puterea.

³⁸ *Calicul*, nr. 4/1(13) aprilie 1882, pp. 92–93.

³⁹ *Ibidem*, nr. 9/1(13) septembrie 1889, pp. 193–194.

omor. S-a omorât organul de publicitate al asociațiunii noastre, «Transilvania». Am contribuit și eu la acel omor, dar depărtându-mă de Făgăraș, ajuns acasă am cugetat mai serios asupra faptului săvârșit. Cugetând, din întâmplare ochii mi-au căzut p-o oglindă și știți d-voastră pe cine am văzut în oglindă? Am văzut pe «Dummer Kerl von Fogarasch» în persoană.

Care va să zică, în Făgăraș omul poate fi oricât de cu minte, numai [că] nu e consult (indicat-n.n.) să se depărteze de această localitate, că nime[ni] nu-l mai crede. Iată și motivul (...) pentru care Brașovenii absentează în mod atât de splendid de la această adunare generală.

Și totuși (...), nici un oraș din Transilvania nu merită în asemenea măsură ca Făgărașul ca adunarea generală (...) să se țină în el. Nici un oraș (...) n-a contribuit atâta la cultura și literatura noastră națională (...). Făgărașul e cel mai însemnat focalar (focar-n.n.) cultural național românesc". Aici, „cum știți cu toții, se produce cea mai multă și cea mai bună ceapă” și despre ea „există o singură și adevărată părere: Ea este o mâncare națională românească. Celelalte naționalități din Transilvania nu s-au prea îmbulzit la ceapă. Apoi e știut, că ceea ce omul mănâncă aceea și e (...). Aș voi eu să văd pe acel inteligent român care nu și-a făcut studiile în alianță cu ceapa (...).

De aceea (...), în ochii mei, fiecare cultivator de ceapă din Făgăraș e o celebritate, care merită recunoștința generală, pentru că produsele muncii sale contribu[i]e nu numai la cultura, dar chiar și la unitatea noastră națională. Ceapa (...) o mănâncă uniții și neuniții în harmonie cerească și-n toleranță desăvârșită. În privința aceasta aș putea zice că ceapa e termometrul care arată mai sigur temperatura ideilor liberale la români.

Ceapa e acel mediu care dă expresiune mai nimerită caracterului naționalităților din Transilvania. Românul până știe că are încă o ceapă în straiță e vesel, cântă și joacă. Sasul, când ajunge să mai aibă numai o ceapă-n straiță, se culcă și visează carne. Ungurul, după ce se convinge că mai are numai ceapă-n straiță, începe a plânge.

Ceapa (...), și cu deosebire cea de Făgăraș, dă bucatelor spirit. Într-o ceapă de la Făgăraș e adeseori mai mult spirit decât într-un articol de fond. Numai una dacă ar mai putea inventa producția de ceapă din Făgăraș: Ca unde sădesc o ceapă, să răsară ș'un purcel sau cel puțin ca cepele, în loc de foi, să prăsească slănină sau clisă. Când (...) ar putea face asta, atunci n-am mai avea temere de maghiarizare sau germanizare, pentru că atunci toți unгурii și nemții trec la noi.

O singură temere am eu (...) față de însemnătatea culturală a cepii la noi românii: Damele noastre se feresc a mânca ceapă. Nu că doar nu le place ceapa, dar pentru că sărută bucuros și ceapa denaturează gustul cel adevărat al sărutării. Un singur caz cunosc eu în care damele iubesc ceapa: Atunci când au lipsă de lacrimi. În cazul acesta ceapa e un fel de telefon între inimă și ochi, în formă de lacrimi. Dacă – așa argumentează damele noastre – strămoașa Eva în loc de măr ar fi mușcat într-o ceapă, Adam poate n-o săruta și omenimea azi ar fi în Rai. Acum, după ce omenimea a p[i] erdut Raiul, pentru ce să mai mănâcăm noi ceapă și să amărâm celor ce ne iubesc gustul sărutării.

(...) Permiteți-mi domnilor a afirma că dumneavoastră, ca și mine, sunteți oricând gata a săruta damele române, și dacă mănâncă ceapă!

Să trăiască deci damele care mănâncă ceapă fără temere că nu vor fi sărutate!”⁴⁰.

Nu rare sunt prilejurile în care ironiile sunt îndreptate către metehnele unor preoți și dascăli făgărășeni. Dintre acestea vom evidenția doar două, având în prim-plan un preot și un dascăl, ambii suferind cam de aceleași „simptome”. Unul dintre ele îl are ca „erou” pe preotul Opriș din Ucea de Jos, al cărui medalion biografic suna astfel: „Popa din Ucea de jos, ucigă-l crucea de sus, e un bețiv cum nu s-a văzut de când Oltul s-a brăzdat și doar nu se va vedea până ce muntele Surul trăiește. Când vine popa Opriș (...) de la cârciumă, nu-i piatră-n drum de care nu se-mp[i]edecă și dacă nu-i vr[e]jun gard în apropiere, ca să-l proptească, cade mereu până când se oprește-n vârful nasului. Adeseori rămă popa Opriș cu nasul în locuri unde un porc s-ar rușina să-și bage botul.

(...) Cu stranele din biserică face popa Opriș, după plac, un bun negoț. Îndeosebi îi succed astfel de geșefturi cu femeile (...). Dacă o femeie ambițioasă voiește să șadă într-o strană mai aproape de Dumnezeu, se duce numai la popa, îi pune ceva-n mână și popa o pune-n strana pe care o cere. Când vine apoi stăpâna legitimă a stranei și voiește a o ocupa, noua posesoră, cu provocare la dreptul câștigat de la popă, nu conde: Una trage, cealaltă împinge și gâlceava-n biserică-i gata. Atunci popa Opriș iese din altar și se duce la locul cu pricina ca să facă pace.

Femeile însă nu tac, ci s-apucă amândouă cu popa la ceartă. Din incidentul acesta popa pleacă cu jalba, pentru conturbarea serviciului dumnezeiesc, la criminal (justiție-n.n.), iar femeile se dejudcă (condamnă-n.n.) la închisoare și plătirea speselor în favorul popii. Popa aleargă răsându-și în barbă cu spesele procesuale la cea mai de-aproape cârciumă, le pune acolo spre fructificare, pleacă apoi satisfăcut către casă și cine-l întâlnește jură că vine din porci.

Acum e anul, antistia comunală (...) a ieșit la hotar ca să împartă din pământul alodial niște iarbă la particulari. Popa Opriș, aflând de intențiunea diregătoriei comunale, a părăsit cârciuma în care se afla, a ieșit beat la hotar ș’a pretins porțiunea canonică din iarba comunală. Primarul (...) l-a admon[i]at ca să-și dea pace și să nu conturbe dregătoria în afacerile sale. În zadar, popa Opriș, c-o falcă-n ceriu și cu alta la pământ, cerea porțiune canonică și spre motivarea cererii sale rade primarului o palmă binecuvântătoare. Primarul prinde pe porcul – pardon – pe popa de urechi și-l trage la pământ. Ceilalți membri ai antistiei comunale parte-și făceau cu genunchii mătânii pe spatele popii, parte-i dau din călcâie, parte-i pliveau barba de neghină, iar popa striga ca din gura șerpilor: Nu vă-mbulziți, că vă dau la toți!

Când a isprăvit (...) cu împărțirea ierbii, porțiunea canonică era deja cosită și popa Opriș își aduna barba din bățătură, iar izmenele lui bucuroase [s]-jar fi schimbat cu altele (...)”⁴¹.

Al doilea caz l-a vizat pe învățătorul Dobrin din Voila, caracterul fiindu-i versificat în rubrica „Sus Marcule!”: „(...) Joacă mă și chiu[i]ește/Și la lume povestește:/ Spusuț-am Dobrine ție/Să te lepezi de beție!//Mă, beția-i un sodom/Prăpădește cap de om/Și apoi nici ție Dobrine/Nicidecât nu-ți face bine.//Măi Dobrine din Voila/

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 195–198.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 7/1(13) iulie 1884, pp. 161–163.

Eu cred că bine-ți era/Să fi tu ca diriginte,/La tineret să dai minte.//Măi, dar dreaptă e scriptura/Că nu poți da-nvățătura,/Dacă singur nu o ai/No strigă Dobrine: vai!//Va[i]jetă-te măi Dobrine/Că tu-ți făcuși acest bine./Numai tu cu mintea ta,/Nu-i vina nimănuia.//Tu dacă începi beția/Uiți că-ți tră[i]jește soția/Și umbli ca și turbat/De și Țăganii te bat!//Apoi mai zi, măi Dobrine,/Că pardon ți se cuvine,/După câte tu lucraș[i]/În Voila și-n Făgăraș?//Eu să-ți fiu superior,/În vederea tuturor/Te-aș biciui peste piele/Cum bătuși blânda-ți muiere.//Și în fine, măi Dobrine,/Decât să ne faci de rușine/În școalele din Voila,/Mai bine-n Olt te-aș țipa!//Te-aș țipa sub iaz la moară/Dacă ai glavă⁴² ușoară/Și faci în orice moment/Rușine la regiment!"⁴³.

Evident, lupa „Calicului” asupra tarelor societății făgărășene a epocii respective a fost în permanență activă, fiind alimentată de numeroase fapte și întâmplări din mai toate zonele societății. Am inserat aici o parte dintre ele, reprezentative pentru demersul nostru, lăsând de-o parte altele, dar care sunt întrucâtva similare cu cele deja expuse. Cu toată duritatea ironiei și persiflării pe seama neajunsurilor unor reprezentanți, exponențiali sau nu, ai românilor făgărășeni, trebuie să admitem că periodicul din Sibiu, care se bucura de un public relativ numeros, a procedat astfel pentru a încerca să facă pașii corecți în corectarea slăbiciunilor constatate, care erau totuși generale pe seama întregii români din Transilvania.

⁴² În sensul de cap, căpățână.

⁴³ *Calicul*, nr. 8/1(13) august 1885, pp. 174–175.

Marinela-Loredana BARNA

**CORRESPONDENȚA DINTRE DR. AMOS VIRGILIU FRÂNCU
ȘI DR. AUREL MUREȘIANU – ASPECTE PRIVIND
ACTIVITATEA „GAZETEI TRANSILVANIEI”**

**THE CORRESPONDENCE BETWEEN PHD. AMOS VIRGILIU
FRÂNCU AND PHD. AUREL MUREȘIANU – ASPECTS REGARDING
THE ACTIVITY OF “GAZETA TRANSILVANIEI”**

Abstract: The Mureșenilor Archive preserves evidence of the connection between phd. Amos Virgiliu Frâncu and phd. Aurel Mureșianu, two exponents of the memorandumist generation of the Romanian National Party.

The correspondence is generous and contains several levels. This article refers to “Gazeta Transilvaniei”, a topic often addressed in letters – correspondences, advices and appreciation.

Arhiva Mureșenilor atestă legătura dintre dinastiile transilvănene Mureșianu și Frâncu, legătură păstrată de-a lungul a trei generații între Iacob Mureșianu și pașoptistul Amos Frâncu, între dr. Aurel Mureșianu și memorandistul dr. Amos Virgiliu Frâncu și continuată de Aurel A. Horea Mureșianu cu dr. Amos Virgiliu Frâncu.

În cadrul acestui studiu mă voi opri asupra relației dintre membrii celei de-a doua generații, cei care au absolvit Facultatea de Drept – dr. Aurel Mureșianu la Viena și dr. Amos Virgiliu Frâncu la Budapesta (19 ani mai târziu). Pe plan juridic, aceștia au colaborat în calitate de avocați ai apărării în procesul memorandumistilor: Frâncu, reprezentându-l pe dr. Ioan Rațiu iar Mureșianu, pe Dimitrie Comșa. În timp ce dr. Amos Virgiliu Frâncu și-a creat un renume în domeniul juridic, atât la Sibiu cât și la Cluj, unde s-a mutat în 1898, dr. Aurel Mureșianu a renunțat la cariera avocațială în schimbul celei jurnalistice. Colaborarea a continuat în plan politic și publicistic, „Gazeta Transilvaniei” devenind un punct central al legăturii lor.

Corespondența studiată îl are ca expeditor pe dr. Amos Virgiliu Frâncu, ca destinatar pe dr. Aurel Mureșianu, și este redactată între anii 1895–1909, cu o medie de patru scrisori/an. Cei mai prolifici ani au fost 1896 și 1899. Localitățile de expediție sunt: Sibiu (1895–1900), Cluj (1905–1909), Alba Iulia (1897), București (1896).

Expeditorul, în ciuda campaniilor de defăimare îndurate, și-a păstrat spiritul viu, numindu-se adeseori soldat pe câmpul de luptă al cauzei naționale. Critic acerb al dualismului, era cunoscut în epocă pentru temperamentul vulcanic, fiind un om de acțiune dominat de o accentuată conștiință națională.

În scrisorile din Arhiva Mureșenilor, subiectul „Gazeta Transilvaniei” are mai multe paliere. Alături de corespondențele privind activitatea sa politică, culturală și profesională, Frâncu expedia la Brașov și aprecierile sale vizavi de activitatea ziarului.

Activitatea politică

Corespondențele politice au ca subiect neînțelegerile și rivalitățile din cadrul Partidului Național Român relatate din perspectiva grupării gazetiste, Frâncu fiind un fervent susținător al pasivității politice a românilor transilvăneni.

În scrisorile trimise la Brașov, acesta își exprima criticile la adresa direcției date de partid în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea. Planul politic transilvănean îl nemulțumea profund, catalogând principalele grupuri astfel: cel sibian, „cuib infect”¹; cel clujean, „insula șerpilor”²; iar cel bănățean, dominat de „dezarmare”³. Solicita constant conferințe intime la Brașov pentru a pune în mișcare cauza națională.

Majoritatea corespondențelor politice sunt din perioada sibiană și surprind lipsa unității în cadrul partidului, pe care Frâncu o cerea înfierată în „Gazeta Transilvaniei”.

Un astfel de exemplu este „Capitularea românilor” de la Sibiu „unde sunt toate firele mișcării noastre economice și politice”, relatat într-o corespondență din aprilie 1895. Hotărârea de a transmite felicitări către cabinetul Banffy, ce fusese luată în cadrul congregației extraordinare a comitatului Sibiu, era catalogată de Frâncu drept „trădare sau condamnabilă neglijență la mijloc”⁴.

Alegerile din cadrul partidului erau semnalate de asemenea. Articolul semnat „Corespondentul” era trimis în 4/16 decembrie 1895 și avea ca subiect alegerile de la Miercurea Sibiului în care fuseseră votați patru membri români: dr. Ioan Rațiu, Demetriu Comșa, dr. Amos Virgiliu Frâncu și Ioan Droc⁵. Alegerea sa din octombrie 1896 ca deputat la Ocna Sibiului și a lui Francisc Hossu-Longin la Deva⁶ era anunțată în condițiile în care expeditorul avertiza despre agitațiile din cadrul P.N.R. și despre „Revista Orăștiei”, ce insinua că Rațiu, Frâncu și Mureșianu erau „societatea menită de a distruge organizația partidului”⁷.

Manifestul, subiectul fierbinte al începutului de an 1896, este un alt subiect al corespondențelor lui Frâncu. În luna februarie îl îndemna pe Mureșianu să publice în Gazetă recursul pentru Manifest cu o traducere liberă și corectă, subliniind faptul că deși era semnat de el, fusese redactat de Rațiu⁸.

Un exemplu clasic în care poliția îl incrimina pe Frâncu a fost sentința în cauza adunării de la Sibiu din decembrie 1896. Pentru a se exonera, cerea publicarea acesteia și în limba germană, îndemnându-l pe Mureșianu să trimită apoi ziarul întregii prese germane – „ar ridica nimbul și importanța Gazetei”⁹.

Știri despre curente din interiorul partidului erau împărtășite în anul 1908: noul

¹ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 550/15, doc. nr. inv. 13151.

² *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3461.

³ *Ibidem*, dos. 550/1, doc. nr. inv. 3406.

⁴ *Ibidem*, dos. 550/15, doc. nr. inv. 13151.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13153.

⁶ *Ibidem*, dos. 550/1, doc. nr. inv. 3406.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3405.

⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3400.

⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3413.

val activist format din Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad și Nicolae Comșa¹⁰ sau dinamica grupării gazetiste – conflictul cu „examicul” dr. Aurel Isac. Pretextul rupturii de Isac – „poate cel mai trist moment al vieții mele”¹¹ – a fost un articol pe care Frâncu era învinuit că l-ar fi scris în „Gazeta Transilvaniei”¹². În această afacere, Francisc Hossu-Longin îl îndemna pe Mureșianu să-l susțină pe Frâncu și să pună capăt „curentului infect care se răspândește cu repeziciune”¹³.

Activitatea culturală (ASTRA)

Președinte pentru puțin timp al despărțământului sibian al ASTREI, dr. Amos Virgiliu Frâncu își exprima în 6 aprilie 1899 bucuria de a scăpa de această funcție impusă. Era încântat de noul curent din cadrul asociației care dorea o bancă românească și un muzeu etnografic, însă nu era de acord cu intervenția statului¹⁴. Îl ruga pe dr. Aurel Mureșianu să-i laude în Gazetă pe tineri pentru „prima izbândă a conștiinței naționale după atâtea dezastre” și anume refuzul unanim la „invitarea de la Eke” (societatea Erdélyi Kárpát Egyesület din Cluj invita ASTRA la expoziția etnografică)¹⁵.

Mutat la Cluj, în august 1907 demisiona și de la președinția despărțământului clujean al ASTREI în urma denunțărilor făcute contra lui de către corespondenții foilor ungurești și de către „Tribuna” din Arad. În scopul clarificării motivului demisiei, Frâncu solicita publicarea hotărârii ASTREI: „m-am retras de bunăvoie și înaintea adunării generale”¹⁶.

Un alt subiect pe care îl cerea clarificat în „Gazeta Transilvaniei”, în 1899, era demisia lui dr. Francisc Hossu-Longin de la președinția despărțământului devean al ASTREI – „o chestiune de onoare pentru presa românească”, și solicita o campanie energetică care să înfieraze duumviratul Cosma-Diaconovich¹⁷.

Activitatea profesională

Procese diverse au făcut subiectul articolelor trimise pentru publicare în „Gazeta Transilvaniei”, cele mai răsunătoare fiind cele în jurul monumentului lui Avram Iancu și a Doinei lui Lucaciu.

Memoria marelui revoluționar pașoptist agita spiritele în 1895 când s-a inițiat colecta pentru ridicarea unui monument dedicat lui Avram Iancu. Autoritățile au luat o serie de măsuri represive împotriva contribuabililor și a colecțiilor. Implicarea juridică a lui dr. Amos Virgiliu Frâncu a fost inevitabilă, acesta îndeplinind rolul de avocat al apărării pentru inițiatorii colectei. Totodată, în luna mai 1895, Frâncu a înaintat un apel

¹⁰ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3471.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3456.

¹² *Ibidem*, doc. nr. inv. 3468.

¹³ *Ibidem*, dos. 340A/4, doc. nr. inv. 3382.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 590/2, doc. nr. inv. 3432.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3433.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3465.

¹⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3444.

către ministrul de justiție ungar Dezső Perczel, care interzisese orice acțiune care ar viza un monument al lui Avram Iancu. Pregătind recursul în cauza Avram Iancu, în august 1895, acesta relatează despre repercusiunile îndurate din partea poliției sibiene – a fost supus unei percheziții fiind acuzat de furtul unor acte de la dosar, fapt dovedit ulterior neadevărat. Întreaga acțiune a avut răsunet în „Gazeta Transilvaniei”¹⁸.

Un an mai târziu, îl sfătuia pe Mureșianu să publice în Gazetă despre știrea de la București care îl indica pe Slavici că ar fi deținut banii colectați pentru monumentul lui Avram Iancu¹⁹. Subiectul revenea în actualitate odată cu procesul intentat lui Tit Liviu Albini, administratorul fondului pentru monumentul lui Iancu, în toamna lui 1899. S-a dovedit că banii au ajuns în România, la Slavici, iar Albini a fost închis timp de 13 luni nevinovat. Frâncu îi cerea lui Mureșianu ca ziarul brașovean să clarifice situația²⁰.

Doina lui Lucaci, un alt simbol al luptei pentru eliberare și emancipare națională a românilor din Transilvania, era considerată de autoritățile ungare un semn de răzvrătire împotriva statului. Un astfel de incident era relatat în „Gazeta Transilvaniei” nr. 78 din 7/19 aprilie 1896: preotul greco-catolic și învățătorul din Hening au fost condamnați la închisoare pentru că i-au învățat pe elevii lor doina și apoi au cântat-o. Frâncu era din nou implicat în calitate de avocat al apărării, informând în februarie 1896 primirea celei de-a doua sentințe, identică cu prima²¹.

Postul de avocat al Institutului de credit și economii „Economul” din Cluj l-a considerat „un post de onoare”²². În această calitate trimitea diferite anunțuri legate de activitatea institutului: numirea în 1909 a noului avocat al filialei din Gherla²³ sau declarația direcțiunii din 1905 cu privire la meschinăriile trioului Podoabă-Onciu-Isac și defraudările puse la cale de fostul director, Basiliu Podoabă²⁴. O lună mai târziu, era dezamăgit de încercările disperate ale celor trei care au ajuns la amenințări și la terorizarea mamei sale cu anonime infame. Își exprima încrederea în Mureșianu: „un bărbat de calibrul tău va găsi cuvântul de ordine care să pună în picioare pe toți românii care mai țin la onoare, dreptate și steag”²⁵.

În calitate de avocat, îl înștiința pe dr. Aurel Mureșianu în aprilie 1895 despre intențiile autorităților ungare de a-i intenta un proces de presă pentru articolul „Cine le dă satisfacție”²⁶. O altă consultație juridică îi oferea în decembrie 1906 vizavi de obligativitatea numirii autorilor corespondențelor tipărite în Gazetă. Numele putea fi făcut public doar în cazul unui proces de presă și în fața Senatului de acuzare²⁷.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 550/15, doc. nr. inv. 13154.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 550/1, doc. nr. inv. 3407.

²⁰ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3441.

²¹ *Ibidem*, dos. 550/1, doc. nr. inv. 3400.

²² *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3457.

²³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3472.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3455.

²⁵ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3457.

²⁶ *Ibidem*, dos. 550/15, doc. nr. inv. 13151.

²⁷ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3460.

Aprecieri față de „Gazeta Transilvaniei”

Ziarul Mureșenilor a fost o permanentă preocupare pentru dr. Amos Virgiliu Frâncu. S-a implicat și în susținerea financiară a ziarului prin plata abonamentelor pentru școlile românești din comitatul Sibiului de către el²⁸ sau pentru protopopiatele din comitatul Sibiului de către mama sa, Ana²⁹. Totodată, la plecarea lui Paul Vasici – „neobositul redactor de atâția ani și o forță intelectuală”, îi oferea lui Mureșianu două alternative: Ioan Isaic și Enea Zeflean³⁰.

Pe lângă corespondențele trimise – discursul-răspuns la discursul lui Pecsels ținut în congregația sibiană³¹, discursul vicecomitelui Gustav Reinenberger și al său³², raportul „Răvașului”³³, articolul despre tribunul Ioan Ciurileanu³⁴ – Frâncu îi recomanda lui Mureșianu diverse subiecte pentru articole în care Gazeta să urmărească „principiile înainte de toate, și nu persoanele”. În decembrie 1895, propunea o serie în care primul articol să fie istoric și să arate că cele trei popoare nu s-au dușmănit nicicând în trecut; al doilea să glorifice alianța, iar cel de-al treilea să indice responsabilitatea celor care și-au asumat rolul de conducători în cauza națională³⁵. Un an mai târziu sugera o altă serie de articole în care să condamne semnele de decadență din P.N.R., să arate uneltirile secrete care fac să se generalizeze ideea că doar prin „activitate la proximele alegeri” se poate duce mai departe lupta națională, să arate reînvierea mișcării naționale dincolo de Carpați (Craiova, Pitești, Iași, Ploiești)³⁶. Revenea cu ideea ca Gazeta să redea „caractere politice contemporane [...] în mod plastic și fără perdea”³⁷.

Frâncu îl îndemna constant pe Mureșianu ca articolele să fie necruțătoare, iar ziarul să ia rolul unui cenzor drept, dar sever, să dezvelească „cu vocea unui leu și nu cu pișcături de pureci”³⁸. Insista asupra rolului salvator al „Gazetei Transilvaniei” și îl felicita pentru atitudinea falnică a acesteia – „Nu fum, lumină trebuie să iasă din Gazetă. Poziție hotărâtă, idei precise, acțiuni determinate”³⁹.

Uneori era nemulțumit de direcția Gazetei și îl dojenea pe Mureșianu: „Și lasă dracului pe Apponyi și toate noimele. Publicul nu asta așteaptă acum, cred că o simți. Deci înainte! Cere convocarea conferinței”⁴⁰ sau chiar îi dădea un ultimatum: „Vreau să știi dacă mai am stat major, dacă mai am armata în centru și vreau ordine hotărâte, precise... Vreau însă și mai presus de toate plan de acțiune, nu scrisori teoretice”⁴¹.

²⁸ *Ibidem*, dos. 540/3, doc. nr. inv. 10341.

²⁹ *Ibidem*, dos. 553/2, doc. nr. inv. 6842.

³⁰ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3466.

³¹ *Ibidem*, dos. 590/2, doc. nr. inv. 3434.

³² *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3448.

³³ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3458.

³⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3461.

³⁵ *Ibidem*, dos. 550/15, doc. nr. inv. 13154.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13156.

³⁷ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13157.

³⁸ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13162.

³⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13162.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13162.

⁴¹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 13169.

Solicita prezența lui Mureșianu la Cluj, „ca singur bărbat de stat publicitar competent în chestiune” – chestiunea autonomiei bisericii greco-catolice române, pe care o numea în mai 1897 „o chestiune din cele mai delicate”. Recurgea chiar la șantaj emoțional scriindu-i că absența sa ar simți-o ca „cea mai grea lovitură ce am primit-o de când insist pentru cauza națională”⁴².

Sărbătorirea jubileului de 50 de ani al „Gazetei Transilvaniei” o saluta în iunie 1908: „dă-mi voie să-mi exprim bucuria că la Brașov se fac manifestații meritate pentru tine și Gazetă”⁴³.

În martie 1909 Frâncu îi scria lui Mureșianu: „ajunși aici e de datoria noastră a tuturor să facem totul pentru a sprijini Gazeta în fața primejdiei și mai ales eu, santinela uitată și părăsită îmi voi ști întotdeauna datoria. În schimb și pe Gazetă o așteaptă cea mai grea dar și cea mai mare problemă de la existența ei încoace. Dacă ea a prevestit zorile, ea trebuie să lumineze în noaptea întunecată ce s-a coborât peste cauza noastră de libertate națională”⁴⁴. Dr. Aurel Mureșianu părăsea lupta trei luni mai târziu.

Arhiva Mureșenilor, Fond Mureșeni, nr. inv. 17528.

⁴² *Ibidem*, dos. 590/2, doc. nr. inv. 3420.

⁴³ *Ibidem*, dos. 590/3, doc. nr. inv. 3468.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 3473.

Ovidiu-Constantin SAVU

TRAIAN DUMITRU MUREȘIANU (1864–1901) – UN ARTIST UITAT

TRAIAN DUMITRU MUREȘIANU (1864–1901) – A FORGOTTEN ARTIST

***Abstract:** After Iacob Mureșianu settled in Brașov and married Sevastia Nicolau in 1840, the two had ten children. The elder of the family was Traian-Dumitru Mureșianu (1864–1901). In 19th century Brașov, we can say that a “cultural dynasty” of the Mureșianu emerged, as it was called in the following century by descendants and historians. Among the leading representatives of this cultural family was also the youngest representative, Traian Mureșianu, who was a baritone and sculptor at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The premature death, at only 37 years old, did not stop the training and affirmation of a representative of the visual arts, who was part of the family of the journalist and teacher from Brașov. In addition to the four works of sculpture at the house-museum dedicated to the family, we will mention in our study some letters from the Mureșenilor Archive related to the life and work of the artist from Brașov.*

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea situația social-economică și culturală a românilor din Transilvania s-a schimbat în mod evident. Dacă din punct de vedere social, încă în multe zone ale provinciei Imperiului Austro-Ungar românii nu o duceau bine, economic aceștia au crescut, mai ales cu ajutorul negustorilor și micilor industriași, care făceau concurență sașilor și maghiarilor.

Din punct de vedere cultural și în strânsă legătură cu factorul economic și social, mulți dintre tinerii români ardeleni au ajuns să studieze gimnaziul și liceul în Transilvania, iar pregătirea superioară o făceau la Viena, la Leipzig, München și alte centre universitare cunoscute în epocă.

Într-o situație asemănătoare au fost și vârstarele familiei Mureșianu de la Brașov. După stabilirea aici în anul 1838 a lui Iacob Mureșianu, acesta a devenit profesor la gimnaziul romano-catolic sau latino-german, înființat tot în același an.

În anul 1840, Iacob Mureșianu s-a căsătorit cu Sevastia, fiica unui negustor bogat din Brașov, Dimitrie S. Nicolau. Cei doi soți au avut împreună zece copii, din care au trăit doar șase, patru băieți și două fete. Cele două fete, Sevastia și Elena au studiat în propriul oraș spre deosebire de băieți. Aceștia, Ioan-Iancu, Aurel Victor, Iacob Petru (viitorul compozitor) și Traian Dumitru, după ce au studiat inițial în Brașov și Blaj, și-au continuat studiile la Viena și în alte orașe din Germania.

După circa jumătate de secol, reprezentanții acestei familii au devenit o adevărată „dinastie culturală”, așa cum au fost denumiți după înființarea muzeului consacrat lor, în anul 1968.

Dintre reprezentanții de seamă ai familiei Mureșianu care au activat în domeniul culturii și al educației amintim pe Iacob Mureșianu tatăl (1812–1887), profesor, ziarist

și academician, pe dr. Aurel Mureșianu, fiul acestuia, (1847–1909) doctor în drept și ziarist la *Gazeta Transilvaniei*. Un alt fiu al lui Iacob Mureșianu, Iacob-Petru, a fost compozitor și profesor la Blaj. Se cuvine să fie amintit și numele Elenei, soția lui Aurel Mureșianu, una dintre primele pictorițe din Transilvania. Mezinul familiei, Traian-Dumitru Mureșianu (1864–1901) a fost bariton și sculptor.

Am amintit mai sus doar urmașii direcți ai lui Iacob Mureșianu, dar trebuie precizat că mulți nepoți și nepoate au continuat activitatea pe tărâm cultural începută de Iacob. Sevastia, soția acestuia a fost de asemenea o promotoare a culturii, fiind cunoscută participarea acesteia la numeroase acțiuni filantropice. Trebuie amintită și informația că Sevastia a fost una dintre fondatoarele *Reuniunii Femeilor Române* din Transilvania.

Traian Dumitru Mureșianu a fost după cum am spus cel mai mic copil al familiei. Acesta s-a născut în aprilie 1864 la Brașov, iar clasele primare, gimnaziul și liceul le-a făcut în orașul natal. După încheierea acestora, tatăl său, Iacob Mureșianu, l-a trimis să continue studiile la München. Inițial, tatăl său dorea ca mezinul familiei să se orienteze spre o carieră militară, dar înclinația lui Traian spre muzică și artele plastice au făcut să plece în Germania pentru a studia artele frumoase.

Despre viața și activitatea artistică a lui Traian s-a scris relativ puțin, poate și din cauza vârstei timpurii la care a murit, respectiv 37 de ani. Recent a fost menționat într-un album¹ consacrat artiștilor brașoveni din secolul XIX și până la Unirea de la 1918 apărut sub egida Muzeului de Artă Brașov.

Un studiu mai amănunțit² a fost publicat de un urmaș al familiei, Joe Gherman, împreună cu Barbu Brezianu, având ca bază documente care acum fac parte din Arhiva Mureșenilor. Nepotul prin alianță al sculptorului, Joe Gherman, considera că Traian Mureșianu și Ion Costandea erau printre „singurii sculptori ardeleni cunoscuți în secolul al XIX-lea”.

Traian Mureșianu a mers la München, oraș cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea drept *Florența nordului*, în toamna anului 1884, ca să-și desăvârșească studiile. În acest oraș a rămas la studiu în perioada 1884 și 1891, evident cu scurte întreruperi cauzate de revenirea în Transilvania, în special la Blaj. În acest interval a urmat, la *Academia de Belle Arte*, cursuri de perspectivă, de desen, anatomie și sculptură pentru care a fost lăudat de profesorii săi. În general, sculptorul a fost influențat în stilul său de curentul academic, predominant în acea perioadă istorică, dar când se întorcea în Transilvania lucra și după natură.

Din documentele din Arhiva Mureșenilor reiese că în decembrie 1884 viitorul artist muncea și câte 15 ore pe zi. Petrecerile și distracțiile, la care mulți studenți români participau, pentru Traian nu erau agreabile. Astfel, el scria în iarna anului 1884 că „petreceri aici, nici pomeneală, singur profesorul îmi face petrecere când mă laudă că lucrez bine, atunci îndată mă mai învioresc și nu mă mai simt așa de gânditor”³.

Dintr-o altă scrisoare datată 12 decembrie 1884, aflăm că Traian Mureșianu

¹ Muzeul de Artă Brașov, *Un Secol de Artă Brașoveană (1815–1918)*, Brașov, 2018, p. 24.

² Joe Gherman, Barbu Brezianu, *Un sculptor ardelen necunoscut: Traian Mureșianu*, în revista „Asociația Societatea pentru Cercetare Interdisciplinară Aplicativă”, Cluj-Napoca, 1957, pp. 338–342.

³ *Ibidem*.

a modelat primul său bust antic, Leocoteea, al cărui cap seamănă cu al surorii sale, Sevastia⁴. Ulterior a sculptat bustul surorii Sevastia, momentul acesta fiind immortalizat și într-o fotografie păstrată astăzi în Arhiva Mureșenilor. În anul 1885 îl informa pe tatăl său că lucrează la bustul unei doamne mai în vârstă.

În continuare vor fi enumerate, în ordine cronologică, cele mai importante lucrări despre care există informații. În anul 1886 a început să lucreze la bustul mitropolitului greco-catolic al Blajului, Ioan Vancea de Buteasa, pe care l-a cunoscut într-o vacanță petrecută la țară. Acesta a fost așezat ulterior în sala Institutului Recunoștinței din Blaj.

Același mitropolit a comandat, în anul următor, viitorului sculptor bustul Papei Leon al XIII-lea, pe care intenționa să îl ofere cadou cu ocazia vizitei pe care episcopii uniți plănuiau să o facă la Vatican în anul 1887.

Dintr-o scrisoare trimisă tatălui său în anul 1886⁵ aflăm că Traian spera ca după realizarea bustului de la Blaj, „prezența la München a unui sculptor român” să devină cunoscută.

Pe lângă activitatea de student la artele frumoase, specializat în sculptură, Traian Mureșianu a studiat și activat și în domeniul muzical. Într-o scrisoare din 9 iulie 1888⁶, trimisă din Blaj⁷ fratelui său Aurel la Brașov, aflăm de vizita la ziaristul Bobancu și întâlnirea cu Ioan Slavici, așa cum reiese și din transcrierea documentului menționat: „La reîntoarcere am fost și la fratele Bobancu, i-am făcut o mare bucurie, tocmai atunci sosise și Slavici cu soția lui”. Din aceeași scrisoare aflăm că, la Blaj, Traian a cântat în biserică cu prilejul Rusaliilor din acel an: „De acolo am venit la Blaj unde am cântat la rusalii în biserică și înțelege că le-a plăcut la toți și lui Iacob mai mult”.

Cele mai multe informații legate de activitatea artistică a acestuia le-am recuperat mai ales din scrisorile adresate fratelui Aurel Mureșianu, cel care l-a și susținut financiar după anul 1887 când tatăl lor, Iacob, a decedat.

Continuăm cu o parte din scrisoarea de mai sus: „Apoi despre Traian nu-ți mai spun, că au văzut în Gazetă că e tot descris. Mitropolitului (de la Blaj) i-am făcut un «Cristos», când i l-am dat am crezut că mă va cinsti cu ceva, dar n-a avut acuma”.

Există, de asemenea, în documentele păstrate în Arhiva Mureșenilor, informații personale, spre exemplu, aceea recuperată dintr-o altă scrisoare, în care îi relatează lui Aurel că Iacob cu Traian vor merge la băi la Alyogy (?) ori la Basna. Au avut și o invitație, Traian și Iacob Mureșianu compozitorul, să aibă un concert la Abrud „pe spesele (fondurile) noastre și venitul, asemenea, să fie al nostru, cred că acolo ne va merge bine”⁸.

Correspondența personală pe care a purtat-o cu familia păstrează și informații despre lipsurile financiare. În anii studiului la München tânărul Traian deseori se plângea de lipsa banilor, mai ales că materialele pentru lucrările începute îl costau suplimentar pe tânărul student.

Într-o altă scrisoare adresată fratelui Aurel, datată 5 noiembrie 1888, Traian îi

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591, doc. nr. inv. 1506.

⁷ În perioadele când locuia la Blaj, era ajutat atât cât se putea de fratele Iacob, viitorul compozitor.

⁸ Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 591, doc. nr. inv. 1506.

reproșa că nu îi răspunde la epistolă. De asemenea, îi scria că are nevoie de bani, 42 de florini pentru înscriere la cursuri. Tot în aceeași scrisoare ridica problema dacă bustul lui „nenea Andreiu”, adică poetul Andrei Mureșanu, va mai fi realizat sau nu. „Cum te-ai hotărât să-l stric, ori să-l las să-l toarne? Dacă nu luăm o hotărâre rapidă legată de bustul lui A. Mureșanu, lutul s-ar strica și s-ar pierde”⁹. Tot din acest document am recuperat informația că Traian a primit o ofertă de a fi profesor de desen la Blaj, fiind chiar dorința mitropolitului, fără a avea informații despre finalizarea acestui din urmă plan.

În altă scrisoare, Traian îi spunea fratelui Aurel că ar mai avea de studiat „încă un an și jumătate ori doi, pentru o diplomă în Politehnică și diploma de profesor de gimnastică în 6 săptămâni”¹⁰.

Într-o altă scrisoare din 5 martie 1888¹¹ păstrată în Arhiva Mureșenilor, Traian era îngrijorat de procesele de presă pe care le are fratele Aurel și spera să nu fie pedepsit, făcând o comparație între situația proceselor de presă ale Gazetei în Imperiul Austro-Ungar cu cele ale ziarelor din Germania. Pentru ce a scris în Gazetă, aici (în Germania) „nici nu îi bagă în seamă, când îi critică pe nemți”¹². Traian îi povestea lui Aurel că lucrează la un bust al Sfântului Ilie în timp ce la el acasă lucrează la cel al lui Andrei Mureșanu. „Acuma, acasă îl fac pe Andrei, bust mărișor, după fotografie, care e foarte mizerabilă, lucrul principal și semne în detail nu poate cere nimeni să fie acurat”.

Tot în această scrisoare era pomenit lucrul la stema sau „pajura” Gazetei Transilvaniei. Deși a implicat cheltuieli și efort din partea artistului, această lucrare din ipsos, de peste un metru înălțime și circa un metru lățime, a fost abandonată în podul casei pentru mai bine de un secol, iar în 2022, a fost supusă unui proces de restaurare realizat de către expert restaurator ceramică Mary-Claudia Moței. Nu este exclusă ipoteza conform căreia autoritățile locale nu au permis afișarea acesteia pe frontispiciul casei, așa cum își doreau cei doi Mureșeni, la jubileul Gazetei din 1888. Iată ce scria referitor la sculptura cu stema Gazetei: „Scrie-mi cum ești mulțumit cu pajura, și ar fi bine la vară să o punem în fața casei, în mijlocul ferestrelor. Dacă nu se poate pune cu tricoul, atunci bronz și panglica. Îmi pare rău că nu a sosit la timp și gratulația mea a pierdut din valoare”. Scrie și despre „Marșul” lui Iacob, fratele de la Blaj, pe care îl laudă, dar „nu l-a făcut cu entuziasm”¹³.

Când a revenit la Brașov pentru o perioadă scurtă de timp, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a avut un atelier amplasat probabil în casa familiei. Informația a fost recuperată tot dintr-un document din Arhiva Mureșenilor, respectiv dintr-o scrisoare semnată de cumnata sa, Elena Mureșianu, însă lipsesc alte detalii.

Ar mai fi de adăugat, tot referitor la domeniul artelor plastice, că a realizat în anul 1894 un bust al tatălui său, Iacob Mureșianu, și altul în anul următor, al fratelui său, compozitorul Iacob Petru Mureșianu. Despre această ultimă lucrare nu avem informații

⁹ *Ibidem*, doc. nr. inv. 1504.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, dos. 582, doc. nr. inv. 629.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

unde a ajuns, fie în colecții private, ori s-a pierdut. Situația este similară pentru multe alte sculpturi, cum sunt cele care reprezentau pe Avram Iancu, pe Papa Leon al XIII-lea¹⁴ sau „Crist”-ul amintit în scrisori.

Pe lângă activitatea de sculptor, despre Traian Mureșianu există informații în documentele vremii care îl prezintă ca fiind înzestrat și cu o voce de bariton frumoasă. A cântat în numeroase concerte la Viena și în Transilvania. Într-un articol semnat de Joe Gherman în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial se afirma chiar că ar fi fost angajat al Operei din Viena în anul 1891, însă nu am regăsit în altă parte un astfel de document. Se știe însă că după reîntoarcerea în țară a interpretat rolul lui Vodă în *Mănăstirea Argeșului*, poemul simfonic al fratelui său, Iacob Petru Mureșianu. Tot din datele oferite de Joe Gherman, aflăm că în anul 1896, la jubileul de 50 de ani al Societății *România Jună* din Viena, a cântat o altă piesă a fratelui său Iacob, poemul simfonic *Ștefan cel Mare*¹⁵.

Din păcate, după o boală de plămâni ce l-a afectat rapid, Traian Mureșianu s-a stins din viață la vârsta de doar 37 de ani, fiind înmormântat la Viena.

¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. inv. 630.

¹⁵ Joe Gherman, Barbu Brezianu, *art. cit.*

Foto 1: Traian Mureșianu, Arhiva Mureșenilor, Fond Fotografii, clișee și imagini stereoscopice, nr. inv. 78.

Foto 2: Traian Mureșianu, lucrând la bustul surorii sale Sevastia. Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, nr. inv. 16739.

Foto 3: Bustul Sevastiei Mureșianu, autor Traian Mureșianu, 1884.

Foto 4: Bustul lui Iacob Mureșianu,
autor Traian Mureșianu, 1894.

Foto 5: Bustul lui Andrei Mureșianu,
autor Traian Mureșianu, 1888.

Foto 6: Stema jubiliară a *Gazetei Transilvaniei*, autor Traian Mureșianu, 1888, înainte de restaurare.

Foto 7: Stema jubiliară a *Gazetei Transilvaniei*, autor Traian Mureșianu, 1888, după restaurare.

Teodora-Daniela MOT

SPORT ȘI INDUSTRIE ÎN PERIOADA BELLE ÉPOQUE

SPORT ET INDUSTRIE À LA BELLE ÉPOQUE

Résumé: Au cours du dernier quart du XIXe siècle et au début du XXe siècle, la pratique des exercices physiques est devenue un phénomène social extrêmement répandu et apprécié, grâce à l'immense progrès technologique spécifique à cette période. Les grandes entreprises industrielles largement contribuant à toutes ces innovations. Selon les préceptes de la Belle Époque, qui considéraient un corps sain, harmonisé et soigné la condition essentielle d'un esprit vif et équilibré, le sport a acquis une importance considérable tant au Banat, à l'époque du dualisme austro-hongrois, que dans la France républicaine.

Le 25 juin 1899, le premier match de football européen de l'actuelle Roumanie a eu lieu à Timișoara. Dans cette ville une attention particulière étant accordée aussi au patinage, au canotage, à la gymnastique, au cyclisme, au tennis de table ou aux jeux d'échecs. Depuis la constitution du club sportif français le 29 décembre 1912, la Société anonyme des filatures, corderies et tissages d'Angers, plus connue sous la raison sociale tardive d'Établissements Bessonneau, met une touche finale à une longue série de réalisations sociales mises en place par Julien Bessonneau (père). Toutes ces œuvres devaient contribuer à l'édification morale et physique de la classe ouvrière à une époque où l'État républicain hésitait encore à s'immiscer dans l'enceinte d'un espace strictement privé, l'industrie faisant bon ménage avec le sport.

La constitution, tant du club sportif Bessonneau, que des clubs sportifs et des associations de Banat, ainsi que l'attention portée à l'aménagement et à la mise à disposition d'espaces et de moyens nécessaires à la pratique des différentes activités physiques, ont permis la propagation de nouvelles vertus, en ce qui concerne l'harmonisation du corps et de l'esprit des travailleurs et de la jeune génération à travers la gymnastique et le sport en général, étroitement liées aux réalités de l'époque. Belle Époque illustre parfaitement l'évolution d'une société en proie à la phobie d'une hypothétique dégénérescence de la race. Cela révèle surtout la capacité à assimiler de nouvelles problématiques du développement personnel, du sport et de la culture d'entreprise, ainsi que la détermination d'accepter les défis présentés par la société de ces temps.

În ultimul sfert al veacului al XIX-lea și la începutul secolului XX practicarea exercițiilor fizice a devenit un fenomen social extrem de răspândit și de apreciat, marile întreprinderi industriale aducându-și aportul la aceasta într-o măsură apreciabilă, odată cu marele avânt tehnologic specific perioadei.

Potrivit preceptelor Belle Époque care considerau că un trup sănătos, armonizat și îngrijit reprezintă condiția esențială a unei minți agere și echilibrate, sportului i s-a acordat o mare importanță în Banat în perioada dualismului austro-ungar. Având în vedere faptul că la începutul secolului XX fotbalul a luat un mare avânt în toate orașele mari ale Europei, stârnind un mare entuziasm, pe 25 iunie 1899 la Timișoara s-a jucat prima partidă de fotbal european din actuala Românie, meci disputat de două

echipe ale Liceului Piarist, conduse de profesorul de gimnastică Carol Müller¹. Josef Geml nota în a sa monografie, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870–1920*: „Oriunde te uiți poți vedea aspecte maladive ale acestui joc, care nu mai este un sport, ci o pasiune a omenirii. Cotidienele conțin reportaje lungi, ziarele speciale de sport aduc știri detaliate despre meciurile care au avut loc în capitalele europene; peste tot sunt cunoscute numele matadorilor fotbalului. Tineretul are în așa mare măsură în sânge patima încât fiecare piatră de pe stradă trebuie lovită cu piciorul de parcă ar fi o minge de fotbal sau de parcă ar șuta un gol”².

O dovadă de necontestat a prestigiului și importanței de care se bucura fotbalul timișorean a fost înființarea, în anul 1902, a *Clubului de Fotbal din Timișoara* care avea 30 de membri, ca președinte, pe avocatul dr. Peter Dobroslav, și a cărui limbă oficială era maghiara. Ca și culori simbolice *Clubul de Fotbal din Timișoara* era reprezentat prin roșu și verde³. Acest club și-a propus promovarea tuturor aspectelor legate de fotbal, selecționarea, pregătirea și asigurarea condițiilor optime membrilor astfel încât aceștia să se poată perfecționa încontinuu, dar și stimularea participării la concursuri prin organizarea de festivități ceremonioase de premiere. În anul 1913 se va amenaja primul teren de fotbal și va începe organizarea de meciuri⁴. Pe lângă fotbal, în Timișoara perioadei Belle Époque s-a acordat o atenție sporită patinajului, canotajului, gimnasticii, ciclismului sau tenisului de masă.

În anul 1876 a fost înființată la Timișoara o *Asociație a patinajului* care îl avea ca președinte pe medicul pensionat Martin Parlaghy, asociație care a funcționat până la sfârșitul anului 1909 și care a întreținut și utilat primul patinoar din această zonă, la vest de nou construitul terasament al căii ferate spre Orșova. În 1910 *Clubul Regata*, care înglobase și *Asociația de patinaj* în anul 1886 și care avea o barcă de lemn la podul Hunyadi (azi Traian), sub președinția consilierului tehnic Sebestyén Kovács, a pus bazele unui patinoar modern cu fundație de asfalt. În același timp cu clădirea cu un etaj a Regatei, edificată pe malul Begăi, a fost construit, pe terenul pe care orașul îl răscumpăraseră de la armată, și un restaurant spațios care avea în față o terasă cu bănci și scaune pentru publicul patinoarului, planurile și lucrările de construcție fiind coordonate, executate și finalizate de arhitectul orașului, László Székely. Deoarece intrarea la patinoar era destul de costisitoare, orașul a dispus construirea a încă două patinoare pentru populația mai nevoiașă, unul în Fabric la Balta Lipitorilor și celălalt în Iosefin, în dosul cimitirului⁵.

Pentru scurt timp au funcționat la Timișoara și o *Asociație de ciclism* înființată în anul 1886 de Arpad Leyritz și inaugurată festiv la 20 august 1897, precum și *Reuniunea Bicicliștilor* constituită în 1898 de avocatul dr. Ignaz Róna, sau *Bicycleclub* întemeiat de

¹ Octavian Leșcu, *Ghidul orașului Timișoara de-a lungul timpului 1900–2000*, Timișoara, Editura Agenția de publicitate Lexus, 2001, pp. 127–128.

² Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870–1920*, Timișoara, Editura Cosmopolitan Art, 2016, p. 351.

³ Direcția Județeană a Arhivei Naționale – Timiș, Timișoara, Fond *Primăria orașului Timișoara*, dosar 28/1903, f. 1.

⁴ Károly Telbisz, József Bellai, *Dr. Telbisz Károly 25 évi polgármesterei működése alatt elmondott beszédei*, Timișoara, 1910, p. 321.

⁵ Josef Geml, *op. cit.*, pp. 348–349.

Konstantin Sztura. Din păcate, ciclismul a încetat să fie practicat ca sport, marea majoritate a timișorenilor folosind bicicleta pentru a merge la locul de muncă. În anul 1906, la inițiativa și sub conducerea consilierului juridic Alexander Gerdanovits au fost puse bazele unui club de gimnastică care și-a amenajat un teren de sport spațios la podul Bischof (azi Mitropolit Șaguna), între cele două alei de copaci către Elisabetin, în piața Kisfaludy (azi Bv. Victor Babeș), asociația încetând cu timpul să mai funcționeze în acel loc din cauză că noaptea terenul nu era păzit, gardul de scânduri fiind deteriorat și apoi distrus⁶.

Tenisul de câmp era preferat în Timișoara de către doamne, care îl considerau un joc grațios cu mingea. Cu toate acestea nu s-a înființat o asociație în acest scop, ci s-au reunit societăți mai mici care închiriau un teren pentru întreținerea căruii plăteau împreună un lucrător.

Pe lângă sporturile ce implicau efortul fizic, în Timișoara, cel mai mare oraș din Ungaria de Sud la sfârșit de secol XIX și început de secol XX, foarte apreciate au fost și cele ce solicitau efortul minții, precum șahul. Astfel, în anul 1913 a fost întemeiată *Asociația șahiștilor din Timișoara*, cu sediul în zona Iosefin, al cărui principal scop, exprimat încă din statute, era practicarea șahului, pentru îmbogățirea intelectului și a caracterului. Orice persoană pasionată de șah, care dădea dovadă de un comportament și caracter ireproșabil și care avea recomandarea unui alt membru permanent putea fi acceptat în *Asociația șahiștilor din Timișoara*. Asociația dispunea de mijloacele materiale necesare desfășurării în bună ordine a concursurilor, tablele de șah putând fi folosite atât de membri, cât și de invitați. Fiecare concurs se încheia printr-o ceremonie de premiere, susținută financiar din fondurile comune ale Societății. Printre obiectivele asociației s-a mai numărat și inițiativa înființării și organizării unei biblioteci cu scrieri de specialitate, precum și editarea unei reviste care să popularizeze șahul și ideile asociației în rândul unor largi categorii de persoane⁷.

În Franța, practicarea diferitelor sporturi, precum și cultivarea simțului artistic au fost strâns legate de avansul industrial și tehnologic specific perioadei Belle Époque și de grija pe care marii industriași o manifestau față de propriii angajați. Astfel, în anul 1889 Julien Bessonneau (1842–1916) a pus bazele unui fond de urgență finanțat de patronii de întreprinderi industriale, în 1897 a constituit *La lyre de l'Anjou*, un ansamblu muzical care în fiecare joi susținea o cântare la plecarea personalului, în anul 1901 o școală de menaj care va fuziona cu cele deja existente, în 1902 o creșă, urmată la scurt timp de colonia de vacanță de la Saint-Clément-de-la-Place, comuna natală a industriașului, precum și o infirmerie cu sală de intervenții chirurgicale pentru operații minore și o sală de mese. Înființarea de către Julien Bessonneau a unui club sportiv în data de 29 decembrie 1912 a marcat stagiul final al unei serii lungi de realizări sociale înfăptuite de acesta⁸. Toate s-au realizat cu scopul instruirii morale și fizice a clasei muncitoare într-o perioadă în care statul ezita să intervină în domeniul privat și avea ca obiectiv formarea unei conștiințe a apartenenței la o mare familie în care fiecare era dator să ofere tot ce avea mai bun. În acest mecanism, patronul se sprijinea pe salariații

⁶ *Ibidem*, pp. 350–351.

⁷ Direcția Județeană a Arhivei Naționale – Timiș, Timișoara, Fond *Primăria orașului Timișoara*, dosar 19/1913.

⁸ Jacques Bouvet, *Bessonneau-Angers, Angers*, Editura Société des Études angevines, 2002, pp. 14–21.

săi asemenea unui tată pe copiii săi, mereu căutând a-i remarca și a-i recompensa pe cei mai merituoși, în felul acesta muncitorii ajungând a se identifica cu uzina și cu patronul, răspândindu-se zicala: „cât timp am lucrat la Bessonneau, am fost un Bessonneau”⁹. În acest fel inițiativa punerii bazelor unui club sportiv a apărut ca o nevoie firească de a umple un ultim gol¹⁰, potrivit unor autori precum Lennel și Potiron, această decizie inovativă fiindu-i insuflată lui Julien Bessonneau de fiul său adoptiv¹¹.

Fără a se împovăra de definiții și teorii, partizanii sportului din perioada Belle Époque, au grupat diferitele sporturi amestecând toate sectoarele formate din cei din clasa muncitoare, în așa fel încât, spre exemplu, Grand Prix-ul clubului de automobile din Franța nu s-a putut organiza la Angers în anul 1909, și aceasta nu din cauza lipsei de organizare, ci în urma unei conspirații a constructorilor de automobile¹². Anjou a avut mai multe șanse de reușită cu circuitele aeronautice pe care le-a organizat în perioada 3–6 iunie 1910 și 16–17 iunie 1912¹³. Dacă în cadrul acestora rolul lui René Gasnier, pionier al aviației din Anjou, a fost subliniat, cel al lui Julien Bessonneau a trecut pe un plan secund, deși din corespondența acestora reiese că reușita i s-a datorat în mare măsură celui din urmă, fiul lui Bessonneau beneficiind de sprijin politic și militar pe care mereu a știut să-l transforme în profit¹⁴. În același timp, complexul organism fondat de Bessonneau, *Société Anonyme de Filatures, Corderies & Tissages* (Societatea Anonimă de Filaturi, Cordaje și Țesături) a profitat de circuitele aeronautice pentru a prezenta mulțimii de spectatori noile modele de hangare Bessonneau, mostre de pânze și rame de lemn, dirijabile proaspăt scoase din atelierele de producție, toate extrem de maleabile și mult mai ușor de demontat decât cele brevetate de alte întreprinderi¹⁵.

Industria franceză a cooperat foarte bine cu sportul. În timpul Expoziției Universale de la Paris din anul 1900, Societatea Bessonneau a propus, la secțiunea de jocuri, un eșantion variat de produse pe care le fabricase, constând în echipamente de gimnastică pentru jocurile organizate în aer liber¹⁶, experiment care nu a înregistrat succesul scontat, diversificarea nefiind așa ușor de implementat, mai ales în cadrul unei industrii care își construise o reputație solidă prin producția de cordaje. Deficitele de exploatare, tot mai mari pe an ce trecea, au condus în anul 1911 la încetarea producției de echipamente de gimnastică, fiind continuată doar producția mobilierului de gimnastică¹⁷. De un mare

⁹ *Journée Bessonneau – Raviver la mémoire collective*, în „La Nouvelle République du Centre Ouest”, luni, 2 mai 1983, pp. 4–5.

¹⁰ *Société Anonyme de Filatures, Corderies & Tissages d'Angers (SAFCTA), Procès verbal al Adunării generale ordinare din 22 februarie 1913.*

¹¹ F. Lennel, J. Potiron, *Historique des Manufactures et usines de la société 1750–1920*, Angers, Editura LIVRE HISTOIRE, 2017, p. 274.

¹² Jean A. Gay, *Sports et jeux d'exercices en Anjou*, Angers, Editura Editions de l'Ouest, 1948, pp. 173–179; *L'Angevin à Paris*, Nr. 42, 1908, pp. 43, 50.

¹³ *Revue l'Anjou*, Nr. 2, 1912, pp. 5–20.

¹⁴ Archives municipales d'Angers (AMA) 5 J 15, Arhivele Bessonneau – tatăl și fiul, corespondența dintre Pierre și René Gasnier.

¹⁵ Jacques Bouvet, *op. cit.*, pp. 44–53.

¹⁶ *Catalogul Exposition universelle 1900 J. Bessonneau-Angers-Paris 62 rue Tiquetonne*, Paris, Editura Lemerrier, 1900.

¹⁷ *Société Anonyme de Filatures, Corderies & Tissages d'Angers (SAFCTA), Procès verbal al Adunării Generale Extraordinare din 15 martie 1910 și din 4 martie 1911.*

succes s-au bucurat însă, rachetele de tenis semnate Bessonneau pentru profesioniști și cele pentru jucătorii amatori ai ambelor sexe¹⁸.

Ideea creării unui club sportiv a suscitat o mare atracție pentru mentalitățile patronilor de întreprinderi industriale, această experiență nemaifiind niciodată nici măcar încercată în Franța, cel puțin nu beneficiind de o încadrare științifică atât de solidă. Toate acestea nu s-au limitat numai la acordarea unui teren și a unei mingi de fotbal câtorva muncitori inactivi, sau din contră, entuziasmați. Aceasta a reprezentat, înainte de toate, o manieră ingenioasă de a abate agresivitatea clasei muncitoare de la organizarea luptelor sindicale. În ciuda numeroaselor încercări izolate realizate peste tot în Franța, atletismul însă a rămas prerogativa unor tineri burghezi care atinseseră nivelul învățământului secundar¹⁹. Din cauza lipsei mijloacelor financiare și a dezinteresului total afișat de stat acesta a pătruns foarte greu în rândul maselor, însăși dorința de a-l împărtăși cu tinerii muncitori denotând un spirit de avangardă²⁰.

Pătrunderea sportului în cadrul întreprinderilor industriale a avut legătură cu elevele școlilor menajere, care, odată cu confecționarea unor trusouri au deprins gustul curățeniei și armoniei îmbrăcămintei, ca apoi să capete conștiința întreținerii unei curățenii corporale corespunzătoare. În acest mod, elevându-se moral și fizic, au început să-și dorească ca și partenerii lor de viață să aibă aceleași obiceiuri și deprinderi²¹. Clubul sportiv întemeiat în 1912 și-a asumat astfel misiunea de a restabili acest echilibru oarecum amenințat²², reprezentând alter ego-ul masculin al cursului menajer destinat tinerelor fete. În cadrul acestuia nu erau însă asimilate practicile economiei domestice, ci principiile devenirii unor „muncitori puternici și soldați neînfricați”²³. În acest mod se năștea o nouă categorie de muncitori, fabrica asumându-și misiunea de a oferi tinerelor fete, pe care le-a format la adăpost de influențele pernicioase, bărbați demni de a le sta alături. Cu siguranță, ansamblul muzical al lui Bessonneau tatăl mai avea încă în față multe zile în care urma să fie ascultat cu plăcere și entuziasm de către muncitorii maturi, însă era timpul de a oferi tinerei generații o altă activitate mai atractivă. Sportul suscita o mare atracție la vremea respectivă și prezenta doar avantaje pentru a distra tinerii de la alcoolism, sau pentru a-i întări împotriva riscurilor unor boli care reprezentau o mare amenințare la adresa sănătății la timpul respectiv, cum era, de exemplu, tuberculoza. În acest mod sportul se prezenta ca un antidot excepțional împotriva degenerescenței sociale. Însă acest experiment trebuia dirijat într-un mod profesionist pentru a oferi rezultate exemplare. În acest scop s-a apelat la ajutorul unui mare specialist din Paris, profesorul Rodolphe Trachet.

La începutul anului 1912 fiul lui Bessonneau i-a propus profesorului Rodolphe Trachet să meargă la Angers pentru a aplica în mod științific principiile de educație

¹⁸ Catalogul *Bessonneau Tennis*, cu ilustrații de Félix Lorioux, 1912, 24 pg.

¹⁹ Nicolas Delaunay, *La naissance et le développement du Mouvement sportif associatif à Angers de 1850 à 1939*, Editura Université d'Angers, Angers, 1994, pp. 76–82.

²⁰ Jacques Bouvet, *op. cit.*, pp. 39–41.

²¹ Marc Bellin du Cotteau, *La Journée Bessonneau*, 1918, pp. 4–5.

²² Rodolphe Trachet, *Le sport à l'usine – ses origines*, în „La culture physique”, Nr. 604, 1941, p. 18.

²³ Société Anonyme de Filatures, Corderies & Tissages d'Angers (SAFCTA), *Proces verbal al Adunării generale ordinare din 22 februarie 1913*.

fizică și a instrui cadre specializate în acest scop²⁴. Rodolphe Trachet, la rândul său, deprinsese aceste principii în cadrul școlii fondate de profesorul Desbonnet, căruia i se datorează întemeierea primelor școli de educație fizică din Franța, în orașul Lille în anul 1886, iar mai apoi la Paris în anul 1896. Discipol al lui Triat (1812–1881), cel care a introdus practica halterelor, a barelor cu sfere și a aparatelor cu greutateți, lui Desbonnet i se datorează simplificarea metodelor celui dintâi, introducând și propagând primul noțiunile practice ale gimnasticii culturiste²⁵. Potrivit lui Desbonnet, programul de educație fizică se compunea din trei părți: încălzire generală pentru a crește cât mai mult gradul de rezistență, urmată de studiul stilurilor sportive sub îndrumarea unor instructori specializați, pentru ca la final, după înlăturarea a tot ceea ce putea prejudicia activității fizice, să se desfășoare competiția în sportul preferat de fiecare²⁶. Nici vorbă de a le permite tinerilor să execute exerciții musculare violente, fără pregătire prealabilă sau fără a demonstra aptitudini. Rodolphe Trachet și-a fundamentat metoda bazată pe exerciții fizice zilnice îmbinând principii curative nordice sau orientale și având ca principal scop rezolvarea cu minimum de efort și în timp cât mai scurt a problemelor de atrofie musculară datorate deformărilor profesionale²⁷. Această metodă a fost foarte repede acceptată și promovată de industriași precum Bessonneau, al cărui personal era supus timp de 10 ore pe zi la o muncă epuizantă în industria textilă.

Scopul inițial al clubului sportiv Bessonneau nu a fost acela de a forma campioni ai Franței sau ai lumii, ci, printr-un antrenament susținut și bine monitorizat, de a disciplina membrii astfel încât aceștia să se simtă campioni asupra propriei lor persoane și asupra propriei lor existențe²⁸. Pentru a demonstra cu mai multă strălucire soliditatea teoriilor sale, Trachet a format un instructor general de educație fizică ales dintre membrii personalului întreprinderii Bessonneau, și anume, pe supraveghetorul Brégeon, un vechi campion la alergare din Angers, pe care lipsa de exercițiu și antrenament îl aduseseră însă într-o stare fizică deplorabilă. După trei luni de antrenament susținut în conformitate cu metoda lui Trachet, Brégeon și-a recăpătat condiția fizică din tinerețe, de pe vremea când era campion. Acesta din urmă a format la rândul său șase supraveghetori, toți recrutați din atelierele fabricii, și care, în foarte scurt timp, vor ajunge să fie numiți instructori²⁹. René Huet, de 31 de ani, director la secția de cordaje, prieten din copilărie cu fiul lui Bessonneau, a fost numit director administrativ al Clubului sportiv³⁰.

Societatea a edificat o sală încăpătoare de gimnastică pe strada Montaigne, cu pereții vopsiți în alb, panouri din lemn de pin și linii armonioase care dădeau o impresie de eleganță sobră. Pardoseala, formată dintr-un strat de compozit care avea la bază piatra

²⁴ Rodolphe Trachet, *op. cit.*, pp. 17–20.

²⁵ Élie Mercier, *Les gymnastiques culturistes*, în Marcel Labbé (dir.), „Traité d'Éducation physique”, Paris, Editura Doin, 1930, vol. II, pp. 495–498.

²⁶ Rodolphe Trachet, *op. cit.*, pp. 18–20.

²⁷ Élie Mercier, *op. cit.*, pp. 493–495.

²⁸ Marc Bellin du Cotteau, *Conseil aux débutants*, în *Almanach sportif Bessonneau 1921*, Bagnères-de-Luchon, Editura Le livre de sable, 1921, pp. 25–27.

²⁹ Clubul Sportiv Jean Bouin, *Livre d'Or 1912–1982*, pp. 8–12.

³⁰ Jacques Bouvet, *op. cit.*, pp. 63–64.

fărămițată, prezenta suficientă flexibilitate și avea avantajul de a nu absorbi praful. Încălzirea era asigurată prin radiatoare și iluminatul prin lămpi cu arc care dădeau o lumină intensă³¹. Clădirea adăpostea mai multe sectoare de activitate, care ofereau numeroase informații asupra ambiției patronilor de a nu subestima niciun aspect al proiectului, și anume: birourile secretariale, biblioteca specializată cu sala de lectură aferentă, vestiarele, chiuvetele, dușurile cu apă rece și apă caldă, precum și cabinetul medical. O trăsătură distinctivă a Clubului sportiv Bessonneau a fost reprezentată de faptul că practicarea sau evitarea oricărui sport în cadrul acestuia era determinată de un examen medical prealabil, în acord cu normele emise de profesorul Rodolphe Trachet³². Aparatele de gimnastică și toate celelalte instrumente erau furnizate de Bessonneau, tinerii muncitori frecventând sala de pe strada Montaigne în fiecare seară, în jurul orei 17, după ce sirena anunța încheierea zilei de lucru la uzină. După ce făceau duș, ei efectuau timp de aproximativ o oră exercițiile fizice prescrise de Trachet (haltere lejere, exerciții de respirație, destindere), iar după aceea erau liberi să se dedice până la ora 19 și uneori chiar puțin mai mult, sporturilor alese de ei (gimnastică la aparate, lupte, ridicare de greutăți, box etc.), sub monitorizarea unui supraveghetor specializat³³. Tinerii muncitori din uzină nu beneficiau de aceeași generozitate acordată tinerelor fete ale căror șase ore obligatorii pe săptămână de curs de menaj erau plătite și incluse în programul lor de lucru³⁴. Clubul sportiv era deschis numai la sfârșitul zilei și în vacanțe, înscrierea fiind voluntară. Pentru activitățile în aer liber, societatea a amenajat un teren de dimensiunile unui stadion, aproape de uzină, unde atât vara, cât și iarna, tinerii muncitori puteau să meargă pentru a se iniția în practicarea a diferite stiluri sportive în aer curat și pentru a se pregăti pentru competițiile de fiecare duminică, care erau urmărite de un public numeros și entuziast³⁵. În toate acestea, considerațiile de ordin igienic se aliniau cu cele referitoare la propagandă³⁶, avantajele fiind numeroase. Astfel, erau asigurate atât dezvoltarea forței musculare și purificarea plămânilor tinerilor muncitori, petrecerea timpului liber într-un mod cât mai sănătos și agreabil, cât și distragerea atenției acestora de la obiceiurile și deprinderile distrugătoare, precum alcoolismul, tabagismul etc.³⁷

Constituirea Clubului sportiv Bessonneau a declanșat valorizarea pe plan uman a muncitorului Bessonneau, posibilitatea de a face sport fiind un privilegiu cu atât mai apreciat, cu cât societatea a avut grijă de toate cheltuielile privind infrastructura, mobilierul sportiv, ținutele vestimentare sau cheltuielile de transport. Raporturile de dependență și de recunoaștere astfel create, pe care sindicalismul nu va ezita să

³¹ Lennel, Potiron, *op. cit.*, pp. 273–275.

³² Nicolas Delaunay, *op. cit.*, pp. 133–135.

³³ Rodolphe Trachet, *op. cit.*, pp. 20–21.

³⁴ F. Lennel, J. Potiron, *op. cit.*, pp. 266–267.

³⁵ Rodolphe Trachet, *op. cit.*, pp. 23–25.

³⁶ M. Bahonneau, *La Gymnastique raisonnée et le massage à l'usage des employés et des ouvriers*, Angers, 1911, pp. 33–34.

³⁷ Bernard Deletang, *Le Mouvement Sportif Ouvrier ou l'enjeu idéologique du sport*, în P. Arnaud, J. Camy (dir.), „La naissance du mouvement sportif associatif en France. Sociabilités et formes de pratiques”, Lyon, Editura Presses universitaires de Lyon, 1986, pp. 309–326.

le denunțe, au contribuit la ideea de „cultură de întreprindere”³⁸, pe care Julien Bessonneau tatăl a dorit cu ardoare să o vadă răspândită în rândul personalului său, asemenea unui element vital care să fundamenteze conștiința colectivă a unei familii de muncă. O viziune, care, de altfel, s-a dovedit a fi o adevărată utopie, această cultură corporativă definind emanciparea exponențială a muncitorului, emancipare al cărei principal catalizator era patronul. Potrivit acestei viziuni, muncitorul nu urma să atingă maturitatea socială decât prin intermediul și în mijlocul familiei sale de muncă. Cu toate acestea, activitatea Clubului Sportiv Bessonneau a consolidat în mod considerabil conștiința colectivă a personalului din întreprinderi. Încă din primele săptămâni de la înființarea acestuia, datorită entuziasmului general, au fost create mai multe echipe de fotbal, ciclism, cross, atletism, box etc., la competiții fiind acordate celor mai performanți participanți premii variate constând în obiecte estetice sau utilitare. Toate acestea au constituit ocazia cea mai favorabilă de a demonstra potențialul productiv uman al societății industriale Bessonneau, a cărui imagine fusese puțin ignorată la expozițiile universale unde selecția s-a realizat pe produse³⁹.

După decesul lui Julien Bessonneau tatăl (1842–1916), survenit în urma unui accident, acționarii l-au desemnat în mod unanim pe fiul său adoptiv ca administrator unic al *Société Anonyme de Filatures, Corderies & Tissages* (Societatea Anonimă de Filaturi, Cordaje și Țesături). Această alegere a fost impusă de circumstanțe, dar și justificată de fapte, începând cu anul 1901⁴⁰, fiul participase la conducerea generală a uzinei, într-un mod foarte dinamic ținând în jurul său o întregă rețea de relații economice, politice și militare, susceptibile a deschide numeroase porți la momentul potrivit. Fiind un bun întreprinzător, a creat într-un mod cu totul strălucit, însă i-a fost foarte dificil să gestioneze, politica, inovația tehnologică și sportul formând cele trei concepte principale ale acestui nou mentor al capitalismului. A încercat să se distingă în domeniul automobilelor și aviației, pentru care a manifestat predilecție. Războiul i-a dat ocazia să își pună în valoare licența de pilot pe care o obținuse, pe un aparat Farman⁴¹. Nu s-a dovedit a fi un sportiv în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă un burghez al sportului, care prefera efortul mecanic în detrimentul efortului fizic. Totodată a susținut că secolul XX în Franța va fi unul sportiv sau nu va fi deloc, în slujba atingerii acestui deziderat punându-și întregul aparat publicitar și relațiile pe care și le formase⁴². A fost considerat exponentul unui capitalism de teren pentru care inițiativa și energia primau asupra abordărilor teoretice⁴³, în toate demersurile sale având încredere în propria sa intuiție și vedere de perspectivă, afirmând că „cel

³⁸ Jehan Rictus, *Le coeur populaire*, Paris, Librairie-Éditeur Eugène Rey, 1914, p. 190.

³⁹ Jacques Bouvet, *op. cit.*, pp. 186–194.

⁴⁰ <https://www.ouest-france.fr/pays-de-la-loire/angers-49000/angers-les-bessonneau-de-pere-en-fils-5923779>, consultat la data de 18.01.2022.

⁴¹ Serviciul istoric al Forței Aeriene, dosarul individual nr. 01075, *Julien Bertrand-Bessonneau*.

⁴² Maurice Pefferkorn, *L'année fantaisiste*, în „Almanach Sportif Bessonneau 1921”, Bagnères-de-Luchon, Editura Le livre de sable, 1921, pp. 31–36.

⁴³ Archives municipales d'Angers (AMA) 5 J 15, Arhivele Bessonneau – tatăl și fiul, corespondență Charles Humbert.

care nu se preocupă decât de afacerile de moment este asemenea omului care trăiește neglijând exercițiile fizice”⁴⁴.

Disponând de resurse financiare mai mult decât suficiente, Julien Bessonneau fiul a realizat acte de caritate în domeniul sportiv, sub formă de subvenții și daruri. Către 1920–1921 a propus construirea unor săli de gimnastică la cheie, complet utilate cu aparatele necesare⁴⁵, unde era permis oricând, oricui, indiferent de clasa socială sau situația financiară, a se consacra plăcerilor sănătoase ale sportului pe care exercițiile fizice le presupun. Susținut de *Union des Sociétés Françaises des Sports Athlétiques* (Uniunea Societăților Franceze de Sporturi Atletice), va oferi Franței primele competiții naționale de sporturi atletice, „*Les journées Bessonneau*”, numite astfel în memoria tatălui său. Finanțate exclusiv din donațiile industriașului, ele au fost organizate pe 14 iulie 1918 la Bordeaux, în 8–9 iunie 1919 la Lyon, pe 23–24 mai 1920 la Strasbourg, iar în anul 1921 la Rouen. Toate acestea, după cum vicepreședintele *Union des Sociétés Françaises des Sports Athlétiques* (Uniunea Societăților Franceze de Sporturi Atletice) declara, se realizau numai cu scopul exprimării recunoștinței deosebite și admirației față de sportivi⁴⁶.

În timpul competițiilor de sporturi atletice „*Les journées Bessonneau*”, au fost acordate premii pentru debutanți, precum și premii onorifice. Primele s-au adresat tuturor sportivilor amatori care nu mai concuraseră vreodată la competiții. Probele eliminatorii s-au organizat în fiecare comitet regional cu două săptămâni înainte de selecționarea sportivilor celor mai performanți. Premiile onorifice urmau a fi disputate de campioni calificați de comisia de atletism. Mai mult de 24.000 de spectatori au urmărit jocurile sportive de la Strasbourg din anul 1920, în cadrul cărora s-au întrecut 500 de atleți⁴⁷. Nu se punea problema acordării de recompense în bani învingătorilor, ci constând în rambursarea cheltuielilor de transport, iar Comitetul regional care obținea cel mai mare punctaj păstra pentru un an obiectul oferit cu această ocazie de către Julien Bessonneau fiul și care reprezenta „*Industria protejând sportul*”, cei care veneau la Strasbourg fiind animați de plăcerea de a concura și de a se face remarcați. Organizatorii au acordat o atenție deosebită probelor de amatori, care reprezentau întrecerea elementelor tinere ale societății, în același timp cu campionii. Toate acestea cu scopul promovării caracterului atractiv, dar deopotrivă oficial al manifestării. Competițiile organizate la Strasbourg s-au bucurat de un real succes, sportul devenind un adevărat instrument al consensului social⁴⁸.

Concursurile organizate la Strasbourg în anul 1920 au dovedit în același timp că sportul nu este un privilegiu rezervat doar bărbaților, la acestea participând 81 de reprezentante ale unor cluburi regionale. Din acest motiv, și nu numai, Julien Bessonneau fiul, supranumit *Monsieur Jules*, a fost ales ca reprezentant al clubului sportiv feminin

⁴⁴ Almanach Sportif Bessonneau 1921, *Paris-Marché-du-Monde*, Bagnères-de-Luchon, Editura Le livre de sable, 1921, p. 7.

⁴⁵ Catalog de vânzări *Le Bessonneau sports*, 1921.

⁴⁶ Marc Bellin du Cotteau, *Conseil aux débutants*, în „Almanach sportif Bessonneau 1921”, Bagnères-de-Luchon, Editura Le livre de sable, 1921, p. 3.

⁴⁷ *Almanach sportif Bessonneau 1921*, Bagnères-de-Luchon, Editura Le livre de sable, 1921, pp. 32–33.

⁴⁸ *Union des Sociétés Françaises des Sports Athlétiques (UFSa), Programme officiel des Journées Bessonneau – 23 et 24 mai 1920 – Strasbourg*, Paris, pp. 28–32.

Femina-Sports, căruia i-a amenajat un teren de sport la Paris⁴⁹. Toate acestea, precum și numeroasele săli de gimnastică construite în întreaga țară, au confirmat, încă o dată vederile largi ale acestui ingenios întreprinzător, care a investit sume importante pentru satisfacerea atât a ambițiilor individuale, cât și a celor naționale. Cu toate acestea, criza economică survenită în anul 1921 va conduce la falimentul industriei Bessonneau. *Monsieur Jules* va fi chiar condamnat la închisoare pentru 10 luni în anul 1924⁵⁰, iar averea sa personală pusă în lichidare judiciară la cererea creditorilor. Toate acestea au condus la anihilarea carierei sale publice. Clubul său sportiv își va schimba denumirea, devenind *Clubul Sportiv Jean Bouin*. În anii '20 ai secolului XX echipa sa de fotbal va cunoaște o perioadă de glorie, datorită recrutării de jucători profesioniști⁵¹. Prevederile doctrinare ale lui Rodolphe Trachet au fost puțin câte puțin abandonate în cadrul Clubului Sportiv Bessonneau, locul gimnasticii medicale fiind luat de gimnastica acrobatică⁵². Cu toate acestea, constituirea, atât a clubului sportiv Bessonneau din anul 1912, cât și a cluburilor și asociațiilor sportive din Banat, precum și atenția acordată amenajării și asigurării unor spații și mijloace necesare practicării diferitelor activități fizice, au permis propagarea a noi virtuți, legate de armonizarea deopotrivă a corpului, cât și a spiritului muncitorilor și tinerei generații prin gimnastică și sport în general, demers strâns legat de realitățile vremii, Belle Époque ilustrând în modul cel mai vizibil evoluția unei societăți cuprinse de fobia degenerescenței rasei. Aceasta dezvăluie, mai presus de orice, capacitatea de deprindere a unor noi chestiuni în materie de dezvoltare personală, cultură sportivă și corporativă, precum și determinarea de a recepționa și asimila provocările pe care le prezenta societatea vremii.

⁴⁹ F. Lennel, J. Potiron, *op. cit.*, p. 282.

⁵⁰ Henri Temerson, *Liste des ministres, parlementaires, conseillers de l'Union française, conseillers économiques, officiers généraux... ayant occupé ou occupant les fonctions de directeur administrateur, gérant, commissaire aux comptes ou conseil d'une société industrielle ou financière*, Paris, Editura Éditions de la Sorbonne, 1957, p. 11.

⁵¹ Archives municipales d'Angers (AMA) 5J 8.2, *Oeuvres sociales et mouvements sociaux – CSJB*, 1931.

⁵² Rodolphe Trachet, *op. cit.*, p. 21.

Fig. 1. Clubul *Regata* al canotorilor și patinatorilor din Timișoara, început de secol XX. Sursa: Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Editura Cosmopolitan Art, Timișoara, 2016, p. 349.

Fig. 2. Clișeu pe sticlă înfățișând un meci de fotbal din Banat, prima jumătate a secolului XX. Sursa: Colecția de clișee a Muzeului Național al Banatului.

Fig. 3. Școala de înot a lui Mathias Stein din parcul Scudier (azi Central), Timișoara, sfârșit de secol XIX - început de secol XX. Sursa: Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Editura Cosmopolitan Art, Timișoara, 2016, p. 350.

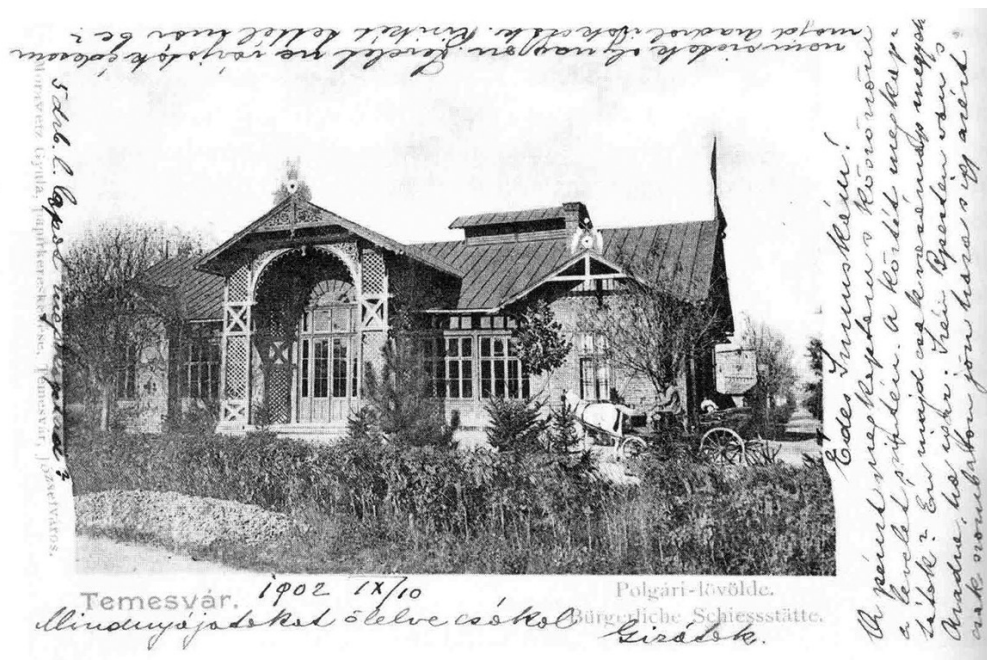

Fig. 4. Fostul poligon de tir amenajat în anul 1881 în apropierea gării din Iosefin, aproximativ pe locul unde astăzi se află stadionul C.F.R., Timișoara. Sursa: Josef Geml, *Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870-1920*, Editura Cosmopolitan Art, Timișoara, 2016, p. 352.

Fig. 5. Julien Bessonneau (1842-1916). Sursa: <https://histoiresocialepl.wordpress.com/2018/04/26/angers-novembre-1904-bessonneau-et-la-galanterie-francaise/>, consultat la data de 5.04.2022.

Fig. 6. Atelier de confecționat prelate în cadrul uneia dintre uzinele Bessonneau, început de secol XX. Sursa: <https://archives.angers.fr/fonds-et-collections/zoom-sur-les-collections/tresors-d-archives/1919-bessonneau/index.html>, consultat la data de 07.04.2022.

Fig. 7. Sala de gimnastică edificată în 1910-1911 de către *Société anonyme des Filatures, Corderies et Tissages d'Angers* pe strada Montaigne. Sursa: <https://archives.angers.fr/chroniques-historiques/les-chroniques-par-annees/octobre-2010-decembre-2019/la-premiere-salle-de-sport/index.html>, accesat la 23.03.2022.

Fig. 8. Model rachetă tenis Bessonneau. Sursa: <https://archives.angers.fr/chroniques-historiques/les-chroniques-par-annees/2001-juillet-2010/de-sac-et-de-corde-bessonneau-a-angers/index.html>, consultat la data de 05.04.2022.

Sanda SAFTA

VIAȚA MAI PUȚIN CUNOSCUȚĂ A PRIMEI FEMEI DOCTOR ÎN DREPT DIN LUME – SARMISA BILCESCU ALIMĂNEȘTIANU

THE LESSER KNOWN LIFE OF THE FIRST FEMALE DOCTOR OF LAW IN THE WORLD – SARMISA BILCESCU ALIMĂNEȘTIANU

Abstract: *Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu, the first woman lawyer in Europe and the first woman doctor in Law in the world, was an exceptional woman, a noble and innovative intellectual, an opener of new professional fields for women in the 19th century, who created valuable pages of history of international feminism, an example to be followed and admired by other women, in a constantly changing society, politically, economically, socially and culturally. It presents some unique aspects of life, professional activity and family-built buildings for the benefit of the community, which still survive today.*

Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu a fost o femeie excepțională, o intelectuală nobilă și inovatoare, o deschizătoare de noi domenii profesionale pentru femei în secolul al XIX-lea, care a creat valoroase pagini de istorie a feminismului internațional, un exemplu de urmat și admirat de alte femei, într-o societate în curs de schimbare continuă, în plan politic, economic, social și cultural. A trăit într-o societate a mentalității *înguste* bazată pe legi și vechi tradiții transmise din generație în generație. Într-o societate plină de prejudecăți, ea, o femeie cu educație aleasă la Universitatea din Paris, a reușit să învingă și să-și dezbată ideile într-o lume a bărbaților.

În anul 1890, în luna iunie, la vârsta de 23 de ani, a devenit prima femeie doctor în Drept din lume și prima femeie avocat din Europa. Un lucru senzațional și nemaiauzit până atunci, care a ținut prima pagină a presei de pe întreg mapamondul.

Născută în 1867, la 25 aprilie¹, este fiica lui Dimitrie Bilcescu (originar din satul Bilcești², fost Bogătești – jud. Muscel), fost șef al Controlului Finanțelor în vremea domnitorului Barbu Știrbey, și a Mariei Georgian (rudă apropiată a Mitropolitului

¹ Mihail Stoica, *Sarmiza Bilcescu-Alimăneștianu – Viața exemplară a unei românce*, București, Editura Cartea Românească – S.A.R., f.a., pag. 28; Gheorghe Pârnuță, Ovidiu Isbăseșcu, Flaminio Mârțu, *Oameni din cetatea de scaun*, București, Editura Cârlova, 1995, p. 227 – nu este precizat locul nașterii.

² C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Muscel*, București, Stabilimentul grafic J. V. Socecu, 1893, p. 42. – Satul Bilcești în sec. al XIX-lea se numea Bogătesci și făcea parte din comuna rurală Valea-Mare, plaiul Dâmbovița. Este situat pe dealul cu același nume și are o populație de 144 locuitori (68 bărbați și 76 femei). Comuna Valea Mare avea în componența sa trei sate: Bogătesci, Șelari și Valea Mare – p. 237; C. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, Câmpulung, Tipografia Gheorghe N. Vlădescu, 1922, p. 25 – Nămăești are în componență satele Valea-Mare, Bogătești, Moroești, Nămăești, Șelari și Valea Rumâneștilor; Bilcești – toponim format pe baza patronimicului *Bilcea* – derivat din apelativul ucr. bil = alb + sufixul colectiv -ești, indicând organizarea pe bază de obște a așezării – Grigore Constantinescu, *Argeș Dicționar Etnocultural*, Pitești, Editura Alean, 2006, p. 282.

Georgian). Unele surse bibliografice ne precizează ca loc de naștere București³, altele la Bilcești⁴.

În actul de naștere se stipulează că Sarmisa Bilcescu s-a născut în casa părintească din str. Sălciilor nr. 1, comuna București (suburbia Batiște), iar numele de botez era **Sarmisa**. Conform cărții lui M. Stoica la p. 29, „numele inițial este Sarmisegetuza, prin contracțiune i s-a spus Sarmiza, de aici diminutivul Miza...”.

Dimitrie Bilcescu (1829–1899)⁵ deținea însemnate moșii la Bogătești și Moroiești (localități în vecinătatea Câmpulungului), iar Maria Bilcescu (1838–1918) a fost una dintre membrele întemeietoare ale Societății Regina Elisabeta, urmând chiar să devină președinta societății⁶. Sarmisa își va petrece copilăria și adolescența în casele din București de pe Str. Sălciilor nr. 17, str. Doamnei și Bulevardul Colței⁸, cât și la țară, în casa de la Bogătești, și la Florica (actualul jud. Argeș), unde locuiau Brătienii.

La vârsta de zece ani începe studiul avându-l ca dascăl pe eruditul Vasile D. Păun (profesor de limba română și al Principelui Ferdinand, și al copiilor familiei Brătianu)⁹.

Mai târziu a frecventat cursurile Colegiului „Sf. Sava” din București, pentru ca mai târziu să fie instruită și de Spiru Haret, viitorul ministru al Instrucțiunii Publice și de doi profesori francezi, lecțiile desfășurându-se acasă, sub atenta supraveghere a mamei sale. Sarmisa Bilcescu a beneficiat de o educație și instrucție conformă cu vremurile și cultura occidentală. Primește și lecții de pian de la un renumit maestru al vremii, Eduard Wachmann, care se arată foarte încântat de talentul și înclinațiile muzicale ale tinerei eleve.

Imediat după examenul de Bacalaureat, pleacă la Paris însoțită de mama sa, la îndemnul căreia se înscrie fără dificultăți la Facultatea de Litere. Din cauza molimei holerei, care izbucnise în Franța, se întorc în țară pentru șase săptămâni. În acest timp

³ Ion Sevastian Cornățeanu, *Comuna Valea Mare-Pravăț (jud. Argeș) – monografie*, Pitești, Editura Didactica Nova, 1996, p. 57; Adina Berciu-Drăghicescu și colectivul, *Eroinele României Mari. Destine din Linia Întâi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, p. 92.

⁴ http://cat-biblioteca.upit.ro/bibl/Pagina%20WEB/Site_nou/Encicl_Arges.htm, litera B, p. 112.

⁵ Cf. Act nr. 361/1867 – Registrul Stării Civile pentru Născuți în București – Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

⁶ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu (1821–1891)*, Editura Humanitas, 2013, vol. I, p. 111.

⁷ Cf. Act nr. 361/1867 – Registrul Stării Civile pentru născuți în București – Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

⁸ M. Stoica, *op. cit.*, p. 30.

⁹ „Vasile D. Păun s-a născut în anul 1850, la București. A urmat cursurile secundare la liceul Sf. Sava. După ce și-a trecut bacalaureatul și după ce funcționase câțva timp ca funcționar public, a fost numit la 22 Noiembrie 1877 profesor de limba română și latină la gimnaziul Cantemir Vodă, unde a funcționat până la anul 1879; în restimp, dela 1 Septembrie 1878 până la 20 Februarie 1879, a avut și însărcinarea de director al gimnaziului. De la 1 Septembrie 1879 este permutat la liceul Sf. Sava, la catedra de limba română, cursul inferior, având să predea, și limba latină în clasa IV-a. La acest liceu a funcționat, ca profesor titular, până la 1890. Pe când se găsește la acest liceu, Primul ministru de pe acea vreme, I. C. Brătianu, făcându-i cunoștința și apreciindu-i însușirile de profesor al fiilor săi Ionel, Constantin și Vintilă, l-a însărcinat mai întâi ca mediator al fiicei sale Sabina, iar, în anul 1881, l-a destinat ca profesor, pentru limba română și istoria națională, al principelui de coroană Ferdinand, care își urma cursurile liceale în Germania. La anul 1890 transformându-se gimnaziul Lazăr în liceu, Vasile d. Păun a fost transferat ca profesor de limba română, cursul superior, la acest liceu, unde a funcționat ca profesor, și mult timp și ca director, până în ziua de 1 Martie 1908, când s-a stins din viață pe neașteptate.” – G. Popa Lisseanu, *Vasile D. Păun, în „Universul literar”*, anul XLV, nr. 22, 26 mai 1929, p. 339.

tatăl a influențat-o să urmeze Dreptul, acesta dorind să o facă avocat, considerând că numai așa îi va administra mai bine averea.

Înscrierea ei la Facultatea de Drept din Paris, în anul 1884 (la vârsta de 17 ani), naște puternice controverse și întâmpină serioase piedici, fiindcă, pentru o femeie, funcția de avocat era ceva neobișnuit. Susținerea tezei de doctorat *Despre condițiunea legală a mamei în dreptul roman și francez* a avut loc în după amiaza zilei de 12 iunie 1890, la Facultatea de Drept din Paris, unde pentru prima dată în istoria Universității o femeie își susținea teza de doctorat. Teza de Doctorat, o lucrare întinsă pe 508 de pagini, dezbate rolul și drepturile mamei din societatea romană și franceză.

Ziarele pariziene („Le Figaro”, „Le Matin”, „Le Monde Illustré”, „Le XIX-e siècle”), europene, americane și australiene au consacrat spații largi acestui eveniment, publicând articole elogioase și imagini de la susținerea tezei de doctorat. În toamna anului 1890, s-a întors în țară, iar după fama dobândită la Paris, s-a bucurat de o primire triumfală la București. De remarcat faptul că, deși s-a înscris în Baroul de Ilfov¹⁰ (iunie 1891) al cărui președinte era Take Ionescu¹¹, la început, nu a pledat, a dat numai consultații. Sarmisa Bilcescu și-a continuat și activitatea muzicală, în București și în țară, a practicat pictura, dar și dansul. A învățat limba engleză pentru a se înțelege cu viitoarea Regină Maria atunci când îi preda lecții de limba română¹². La Palat, Sarmisa Bilcescu se ducea îmbrăcată în costum național, susținea împreună cu Maiestatea Sa concerte la pian dezvoltând o prietenie care va dura până la sfârșitul vieții.

La începutul lunii iunie 1897 se logodește cu Constantin Alimăneștianu¹³ (1865–1911), inginer de mine, absolvent al Școlii Superioare de Mine din Paris¹⁴. Câteva zile mai târziu, în data de 19 iunie¹⁵, are loc cununia civilă la București.

Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu a desfășurat o intensă activitate de colaborare cu diferite asociații, societăți și reviste, dintre care amintim:

- corespondent din partea României la revista „Société de Législation Comparée”¹⁶, încă din timpul studenției, trimitând regulat articole juridice și cronici legislative privind țara noastră;

- colaborator la revista „Alțițe și Bibiluri” (fondată în anul 1893, revista va apărea lunar între anii 1893–1895¹⁷), a cărei directoare era Smaranda Andronescu¹⁸, una dintre

¹⁰ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului Românesc. Antologie de texte (1838–1929)*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 179.

¹¹ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 59.

¹² M. Stoica, *op. cit.*, p. 255.

¹³ Ziarul „Adevărul”, an X, nr. 2855, 11 iunie 1897, p. 1 – Într-un articol despre Constantin Alimăneștianu – „Sînt câteva zile de când s’a logodit cu d-ra Sarmisa Bilcescu, gentila și inteligenta doctoră în drept”.

¹⁴ Lucian Predescu, *Enciclopedia României (Cugetarea: Material românesc, Oameni și Înfăptuiri)*, București, Editura Saeculum I.O. și Editura Vestala, 1999, p. 25.

¹⁵ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale – act nr. 821/1897 – Registrul Stării Civile pentru Căsătorii în București.

¹⁶ M. Stoica, *op. cit.*, p. 153.

¹⁷ Alina Siminiceanu, *Smara Gheorghiu în Arhiva Istorică a Colecțiilor Speciale ale Bibliotecii Naționale a României*, în „Revista Bibliotecii Naționale a României”, An XV, Nr. 1–2/2009, p. 36.

¹⁸ Smaranda Gheorghiu (1857–1944), nepoata poetului Grigore Alexandrescu, a fost o personalitate complexă și o publicistă de renume, desfășurând o activitate laborioasă în plan educațional și cultural, militând

primele femei jurnaliste din România, cunoscută și sub pseudonimul literar *Smara*¹⁹, *Maica Smara*, *Frusinica*, *Baba Vișa*, *Smaranda Garbiniu*, *Smaranda Gârbea*;

– la 18 martie 1894, împreună cu Elena Duca, Marica Sion, Zoe Racotă, Lucreția Lupașcu, Elena Rătescu, Elena Sipsom, Maria Peretz, Estela Aslan, Constanța Rătescu, Frosa Arion și Elisa Peretz înființează *Societatea Domnișoarelor Române*, al cărui scop era strângerea de fonduri (donații, serbări, loterii, cotizații ș.a.m.d.) pentru a susține „Liga pentru Unitatea Culturală a Românilor”²⁰;

– a fost membră în mai multe societăți și asociații ca: *Furnica*²¹, *Vatra luminoasă*, *Obolul*, *Leagănul*, *Pâinea Zilnică*, *Vatra luminoasă*, *Tibișoiul*, *Țesătoarea Regina Elisabeta*²²;

– a făcut parte din *Société des Amis de l’Université de Paris*;

– în 1889, devine membră în *Congres International des Societes par Actions*, din Paris;

– a participat la *Congresul Internațional al femeilor* de la Londra, în 1899;

– a fost președinta *Societății Turtucaia*²³;

– a făcut parte din consiliul de administrație al *Cărții Românești*²⁴ și din consiliul de administrație al *Morii Olteanca* condusă de Dinu Brătianu, care a creat o societate anonimă pentru exploatarea ei²⁵;

pentru drepturile femeii în societate (a fost membră în multe asociații și societăți precum: SONFR, Societatea Instituturilor, Asociația Publiciștilor Români, Alianța Universală a Femeilor etc.), întreprinzătoare a numeroase opere de caritate. A fost numită *Educatorea poporului* pentru meritele sale deosebite în promovarea culturii românești și *Mama studenților* pentru aportul adus în educarea tinerilor. – Sanda Safta, Anemari Monica Negru, *O personalitate complexă și o scriitoare nemuritoare: Smaranda Gheorghiu în „Femei celebre ale României”* – Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, Iași, Editura Pim, 2021, pp. 37–57.

¹⁹ Smara îi scrie o scrisoare Sarmizei Bilcescu în anul 1892, prin care o anunță că dorește să scoată o gazetă și o roagă dacă dorește să fie colaborator, să-i trimită un manuscris pentru publicare. De corectură și traducere se va ocupa dânsa. M. Stoica, *op. cit.*, p. 158.

²⁰ Pârnuță Gh., Isbășescu O., *Oameni din cetatea de scaun*, București, Editura Cârlova, 1995, pp. 227–228.

²¹ Președinta Asociației *Furnica* era Zoe Romniceanu (1867?–1927) membră a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, de asemenea a fost întemeietoarea și prima conducătoare a Societății Țesătoarea Regina Elisabeta (înființată în anul 1905, cu sediul în București) – Anemari Monica Negru, *Zoe Romniceanu în Adina Berciu-Drăghicescu și colectivul, Eroinele României Mari. Destine din Linia Întâi*, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, p. 160; Anemari Monica Negru, *Pagini din istoria Societății Naționale a Femeilor Ortodoxe Române*, vol. I 1910–1948, București, Editura SNFOR, 2021, pp. 30–31.

²² M. Stoica, *op. cit.*, p. 202; Societatea *Țesătoarea Regina Elisabeta* a fost înființată în anul 1905, din comitetul de conducere au făcut parte: președintă Zoe Gr. Romniceanu, Alexandrina Cantacuzino, Calypso Botez și Elena Odobescu – vice-președinte și alte femei. Această societate avea ca scop promovarea și valorificarea artei tradiționale românești, înființându-se chiar școli atelier (cu o durată a cursurilor de 5 ani) de a forma tinerele fete și femei în bune gospodine, și să perfecționeze în arta țesutului, devenind astfel maestre de ateliere la rândul lor – Anemari Monica Negru, *Artă tradițională și asociații feministe în România interbelică în „Euroregionalia. Revistă de studii interdisciplinare”*, Anul I, nr. 1, Timișoara, 2014; idem, *Generozitate și solidaritate: Zoe Romniceanu*, în *Revista „Orizonturi culturale Italo-Române”*, nr. 1, ianuarie 2021, anul XI, pp. 1–2.

²³ Societatea Turtucaia S.A. de Industrie și Comerț a avut mai multe sucursale la Siliștra, Turtucaia și Budești, funcționând între anii 1920–1931. Avea ca obiectiv de activitate acordări de credite întreprinderilor agricole, comerciale, industriale, fierărie, morărit, încasări, operațiuni de decontare, plăți etc. – <https://radiotvoltenita.ro/liceul-alimanestianu-din-oltenita-locatii-si-istoric>.

²⁴ M. Stoica, *op. cit.*, p. 211 – A fost prima femeie în România care a făcut parte dintr-un consiliu de administrație datorită calităților sale de organizatoare și pregătire juridică. Editura Cartea Românească a luat ființă în anul 1919 prin fuziunea mai multor edituri și tipografii.

²⁵ La Slatina luase ființă Moara Olteanca în 1894, proprietatea lui Vasile Toma. După ce trece prin mai multe mâini, este cumpărată de Al. Iliescu. Acesta a modernizat-o în anii neutralității aducând motoare noi și

– a fost președinte executiv al *Federației Femeilor Universitare* (a cărei președintă de onoare era Regina Maria) – asociația a luat ființă în anul 1925 și a militat activ pentru drepturile femeilor din România;

– în 1913 a creat *Consiliul Superior al Industriei Casnice*, menit să pună în valoare frumusețea și importanța îndeletnicirilor și tradițiilor românești²⁶. După Primul Război Mondial *Consiliul* organizează numeroase expoziții peste hotare la Paris, Roma, Barcelona, Viena, Milano, Cairo, Atena, Leipzig, Belgrad, Shanghai, Tel-Aviv, promovând industria casnică;

– în timpul Primului Război Mondial, în anul 1916, a lucrat ca voluntar²⁷ la Spitalul 108 „Regina Elisabeta”²⁸.

Despre activitatea Sarmisei Bilcescu Alimăneștianu ca membră în Societatea *Țesătoarea Regina Elisabeta*²⁹, ne stipulează o serie de procese verbale din anii 1929³⁰, 1930³¹, 1931³², 1932³³, 1933³⁴. Împreună cu alte doamne, Alexandrina Dr. Cantacuzino, Elena Gen. Peticari, Zefira Col. Voiculescu, Cecilia Cuțescu Stork, Pia Alimăneșteanu, Hortansa Cosma, Ana Al. Lahovary, Aretia Tătărăscu, Elena Odobescu și domnii Alexandru Tzigara Samurcaș, Anibal Teodorescu și Ștefan Popescu, jurizau concursurile de cusături tradiționale (scoarțe) organizate de Societate cu ocazia expozițiilor interne și internaționale (Barcelona, Berna). Erau acordate premii și mențiuni după mai multe criterii: executantul trebuia să precizeze în ce condiții a fost executat covorul, de unde s-a inspirat, culoarea vegetală întrebuițată sau altă metodă și să fie păstrat caracterul etnic al covorului. La aceste ședințe și concursuri uneori participa și Maiestatea sa Regina Maria. Expozițiile organizate aveau un mare succes fiind vizitate și de o seamă de personalități ale vremii ca: Maiestatea Regală Carol al II-lea, ministrul Industriei și Comerțului, primarul Municipiului

transformând-o într-o fabrică de fâină modernă. Al. Iliescu a murit în 1917 fiind în refugiu la Iași, moara revenind lui Dinu Brătianu, legatarul său universal, care a făcut o societate anonimă pentru exploatarea ei. La 1924, moara avea o capacitate de producție de 5 vagoane în 24 de ore și avea 70 de lucrători. Consiliul de administrație era format din C.I.C. Brătianu (președinte), Al. Alimăneștianu (vice-președinte), Sarmisa Alimăneștianu, C. Caracostea, N.M. Bircii, Al. Belleti, Ilie I. Popescu, Nae Iliescu-Dienci, N. Răducan-Popescu și V. Alimăneștianu, în Ion D. Tilvănou, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ Adina Berciu-Drăghicescu și colectivul, *op. cit.*, p. 93; Dintre membrele Consiliului amintim pe: Eliza Brătianu, Elena Frunzeanu, Zoe Romniceanu, Ana D. Furnica, Elena Bălăcianu-Stolinici, Alexandrina Bianu, în M. Stoica, *op. cit.*, p. 204.

²⁷ M. Stoica, *op. cit.*, p. 209.

²⁸ Spitalul nr. 108, spitalul de contagioși, a funcționat sub direcția Sabinei Cantacuzino care a transformat Azilul de Bătrâni și infirmi din Șoseaua Filantropia în spital de răniți. Și el a fost evacuat în noiembrie 1916, personalul și răniții plecând spre Moldova. În martie 1917, spitalul a fost condus de Lili Fălcoianu, cât timp Sabina Cantacuzino și Lia Brătianu au fost internate de Comandamentul german la Mănăstirea Pasărea, în Adina Berciu-Drăghicescu și colectivul, *op. cit.*, p. 246; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 9–10.

²⁹ Societatea de binefacere *Țesătoarea* s-a înființat la 27 ianuarie 1905, cu sediul în București, sub protecția Reginei Elisabeta. Deviza societății era *Viitorul țării îl țese femeta*, iar scopul era încurajarea și dezvoltarea în România a culturii gândacilor de mătase, a țesătoriei mătăsii și comercializarea acestor produse, în ANR, SANIC, Fond SONFR, dos. 443, f. 47–50.

³⁰ ANR, Fond SONFR, dos. 439, f. 8v–9; f. 11v–12; f. 12v–13 registru, manuscris.

³¹ *Ibidem*, f. 17v–18; f. 18v–19; f. 19v–20.

³² *Ibidem*, f. 23v–24; f. 25v–26.

³³ *Ibidem*, f. 36v–37; f. 37v–38.

³⁴ *Ibidem*, f. 42v–43; f. 43v–44.

București, primari de sectoare ai Municipiului București, Alexandru Tzigara Samurcaș ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice – prof. Dimitrie Gusti.

Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu creează centre pentru lucrutul costumelor populare, ateliere de cusătorie națională, astfel încât menținea și consolida vechile tradiții gospodărești de la sate. Aceasta oferea de lucru sătenilor pe timpul iernii, iar cusăturile tradiționale executate participau la expoziții naționale și internaționale, chiar fiind vândute peste hotare. Împreună cu Pia Alimăneștianu a luat parte la înființarea de cămine și cantine pentru studenți³⁵.

S-a implicat serios în politică, aflându-se și într-un mediu propice (prietenă fiind cu Ion Brătianu), a fost membră a Partidului Național Liberal, și în primăvara anului 1930 a candidat pe listele electorale ale partidului, la alegerile municipale, comunale și județene, alături de Maria Pilat³⁶. A fost membră în comitetele de patronare ale mai multor baluri cu scopuri de binefacere. Pentru nenumăratele acte de caritate și sprijinul acordat celor din jur, a fost supranumită „mama celor necăjiți și lipsiți și sprijinul studențimii muscelene”³⁷.

A trecut la cele veșnice în seara zilei de luni, 26 august 1935, fiind înhumată pe moșia familiei în locul „la pădurice”, lângă actuala Biserică din satul Bilcești, comuna Valea Mare Pravăț.

Edificii construite comunității de familia Bilcescu Alimăneștianu:

1. Școala din comuna Alimănești, jud. Olt

„Doamna Sarmiza Alimăneșteanu a donat suma de 13.272 lei, pentru construirea școlii din comuna Alimănești. Frumoasa faptă a D-nei Alimăneștianu vorbește dela sine și cu atât mai mult trebuie subliniată cu cât vine din partea D-sale care, în repetate rânduri, a contribuit cu vorba și cu fapta la opera de luminare a poporului”. (Informație din ziarul „Gazeta Oltului” din 15 iunie 1925). Probabil este imobilul construit în anul 1926 cu patru săli de clasă, care mai funcționează și astăzi³⁸.

2. Școala „Dimitru Bilcescu” din comuna Bogătești, jud. Muscel (azi com. Valea Mare Pravăț, sat Bilcești, jud. Argeș)

În memoria lui Dimitrie Bilcescu, fiica, Sarmisa, și soțului ei, Constantin Alimăneștianu au construit școala din comună. Inaugurarea are loc la 24 mai 1909, la eveniment participând numeroase personalități ale vremii. În prezent școala este închisă de câțiva ani datorită lipsei elevilor. Arhitectura construcției nu a fost modificată, au fost înlocuite ferestrele din lemn și ușa, cu ferestre cu geam termopan, iar denumirea școlii „Dimitru Bilcescu” a fost acoperită cu vopsea neagră.

3. Școala Primară „D. Alimănișteanu” din com. Bughea de Jos, jud. Muscel (azi com. Bughea de Jos, jud. Argeș) – locația Mlăci³⁹

³⁵ Hiru C. Ion, *Neosteniți întru lumină*, Iași, Editura Alfa, 2014, vol. II, p. 80.

³⁶ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului Românesc. Studii și antologie de texte (1929–1948)*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 31.

³⁷ M. Stoica, *op. cit.*, p. 260.

³⁸ <https://scoli.didactic.ro/scoala-cu-clasele-iviii-alimanesti>.

³⁹ Mlăcile, o parte din Bughea de Jos, în Gh. Pârnuță, Dorina Panaitescu, *Monografia județului Muscel*, București, Editura Semne, 2001, p. 294.

Nu cunoaștem o dată exactă a construcției, presupunem că a fost construită între anii 1935–1940, de către Dumitru Alimăneștianu. La ridicarea localului au participat sătenii din comunitate. Aici au învățat foarte multe generații de elevi până prin anii 2007–2010, când localul școlii a fost închis (din cauza numărului redus de copii).

4. Liceul „Constantin Alimăneștianu” din orașul Oltenița, jud. Călărași

Localul în care a funcționat liceul prima dată timp de trei ani se afla în str. Carol I (azi str. Argeșului, nr. 38), fiind închiriat de la Nae Mandache și Alexandru Crețu.

În anul 1922, își va schimba locația în str. Traian (azi str. Tineretului) datorită donației din partea Societății Turtucaia – imobilul Trătinescu (avea șase camere). Donația⁴⁰ a fost efectuată de Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu, care a cumpărat casa (era și președinta Societății)⁴¹. Imobilul a beneficiat de reparații curente și mai fost adăugate două camere și o pivniță⁴². Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu a făcut parte de câteva ori și din comitetul de conducere al gimnaziului, aprobând și sume de bani necesare întreținerii gimnaziului. Liceul va purta numele de „Constantin Alimăneșteanu” în perioada anilor 1930–1948⁴³. Astăzi liceul are o nouă denumire, Colegiul Național „Neogoe Basarab”.

5. Școala Primară „Constantin Alimăneștianu” din com. Stoenesti, jud. Muscel (azi com. Stoenesti, jud. Argeș).

Între anii 1930–1940, prin grija amiralului Dan Zaharia și a altor personalități ca Dumitru Alimăneștianu și preotul Gheorghe Cotenescu, s-a profilat la Stoenesti un adevărat centru civic de comună modernă care avea în componență: Primăria, Școala, Parcul și vila sa, Banca, Cooperativa, Baia. Peste toate pe o terasă înaltă se afla Biserica nou construită⁴⁴. Noul local al școlii construit se va numi Școala Primară „Constantin Alimăneștianu”, fiind din cărămidă și acoperișul învelit cu țiglă.

Din informațiile primite de la localnici școala a funcționat în acest local cu întreruperi, destinația imobilului fiind transformată în sediul Poștei al comunei, ca din nou să își schimbe destinația în școală, în prezent funcționând din nou ca școală.

6. Biserica din satul Bilcești, comuna Valea Marea Pravăț, jud. Argeș.

A fost construită între anii 1942–1944 de către Dumitru Alimăneștianu spre a fi loc de odihnă lui și neamului său, împlinind prin aceasta dorința bunicului său Dimitrie Bilcescu (pisană deasupra ușii de intrare menționează acest fapt). În pronaos pe latura sudică se găsesc mormintele familiei Bilcescu și familiei Alimăneștianu. Biserica a fost construită din piatră de Albești și cărămidă, acoperișul fiind inițial învelit cu șifă, iar în anul 1967 este schimbat cu tablă. Pictura în frescă a fost realizată de arhitectul Brătescu-Voinești⁴⁵, bun prieten cu ctitorul bisericii. În anul 1949 este afiliată parohiei

⁴⁰ Actul de donație cu nr. 6528/1922 a fost transcris și autentificat de Notariatul Tribunalului Ilfov cu nr. 11.91/1923. Ulterior actul de tranzacție a fost autentificat cu nr. 12.166/1930 și transcris sub nr. 6635/1930 <https://radiotvoltenita.ro/liceul-alimanestianu-din-oltenita-locatii-si-istoric>.

⁴¹ Vezi nota 23.

⁴² Mai multe informații despre liceu se găsesc în: Constantin Ceășu, Mariana Biteș, Viorica Crețu, *Monografia Colegiului Național „Neogoe Basarab” Oltenița (1919–2019)*, vol. I.

⁴³ <https://sites.google.com/view/c-n-neogoe-basarab-oltenia>.

⁴⁴ Viorel Petre Ghinete, *Monografia comunei Stoenesti, Câmpulung Muscel, Tipografia S.C. Gig S.R.L.*, 2007, p. 285.

⁴⁵ Ion Popescu-Argeșel, *Mănăstirile și bisericile din Muscel la cumpăna dintre milenii*, București, Editura Fundației România de Măine, 2000, p. 56.

Valea Româneștilor, iar în anul 1950 sfințită, pe când Dumitru Alimăneștianu era deținut politic la închisoarea Sighet⁴⁶. Este înscrisă și în Lista Monumentelor Istorice – AG-II-a-B13485.02⁴⁷.

Din sursele vremii anului 1946 și din informațiile primite de la preotul Ionel Ilie, care păstorește în prezent biserica, Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu și ceilalți membri ai familiei au fost înhumați în pământul moșiei lângă actuala biserică, unde exista un parc. Nu se cunoaște data când au fost deshumați și reînhumați în actuala biserică.

7. Conacul (Castelul) Alimăneștianu din satul Bilcești, comuna Valea Marea Pravăț, jud. Argeș

Conacul construit de Dumitru Alimăneștianu a fost proiectat de arhitectul Octav Doicescu în stil românesc, cu zidărie din piatră și cărămidă, acoperișul din șindrilă, este înscris și în Lista Monumentelor Istorice – AG-II-a-B-13485⁴⁸. Astăzi, este o clădire părăsită, cu toate că fotografiile ne arată o restaurare a clădirii începută și neterminată.

Nu există niciun indicator care să ne îndrume spre acest monument istoric, nici pe clădire nu există o plăcuță de identificare, iar drumul de la șosea până la conac este de 2 km, un drum de țară care străbate stațiunea pomicolă de aici.

Conacul construit între anii 1938–1947 era conceput ca reședință pentru Regele Mihai, care venea la partide de vânătoare în zonă, însă nu l-a folosit niciodată. Mai târziu s-a dorit transformarea lui într-un azil pentru bătrâni. În anul 1947, Dumitru Alimăneștianu a fost forțat să doneze Academiei Silvice moșia de la Bilcești, care a funcționat ca stațiune pomicolă de cercetare a Institutului de Cercetare și Producție Pomicolă Pitești-Mărăcineni (Ferma nr. 5 Bilcești) până în anul 2002, apoi va aparține de Stațiunea de Cercetare Pomicolă Voinești-Dâmbovița.

După naționalizare, o lungă perioadă, aici a funcționat un pavilion de cercetare prevăzut cu laboratoare și săli de cursuri pentru cursanții Școlii Profesionale Pomicole. În timpul nomenclurii comuniste conacul și-a schimbat destinația în casă de odihnă și distracții, însuși fostul președinte Nicolae Ceaușescu înnopțând aici deseori. Camerele erau mobilate de o opulență covârșitoare pentru locuitorii satului. Musafirii care veneau în vizită erau găzduiți în cele mai bune condiții, imobilul având în dotare o bucătărie și o sală pentru servit masa. În anul 1999, în urma unor reparații minore ale încăperilor, s-a produs un incendiu accidental, arzând o parte din imobil și câteva încăperi cu toată mobila existentă. În anul 2006, conacul a fost cumpărat de omul de afaceri argeșean Gigi Axinte cu scopul de a-l transforma în pensiune turistică datorită locației și frumuseților zonei înconjurătoare. S-au început lucrări de restaurare asupra imobilului pentru a i se reda frumusețea de odinioară, acoperișul din șită a fost înlocuit cu tablă, camerele au fost golite și refăcută zidăria, a fost consolidat interiorul. Exteriorul a rămas același, păstrând arhitectura originală.

Din păcate aceste lucrări au fost stopate câțiva ani mai târziu, astăzi conacul pe jumătate restaurat este părăsit și greu de găsit pentru cine dorește să-l viziteze.

⁴⁶ <https://www.facebook.com/gartan.viorel.7/posts/1270745312959428?pnref=story>.

⁴⁷ <http://galmuscel.ro/old/files/Plan%20de%20Dezvoltare%20Locala%20modificat%20septembrie%202014.pdf>, p. 171.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 170.

8. Clădirea din str. Thomas Masaryk nr. 5, București, donată de Dumitru Alimăneștianu în anul 1948, cu scopul de a deveni spital, azi Institutul de Reumatologie⁴⁹ (Spitalul de reumatologie Dr. Ion Stoia)⁵⁰.

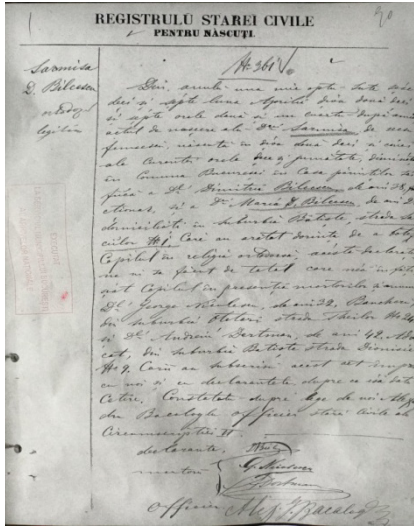
9. Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu a strâns fonduri și donații în valoare de 25 de milioane de lei, pentru construirea clădirii Palatului Industriei Casnice în București⁵¹.

Sarmisa Bilcescu Alimăneștianu a fost o personalitate feminină puternică, empatică, cultă, poliglotă, energică, muncitoare, generoasă, chibzuită, o misionară a binelui social, preocupând-o foarte mult semenii săi, oamenii care o înconjurau sau mai bine zis lumea din care făcea parte. Era un umăr de sprijin pentru toți cei care îi cereau ajutorul, îndemnând și luptând pentru știința de carte. De aceea a dorit să lase o *moștenire* în urma sa, o moștenire de care toți să beneficieze, și a reușit!

⁴⁹ Gh. Pârnuță, Dorina Panaitescu, *op. cit.*, p. 113.

⁵⁰ Planurile orașului București întocmite în anii '70 arată că în clădirile din str. I.L. Caragiale 24 și str. Th. Masaryk 11 au funcționat două grădinițe, în timp ce în imobilul din str. Aaron Florian 1 a funcționat Organizația pionerilor din București. Aceste funcțiuni nu se păstrează în prezent. În imediata vecinătate a fostei Organizații a pionerilor, pe str. I.L. Caragiale 12, a fost sediul unei policlinici (azi, Institutul național de diabet, nutriție și boli metabolice „Prof. Dr. N.C. Paulescu”), iar pe str. Th. Masaryk 5 a funcționat un centru medical de reumatologie, în prezent fiind sediul Centrului de boli reumatismale „Dr. Ion Stoia” <https://catalogbucuresti.info/cb/wp-content/uploads/03-Anexa-03-Thomas-Masaryk.pdf>.

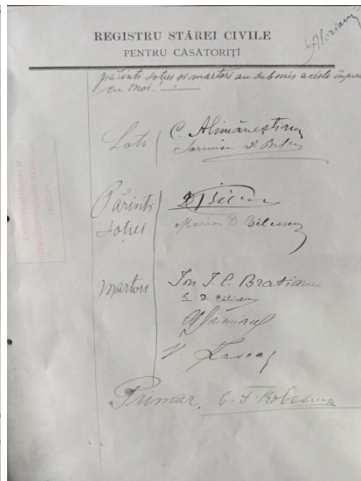
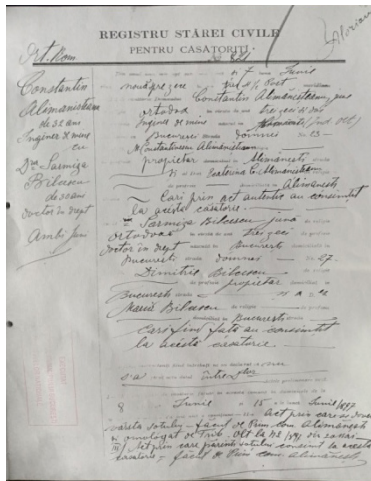
⁵¹ M. Stoica, *op. cit.*, p. 205.

Act care atestă nașterea Sarmisei Bilcescu, 25 aprilie 1867. Sursa: Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale – Registrul Stării Civile pentru Născuți în București – act nr. 361/1867.

Maria Bilcescu cu fiica ei Sarmisa. Sursa: Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu (1821–1891)*, vol. I, Ed. Humanitas, 2013.

Certificat de căsătorie, 19 iunie 1897. Sursa: Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale – Registrul Stării Civile pentru Căsătorii în București – act nr. 821/1867.

Școala primară „D. Alimănișteanu”
– fără datare. Sursa: din patrimoniul
Muzeului Municipal Câmpulung.

În prezent. Sursa: foto arhiva
personală, anul 2021.

Sursa: foto arhiva personală, anul 2021.

Biserica din Bilcești. Sursa: foto
arhiva personală, anul 2019.

Lespede funerară Sarmisa Bilcescu
Alimăneștianu. Sursa: foto arhiva
personală, anul 2019.

Sursa: foto arhiva personală, anul 2019.

Conacul (Castelul) Alimăneștianu din satul Bilcești, com. Valea Marea Pravăț. Sursa: foto arhivă personală, februarie 2020.

Mădălina-Ioana MANOLACHE

CULTURA NAȚIONALĂ ȘI COLECȚIONISMUL ROMÂNESC. MUZEUL DE ARTĂ NAȚIONALĂ AL DOCTORULUI NICOLAE MINOVICI

NATIONAL CULTURE AND ROMANIAN COLLECTIONS. DOCTOR NICOLAE MINOVICI'S MUSEUM OF NATIONAL ART

Abstract: This paper proposes a look at the collections of Doctor Nicolae Minovici's museum, in the context of the Romanian cultural atmosphere, marked by national identity aspirations at the beginning of the 20th century. A forensic doctor by profession, Minovici was sensitive to the cultural atmosphere of the times, adhering to the process of collecting in which folk art occupied, for the first time, a significant place. Laying the foundations of a project that materialized soon as the only private museum of "national" art, Minovici's action is not without gaps, as well as the discussions that mark the question of the specificity of Romanian art in the intellectual environment. The museum of Doctor Nicolae Minovici was generally omitted by specialists (with a few exceptions), and regarded exclusively as a museum of "folk art".

Această lucrare propune o privire asupra colecțiilor și muzeului doctorului Nicolae Minovici în contextul atmosferei culturale românești marcate, la debutul secolului XX, de aspirații identitare naționale. Medic legist de profesie, Minovici a fost sensibil la căutările specificului național în epocă, aderând la fenomenul de colecționism în care arta populară ocupa, pentru prima oară, un loc însemnat. Punând bazele unui proiect concretizat curând în epocă drept singurul muzeu privat de factură „națională”, acțiunea lui Minovici nu este lipsită de lacune, la fel ca discuțiile ce marchează chestiunea stilului și specificității artei românești. Tema centrală a lucrării o reprezintă încercarea artiștilor sau a societăților private de a pune bazele unei arte culte moderne cu rădăcini în cultura tradițională autohtonă. În acest sens, am analizat câteva piese ale colecției Minovici, cât și alte proiecte ale epocii. Lucrarea de față are totodată intenția de a amenda privirea muzeului de o astfel de lectură. Muzeul Minovici a fost în general omis de către specialiști (cu câteva excepții), și privit exclusiv ca muzeu de „artă populară” începând cu anii puterii populare și până azi.

Problema artei naționale, un concept destul de larg și insuficient definit în epocă, strâns legat de perioada obsesiilor identitare ale începutului de veac, a preocupat artiști și istorici de artă, cât și colecționari, care își orientau, pentru prima dată, privirea către vestigiile artei din trecutul românesc (monumente laice sau mănăstirești), cât și spre arta populară, moștenirea culturală a trecutului trezind un brusc interes populației, sub impulsurile primite dinspre mișcarea culturală europeană¹. Pe bazele vechii moșteniri culturale, care rămânea a fi (re)descoperită și înțeleasă în profunzime, se urmărea

¹ Vezi A. Pavel, *Ideii estetice în Europa și arta românească la răscruce de veac*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

clădirea unei veritabile arte naționale. Printre colecționarii și promotorii artei naționale „aplicate” îi regăsim, de pildă, pe arhitectul Ion Mincu, care își decora casa cu mobilier creat în Școala de arte și meserii din București, unde, de altfel, profesa, sau pe istoricul Nicolae Iorga, care alegea pentru reședința de la Vălenii de Munte mobilier creat la școala din Câmpulung Moldovenesc². Din lipsă de spațiu, nu este momentul în care să trasăm un portret al tuturor colecționarilor, lucrarea de față axându-se cu precădere asupra „artei naționale” din colecția doctorului N. Minovici. Publicul larg putea achiziționa obiecte de artă românească realizate în școli de arte și meserii, la ateliere mănăstirești, vândute la expoziții organizate de societăți de binefacere, precum „Țesătoarea”, aflată sub patronajul Reginei Elisabeta, Societatea „Domnița Maria”, sub patronajul Principesei de Coroană. Mai târziu, Arethia Tătărescu pune bazele unui atelier de țesătorie la Târgu-Jiu, în care erau țesute scoarțe tradiționale și modele noi³. Scopul acestor demersuri era unul multifacțat. Se urmărea susținerea economiei naționale, educarea gustului publicului, și, pe filiera *Artei 1900*, promovarea și conservarea artelor populare, încurajarea meșteșugurilor în contextul creșterii industrializării⁴.

Concepută ca vilă destinată retragerii din forfota urbană, vila în stil național românesc a doctorului Nicolae Minovici devenea în scurt timp un receptacol flămând al obiectelor de artă românească produse în epocă de artiști sau de diverși industriași. Deși o bună parte din arta decorativă și plastică orientată către specificul românesc în această perioadă a fost puternic amendată de critică, ea rămâne un fenomen marcant, cu însemnătate nu doar artistică dar și social-culturală. Muzeul Minovici se distinge printre puținele instituții muzeale în care se mai păstrează exemple de artă decorativă și aplicată produse la răscrucea dintre secole, aflate așadar sub însemnul căutărilor stilului național. Întâlnim în vila Minovici, de pildă, un bufet masiv, decorat cu motive „naționale” incizate (motive astrale în numeroase variante), sau o masă lungă de lemn, în jurul căreia sunt așezate scaune de lemn, cu spătar incizate și șezutul acoperit cu țesături inspirate de vechile scoarțe. Două blidare așezate de-o parte și de alta a bufetului au fost inspirate de piese etnografice transilvănene din Muzeul Național al lui Al. Tzigara-Samurcaș: unul dintre ele este o variantă modernizată tehnic și estetic a unui exemplar de sfârșit de secol XVIII, provenind din satul Mercheașa, din comuna Homorod, județul Brașov⁵, care a făcut parte din colecția de etnografie a doamnei Elisa Brătianu, donată ulterior muzeului⁶. Dacă primul blidar este reprodus aproape în

² Tot Iorga este comanditarul mobilierului pentru Mănăstirea Sinaia. R. Nemțeanu, *Circulația modelelor neo-românești prin Școala de arte și meserii*, în „Revista monumentelor istorice”, an LXXIV, tom: 1–2, București, Institutul Național al Monumentelor Istorice, 2005, p. 58.

³ Z. Cârlușea, Z.E. Deju, *Arethia Tătărescu, marea doamna a Gorjului interbelic*, Târgu-Jiu, Editura Măiastra, 2007, pp. 69–72.

⁴ Al. Tzigara-Samurcaș, *Cronica artistică: Mobile Românești cu prilejul concursului Societății „Domnița Maria”*, în „Convorbiri artistice”, an 42, nr. 9, septembrie 1908, pp. 312–313. N. Ghika-Budești, *Încercări de artă decorativă românească*, în „Arhitectura”, nr. 1, 1906, p. 40.

⁵ D. Comșa, *Albumul de creștături*, în „Revista Transilvania”, Sibiu, 1979, Tabela XXXVIII (ilustrația 230); Al. Tzigara-Samurcaș, *Izvoade de creștături ale țărânului român*, București, Atelierele Grafice SOCEC&CO, 1928, p. 30.

⁶ *Idem*, *Muzeografie românească*, București, Imprimeria Națională, 1936, p. 19.

întregime, cu mici ajustări ale dimensiunilor, și prin înlăturarea anului 1772, cel de-al doilea bldar reia doar detaliul zonei superioare a celui original, decorat cu motivul „coarnelor de berbec”⁷. Se crea în epocă, așadar, mobilier modern, cu aspect industrial, cât și alte obiecte, inspirate din formule ale artei populare românești, adecvate caselor de la oraș. O ladă din colecția muzeului este decorată cu numeroase arabescuri, de influență bizantină, sugerând, așadar, o a doua sursă de inspirație a creatorilor. Despre cele două surse ale vocabularului creatorului de artă aplicată scria și artistul și teoreticianul A. Baltazar, numindu-le „caracterul rustic-național și caracterul religios-bizantin”, care aveau adesea mai degrabă un efect de „desnaționalizare”, deoarece unele surse de inspirație nu aparțineau cu nimic spațiului românesc⁸.

Crearea unui „mobilier românesc” l-a interesat îndeaproape și pe directorul Muzeului Național, Tzigara-Samurcaș, care afirma că în materie de mobilier: „totul era de făcut, căci nici chiar modele de mobile românești, care să se poată imita, nu existau”⁹, cuvintele sale rimând cu spusele lui Baltazar. „La noi e vorba de creat un stil ... la noi totul se începe: totul e de făcut”¹⁰ nota Baltazar la 1908, preocupat, din perspectiva creatorului, de problematica stilului. Stilul românesc „...trebuie să aibă la bază unele elemente naționale, cum și unele produse ale unei arte ce s-a convenit a se numi arta trecutului”¹¹. Și „...avem nevoie de unele elemente, cele mai primitive, ale unei arte naționale, pentru a forma o artă de caracter”. Elementul „primitiv” al artei românești trebuia însă prelucrat, trebuia înnoit și adus de artistul decorator în epoca modernității: „Toată această artă populară se va putea folosi ca fond de inspirație, pe care însă să se altoiască noi motive reprezentative ale unor noi forme, noi idei, reunite laolaltă, cimentate prin regulile artei decorative moderne”¹². Putem observa că „rețeta” lui Tzigara-Samurcaș pentru crearea stilului național este și ea similară: „Inspirându-se din elementele decorative pământene și aplicându-le în mod inteligent mobilelor existente, se poate da un caracter particular și acestor produse industriale”¹³.

Mobilier românesc cu pretenții moderne, cât și alte obiecte de artă românească, au fost realizate sub ocrotire oficială, în numeroase ateliere din cadrul mănăstirilor sau școlilor de arte și meserii înființate către finalul secolului al XIX-lea¹⁴. O bună parte din producția acestor școli era orientată cu precădere către mobilier de factură „națională”, la conceperea căruia ucenicii se foloseau de un vocabular adesea confuz, prin împrumutul unor elemente provenite din stiluri diferite, din arhitectura vernaculară și din cea bisericească, ori chiar mediteraneeană și balcanică¹⁵. Formule tributare *Art Nouveau*, motive orientale, arabescuri sau motive de artă populară decorau așadar

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ A. Baltazar, *Spre un stil românesc*, în „Viața românească”, 1908, nr. 11, p. 220.

⁹ Al. Tzigara-Samurcaș, *Cronica artistică...*, p. 313.

¹⁰ A. Baltazar, *op. cit.*, p. 230.

¹¹ *Ibidem*, p. 232.

¹² *Ibidem*, p. 233.

¹³ Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 313.

¹⁴ O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Arta și arheologia”, fasc. 11–12, Iași, 1936, pp. 1–36.

¹⁵ R. Nemțeanu, *op. cit.*, p. 60; D.M. Savin, *Album de lucrări executate la școalele de meserii din România, Școala de Arte și Meserii Cluj*, 1929.

mobilierul de lemn creat atât pentru biserici cât și pentru casele de locuit ale românilor¹⁶. Producția Școlii de arte decorative de pe lângă Școala de Belle-Arte din București, aflată sub conducerea lui G. Sterian, era și ea criticată pentru calitatea inferioară, de către profesorul E. Grasset, care atrăgea totodată atenția asupra pericolului întoarcerii către primitivism în artele decorative¹⁷. Una dintre inițiativele private îi revenea lui Nicolae Iorga, care, începând cu 1908, deschidea cursurile de vară ale „Școlii artelor uitate” de la Vălenii de Munte, unde se predau tehnici de ceramică și țesături tradiționale¹⁸. Alte proiecte schițate sau materializate de artă aplicată le reveneau însă și arhitecților și artiștilor, principalii promotori ai căutărilor naționale, nu doar meseriașilor: N. Ghika-Budești, O. Roguski, I. Mincu, Paul Smărăndescu, Stănie Ciortan, Petre Antonescu¹⁹, pictorul Ștefan Popescu (care expunea un proiect de mobilier la o expoziție a Tinerimii Artistice²⁰) ș.a.m.d. Nicolae Ghika-Budești publica în anul 1906, la apariția revistei *Arhitectura*, schița unui proiect pentru o „sufragerie românească”²¹. Remarcăm coerența vizunii sale cât și efectul pitoresc al unei astfel de antreprize. Ornamentația e una rustică, tradițională, singura care se apropie de moștenirea artei populare, în timp ce liniile și formele sunt unele tributare *Jugendstilului*. Schița ne prezintă o masă, scaune, lambriuri pentru pereți, un bufet cu vitrină, o ramă pentru tablou, toate realizate din lemn pirogravat cu motive tradiționale; elementele textile sunt și ele parte din proiect: covorul decorat cu motivul crucii, draperia, fața de masă; iar pereții prezintă sub plafon o friză îngustă cu motive vegetale, așa cum întâlnim și la vila Minovici.

Un alt caz, bogat reprezentat în colecțiile Muzeului Minovici, este atelierul modern de olărie „Troiața”. Îndepărtându-se de ornamentica olăriei tradiționale, ceramica de la „Troiața” se diferențiază și de aceea a atelierelor Domeniilor Coroanei, unde se reproduceau motive tradiționale într-o variantă ușor modernizată. La Troiața au lucrat pentru scurt timp pictori de renume, printre care se numărau C. Ressu sau N. Tonitza, semnând lucrări după un design propriu²². Sfeșnice cu medalioane în care sunt reprezentate scene religioase sau vase cu motivul horei, motiv neîntâlnit în ceramica tradițională, atrag atenția cercetătorului. Reprezentarea motivului horei poate fi înțeleasă ca o trimitere către versurile „Horei Unirii” scrise de Vasile Alecsandri cu prilejul Unirii Principatelor Române la 1859. După înfăptuirea Marii Uniri în 1918, hora, dans național, avea să fie încă o dată jucată de cei care celebrau realizarea idealului național.

Promotor al artei naționale, Tzigara-Samurçaș critica la rândul său unele „produse hibride” create de fabrici sau ateliere cu pretenții de a produce obiecte naționale, pentru împrumutul fără discernământ al unor motive decorative străine ori crearea de mobilier

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ E. Grasset, „L'École Nationale des Arts Décortifs de Bucarest Domnița Maria”, *Art et Decoration*, tom XXII, Paris, juin 1908, pp. 131–132.

¹⁸ Mircea Deac, *Maria Chelsoi*, București, Editura Litere, 1975, p. 8.

¹⁹ R. Nemțeanu, *op. cit.*, p. 60.

²⁰ I. Vlasiu, *Réflexions sur les arts décoratifs et la décoration en Roumanie au début du XXe siècle*, „Revue roumanie d'histoire de l'art, Série Beaux-Arts”, tome XLIV, Académie Roumaine Institut d'Histoire de l'art, 2007, p. 53.

²¹ N. Ghika-Budești, *op. cit.*, pp. 40–41.

²² Ful., *Prima expoziție „Troiața”*, în „Dimineața: Adevărul de dimineață”, 27 aprilie 1921, p. 10.

cu tapiserie imitând opregele oltenesti²³, ceea ce ne duce cu gândul la Dumitru Tache Brumărescu. Mobilierul Brumărescu, prețuit de publicul larg în epocă, inclusiv de Casa Regală, a fost totodată puternic criticat de unele voci pentru caracterul său diletant, kitschos²⁴. La o rapidă analiză, se poate observa cu ușurință o inconsecvență între teorie și practică, cât și în cadrul discuțiilor iscate în jurul stilului național. Stilul național rămâne de găsit, aprobă cei mai mulți artiști, critici și istorici, în timp ce anii închegării colecției lui Minovici (1906–1936) erau rezervați căutărilor stilului românesc²⁵.

Ioana Vlasiu este, poate, singurul autor care sesizează absența din muzee a pieselor de artă decorativă românească, absență pe care o atribuie lipsei de interes a istoricilor de artă față de fenomen²⁶. În acest caz, Muzeul Minovici se distinge drept un muzeu singular, care păstrează o dovadă vie, materială, a episodului de scurtă durată al istoriei noastre culturale, marcate de aspirații identitare naționale. Așa cum am arătat în această lucrare, muzeul păstrează o colecție unică, însă el se adresează publicului prin titulatură ca simplu „muzeu de artă populară”. Începând cu instaurarea regimului comunist, muzeul doctorului Minovici își schimbă denumirea și chiar specificul. Acesta devenea „muzeu de artă populară” din muzeu de „artă națională”, așa cum îl numise colecționarul în actul de donație din 1936 care specifica faptul că „Villa va servi pentru totdeauna ca muzeu de artă națională sub denumirea «MUZEUL DE ARTĂ NAȚIONALĂ PROF. DR. NICOLAE MINOVICI»”²⁷. Dar nici anii postrevoluționari nu au adus schimbări, lăsând muzeul în domeniul artei populare. Am arătat succint cum o parte majoritară a pieselor din colecție sunt, de fapt, un exemplu al felului în care arta populară (și nu doar aceasta) a devenit resursă pentru vocabularul creatorului de artă decorativă și aplicată, fie el artist, meșteșugar ori industriaș. O cauză a confuziei o reprezintă aspectul profund tradițional al patrimoniului muzeal, respectând prea conștiincios aspecte decorative ale artei populare tradiționale, neriscând aventurarea în rândul unei estetici modernizatoare, pe filieră *Art Nouveau* sau *Jugendstil*, așa cum se prezintă de pildă proiectul lui Ghika-Budești. Astfel, în alegerile sale, modernul om de știință, medicul legist Nicolae Minovici rămâne un tradiționalist, un conservator al fațetei tradiționale a creației și totodată – un om al orașului, care apreciază, mai degrabă, formule „urbanizate” ale artei populare. Etnologul Paula Popoiu definește cultura populară în următorii termeni: „Cultura populară tradițională este cultura creată în mediul rural sau cultura mediilor urbane, bazată pe tradiția țărănească. Cultura populară este ansamblul de fenomene și fapte culturale care se dezvoltă la nivelul grupurilor populare, indiferent de proveniența lor rurală sau urbană”²⁸. Așadar, indiferent că mobilierul și ceramica colecției Minovici aparține meșterilor urbani, el

²³ Al. Tzigara-Samurcaș, *Renașterea artei țărănești*, în „Convorbiri literare”, iunie 1933, an 66, pp. 571–572.

²⁴ M. Manolache, *Inventatorul Dumitru Tache Brumărescu și produsele artei naționale*, în „Cotidianul”, 11 septembrie 2021, accesat ultima dată la 02.05.2022, <https://www.cotidianul.ro/inventatorul-dumitru-tache-brumarescu-si-produsele-artei-nationale/>.

²⁵ Vezi Petru Comarnescu, *Ancheta*, în „Politica”, 1927.

²⁶ I. Vlasiu, *op. cit.*, p. 53.

²⁷ Actul de donație înregistrat cu nr. 26471/17.07.1937, autentificat de Tribunalul Ilfov, *Arhivele Naționale ale României*.

²⁸ P. Popoiu, *Etnologie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007, p. 16.

rămâne atașat caracterului popular. În fine, deoarece o artă și un stil național românesc au rămas aproape indefinibile până azi, în pofida discuțiilor vaste ce au luat loc în epocă, sintagma de artă națională și-a pierdut uzul și valoarea pe care a avut-o în epocă. Ideea de obiect național nu a fost însă cu totul scoasă din uz, dacă ne gândim, de pildă, la faptul că veșmintele tradiționale românești, purtate de țărani la sate, poartă și azi denumirea de „costum național” pe lângă aceea de „costum popular”. Cum revenirea la denumirea de muzeu de artă națională este puțin probabilă azi, una dintre soluții constă într-o mai bună înțelegere a apariției muzeului în contextul proiectului de clădire a culturii naționale moderne. Un fenomen incongruent, fragmentar, marcat de contradicții.

Este curios faptul că muzeul a beneficiat de foarte puțină atenție din partea specialiștilor. În presa vremii sau în ghiduri ale orașului București din perioada regimului comunist, au fost publicate puține informații despre muzeu. În anii recentți, situația a fost parțial remediată prin lucrările publicate de Oana Marinache sau Adrian Majuru. Ignorarea muzeului de către specialiști reprezintă o mare pierdere în ceea ce privește bogatul patrimoniu atât de ofertant din punct de vedere al cercetării. În acest sens, am încercat să atrag atenția asupra importanței demersului colecționarului prin încadrarea activității sale în sfera culturii naționale. Colecțiile și muzeul Minovici marchează răspunsul unui individ la atmosfera culturală cufundată în febra înnoirilor în toate planurile vieții – social, cultural, politic, economic.

Sala de mese a Muzeului Nicolae Minovici.

Vază, marca Gheorghe Niculescu, atelier Pod Baneasa, Muzeul Nicolae Minovici.

Nicolae TEȘCULĂ

ORDINUL BUNILOR TEMPLIERI ȘI PREZENȚA ACESTORA LA MEDIAȘ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

THE ORDER OF THE GOOD TEMPLARS AND THEIR PRESENCE IN MEDIAȘ AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract: *The Order of the Good Templars appeared in the United States of America, in 1850, as a fraternal organisation for temperance and abstinence, following the organizational pattern of the Freemasonry, the members of the order being united in lodges. The order granted equal access to men and women of all races. The Order will spread from the United States into Europe. It will also appear in Transylvania, in the Protestant Evangelical milieu of Sibiu, Brașov, Sighișoara, Bistrița, Orăștie, Sebeș, Mediaș etc. In Mediaș, the Order of the Good Templars will be present starting with 1905, activating in three lodges. Spiritus rector of the movement in Transylvania and implicitly in Mediaș was the physician Heinrich Siegmund. Also here, in the interwar period, the first restaurant that did not serve alcoholic beverages will open.*

Secolul XIX debutează într-o perioadă marcată de cuceriri în domeniul științific. Este momentul în care omul descoperă mult, o epocă plină de invenții, care fac viața omului de rând mult mai ușoară. Tot acum, inovațiile în domeniul medicinei determină creșterea speranței de viață. Preocupările medicilor nu au fost doar în domeniul creării de medicamente sau tratamente mai bune, ci și prin măsuri profilactice. Acum sunt eradicate focare posibile de diverse epidemii cum ar fi tifosul, holera, scarlatina sau pojarul prin măsuri edilitare de amploare. Orașele capătă forme noi prin introducerea apei curente, a canalizărilor, a pietruirii străzilor și a creării de rigole.

Una dintre dezbaterile majore cu privire la plăgile care afectau societatea se desfășoară în jurul consumului excesiv de alcool. Alcoolismul este văzut acum ca un flagel care duce la distrugerea fizică și psihică a unor indivizi. Dincolo de aceste aspecte, reprezintă, acum într-o perioadă marcată de naționalism, o cauză posibilă pentru dispariția nației. Elita încearcă să lupte pe toate mijloacele împotriva lui.

Acest lucru este observabil și la nivelul sașilor ardeleni, unde prin articole de presă, prin discursuri și predici în biserică se militează pentru prohibiție și abstenență. Alături de aceste mijloace găsim și *Ordinul Bunilor Templieri*.

Apărut ca o organizație fraternală pentru cumpătare și abstenență, avea ca model de organizare francmasoneria, membrii ordinului reunindu-se în loji. În anul 1850 în Utica, statul New York, Daniel Codz a fondat o organizație numită *Cavalerii de Ierihon*. În anul următor la cabana sa din Oriskany Falls, o localitate de lângă Utica, această organizație a fost vizitată de un alt grup condus de Wesley Bailey și cele două grupări au decis să se unească și să formeze *Ordinul Bunilor Templieri*. Motto-ul organizației era: *Prietenie, speranță și iubire!* Ordinul permitea accesul în egală măsură pentru bărbați cât

și pentru femei și nu făcea deosebire de rasă. Din Statele Unite ale Americii, ordinul se va răspândi în Anglia prin Joseph Marlin și mai apoi în Scandinavia. În spațiul german va ajunge în jurul anului 1873 la Frankfurt¹.

De aici și până la apariția unor loji în mediul transilvan nu a fost decât un pas. Mijlocul de propagare al acestor idei noi a fost mediul studentesc. Este știut faptul că tinerii sași studiau în cadrul unor universități protestante din spațiul german și după întoarcerea în țară aduceau ideile din mediul universitar. Una dintre cele mai bune idei a fost aceea a introducerii orelor de gimnastică și a creării unor asociații de profil în orașele săsești².

Într-un studiu din anul 1913, referitor la prezența în mediul săsesc al acestui ordin, brașoveanul Wilhelm Morres arată că, în ultimul timp, au apărut loji ale bunilor templieri în Mediaș, Sighișoara, Sibiu, Brașov și Bistrița. Ceea ce promovează acest ordin este abținerea de la orice fel, de băutură alcoolică, iar în viața lor trebuie să urmărească o serie de precepte:

- „1. va evita consumul acestor băuturi până la finalul vieții sale,
2. nu va oferi nimănui aceste băuturi,
3. nu le va pregăti, nu le va cumpăra sau le va vinde,
4. pledează cu toate mijloacele legitime, pentru a elimina utilizarea lor de la societatea umană”.

Singura excepție permisă de ordin este cea legată de Sfânta Împărtășanie sau ca urmare a unor recomandări sau rețete eliberate de medic. Se recomandă și aici în măsura posibilităților să se folosească suc de struguri, sau alte remedii medicinale non-alcoolice³.

De asemenea, orice membru al acestui ordin se va preocupa de îmbunătățirea stării sale de sănătate, de prosperitatea sa, va fi un familist convins, își va îmbunătăți relațiile sociale. Se va preocupa permanent de îmbunătățirea calității vieții semenilor săi militând pentru o viață fără alcool, arătând problemele majore pe care acesta le aduce asupra sănătății individului și asupra societății. Toate acestea un *bun templier* le realizează prin o bună organizare și o muncă comună⁴.

În cadrul organizării lor, dacă într-o localitate sunt 10 membri maturi, se vor pune bazele unei loji. Deși nu este stipulat ca o regulă, se arată că dacă o lojă depășește numărul de 50 de membri, atunci nu se mai poate păstra caracterul familial al acesteia și este bine să apară o altă lojă. Lojile sunt văzute ca familii extinse în care domină spiritul fratern. Fiecare lojă își alege pentru conducere, misiune și pentru activitatea internă și externă un comitet de șapte membri, la care se adaugă alți auxiliari. Se arată că mai mulți trebuie să cunoască responsabilitățile în cadrul lojei și astfel alegerea funcțiilor are loc trimestrial.

¹ August Forel, *Der Guttempler – Orden (Independent Order of Good Templars). Ein sozialer Reformator. Seine Geschichte, sein Zweck, seine Grundsätze, seine Organisation und seine Tätigkeit. Im Aufträge des Schweizerischen Grossloge des I.O.G.T., Flensburg, 1913, pp. 17–27.*

² Nicolae Teșculă, *Mișcare sportivă, militantism național și sașii ardeleni la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Cultura Mediașană”, I, Mediaș, 2012, pp. 34–38.

³ Wilhelm Morres, *Der Guttempler*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das gemeinde Jahr 1914”, XLV, 1913, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 82.

Alegerea comitetului, regularitatea ședințelor și toate reglementările sunt stabilite de către cartea de ritual. De obicei au loc ședințe regulate săptămânal, seara, la o oră prestabilită și nu durează mai mult de două ore. Se pune accent pe punctualitate. De asemenea, orice ședință începe și se încheie cu un cântec sau cu o rugăciune. Un nou membru este acceptat liber prin vot de către membri. În interiorul lojei și în exterior, membrii se identifică prin intermediul unui buton alb albastru din metal, care are gravat globul pământesc și inscripția I.D.G.T. – *Internationaler Orden der Gut-Templer (Ordinul Internațional al Bunilor Templieri)*. În cazul în care sunt mai multe loje într-un oraș acolo se va lucra în colaborare și va exista o lojă districtuală. La nivel național, din mai multe loji districtuale se formează Marea Lojă a unei țări și mai multe loji naționale creează la rândul lor Loja Mondială⁵.

Legat de numărul de membri, Morres arată că la nivel mondial sunt, în jurul anului 1913, în jur de un sfert de milion de membri, iar la nivelul sașilor ardeleni în jur de 600. De asemenea, legat de grade, după o jumătate de an de activitate un membru al ordinului primește gradul Districtual, la doi ani un grad de Mare Lojă și la cinci ani grad de Lojă Mondială. Tot în cadrul ordinului sunt și Loji Tinere, care acceptă adolescenți și tineri. Astfel sunt *lojile tinere* pentru copii de 10–14 ani și *lojile de gardă* pentru tineri de 15–18 ani. Ei lucrează alături de lojele de adulți pentru abținerea și o viață fără alcool. Pentru înființarea de noi loji trebuie acordul conducerii ordinului⁶.

Revenind la apariția Ordinului Bunilor Templieri în mediul transilvan, în anul 1899 apărea un articol împotriva consumului de vin, într-un supliment al revistei *Wiener Arztzeitung*, semnat de un anume doctor Zerbis. Acest articol a reușit să reunească membrii elitei săsești. În acest sens, medicul Heinrich Siegmund din Mediaș va prezenta în data de 2 iunie 1899 cu ocazia Adunării Învățătorilor din Școlile Evanghelice o prelegere cu titlul *Alcool și școala în săptămânalul Mediascher Wochenblatt* din 17 iunie 1899. Această temă o va relua câteva zile mai târziu la Mediaș cu titlul *Despre băuturile spirituale*. În ambele prelegeri va vorbi despre efectul nociv al consumului de alcool în mediile săsești. Aceste idei vor găsi ecou la directorul Școlii Evanghelice din Rupea, Johann Rehner, și la preotul evanghelic din Bistrița, Gottlieb Budaker. În 1902 Heinrich Siegmund va pune bazele unei reviste intitulate *Volksgesundheit (Sănătatea publică)*, care avea ca și profil lupta contra flagelului alcoolului. La 10 octombrie același an va apare un anunț în ziare, unde se milita pentru înființarea unei asociații antialcoolice intitulate *Alkohol-Enthaltssamkeit-Vereines für Volkswohl und Volkserhaltung (Asociația de abținerea la alcool, pentru bunăstare publică și progresul poporului)*. La 4 ianuarie 1903, la Mediaș, se puneau bazele asociației având 51 de membri⁷.

În 1904 sosește în Transilvania din Hamburg primul *bun templier* în persoana unui anume Epilinus. Tot acum, în primul număr din anul 1904 al revistei *Volksgesundheit*, care apărea la Mediaș, dr. Siegmund făcea prima prezentare a *Ordinului Bunilor Templieri*. Un an mai târziu, soții Gerken din Berlin venind spre București, la Brașov vor întemeia prima lojă a *bunilor templieri* și anume Loja *Honterus* nr. 1 din Brașov în

⁵ *Ibidem*, p. 83.

⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁷ „Aufbau herausgegeben Rumäniens Großlaube 2 (deutsch) des I.O.G.T.”. nr. 45, Mediasch, 25. Brachtet 1930, pp. 1–3.

data de 1 iunie 1905, după care la 18 iunie același an la Mediaș vor pune bazele Lojii *Volksgesundheit* nr. 2 din Mediaș și în 19 mai la Sibiu Loja *Brukenthal* nr. 3⁸.

Evoluția în mediul săsesc al ordinului a fost progresivă. Dacă la 1905 existau deja 17 loji, dintre care patru la Brașov, cu peste 400 de membri adulți și câteva de tineri, cu aproximativ 200 de membri⁹, la 1913 numărul membrilor adulți era de 600, iar la nivel mondial în jur de un sfert de milion de membri¹⁰.

Revenind la Mediaș după cum am arătat mai sus prima lojă a fost înființată la 18 iunie 1905, Loja nr. 2 *Volksgesundheit*. Creșterea numărului de membri va face ca în anul 1907 să mai apară încă două loji: Loja nr. 8 *Bürgerwehr*, respectiv nr. 9 *Kokelwacht*, ambele înființate în data de 24 februarie 1907¹¹.

Spiritus rector al mișcării a fost, după cum am văzut mai sus, medicul Heinrich Siegmund din Mediaș, unul dintre cei mai renumiți eugenisti sași. Încă din 1901 milita pentru unitatea sașilor în vederea salvării naționale. Într-un studiu arăta avantajul oferit de igiena naturală, de eugenie, ca o armă importantă și indestructibilă pentru prezervarea națiunii. Astfel, națiunea săsească este într-o bătălie pentru supraviețuire, iar măsurile de eugenie vor ajuta la salvarea identității germane în Transilvania¹².

Heinrich Siegmund a prezentat națiunea săsească ca o entitate biologică, preluând de la renumitul biolog englez Charles Darwin ideea unei entități care luptă pentru supraviețuire. Pierderea teritoriului național este determinat în mare parte de declinul fertilității, care poate duce la „moartea națiunii” și împotriva căreia elita săsească trebuie să lupte¹³.

Măsurile de eugenie națională din această perioadă vor fi purtate de societăți specializate, precum și de persoane private. Un rol important în politica de salvare a fertilității nației îl juca lupta contra consumului agresiv de tutun și alcool, promovat de societăți de abțință, printre care se remarcă Ordinul Bunilor Templieri. Acest ordin a reușit cu acordul Bisericii Evanghelice să introducă conceptul de duminică fără alcool, iar banii obținuți în urma măsurii de abțință să fie folosiți pentru cumpărarea de teren în interiorul spațiului locuit de sași și colonizarea acestuia cu etnici sași, astfel să se realizeze un spațiu săsesc omogen¹⁴.

Ordinul Bunilor Templieri¹⁵ prin conceptele sale se potriveaua ca o mânășă ideilor

⁸ Idem, nr. 55, Mediasch, 25. Hornung 1932, pp. 1–3.

⁹ Oana Tămaș, *Între uzul și abuzul de alcool din România: sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului*, Cluj Napoca, 2015, p. 242.

¹⁰ Wilhelm Morres, *op. cit.*, p. 84.

¹¹ „Aufbau herausgegeben Rumäniens Großlaube 2 (deutsch) des I.O.G.T.”, nr. 55, Mediasch, 25. Hornung 1932, p. 2.

¹² Heinrich Siegmund, *Zur sächsischen Rasenhygiene*, Hermannstadt, Drotleff Verlag, 1901, passim.

¹³ *The history of East Central European Eugenics 1900–1945. Sources and Commentaries*, edited by Marius Turda, Bloomsburg Publishing Plc., London, New Delhi, New York, Sydney, 2015, p. 553.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Nicolae Teșculă, *Ordinul Bunilor Templieri și sașii ardeleni la începutul secolului XX. Societate secretă sau mișcare eugenică?*, în „Istoria și scrisul istoric azi. Opțiuni metodologice. Paradigme. Agendă. Lucrările Conferinței internaționale din 2–5 februarie 2020 dedicată Centenarului Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca”, editori Susana Andea, Iosif Marin Balog, Ela Cosma, Attila Varga, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Editura Școala Ardeleană, 2020, pp. 939–951.

promovate de Siegmund. În primul rând era o societate care avea la bază precepte creștine. Ca să devii membru al ordinului trebuia să fii un om religios, să crezi în divinitate, să accepți existența unui Domn și Guvernator și a Fiului lui Dumnezeu ca Mare Învățător, elemente care determinau ca fiecare membru să fie dispus spre fidelitate și caritate. De asemenea, odată ajuns în ordin, un membru era obligat să aplice principiile creștine, să nu consume și să nu comercializeze alcool și să promoveze abținerea¹⁶.

Ideea de abținere promovată de grupare mergea de la preceptul că experiența de viață, știința și Sf. Scriptură au stabilit că alcoolul consumat aduce doar probleme. *Experiența de viață* arată că fără abținere se dezvoltă sărăcia, prin consum de alcool se dezvoltă criminalitatea, element dovedit de numeroase statistici. De asemenea *știința*, în special cea medicală, ne arată ravagiile pentru sănătate provocate de consumul de alcool. Este dovedit științific că alcoolul nu este hrană, nu ajută la digestie, nu este asimilat de corp, ci duce la intoxicare, boală și deces prematur. Alcoolul are doar un rol funerar în natură, deoarece prin fermentarea provocată de alcool se ajunge doar la disoluție și descompunere. De asemenea, în Sf. Scriptură sunt numeroase citate care vorbesc despre alcool ca păcat, care îl face pe individ să devină slab și să folosească alcoolul drept idol. De altfel, în ritualul ordinului, conceput în anul 1853 de către un pastor metodist din Ithaca, dr. D. Bristol, găsim numeroase pasaje din Biblie, unde se militează pentru modelul de urmat în viață și anume cel al Mântuitorului Iisus Hristos¹⁷.

Conform aceluiași precepte, Ordinul Bunilor Templieri nu este o societate secretă și inițiativă, deoarece acțiunile sale sunt publice, broșurile sale sunt date spre lectură publică și este permisă intrarea în ordin a oricărui om indiferent de sex, rasă, orientare religioasă, doar cu condiția de a respecta cerințele ordinului privind abținerea¹⁸.

Faptul că era o organizație având în esență un caracter creștin, cu caracter fratern, care implica persoane în luptă contra unui flagel al societății, răspundea cerințelor de eugenie națională promovate de medicul medieșan Heinrich Siegmund. Acesta era născut la 30 septembrie 1867 în Mediaș. După terminarea studiilor liceale în orașul natal, urmează Facultatea de Medicină a Universității din Viena și în 1893 se întoarce în orașul natal, unde profesează ca medic. Din 1895 devine medic al orașului Mediaș, funcție din care se pensionează în 1927. Are o activitate publicistică bogată, pe lângă coordonarea revistei *Volksgesundheit*, publică articole cu caracter medical în diverse reviste săsești. Moare la 22 iulie 1837 la Mediaș¹⁹.

Alături de el găsim în interiorul ordinului persoane importante din inteligența săsească. Dintre aceste personalități menționăm pe etnologul Emil Sigerus, preotul brașovean Wilhelm Morres, medicul Josef Bacon, întemeietorul muzeului din Sighișoara sau medicul Julius Oberth, tatăl renumitului savant Hermann Oberth.

Având în vedere cele menționate mai sus, activitatea acestui ordin la Mediaș va fi una publică, iar în săptămânalul local, *Mediascher Wochenblatt*, găsim multe articole

¹⁶ George Gladstone, *Good Templarism, its History and Principles with Replies to Objections*, Glasgow, Thomas D. Morisson, 1872, pp. 91–96.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 100–119.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 122–124.

¹⁹ Fritz Berweth, *Dr. Heinrich Siegmund*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter” 2 (1970), pp. 164–168.

cu privire la activitatea Ordinului Bunilor Templieri în cadrul comunității locale. Din Arhiva Asociației Locului Natal Mediaș, am reușit să extragem o serie de articole legate de activitatea acestui Ordin al Bunilor Templieri în urbea de pe Târnava Mare²⁰.

Astfel, în numărul din 13 iunie 1908 aflăm faptul că: „Loja Kokelwacht a Ordinului Bunilor Templieri organizează în a doua zi de Rusalii o sărbătoare câmpenească. Aproximativ un număr de 40 de elevi vor veni după eveniment spre casă cu făclii în mâini însoțiți de câțiva adulți și vor cânta după vechiul obicei în Marktplatz cântecul Siebenbürgen Land des Segens...”²¹.

Într-un număr următor al aceleiași publicații aflăm că: „În data de 5 iulie a.c. după amiaza la orele 1 s-au reunit peste 40 de membri medieșeni ai Ordinului Bunilor Templieri pentru o excursie la Dârlos. Curând căruțele s-au pus în mișcare și cântând, glumind și discutând au ajuns în comună. Corpul adjuvant îi așteptase pe excursioniști cu sunetul unui marș puternic și îi însoțise la proprietatea epitropului Bisericii Evanghelice din Dârlos, Martin Weber. S-a realizat o animație. Joc și cântec, concursuri și tragerea frânghiei și scurte discursuri, toate derulate într-un mod plăcut”. Bineînțeles tema acestora a fost rolul negativ al alcoolului asupra oamenilor²².

Mai apoi, în 1910, vor organiza un eveniment monden: „Invitație. Cele trei loji medieșene ale Bunilor Templieri au amânat până în data de 15 februarie balul de la Kasino (în toaletă de seară). Pe această cale membrii (ordinului n.n.) anunță pe participanți că evenimentul va începe la orele 8 ½ și costă o coroană și 20 heller-i. Un câștig eventual de pe urma balului va fi folosit la fondul pentru pian”. Probabil se dorea achiziționarea unui instrument muzical²³.

Cel mai mare eveniment, la începutul secolului al XX-lea, a fost organizarea la Mediaș, în 1910, a întrunirii generale a Ordinului Bunilor Templieri din Ungaria, adică a întrunirii de Mare Lojă cum se numea în limbajul acestui ordin: „Întrunire de Mare Lojă, a Marii Loji a Ungariei a I.O.G.T. În 18 și 19 iunie se vor aduna între zidurile iubitului nostru oraș sășesc Mediaș reprezentanții Marii Loji a dragilor noștri membri ai ordinului care au ca scop principal sfârșitul consumului de alcool. (...) Bunii Templieri medieșeni sunt bucuroși să primească oaspeți din Bistrița, Sibiu, Brașov, Sighișoara și din alte locuri”. Astfel sunt pregătiți să primească pe toți cei care duc o activitate susținută în domeniul luptei contra flagelului consumului de alcool și în special „...ne bucurăm că putem să salutăm prezența în mijlocul nostru al preotului Wilhelm Morres”²⁴.

Una dintre inițiativele Bunilor Templieri din Mediaș în 1927 va fi deschiderea unui restaurant, unde băuturile alcoolice erau interzise a fi vândute și consumate. Același săptămânal medieșean relatează: „O cârciumă fără alcool se va deschide în data de 1 aprilie în strada Gării în vechiul spațiu al magazinului de ciment Hann & Co. Este prima

²⁰ Pe această cale mulțumim domnului Hansotto Drofloff, președinte al Asociației Locului Natal Mediaș (Germania) pentru amabilitatea oferirii materialului documentar.

²¹ „Mediascher Wochenblatt”, Sonnabend, 13. Juni 1908, p. 3.

²² *Idem*, Sonnabend 11. Juli 1908, p. 3.

²³ *Idem*, Sonnabend 5. Februar 1910, p. 2.

²⁴ *Idem*, Sonnabend 18. Juni 1910, p. 2.

cârciumă fără alcool din România, care preia exemplul deja existent al cârciumilor fără alcool din Elveția. Primul pas important este realizarea acestui restaurant. Cârciuma fără alcool nu este primul lucru la care trebuie să fim atenți. Acest spațiu va oferi și mâncăruri la prețuri bune, ieftine. Un spațiu fără fumători. Aici se dorește să introducă învățăturile științei nutriționale avansate, în special prin îngrijirea pentru alimente proaspete și o abundență de legume bune, fructe în viața de zi cu zi și în familiile clasei de mijloc. Ea dorește să arate faptul că este greșit să se consume băuturi alcoolice în timpul meselor și chiar mai mult, acestea provoacă cheltuieli inutile”²⁵.

Această cârciumă se va deschide abia în 5 iulie 1927 când aflăm: „După cum v-am comunicat o cârciumă fără alcool a lojei locale a Bunilor Templieri s-a deschis joia trecută (în fostul local al fabricii de ciment Hann & Co) de către Johann Maurer din Agnita. Produsele de patiserie și băuturile oferite au fost excelente, iar clienții s-au bucurat de ele. Acolo puteți mânca mâncăruri proaspete și preparate delicioase în fiecare zi”²⁶.

Și după Primul Război Mondial activitatea de propagandă antialcoolică a Ordinului Bunilor Templieri va continua susținut. Din multitudinea de activități ne-a atras atenția un anunț pentru întrunirea Lojei nr. 8 *Burgwehr* în anul 1933: „Bunii templieri. Membriilor Lojei nr. 8 *Burgwehr* li se aduce la cunoștință pe această cale că ședința din această miercuri de la orele 8,30 s-a desfășurat într-un spirit fratern. Următoarea ședință va avea loc miercurea viitoare 1 martie la orele 8,30. Este necesară o prezență completă și punctuală”²⁷.

Existența și activitatea *Ordinului Bunilor Templieri*, după cum am văzut, o putem încadra în măsurile de eugenie națională promovate în epocă de toate națiunile ardelen. Consumul de alcool fiind văzut ca un important dușman în calea dezvoltării și propășirii naționale, un flagel care determină îmbolnăvirea ființei naționale și în cele din urmă un factor care poate să contribuie la dispariția națiunii.

Activitatea ordinului are la bază o serie de precepte care vin din principiile de organizare ale francmasoneriei. Este vorba de organizarea în loji, principiul egalității și fraternității membrilor, precum și o ierarhie la nivel mondial. Totuși, prin manifestarea publică a membrilor, în presă și în societate, prin prezența femeilor și prin militantismul agresiv promovat față și public se îndepărtează de caracterul secret sau discret al organizării francmasonice, luând de aici doar o serie de aspecte și postulate.

Deși vedem, din textul de mai sus, că a avut o activitate susținută la Mediaș în prima jumătate a secolului al XIX-lea și a acționat cu o anumită fermitate împotriva consumului de alcool, însă nu a reușit să stopeze consumul acestuia în cadrul comunității medieșene, activitatea sa nu a avut o mare influență în societate, deoarece existența ordinului a fost uitată de posteritate.

Din păcate, nu avem date cu privire la sfârșitul activității lojilor medieșene ale *bunilor templieri*, însă credem că această activitate a fost întreruptă la debutul celui de-al Doilea Război Mondial și nu a mai putut continua în perioada postbelică din cauza instaurării regimului comunist în România.

²⁵ *Idem*, Sonnabend 26. März 1927, p. 3.

²⁶ *Idem*, Sonnabend 9. Juli 1927, p. 3.

²⁷ *Idem*, Sonnabend 25. Februar 1933, p. 3.

Mihai-Valentin IONESCU

REGIMUL OCUPAȚIEI MILITARE GERMANE ÎN ORAȘUL CÂMPULUNG (16 NOIEMBRIE 1916 – 14 NOIEMBRIE 1918)

THE GERMAN OCCUPATION REGIME IN THE TOWN OF CÂMPULUNG (16TH NOVEMBER 1916 – 14TH NOVEMBER 1918)

Abstract: *The article brings to attention a unique theme from the contemporary history of the city Câmpulung, insufficiently addressed in Romanian historiography so far, respectively the German Military Occupation Regime in Câmpulung, residence of Muscel County. The reconstruction of this historical period was made by consulting the information related to the archival funds of the Muscel County Prefecture and the Câmpulung City Hall in the custody of the National Archives of Romania, Argeș County Archives Service. In addition to the presentation of the military operations carried out in the autumn of 1916 for the defense of the city carried out in the Pravat-Mateias area, aspects of daily life and the functioning of public institutions reconstructed on the basis of archival documents are presented.*

În noaptea de 14/15 august 1916, România a declarat război Imperiului Austro-Ungar pentru eliberarea Transilvaniei, Bucovinei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. În seara acelei zile, trupele române din cadrul grupurilor de acoperire a frontierei, aparținând celor trei armate concentrate în jurul arcului carpatic, pătrundeau în Transilvania prin optsprezece puncte diferite.

Atmosfera ce domnea în oraș înaintea intrării în război este descrisă în mod reprezentativ de o localnică, Anella Crasan, în jurnalul *Amintiri din viața mea*: „În oraș mare mișcare. Lumea militară aleargă în toate direcțiile, căci Regimentul 70 infanterie a primit ordin de plecare. Populația este îngrijorată, mai ales familiile militarilor. Dar această îngrijorare e plină de speranță, se presimte intrarea în războiul cel sfânt pentru noi, căci mergem la luptă pentru scăparea fraților ardeleni. La ora 2 p.m. tot Regimentul 70 e așteptat de un mare număr de oșteni pe platoul Gruuiului. Toți sunt în ținută de campanie în frunte cu colonelul Călinescu Nicolae, care le ține o frumoasă cuvântare, arătându-le cauza pentru care au ridicat armele și îmbărbătându-i la luptă. Apoi au trecut în marș spre gară pentru a se îmbarca, având ordin de plecare la orele 11–1 noaptea. Seara, doamnele și copiii trec încărcăți de flori spre gară pentru a petrece pe cei care pleacă voioși la luptă. La ora 9 seara trecu pe la noi Mișu Cărbuleanu pentru a-și lua rămas bun, căci comptând în Regimentul 7 rezervă – pleacă. E aghiotantul acestui regiment. Era emoționat bietul băiat! Îl petrecusem cu flori și urări de vitejie”¹.

Entuziasmul populației este unul debordant, visul multor generații se putea

¹ Anella N. Robănescu, *Jurnal de război (1916–1918). Amintiri din viața mea*, București, Editura Vremea, 2015, p. 7.

îndeplini chiar în perioada următoare, iar ei puteau fi martorii acestor evenimente. Aceste ipostaze sunt descrise de către martorul ocular Anella Crasan, ce surprinde momentele emoționante din Câmpulungul zilei de 15 august 1916:

„O zi frumoasă, zi hotărâtoare pentru neamul românesc. În capitala țării, Regele și sfetnicii săi hotărâsc mobilizarea armelor și intrarea în război alături de Împătrita Înțelegeră Anglia, Franța, Rusia, Italia etc., contra austro-germanilor. Vestea s-a răspândit ca fulgerul și în Micul Câmpulung. Seara, toată lumea e pe stradă, așteptând ora 12.00, când după obiceiul strămoșesc prin sunete de clopot și trompete se anunța poporului chemarea la arme. Cu drapelul desfășurat, gorniștii sună, iar copiii cântă *La arme*. Este un delir general. La granița Giuvala lupta a început. De acum nu va mai exista graniță până la Tisa”².

Ofensiva desfășurată în Transilvania în lunile august-septembrie 1916 este încununată de succes, trupele române reușind să elibereze un teritoriu de aproximativ 120 kilometri din partea de sud a Transilvaniei cuprinzând orașele: Brașov, Sibiu, Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiul Secuiesc³.

Intrarea României în Marele Război a avut ecou și în Câmpulung, după cum aflăm din jurnalul scris de Anella Crasan, fiica negustorului Nicolae Crasan din oraș; aceasta nota la data de 16 august 1916: „Dis de dimineață, sosesc bicicliști și călăreți din vamă care ne anunță cucerirea satului Bran, moartea eroică a locotenentului-colonel Poenaru-Bordea, câțiva soldați căzuți, iar sublocotenentul Cepleanu grav rănit. În oraș, mare activitate, se amenajează spitale de campanie. Spitalul Societății Crucea Roșie se instalează în localul Gimnaziului Dinicu Golescu. Convoaie nesfârșite de căruțe cu alimente și muniții trec spre front”⁴. În perioada 24 august/6 septembrie și 26 august/8 septembrie 1916 forțele române sunt învinse pe frontul sudic la Turtucaia și Silistra de către un grup de armate germano-bulgare conduse de feldmareșalul August von Mackensen.

Această înfrângere a determinat modificarea planului inițial de război de către Marele Cartier General român și a contribuit la pierderea inițiativei strategice pe frontul principal din Transilvania⁵. Înfrângerea de pe frontul sudic a provocat tristețe și teamă în rândul câmpulungenilor, acest lucru este consemnat și de către localnica Anella Crasan în data de 20 august 1916 în paginile jurnalului său: „Consternare și tristețe. Comunicatul anunța pierderea cetății Turtucaia. Se pare că pe frontul de sud situația se înrăutățește. Măcelul de la Turtucaia e mult comentat, pe lângă armament am fi pierdut mulți militari, medici și trupă”⁶. Căutând să-și deschidă drum spre București, trupele germane au avut în vedere atacarea trecătorilor Buzău, Predeal, Bran. Generalul Erik von Falkenhein își regrupă forțele, a desființat grupul von Morgen ce luptase pe linia

² *Ibidem*.

³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 256.

⁴ Anella N. Robănescu, *op. cit.*, p. 8.

⁵ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 181.

⁶ Anella N. Robănescu, *op. cit.*, p. 9.

Sighișoara-Brașov, Divizia 71 a redirecționat-o spre Oituz, iar Divizia 89 Berlin a fost pregătită să avanseze prin trecătorile Buzău și Predeal sub comanda generalului Staabs.

Armata a IX-a germană declanșează o puternică contraofensivă obligând armatele române să se retragă pe aliniamentele defensive ale Carpaților Meridionali, purtându-se astfel lupte în partea sud-estică a Transilvaniei în apropierea Brașovului. În extremitatea vestică a Țării Bârsei, Corpul I rezervă german, alcătuit din Divizia 76 germană și Brigada 8 Munte austro-ungară la care s-a adăugat Divizia 12 Infanterie bavareză, aflat sub conducerea generalului von Morgen, forța pătrunderea cu parte din trupe în pasul Bran⁷. Grupul de armate române de la Bran, Predeal și Buzău formau Armata a II-a, comandată de către generalul Alexandru Averescu.

Comandamentul român decide transferul Diviziei 22 Infanterie de pe frontul dunărean pe cel de la Bran pentru a interzice pătrunderea inamicului în trecătoarea Bran-Câmpulung, aceștia i s-a adăugat Divizia 12 Infanterie formându-se astfel la data de 6/19 octombrie 1916 „Grupul Nămăiești”. Acțiunea ofensivă a adversarului a fost angajată de către Brigada 8 Munte austro-ungară, începând din după-amiaza zilei de 25 septembrie/8 octombrie 1916, această unitate a executat o manevră de întoarcere a dispozitivului de apărare român ocolind munții Piatra Craiului în direcția vestică coborând în valea superioară a Dâmboviței. În aceeași zi a acționat ofensiv și Divizia 76 Infanterie germană reușind să ocupe cu pierderi semnificative localitatea Moeciul de Jos.

Brigada 8 Munte austro-ungară a trecut la ofensivă în data de 28 septembrie/11 octombrie 1916 ocupând Muntele Pelaghia pentru ca în zilele următoare să pătrundă pe valea Dâmboviței spre localitățile Podul Dâmboviței și Rucăr. În data de 2/15 octombrie 1916 inamicul reușește să ocupe localitatea Dragoslavele beneficiind de un puternic sprijin al artileriei. În această perioadă orașul este supus unui puternic bombardament al aeroplanelor germane ce au produs pagube însemnate, unul dintre aceste bombardamente este relatat și în sesizarea către Prefectura județului Muscel a căpitanului Popa Constantin domiciliat în strada Frații Golești, nr. 19:

Domnule Prefect,

În ziua de 2 octombrie 1916, pe la ora 4.00 p. m. căzând o bombă de aeroplan inamic, în fața caselor ce locuiesc cu chirie în strada Frații Golești, Nr. 19, mi s-au făcut stricăciuni în toate camerele la mobilele și obiectele atinse de bucățile din proiectilul explodat cauzându-mi pagube însemnate, fapt constatat și de autoritatea polițienească chiar în acea zi; pentru care am onoarea a vă ruga să binevoiți a dispoza să se procedeze de către autoritățile în drept la constatarea și evaluarea pagubelor pentru stabilirea despăgubirilor ce urmează a mi se da, conform cu legea și dispozițiile în vigoare. Primiți vă rog domnule prefect încredințarea distinsei mele stime.⁸

Divizia 22 Infanterie română și-a reorganizat apărarea pe aliniamentul Muntelui

⁷ Glen E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Meteor Publishing, 2014, p. 136.

⁸ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Argeș, Fond *Prefectura Județului Muscel*, dosar nr. 48/1916, f. 5.

Mateiaș și al localității Lerești de unde se putea bloca accesul inamic spre văile Dâmboviței și Argeșelului. Generalul Alexandru Averescu face următoarea mențiune la aceste evenimente în lucrarea *Notițe zilnice din războiul 1916–1918*, pagina 52:

„2. X.1916. Divizia 22 (General Razu), întoarsă pe flancul stâng de 2 batalioane alpine s-a grăbit să se întoarcă spre Câmpulung. O adevărată panică în populațiune. Am dat ordin diviziei să se mențină pe poziția de la sud de Rucăr și numai în caz de absolută necesitate să se retragă spre Nămăești. Seara am primit raportul că s-a reocupat poziția pe Argeșel. Am dispus transportarea diviziei a 12-a sub comanda generalului Găiseanu de la Ploiești la Câmpulung. Am conferit cu generalul Găiseanu, i-am dat instrucții să execute o viguroasă contra ofensivă. Intenția mea este să fac să convergeze asupra flancului stâng al inamicului 2 coloane de câte o brigadă fiecare, una la Petroșița, alta de la stânga diviziei a 10-a (general Văitoianu din valea Vidombacului)”⁹. Colonelul Robert Ruchte, comandantul regimentului 27 bavarez surprinde astfel situația:

„Cucerirea pasului Bran de către trupele alpine austro-ungare la 1/14 octombrie 1916 a fost primul pas spre deschiderea porții de intrare în munți prin țara dușmană. Mai era de parcurs un drum lung până la ieșirea din munți în țara dușmană, dar acesta îl închideau puternice forțe românești așezate în linia: Muntele Clăbucet (cota 1375), Muntele Mateiaș (cota 1241), Muntele Priseaca (cota 1358) spre est de râul Dâmbovița”¹⁰.

Muntele Mateiaș, care constituia poziția-cheie a apărării, a fost atacat cu violență de către germanii care n-au reușit să ocupe decât pantele sale nordice. Inamicul se afla astfel foarte aproape de Câmpulung, ofițerul Laurențiu Bârzotescu aflat în zona luptelor telegrafia Marelui Cartier General: „În fața unui puternic atac dublu învăluit, aripa dreaptă de la valea Dâmboviței a fost forțată a se retrage. Este imperios necesară intervenția în ajutor a unei divizii pentru a acționa pe valea Dâmboviței”¹¹. La 29 octombrie/10 noiembrie 1916 Grupul von Morgen a reluat ofensiva și timp de șase zile a dus acțiuni neîntrerupte pentru a pătrunde spre Câmpulung¹². Spargerea frontului la Târgu Jiu și retragerea precipitată din Oltenia au determinat abandonarea pozițiilor de apărare românești amenajate la nord de Câmpulung și retragerea trupelor pe frontul din Moldova din ordinul Generalului Alexandru Averescu. Așa cum afirmă și istoricul Constantin Kirițescu: „Câmpulungul nu a fost cucerit de inamic, el a fost abandonat din cauza situației grele de pe celelalte fronturi de luptă”. Rezistența opusă de armata română în culoarul Bran-Câmpulung a fost plătită cu jertfa de sânge a 2.300 de luptători români căzuți la datorie¹³.

În data de 14 noiembrie 1916, trupele germane au înaintat spre Câmpulung, profitând de retragerea Diviziilor 22 și 12 Infanterie ce apărau orașul, spre Târgoviște în baza ordinului primit din partea comandantului Armatei a 2-a, generalul Alexandru Averescu. Populația orașului se retrage din calea trupelor germane spre zonele sudice ale județului Muscel după cum putem constata și din mărturia localnicei Anella Crasan:

⁹ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiul 1916–1918*, București, Editura Cultura Națională, 1933, p. 52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 123.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *** *Istoria Militară a Poporului Român*, București, Editura Militară, 1988, vol. V, p. 458.

¹³ Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Reîntregirea României. 1916–1919*, București, Editura Casa Școalelor, 1926, vol. II, p. 243.

„Comunicatul oficial anunță căderea Câmpulungului în mâinile germanilor. Suntem zdrobiți! Orice bună speranță ne este spulberată. Iată-ne scumpul orașel sub ocupație germană și cine poate știi pentru cât timp. Ce vor fi făcând ai noștri, care fie din lipsă de mijloace, fie din neprevădere, nu au putut pleca? Suntem într-o stare sufletească dintre cele mai rele și incapabili de a judeca, atât de grozavă este această veste. Doamne întărește-ne pentru a suporta calvarul acestor umilițe”¹⁴. O parte însemnată a locuitorilor orașului au luat calea pribegiei retrăgându-se în Moldova alături de autoritățile civile și militare, fondurile arhivistice ale județului au fost trimise la Buzău, mărturie a acestui fapt stă adresa nr. 315/1917 a Primăriei orașului Câmpulung către Comandantul Etapei 267:

Domnule Comandant,

Cu ocaziunea evacuării orașului de către autorități una dintre căruțele Primăriei încărcată cu ceva arhivă și una mașină de scris au rămas în orașul Râmnicu Sărat și de către conducătorul ei a fost predată corpului de pompieri de acolo. Pentru că în sacii care s-au predat sunt și Registrele actelor de stare civilă care sunt foarte importante și în același timp necesare. Am onoarea de a vă ruga să binevoiți a ne da o dispozițiune ca această arhivă, precum și mașina de scris, să fie aduse de acolo cu calea ferată însoțite de un funcționar al nostru pe care îl vom delega eventual.

Primar
Emanuel Dumitriu¹⁵

Județul Muscel a fost inclus în zona administrației militare germane depinzând de guvernământul imperial de la București condus de către generalul Tülff von Tschepe und Weidenbach, fost comandant de corp de armată, personalitate fără relief, fără altă reputație decât brutalitatea. Adevăratul conducător al administrației militare de ocupație, Militär Verwaltung in Rumänien, a fost colonelul Hentsch, șeful statului major al administrației militare. Administrația militară germană își stabilește jurisdicția asupra a 14 județe ale Munteniei și a celor trei județe din sudul Moldovei (Buzău, Râmnicu Sărat, Brăila și partea ocupată din Putna) care făceau parte din zona de operații și etape ale Armatei a IX-a. Instituțiile regimului de ocupație militară au fost:

- comandamentul suprem militar, Oberquartiermeister, care se ocupa cu afacerile militare relative la transporturi, personal, servicii sanitare, asigurarea securității și ordinii publice;
- statul major administrativ, Verwaltungsstab, avea drept principală atribuție administrația interioară a țării, ținând sub dependența sa atât autoritățile germane, cât și pe cele românești;
- serviciul de poliție militară, Militärverwaltungs-polizei, cu mai multe secțiuni: poliție politică, siguranță, administrativă etc;

¹⁴ Anella N. Robănescu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ ANR, SJAN Argeș, Fond *Primăria Câmpulung*, Dosar nr. 12/1917, f. 1.

- serviciul de stat major economic *Wirtschaftsstab*, a cărui misiune principală era intensificarea producției în vederea întreținerii armatei de ocupație¹⁶.

La Câmpulung, reședința județului Muscel, a fost instalat comandamentul etapei 267, iar sediul comandaturii germane a fost stabilit în vila Grant, acest fapt fiind menționat în procesul verbal întocmit la 21 noiembrie 1917:

„Noi G. Negutz comisar pe lângă Poliția Orașului Câmpulung în uniune cu domnul Gh. Vasilescu funcționar la Primărie conform ordinelor Comandamentului Militar local astăzi am luat de la Banca Domnului Nae Costea din strada Negru Vodă un birou care s-au transplantat la vila Grant unde este locuința Domnului Comandant al Etapei 267”¹⁷.

Președinte al Consiliului Interimar al orașului Câmpulung a fost desemnat Emanuel Dumitriu, rolul său fiind de a asigura impunerea deciziilor adoptate de către administrația militară germană și de a asigura legătura între funcționarii locali și autoritățile militare germane.

Autoritățile publice locale aveau drept principală atribuție identificarea resurselor necesare pentru întreținerea armatei de ocupație. În oraș este organizat un lagăr de concentrare pentru prizonierii de război capturați pe frontul românesc, localizat în vecinătatea gimnaziului „Dinicu Golescu”.

Bunurile localnicilor au fost rechiziționate și date spre folosință armatei de ocupație. Comunicarea ordinelor Administrației Militare Germane către autoritățile publice locale se realiza prin intermediul Ministerului de Interne; adresa nr. 5988/13 iunie 1917 transmitea Prefecturii Mușcel ordinul de a înhuma cadavrele soldaților români căzuți în regiunea Bran-Dragoslavele în lunile octombrie-noiembrie 1916; în comunicarea celor șase diviziuni administrative numite plăși către Prefectură se specifica că aceștia au fost înhumați parte de către armată și restul de către consiliile comunale cu concursul femeilor și al copiilor; au fost oficiate servicii religioase și s-au așezat monumente funerare și inscripții ce amintesc despre jertfa lor pe câmpul de luptă:

Domnule Prefect,

Ni se aduc la cunoștință că în părțile de munte se găsesc încă multe cadavre ale soldaților români căzuți în luptele ce au avut loc, cadavre care sunt dezbrăcate de diferiți indivizi și care sunt lăsate pradă câinilor și animalelor sălbatice. Vă rog să dați imediat ordine, să luați cele mai energice măsuri ca să se caute și să se descopere toate aceste cadavre și să fie îngropate cu toată grija cuvenită în asistența preotului sau a preoților din satele cele mai apropiate care vor oficia serviciul religios.¹⁸

Conform ordinului nr. 594/1918, Prefectura județului Muscel a primit dispoziția

¹⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru reîntregirea României. 1916–1919*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, vol. III, p. 424.

¹⁷ *Idem*, dosar 16/1917, f. 4.

¹⁸ ANR, SJAN Argeș, Fond *Prefectura Județului Muscel*, dosar nr. 39/1917, f. 1.

din partea autorităților administrației militare germane de a colecta suma de 3500 lei pentru asigurarea obiectelor de îmbrăcăminte furnizate lagărului de prizonieri din oraș consemnată ca depuși în contul Ministerului de Interne:

Domnule Prefect,

Văzând cele cuprinse în raportul D-vs No 594/1918 vă fac cunoscut că suma de 3500 lei, ce reprezintă costul obiectelor de îmbrăcăminte furnizate lagărului de prizonieri din Câmpulung din colecta făcută în județ în urma apelului acestui Minister, urmează a fi consemnată pe seama Ministerului de Interne. Iar recipisa se va înainta de urgență Ministerului care mai conține asemenea sume rezultate din colecta sus zisului apel.¹⁹

Conform ordinului 142/21 mai 1917 al Ministerului de Interne trimis către Prefectura Județului Muscel se solicită evaluarea pagubelor din Rucăr pentru refacerea gospodăriilor afectate de bombardamente în urma luptelor desfășurate în toamna anului 1916.

În perioada ocupației germane a fost bine organizat un important serviciu polițienesc, alcătuit dintr-un număr mare de funcționari și agenți, întrunit într-o Zentralpolizeistelle. Principalele atribuții ale acestei organizații au fost: supravegherea dezertorilor și prizonierilor, monitorizarea adunărilor publice și adunărilor diferitelor societăți și asociații profesionale și culturale, controlul granițelor, căilor de comunicație și contrabandei cu scrisori, eliberarea documentelor de identitate (Personal-Ausweiss) pe care fiecare locuitor trebuia să-l dețină asupra sa, acest lucru este evidențiat și în adresa nr. 318/1917 către Primăria orașului Câmpulung: „Locuitorul C. Ianculescu din acest oraș voind a merge până la vila Florica, plasa Podgoria, cu un car, cu un cal, a fost oprit la Mihăești de către patrulele germane și înapoiat la Câmpulung, acest locuitor a prezentat Personal Ausweiss No. 105”²⁰.

Toate ordonanțele polițieneste sunt executate sub sancțiunea pedepselor cele mai aspre ce se aplicau contravenientului, închisoarea și amendă²¹.

La 1 august 1917, Comandamentul Etapei 267, prin intermediul Primăriei orașului Câmpulung, emite o ordonanță prin care cetățenii orașului erau obligați să salute ofițerii germani și pe cei ai puterilor aliate, în caz de refuz vor fi pedepsiți cu închisoarea, iar cei responsabili de educația tinerei generații cu amendă de 100 lei.

Primăria Orașului Câmpulung

Ordonanță

Se aduce la cunoștința tuturor pentru ultima oară, atât locuitorilor stabiliți în Câmpulung cât și a celor noi veniți și îndeosebi tineretului din școli, datoria ce o au de a saluta pe domni ofițeri germani și pe cei ai puterilor aliate. Toți cei care nu vor fi următori ai dispozițiunii de față se vor pedepsi cu închisoarea iar orașul și cei responsabili de alocațiunea tinerimii (conducătorii de școli) cu amendă de la 100 lei în plus. În baza ordinului No 4932/917 din

¹⁹ *Idem*, Dosar nr. 57/1918, f. 4.

²⁰ ANR, SJAN Argeș, Fond *Primăria Câmpulung*, dosar 17/1917, f. 18.

²¹ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 245.

23 iulie 1917 al domnului comandant al etapei mobile 267, aplicarea pedepsei va intra în vigoare de miercuri 1 august 1917.

Mărți 24 iulie 1917

Câmpulung²²

Reconstituirea perioadei ocupației militare germane în Câmpulung (16 noiembrie 1916–14 noiembrie 1918) constituie un demers inedit în istoriografia românească contemporană; pe parcursul desfășurării cercetării nu am identificat alte lucrări sau articole ce tratează acest subiect. Perioada ocupației militare germane în Câmpulung prezintă un moment tragic al istoriei orașului, caracterizată prin privațiuni, jafuri, distrugerii provocate de către armata germană. Prin intermediul documentelor de arhivă am reușit să reconstitui această perioadă tragică din istoria locală.

²² *Ibidem*, f. 17.

Foto 1. Casă devastată de bombardamentele germane în Câmpulung din colecția Imperial War Museum. Sursa: <https://iwm.org.uk>.

Foto 2. Generalul Erick von Falkenhayn conduce operațiunile militare din zona trecătorii Bran-Câmpulung din colecția Imperial War Museum. Sursa: <https://iwm.org.uk>.

Marius CÂMPEANU

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN COMUNA CERNEȘTI (JUDEȚUL MARAMUREȘ) ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

THE FIRST WORLD WAR AND THE PARTICIPATING ROMANIANS FROM THE VILLAGE CERNEȘTI IN THE MARAMUREȘ COUNTY

Abstract: *The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived that were part of the former-county Solnoc Dăbâca. The documents regarding the participation of Romanians from the former Solnoc Dăbâca county and, implicitly, those regarding the contribution of the inhabitants of Cernești to the First World War are kept in the ASTRA Fund, located at the Sibiu County Service of National Archives. In this study, for each village of the district, we present the information on the number of participants, who survived the war, who died at the front, who disappeared and those who died from wounds or diseases.*

Din perspectivă etnografică, actualul județ Maramureș este format din patru zone, cunoscute și cu denumirea de „țări”: Țara Maramureșului, Țara Codrului, Țara Lăpușului și Țara Chioarului. Arealul ultimei zone („țări”) etnografice s-a aflat în Solnoc Dăbâca, comitat metamorfozat în județ după realizarea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918. În consonanță cu materialul *Participarea românilor din comuna Copalnic-Mănăstur (județul Maramureș) la Primul Război Mondial*, publicat în numărul anterior al revistei de cultură „Țara Bârsei” (nr. 19, 2021, serie nouă), în care am prezentat contribuția românilor din zece localități ale comunei Copalnic-Mănăstur în prima conflagrație mondială, în studiul de față redau date privind participarea în război a românilor din cele șapte localități care formează comuna Cernești.

Comuna Cernești este situată în partea de sud-est a județului Maramureș, fiind formată din șapte localități: Brebeni, Cernești, Ciocotiș, Fânațe, Izvoarele, Măgureni și Trestia. Documentele referitoare la contribuția românilor din comuna Cernești în Primul Război Mondial se păstrează în Fondul ASTRA, aflat la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale. Acestea se găsesc în setul cu titlul *Listele participanților la Primul Război Mondial*, pachet nr. 11, act nr. 11a și 11b și are titlul XIX. *Județul Solnoc-Dobâca*¹. Setul de documente a fost realizat în urma demersurilor ASTREI, pe lângă autoritățile locale, la inițiativa istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian.

În continuare, prezentăm șapte *Tablouri nominale* din Fondul ASTRA, analizând succint datele referitoare la numărul de participanți, a celor care au supraviețuit războiului, dar și a celor care au murit pe front, a celor dați dispăruți și a celor care au murit în urma rănilor ori a bolilor.

Datele referitoare la participarea localității **Brebeni** în Primul Război Mondial au

¹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond ASTRA (în continuare, SJSBAN, FA), XIX, 293 file.

fost consemnate într-un *Tablou nominal* care conține două file (trei pagini) nenumerate. Pe prima pagină este menționat numărul locuitorilor români din data recensării, 4 februarie 1922, 322. Pe ultima pagină a documentului sunt trecute persoanele care au întocmit și verificat documentul: Andrei Bărbos – notar cercual, Ștefan Bota – primar, Gavrilă Bota – plugar. La final, a fost aplicată ștampila rotundă a comunei Brebeni, cu tuș roșu². Totalul din *Tabloul nominal* arată că în Primul Război Mondial au participat 56 de locuitori, toți la partea activă (100%). Datele de pe Monumentul Eroilor din Cernești³ și o sursă bibliografică⁴ oferă numele a încă doi participanți, nenominalizați în documentele ASTREL. În concluzie, numărul participanților la război, descoperit până în momentul de față, este de 58. Dintre toți participanții, îl menționez pe sublocotenentul Bota Cornel, care a absolvit Facultatea de Medicină a Universității „Francisc Iosif” din Cluj. La sfârșitul războiului, din cei 58 de participanți, au supraviețuit 39 (67,24%), iar 19 (32,76%) nu s-au mai întors. Din cei 19: unul a decedat pe câmpul de luptă, trei în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar 15 au fost dați dispăruți.

Datele referitoare la participanții localității **Cernești** în prima conflagrație mondială se regăsesc într-un *Tablou nominal*, redactat în 20 ianuarie 1922, cu patru file (șapte pagini) nenumerate. Pe prima pagină figurează numărul locuitorilor români, dar nu cel de la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, 826 persoane⁵. Pe ultima pagină, este totalul participanților și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului: Alexandru Mihalca – preot (greco-catolic n.n.), Ioan Cosmuța – primar, Carol Bărbos – secretar, Bota Petru – plugar. Documentul a fost parafat cu ștampila rotundă a comunei, aplicată cu tuș mov⁶. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că în Primul Război Mondial au participat 178 de locuitori: 163 la partea activă (91,57%) și 15 mobilizați pe loc (8,43%). Cumulând și datele de pe Monumentul Eroilor din Cernești⁷, numărul participanților la război devine 179. Din totalul celor 179 de participanți la război, 139 au supraviețuit (77,65%) și 40 nu s-au mai întors (22,35%). Din cele 40 de persoane care nu s-au mai întors, șapte și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, șase au decedat în urma rănilor, bolilor sau prizonieratului, iar 27 au fost dați dispăruți.

Informațiile privind participanții localității **Ciocotiș** în Primul Război Mondial au fost consemnate într-un *Tablou nominal*, datat 24 ianuarie 1922, cu patru file (opt pagini) nenumerate. Pe prima pagină este trecut numărul de locuitori români ai localității, dar nu cel existent la data întocmirii recensării, ci din anul 1920, 897 persoane⁸. Pe

² SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Brebeni*, pp. I, III.

³ Monumentul Eroilor din Cernești a fost ridicat în data de 1 decembrie 2006, în zona centrală a satului. Vezi *Monumente din județul Maramureș închinare eroilor din Primul Război Mondial*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2020, pp. 69–72.

⁴ Tökölyi C. Robert, *Voluntari români maramureșeni în Primul Război Mondial (1918–19120)*, în „Revista Arhivei Maramureșene”, nr. 9, 2016, p. 191, nr. crt. 179.

⁵ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Cernești*, p. I. Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1921, p. 47.

⁶ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Cernești*, p. VII.

⁷ *Monumente din județul Maramureș închinare eroilor din Primul Război Mondial*, p. 70.

⁸ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Ciocotiș*, p. I. În anul 1910, Ciocotișul a avut 1020 de locuitori, iar în anul 1920, 933 de locuitori, din care 97 erau români și 36 evrei. Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 68.

ultima pagină s-a calculat totalul general al participanților, prin însumarea totalului de pe cele opt pagini⁹. Mai apar numele celor care s-au ocupat de întocmirea și verificarea documentului: Alexandru Bărbos – preot (ortodox n.n.), Alexa Ion – primar, Carol Bărbos – secretar, Demian Bărbos – plugar, C[h]elem[e]n Pop – plugar. La finalul documentului, a fost aplicată ștampila rotundă a comunei Ciocotiuș, cu tuș mov¹⁰. Totalul general din *Tabloul nominal* prezintă faptul că la acțiunile impuse de Primul Război Mondial au participat 197 de locuitori, toți fiind mobilizați la partea activă (100%). Informațiile trecute pe „Monumentul pentru Eroii Neamului Românesc” din Ciocotiuș¹¹ și pe Monumentul Eroilor din Cernești¹² oferă numele a încă șase participanți, nenominalizați în ancheta ASTREI. În concluzie, numărul participanților la război, descoperit până în momentul de față, devine 203. Din totalul de 203 participanți, 147 (72,41%) au supraviețuit războiului, iar 56 (27,59%) nu s-au mai întors. Din cele 56 de persoane care nu s-au mai întors: 17 au murit pe câmpul de luptă, 16 au decedat în urma rănilor ori de boală și 23 au fost date dispărute.

Despre contribuția locuitorilor **Fânațe** la Primul Război Mondial, informații găsim într-un *Tablou nominal*, redactat în data de 22 ianuarie 1922, cu patru file (șapte pagini) nenumerotate. Pe prima pagină nu este specificat numărul de locuitori români ai localității, nici cel existent la data întocmirii recenzării, nici cel din anul 1920. Potrivit datelor conținute în *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, în 1920, Fânațe a avut 758 de locuitori de naționalitate română¹³. Pe penultima pagină a documentului este totalul general al participanților la război, iar pe ultima pagină figurează persoanele care au redactat și verificat documentul: A[u]gustin Șovrea – preot (ortodox n.n.), Vasile Vasiac – primar, Carol Bărbos – secretar, Sabou Ioan – plugar¹⁴. Totalul general din *Tabloul nominal* arată că în Primul Război Mondial au participat 160 de locuitori, dintre care 154 la partea activă (96,25%) și șase mobilizați pe loc (3,75%). Datele trecute la Capela Eroilor¹⁵ și la Monumentul Eroilor din Cernești¹⁶

⁹ În document, pagina este denumită „față”.

¹⁰ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Ciocotiuș*, p. VIII.

¹¹ În fața Bisericii Ortodoxe cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din localitate se află un Monument pentru Eroii Neamului Românesc, ridicat „în amintirea eroilor din comuna Ciocotiuș, morți în războiul mondial 1914-1918” și sfințit, potrivit pisaniei păstrate, în data de 21 octombrie 1934. Pe fațada principală a monumentului, orientată spre nord, sunt dăltuite în piatră numele eroilor din Primul Război Mondial. Pe latura de sud, în partea superioară, se află pisania, iar în partea inferioară, sunt numele eroilor din al Doilea Război Mondial, cioplite în anii 1990-1991 de Ștefan Lazăr din satul Izvoarele. Vezi *Monumente din județul Maramureș închinare eroilor din Primul Război Mondial*, pp. 72-73.

¹² *Ibidem*, p. 70.

¹³ În anul 1920, localitatea Fânațe a avut 773 de locuitori, din care: 758 români, un ungur și 14 evrei. Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 101.

¹⁴ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Fânațe*, pp. VI-VII.

¹⁵ Capela Eroilor a fost construită în anul 1935, pe „Dealul Fânațelor”, între localitățile Făurești, Trestia și Fânațe. În interiorul capelei sunt două plăci de marmură neagră, pe care sunt trecute numele eroilor din Fânațe și Făurești, morți și dispăruți în ambele războaie mondiale. A fost restaurată în anul 1982, prin grija preotului Alexandru Câmpăanu, fiu al satului Fânațe și paroh al Făureștiului între anii 1975 și 2014. Tot în anul 1982, preotul Vasile Trif din Baia Mare a realizat pictura interioară. Vezi *Monumente din județul Maramureș închinare eroilor din Primul Război Mondial*, pp. 72-73.

¹⁶ *Ibidem*, p. 71.

oferă numele a încă nouă participanți. Luând în calcul și numele care figurează pe cele două monumente, numărul participanților la război devine 169. Potrivit documentului ASTREI în război au fost mobilizați și trei locotenenți – Filip Alexandru, Filip Ioan și Șovrea Valer – originari din Fânațe. Primii doi au fost funcționari, iar Șovrea Valer a avut profesia de avocat. Din cei 169 participanți, 116 (68,64%) au supraviețuit războiului și 53 (31,36%) nu s-au mai întors. Din cele 53 de persoane care nu s-au mai întors: 11 au decedat pe câmpul de luptă, 13 au murit în urma rănilor sau de boală, iar 29 au fost date dispărute.

Contribuția umană a micii localități **Izvoarele** (a avut denumirea de Bloaja până în anul 1964) în Primul Război Mondial este trecută într-un *Tablou nominal* cu o singură filă (o pagină) nenumerotată. În partea superioară a paginii este trecut numărul locuitorilor români ai localității, dar nu cel de la data întocmirii recensării, 8 ianuarie 1922, ci din anul 1920, adică 81 de locuitori¹⁷. În partea de jos a documentului apar persoanele care au întocmit și verificat documentul: Carol Bărbos – secretar, Ioan Dancoș – primar și Lazăr Pinte – plugar. Totalul din *Tabloul nominal* arată că la acțiunile impuse de Primul Război Mondial au participat 18 locuitori, toți la partea activă (100%). La sfârșitul războiului, din cei 18 români concentrați, au supraviețuit 12 (66,66%), iar șase (33,33%) nu s-au mai întors. Toți cei șase combatanți care nu au revenit din război au fost considerați dispăruți.

Datele referitoare la participanții localității **Măgureni** în prima conflagrație mondială au fost înscrise într-un *Tablou nominal* cu două file (trei pagini) nenumerate. Pe prima pagină este specificat numărul de locuitori români, dar nu cel de la data recensării, 2 februarie 1922, ci din anul 1920, 343 de locuitori¹⁸. Pe ultima pagină a documentului s-a realizat totalul general al participanților la război, tot acolo fiind trecută și comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Andrei Bărbos – notar cercual, Ioan Medan – primar și Al[exandru] Cristea – plugar¹⁹. Totalul din *Tabloul nominal* arată că în Primul Război Mondial au participat 75 de locuitori: 74 (98,66%) la partea activă și unul (1,33%) mobilizat pe loc. Din cei 75 de participanți în război, 62 (82,66%) au supraviețuit, iar 13 (17,33%) nu s-au mai întors. Din cele 13 persoane care nu au supraviețuit războiului, șase și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, trei au decedat în urma rănilor sau de boală, iar patru au fost dați dispăruți.

Informații cu privire la participanții localității **Trestia** în Primul Război Mondial au fost înregistrate într-un *Tablou nominal* cu două file (patru pagini) nenumerate. Pe prima pagină nu este specificat numărul locuitorilor români ai localității, nici cel existent la data recensării, 13 februarie 1922, nici cel din anul 1920. În *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite* este menționat faptul că atât în 1910, cât și în 1920, Trestia a avut 589 de locuitori, din care potrivit datelor statistice din 1920,

¹⁷ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Bloaje*, p. I. În anul 1920, localitatea a avut 82 de locuitori: 81 români și un german. Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, 1921, p. 30.

¹⁸ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Măgureni*, p. I. Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 154.

¹⁹ SJSBAN, FA, XIX, *Tablou nominal Măgureni*, p. III.

576 erau de naționalitate română²⁰. Pe ultima pagină a fost realizat totalul general al participanților, prin însumarea totalului de pe paginile anterioare. De asemenea, mai apare comisia care s-a ocupat de întocmirea și verificarea documentului, formată din: Andrei Bărbos – notar cercual, Ioan Medan – primar și Al[exandru] Cristea – plugar²¹. Totalul din *Tabloul nominal* arată că în Primul Război Mondial au participat 87 de locuitori, toți la partea activă (100%). Datele de pe Monumentul Eroilor din Cernești și o sursă bibliografică oferă numele a încă doi participanți. Din cei 89 de participanți la război, 76 (85,39%) au supraviețuit și 13 (14,61%) nu s-au mai întors. Din cele 13 persoane care nu au supraviețuit războiului, doi și-au pierdut viața pe câmpul de luptă, iar 11 au fost dați dispăruți.

Din conținutul celor șapte *Tablouri nominale*, a inscripțiilor dăltuite pe monumentele eroilor și a unei sumare literaturi de specialitate pe arealul tematic, administrativ și geografic propus, rezultă faptul că din localitățile actualei comune Cernești în Primul Război Mondial au participat 791 de persoane. Dintre acestea, 591 (74,72%) au supraviețuit războiului, iar 200 (25,28%) nu s-au mai întors acasă, la cei dragi. Evenimentele care se derulează în ultimul timp în apropierea granițelor țării noastre au menirea să ne facă să redevenim oameni și să prețuim vremurile de pace și de liniște. În acest context și nu numai, tuturor celor trecuți sau căzuți prin/în vârtoarea *Marelui Război* să le punem o lumânare la mormânt, să le rostim o rugăciune și să le păstrăm vie memoria deoarece prin jertfa și eroismul lor au contribuit la actul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, visul de veacuri al poporului român.

²⁰ Constantin Martinovici, Nicolae Istrati, *op. cit.*, p. 265.

²¹ SJSBAN, FA, XIX, *Tabloul nominal Trestia*, p. IV.

Anemari Monica NEGRU

DESPRE ASOCIAȚIA PENTRU EMANCIPAREA CIVILĂ ȘI POLITICĂ A FEMEILOR ROMÂNE ȘI LIDERELE EI

ON THE ASSOCIATION FOR CIVIL AND POLITICAL EMANCIPATION OF ROMANIAN WOMEN AND ITS LEADERSHIP

Abstract: *The Association for Civil and Political Emancipation of Romanian Women was founded on July 30, 1918, in Iași, when active and creative women, such as Elena Meissner, Ella Negruzzi, Calypso C. Botez, Izabela Sadoveanu, Eleonora Stratilescu, Maria Buțureanu and others adopted the company's statute and program.*

The Association has established branches in several cities in the country, and through its leaders from Iași (Elena Meissner), Brașov (Maria Baiulescu), Bucharest (Calypso Botez), Constanța (Maria Dimitrie-Castano), Craiova (Maria Pop) succeeded to promote a national strategy. The National Archives of Romania includes, in the Meissner collection, a rich correspondence of these leaders, which reveals problems, projects, achievements of the Association, relations between members, or various events.

The Association's program included political objectives (full civil, civic, and political rights for women), social aims (regulation of women's work), cultural purposes (combating illiteracy). The media were the Feminist Action newspaper and a quarterly bulletin.

The Association's members carried out numerous activities to promote and propagate feminist ideas, including memoirs addressed to legislative forums, an inquiry into the beliefs of politicians related to women's rights, public conferences, debates, studies and publications.

I. Geneza și diseminarea Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române

La începutul secolului XX, tot mai multe femei au început să se califice în meserii exclusiv masculine, să-și afirme opiniile în public prin presă, literatură și artă, să se solidarizeze în asociații care au militat pentru emancipare și drepturi. Și în spațiul românesc, au fost organizate numeroase asociații feministe, de exemplu la Iași, în 1900, societatea „Sprijinul” (Ecaterina Arbore, Izabela Sadoveanu, dr. Virginia Alexandrescu ș.a.), la București, în 1904, „Societatea Femeilor Române” (președintă Ecaterina Cantacuzino) și în 1906, „Cultura și Educația Femeii” (Elena Pherekyde, Sarmisa Bilcescu-Alimăneștianu ș.a.), în 1908, la Iași, „Unirea Educatoarelor Române” (Emilia Humpel, Eleonora și Tereza Stratilescu, Maria Buțureanu), în 1910, la București, cu filiale în toată țara, „Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române” – SONFR (Alexandrina Cantacuzino, Zoe Râmniceanu, Maria Glogoveanu ș.a.). „Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române” (AECPPFR) s-a înființat la 30 iulie

1918, în Iași¹, când s-au adoptat statutele și programul². Conform Statutelor, AECFPR era o asociație politică, culturală și educativă, al cărei scop era: „de a lupta pentru emanciparea deplină civilă și politică a femeilor române”, „de a pregăti femeia pentru exercițiul drepturilor politice și pentru îndeplinirea funcțiilor publice”, „de a lucra pentru întărirea și dezvoltarea mișcării feministe”, „de a se ocupa de chestiunile care interesează condițiunea socială, economică, culturală și a lucra pentru îmbunătățirea și ridicarea condițiunii ei”, „de a înființa și conduce instituțiile de cultură, educațiune și de prevedere socială”³.

În programul asociației, membrele și-au propus realizarea de reforme pe planul *educației intelectuale și al activităților sociale, politice, culturale*⁴.

Maria Buțureanu, una dintre membrele reprezentative ale asociației din Iași, propunea ca program al asociației: „Iată dar cum se impune să avem un dublu program. 1) Vom lucra individual la educarea noastră proprie, pregătindu-ne pentru intrarea în viața mare socială. 2) Vom lucra colectiv la misiunea feministă cu care ne-am însărcinat”, fiindcă era nevoie să se acționeze în domeniile: „Morala publică, Educație, Asistența publică și privată, Higiena socială, Munca femeilor, Problema economică, Condițiunea legală”⁵.

AECFPR a fost întemeiată în anul 1918 de 23 de femei educate, creative și generoase, unele refugiate la Iași în contextul desfășurării Primului Război Mondial și a ocupării părții de sud a României de către Puterile Centrale. Directoare ale acestei asociații au fost alese femeile cu experiență în sfera mișcării feministe, precum Maria Baiulescu, Elena Meissner și Ella Negruzzi, iar printre membrele fondatoare se aflau și Eleonora Stratulescu, Maria Buțureanu, Calypso Botez, Tereza Castan, Ana Conta-Kernbach, Sofia Nădejde, Cornelia Emilian, Tereza Stratulescu, Izabela Sadoveanu, Elena Alistar, Sanda Filitti, Maria Moruzzi, Olga Sturdza.

Publicațiile asociației erau ziarul „Acțiunea feministă” (Piatra-Neamț, 1919–1921), condusă de Valentina Focșa, și „Buletinul trimestrial” (Iași, 1919–1921), sub direcția Mariei Buțureanu, care în articolele publicate prezentau biografiile ale membrilor, momente ale mișcării feministe⁶.

Asociația își propunea, încă din momentul fondării, să aibă acoperire națională și se adresa tuturor claselor sociale, mijlocul principal de realizare al obiectivelor fiind „acțiunea de propagandă”, care „va fi permanentă și se va exercita, prin

¹ La Iași a funcționat direcția centrală a AECFPR. Secția București s-a deschis la 23 decembrie 1918; a fost ales comitetul activ pe 18 martie 1919, iar biroul pe 5 mai 1919 (directoare au fost alese dr. Elena Manicaticide Venert, Calypso Botez și Alexandrina Floru), vezi „Acțiunea feministă”, an I, nr. 23, 1920, p. 3.

² Ștefania Mihăilescu, *Istoria feminismului politic românesc (1815–2000)*, în Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu „Lexicon feminist”, București, Editura Polirom, 2002, pp. 214–215.

³ *Statutele Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române*, în Arhivele Naționale ale României (în continuare ANR), Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare SANIC), Fond *Institutul de Studii Istorice și Social-Politice* (în continuare ISISP), XV, Personalități, dosar 268, f. 50.

⁴ *Ibidem*, pp. 52–53.

⁵ Maria Buțureanu, *Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române, Buletin trimestrial*, Iași, anul I, nr. 1, ianuarie 1919–1920, pp. 3–9, Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838–1929)*, Iași, Polirom, 2002, vol. I, p. 211.

⁶ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. I, p. 204.

organizațiile sale, pe întreg teritoriul țării și în toate straturile societății, pe calea presei, a publicațiilor de orice natură, a conferințelor, a consfătuirilor și întrunirilor publice”⁷.

Statutele asociației prevedeau alegerea unui cerc de propagandă a idealurilor feministe în fiecare județ, a unui comitet de acțiune, comitet diriginte, organizarea de congrese anuale, adunări generale și ședințe. Dintr-o listă păstrată în fondul familial Meissner⁸ la Arhivele Naționale ale României, aflăm că aceste cercuri de propagandă a ideilor feministe au fost create la: București (directoare: Izabela Sadoveanu, Ortansa Satmary, Micaela Catargi), Craiova (președintă Maria Pop), Cernăuți (președintă Claudia Nastase), Câmpulung-Bucovina (președintă Elise Grigoriu), Galați (Maria Castano), Piatra Neamț (Eugenia Popovici, Eufrosina Săvescu), Dorohoi (Eugenia Scriban), Timișoara (Eleonora Nestor), Târgu-Jiu (Elena Caribolen), Biczaz (Silvia Armășescu), Covei – Dolj (Victoria Păsculescu), iar numărul total de membre cotizante era: 1426. În ziarul asociației „Acțiunea feministă”⁹ sunt menționați și despre secțiunea Botoșani, unde membrele, dr. Adela Gheorghely, Lucia Oprescu, Elisa Gheorghiu, Eufrosina Botescu, au desfășurat ședințe, conferințe.

II. Inițiative și realizări ale AECPPFR în anii interbelici

În anii ce au urmat după Primul Război Mondial, AECPPFR a desfășurat numeroase activități revendicative și de propagare a ideilor feministe, printre care memoriile adresate forurilor legislative, o anchetă asupra convingerilor oamenilor politici cu privire la drepturile femeilor, conferințe publice, dezbateri, studii și publicații.

La 5 februarie 1920, la București, a avut loc o reuniune a membrilor AECPPFR¹⁰, la Fundația Carol I, prezidată de Maria Baiulescu, reprezentanta Ardealului, cu participarea Ellei Negruzzi, delegata Iașiului, Maria Pop a Craiovei, Calypso Botez a Bucureștilor ș.a. A luat cuvântul Elena Vasile Goldiș, care a adresat laude pentru activitatea AECPPFR. În perioada următoare au fost organizate mai multe conferințe „bine documentate”¹¹. Totodată, s-au organizat centre de propagandă în orașele din provincie – Giurgiu, Constanța, Brașov, Sibiu, Ploiești, Buzău, Alexandria – cu susținerea Reginei Maria și a altor personalități, precum Nicolae Iorga, Ion Theodorescu, Vasile Goldiș, Corneliu Botez, iar Alexandrina Cantacuzino a donat asociației 10.000 pentru chirie și 4.000 pentru o bibliotecă și abonamente la reviste feministe¹².

La adunările publice ale secției bucureștene, găzduite la început în atelierul de pictură al Ceciliei Cuțescu-Storck, care curând s-a dovedit neîncăpător, personalități politice ca Vasile Goldiș, Ion Theodorescu, Nicolae Gr. Polizu-Micșunești, Petre P. Negulescu, susțineau că a sosit momentul pentru acordarea dreptului de vot și

⁷ Vezi *Statutele Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române*.

⁸ ANR, SANIC, *Fond familial Meissner*, XI 100, f. 1, manuscris.

⁹ „Acțiunea feministă”, an I, nr. 20, 1920, p. 4.

¹⁰ *Idem*, nr. 23, p. 3.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 4.

femeilor. Comitetul secției bucureștene a asociației a lansat apeluri către doamnele de pretutindeni să se solidarizeze în efortul de a schimba legislația anacronică privind femeile. Delegatele Asociației s-au adresat oamenilor politici influenți, protestând contra poziției conservatoare a majorității parlamentarilor care refuzau să accepte revendicările feministelor.

Din inițiativa asociației, s-a întreprins o amplă anchetă privind atitudinea liderilor diferitelor partide politice, dar și a altor personalități ale vieții publice, referitoare la statutul femeii. Centrala Iași a asociației a delegat pe doamnele Sanda Filliti, Maria Petrovici, Ella Negruzzi și Valentina Focșa să prezinte chestionarul guvernului, șefilor de partid, președinților Camerei și Senatului și la mai mulți senatori și deputați. Răspunsurile date la următoarele întrebări au fost publicate în „Acțiunea feministă”¹³: „1. în ce măsură emanciparea femeii este o problemă de dreptate și prevedere socială?; 2. pactul fundamental al unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei va cântări în rezolvarea integrală a problemei?; 3. sunt suficiente drepturile civile sau se impune cu necesitate și recunoașterea drepturilor politice ale femeilor?; 4. emanciparea civilă și politică a femeii va înlătura prejudecățile privind rolul ei social de a fi soție și mamă?; 5. o femeie emancipată va neglija îndatoririle sale casnice?”. Indiferent de orientarea lor politică, toți cei intervievați (Paul Bujor – președintele Senatului, generalul Alexandru Averescu, Nicolae Iorga, Take Ionescu, Alexandru Marghiloman, Simion Mehedinți, I.I.C. Brătianu, I.Ghe. Duca) au recunoscut că emanciparea femeii a devenit o necesitate, o cerință indispensabilă a organizării statului de drept modern. La propunerea fruntașului liberal Gheorghe Mărzescu, adept și el al egalității în drepturi a femeilor cu bărbații, a fost emis un decret-lege, care permitea femeilor cu activitate de binefacere să fie cooptate, și nu alese, în consiliile comunale interimare¹⁴.

Aceste demersuri politice și publice ale membrilor AECPR au avut însă numai rezultate limitate: femeilor li s-a permis accesul în Consiliul Superior al Muncii, în eforturile școlare, în serviciul căilor ferate; asociațiile de asistență socială au trecut sub autoritatea Ministerului Muncii, s-a înființat Comitetul Central de Asistență Socială, femeile au obținut dreptul de a practica avocatura¹⁵.

În anii interbelici, AECPR și-a desfășurat activitatea autonom și în cooperare cu multe alte asociații feministe, toate afiliate la Consiliul Național al Femeilor Române. Membrele AECPR au reușit să se adune în fiecare an în congrese, unde au dezbătut diferitele probleme și au stabilit măsuri. De exemplu, la al X-lea Congres al AECPR, din 12–13 mai 1934, lidera asociației din Brașov, Maria Baiulescu, îndemna femeile să fie active:

„Nu trebuie să ne intimidăm, pentru că stăm pe o temelie sigură, căci baza Asociației noastre sub care ne ocrotim este atât de puternică, pentru că a fost constituită în cele mai grele vremuri de durere și de primejdie, când din toate unghiurile țării ne-am întrunit pribegi la Iași; în aceste condițiuni nu ne ardea de ambiții și de vanitate.

¹³ *Idem*, An I, nr. 6, 1919.

¹⁴ *Femeia în Consiliul comunal*, în „Acțiunea feministă”, anul I, nr. 3, din 1 iunie 1919.

¹⁵ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. I, pp. 39–40.

Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române a fost înființată în speranța că și femeia să stea în ajutorul țării sale prigonite.

Convocarea noastră la acest congres este o manifestare de mulțumire generală, tuturor acelor care au contribuit la realizarea acestei opere, care s-a înfăptuit.

Întrunirea aceasta este un apel către toate femeile române, a continua acest drum cu perseverență și încredere în izbânda finală: «Într-un cuget și o simțire – sus inimile!»¹⁶.

Iar Moțiunea votată la acest congres a fost un manifest care chema femeile la acțiune pentru câștigarea drepturilor depline: dreptul integral la muncă pentru femeie în toate ramurile de activitate, dreptul femeii la averea strânsă în timpul căsătoriei din munca familiei, femeile să participe în consiliile comunale și județene, la muncă egală, salariu egal – să fie o realitate și în munca prestată la comună și la sat, obligativitatea învățământului primar pentru fete, desăvârșirea învățământului primar prin cursuri complementare de gospodărie rurală, predate în ambianța lor¹⁷.

Membrele asociației au stabilit contacte cu feministe din alte state, au participat la adunări internaționale, au popularizat realizări ale femeilor din România și s-au inspirat din experiența altor asociații. Încă din 1920, AECPPFR s-a afiliat la Alianța Internațională pentru Sufragiul Femeilor (The International Woman Suffrage Alliance), participând la congresele sale prin delegate precum: Elena Meissner, Izabela Sadoveanu (președintă a secțiunii București), Maria Pop și altele¹⁸. Astfel, în zilele 2–8 mai 1920, au fost la Madrid, unde a avut loc al VIII-lea Congres internațional al Alianței Internaționale pentru Sufragiul Femeilor, cu participarea a 26 societăți naționale afiliate – Australia, Belgia, Bulgaria, Canada, China, Danemarca, Finlanda, Franța, Germania, Marea Britanie, Ungaria, Islanda, Italia, Țările de Jos, Norvegia, Portugalia, România, Rusia, Serbia, Africa de Sud, Elveția și Statele Unite ale Americii¹⁹.

Idealurile AECPPFR au fost promovate și de Elena Văcărescu, care a prezentat un raport, la Geneva, între 6–12 iunie 1920, despre eforturile femeilor din România pentru dobândirea drepturilor politice. Cuvântul ei a impresionat delegatele din 33 de țări, iar marile cotidiane din Occident au apreciat contribuția românească la organizarea luptei pentru dreptul de vot al femeilor în țările în care exista încă o puternică opoziție față de afirmarea lor în viața publică. Elena Văcărescu, împreună cu feministe Micaela Catargi, Ana Lahovary, Ana Leon Cantacuzino, a propus, la Congresul pregătit al înființării Societății Națiunilor (Londra, 1920), constituirea Secției feminine a acesteia, propunere admisă și realizată la începutul anilor '20²⁰.

Delegația de femei din România – în special Alexandrina Cantacuzino²¹ – la al IX-lea Congres al Alianței Internaționale pentru Sufragiul Femeilor, care s-a ținut

¹⁶ „Ziarul nostru”, nr. 6–7, iunie-iulie 1934.

¹⁷ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. II, pp. 208–209.

¹⁸ Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *Maria Mișu Pop – reprezentantă a mișcării feministe românești în perioada interbelică*, Revista Muzeului Național de Istorie a României, XII, București, 2000, pp. 357–364.

¹⁹ „Acțiunea feministă”, an I, nr. 20, p. 2.

²⁰ *Congresul de la Geneva*, în „Buletinul trimestrial al Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române”, Iași, anul II, nr. 3–4, iulie-octombrie 1920, pp. 18–20.

²¹ Alexandrina Gr. Cantacuzino, *Cincisprezece ani de muncă socială și culturală. Discursuri, conferințe, articole, scrisori*, București, Tipografia Românească, 1928, p. 313.

la Roma, între 12 și 19 mai 1923, a propus constituirea Micii Înțelegeri Feminine, cu participarea organizațiilor de femei din Polonia, Cehoslovacia, Grecia, Iugoslavia și România.

În mai 1926, la Paris, s-a desfășurat cel de-al X-lea Congres al Alianței Internaționale pentru Sufragiul Femeilor, cu participarea unor militante din peste 30 de țări. Scopul acestei alianțe internaționale „era să se obțină emanciparea femeilor tuturor națiunilor prin recunoașterea drepturilor lor politice și prin toate reformele susceptibile de a realiza o completă egalitate dintre bărbați și femei, din punctul de vedere al moravurilor, și al legilor, să se pregătească femeia în vederea îndețirilor sale de cetățean, sporindu-se influența ei în viața politică”²².

În 1929, congresul a avut loc la Berlin, AECPPFR fiind reprezentată de Elena Meissner, iar în 18–25 aprilie 1935, prin Consiliul Național al Femeilor Române, membre ale asociației (Maria Dimitriu-Castano)²³ au participat la congresul Alianței Internaționale pentru Sufragiu și acțiune civică și politică a femeilor de la Istanbul²⁴.

III. Femei reprezentative ale asociației și corespondența lor păstrată la Arhivele Naționale ale României

În contextul evenimentelor politico-militare de la începutul secolului XX și a Marii Uniri, multe românce, unele din ramuri nobile (Olga Sturdza-Mavrocordat, Alexandrina Gr. Cantacuzino), altele profesoare (Elena Meissner, Maria Buțureanu, Maria Pop), avocate (Ella Negruzzi), scriitoare, jurnaliste (Maria Baiulescu, Maria Dimitrie-Castano, Maria Pop, Izabela Sadoveanu) au luat atitudine și s-au implicat în asociații care militau pentru realizarea unității naționale și în sfera mișcării feministe. În fondul familial Meissner, păstrat la Arhivele Naționale ale României, se găsesc mai multe scrisori, cărți poștale, telegrame care au fost scrise și au circulat între feministele Elena Meissner, Maria Baiulescu, Maria Dimitriu-Castano, Calypso Botez, Ella Negruzzi, Maria Pop, Alexandrina Cantacuzino ș.a. În aceste numeroase scrisori sunt menționate obiective, probleme, activități, realizări și eșecuri ale acestor feministe, în cadrul AECPPFR, sau în alte asociații (Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, Consiliul Național al Femeilor Române, Casa Femeii ș.a.).

Elena Meissner²⁵ a fost lidera AECPPFR la Iași, o femeie educată, cu convingeri

²² <https://www.ziuconstanta.ro/in-constantina/constantina-de-odinioara-in-imagini/constantina-de-odinioara-inafaptuieste- ceea-ce-constiinta-iti-porunceste-galerie-foto-585433.html>

²³ Elena Meissner, *Darea de seamă a activității Comitetului Central al Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române în anul 1935*, în „Ziarul nostru”, anul X, nr. 4–5, aprilie-mai 1936.

²⁴ ANR, SANIC, *Fond familial Meissner*, dosar XI/29, vol. II, ff. 41–42, manuscris.

²⁵ Elena Buzne-Meissner (1867–1940) s-a născut la Huși, a fost elevă la Școala Centrală de fete, Institutul liceal de domnișoare „Humpel” și Facultatea de Litere a Universității din Iași. A fost profesoară în școli din Botoșani, București și Iași. S-a căsătorit cu Constantin Meissner, pedagog, om politic, pe care l-a susținut în reformarea învățământului românesc. Elena a militat pentru școlarizarea tuturor copiilor, pentru organizarea unui învățământ teoretic cu caracter unitar, științific, a înființat la Iași prima societate din țară care acționa pentru ocrotirea copilului, a pus bazele pedagogiei speciale în România, deschizând o școală specializată pe ajutorul copiilor cu dizabilități. În Iași a contribuit la înființarea și demersurile a numeroase asociații cu obiective culturale și educative: Cantina școlară, Ocrotirea copiilor cu rele porniri, Societatea Ortodoxă

emancipate: „Feminismul în înțeles mai restrâns înseamnă acea mișcare prin care femeia cere înălțarea prin cultură, prin formarea personalității și a conștiinței ei, prin afirmarea individualității ei. Sau Feminism în înțeles mai larg înseamnă acea mișcare socială, prin care femeile cer să participe la viața de stat, la viața socială prin exercițiul drepturilor politice integrale, precum și la toate îndatoririle și drepturile, ce decurg de aci”²⁶.

A reușit să creeze strânse legături între feministele din țară și prin exemplul personal: s-a afiliat la *Uniunea Femeilor Române din Ardeal*, condusă de Maria Baiulescu și a participat la congresele asociației²⁷. De asemenea, a stabilit contacte cu lidere ale mișcărilor feministe din alte țări, în calitate de președintă a AECPIFR, Elena Meissner a participat la congresele mondiale ale Alianței Internaționale pentru Sufragiul Femeilor, desfășurate la Roma (1923), Paris (1926), Berlin (1929) și Istanbul (1935)²⁸.

În AECPIFR Iași au activat și alte femei remarcabile, precum Maria Buțureanu²⁹, care a coordonat activitatea publicațiilor „Unirea femeilor române” și Buletinul trimestrial al asociației.

Maria Baiulescu³⁰ din Brașov a fost o lideră reprezentativă a mișcării feministe. A fondat mai multe organizații care susțineau protejarea femeilor și a copiilor orfani, precum Uniunea Generală a Femeilor Române din Transilvania și Ungaria, Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor de Război, Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeii Române.

AECPIFR a constituit filiale în mai multe localități din țară, din anul 1919 și la București, condusă de Calypso Botez³¹, care a acționat pentru îndeplinirea programului

Națională a Femeilor Române, Caravana Milosteniei, Amicele Tinerelor Fete ș.a. În perioada Primului Război Mondial, Elena Meissner a activat în cadrul societății Crucea Roșie Iași, a primit Ordinul „Crucea Reginei Maria” clasa I. În anii interbelici, Elena Meissner a activat în mai multe asociații feministe, a fost o lideră valoroasă a mișcării feministe din România.

²⁶ Elena C. Meissner, *Dreptatea cauzei feministe. Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române*, Iași, Atelierele grafice „Lumina Moldovei”, 1923, pp. 18–19, 23–24.

²⁷ ANR, SANIC, *Fond familial Meissner*, dosar X–15, f. 6.

²⁸ Adrian Butnaru, *Un răzeș din Drânceni, ținutul Fălciu, la începutul secolului al XIX-lea: Ioniță Buzne și înrudirile sale*, în „Prutul”, Revistă de cultură – Huși, Serie nouă, an IV (XIII), nr. 1 (53)/2014, p. 53.

²⁹ Maria C. Buțureanu (1870–1919) profesoară, scriitoare, publicistă, militantă feminista, cu studii de pedagogie, sociologie și litere la Iași, Lausanne, Berlin, Bruxelles, Veneția. A fost inspector școlar, a colaborat la realizarea primului manual de psihologia copilului din România, a întemeiat împreună cu Tereza Stratulescu, la Iași, Unirea Educatoarelor Române.

³⁰ Maria Baiulescu (1860–1941) fiica protopopului Bartolomeu și a Elenei Baiulescu, a fost educată la Școala Secundară Germană și la Institutul Francez de Domnișoare din Brașov. A fost militantă pentru emanciparea femeii, scriitoare, traducătoare, dramaturg, a colaborat cu mai multe reviste ale vremii: „Universul literar”, „Tribuna”, „Natra”, „Familia”, „Gazeta Femeii”, „Boabe de grâu”. Pentru traducerile din germană și franceză s-a semnat cu pseudonimul „Sulfina”. A scris și articole și proză politică sub pseudonim. A publicat volume de proză, dramaturgie și poezie. A susținut educarea femeilor și egalitatea de drepturi prin intermediul unor conferințe publice, cele mai importante fiind: Rolul femeii în societatea de azi (1896), Misiunea femeii române (1901).

³¹ Calypso Tufescu–Botez (1879–1944?) a fost o femeie educată, profesoară, scriitoare, consilier comunal al Bucureștiului, care a jucat un rol important în procesul de emancipare a femeilor din România. Și-a desfășurat activitatea la Iași, Tulcea, Galați și București, a predat cursuri de istorie și filosofie, a publicat studii științifice, a întemeiat și condus școli și institute sociale, s-a implicat în viața politică. A contribuit la fondarea

politic al asociației, adică acordarea drepturilor integrale civile, cetățenești și politice ale femeilor, accesul la toate funcțiile publice și la profesiunile liberale³².

Calypto Botez a organizat reuniuni ale comitetului AECPIFR chiar în casele ei, de exemplu la 28 februarie 1932³³, când membrele asociației au adoptat moțiunea:

„Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (A.E.C.P.F.R.), întrunindu-se astăzi, 28 februarie 1932 în sala «Teatrului Ventura» în ședința publică sub președinția D-nei Elena Meissner, președinta generală a Asociației, ascultând cuvântările membrilor sosite de prin toate unghiurile țării, prin care s-au expus doleanțele femeilor cu privire la nedreptățile Codului Civil și a Legii electorale în vigoare, cere guvernului și parlamentului țării următoarele:

I. Acordarea drepturilor civile pe baza deplinei egalități conf. Art. 6 din Constituție. Aceasta nu numai ca o chestiune de demnitate pentru mama și soția română, dar ca o recunoaștere dreaptă a însemnatului rol jucat de această femeie de-a lungul anilor în domeniul moral și economic al țării.

Nu se poate îngădui ca femeile din vechiul regat să continue a trăi sub regimul unei complete incapacități civile în timp ce surorile noastre din teritoriile alipite beneficiază de drepturi civile legiuirilor din timpul dominațiilor străine.

II. Introducerea acordării de drepturi politice femeilor române cu ocazia prezentării proiectului de reformă electorală, care urmează a fi luată în discuție de actualul parlament.

Un elementar sentiment de dreptate cere ca și femeile române, care au aceeași cultură și depun muncă pentru progresul țării, să poată spune cuvântul la alcătuirea legilor cărora și ele au a se supune³⁴.

Prin legea pentru organizarea administrativă din 1929, femeile au obținut dreptul de a vota și a fi alese în consiliile comunale sau județene, dar, spre deosebire de bărbați, numai dacă aveau studii sau erau văduve de război, decorate pentru activitate în timpul războiului, funcționare³⁵.

Calypto Botez a publicat articole și în Buletinul trimestrial al AECPIFR, de exemplu studiul *Ce trebuie să citească femeile*³⁶.

În Oltenia, o reprezentantă valoroasă a mișcării feministe a fost Maria Pop³⁷.

și conducerea a multe asociații feministe naționale și internaționale, colaborând constant cu alte lidere feministe. A militat pentru obținerea drepturilor civile și politice ale femeilor, prin organizarea de dezbateri cu personalități politice, reuniuni, conferințe, scrierea unor cereri, petiții, articole de presă. A acționat astfel în contextul adoptării Constituției din 1923, a Legii administrației din 1929, încercând să determine acordarea drepturilor integrale ale femeii.

³² Ghizela Cosma, *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, pp. 154–155.

³³ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. II, p. 140.

³⁴ „Ziarul nostru”, an VI, nr. 2, februarie 1932.

³⁵ Calypto C. Botez, *Drepturile femeii în constituția viitoare*, p. 93, în Institutul Social Român, *Noua Constituție a României*, București, Tiparul Culturii Naționale, 1922, p. 19.

³⁶ Despre Buletinul trimestrial al AECPIFR, an II, nr. 2, 1920 în „Acțiunea feministă”, an I, nr. 3, 30 aprilie 1920, p. 2.

³⁷ Maria Mișu Pop era originară din Craiova, fiind fiica negustorului Toma Marocneanu și a Elenei (Lina) Urdăreanu. Ea a studiat în Franța, la un pension din Paris. S-a căsătorit cu Mihai-Mișu Pop din Craiova,

Maria era una din fiicele negustorului Toma Marocneanu din Craiova, educată la Paris³⁸ (sora ei, Margot, căsătorită Oromolu³⁹, a fost și ea o lideră feministă, președinta filialei Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române din Craiova). S-a căsătorit cu moșierul Mihai-Mișu Pop și a desfășurat o constantă și amplă activitate filantropică. În 1917, în timpul Primului Război Mondial a fost refugiată la Iași, implicată ca soră de caritate, a dus o muncă intensă pentru strângerea fondurilor necesare Crucii Roșii și flotei naționale⁴⁰, contribuind la organizarea spitalelor de răniți, a fost decorată cu Ordinul „Regina Maria”⁴¹. La Iași, a colaborat cu celelalte feministe și a contribuit la înființarea AECPFR.

Revenind în Oltenia, fiind liderea filialei Craiova, a conferențiat în 1919 despre înființarea și programul AECPFR, susținând că: „Nu mai este timp pentru încercări timide, ci de măsuri radicale și pentru a le realiza ne trebuie autoritatea și cuvântul în întrebunțarea veniturilor statului”⁴². Activitatea filialei AECPFR de la Craiova în 1920 a fost prezentată și în presă⁴³, de exemplu de cele două conferințe organizate de președinta Maria Pop. Prin eforturile Mariei Pop s-au înzestrat orfelinatele cu rufărie și diverse materiale, s-a creat o școală de menaj, s-a destinat un local pentru profilaxia tuberculozei cu toate instalațiile moderne⁴⁴.

Maria Pop a stabilit bune relații cu celelalte membre ale AECPFR, de exemplu cu Maria Baiulescu, participând la cel de-al VII-lea Congres al Uniunii Femeilor Române, care s-a ținut la Brașov, în 1926, cu prilejul aniversării a 75 de ani de la înființarea Reuniunii Femeilor Române din Brașov și chiar organizând la Craiova reuniunea acestei societăți în 1931⁴⁵.

La 10 aprilie 1929, Maria Pop a semnat alături de celelalte lidere feministe din țară memoriul adresat guvernului, în care revendicau dreptul la vot pentru femei: „Exercițiul dreptului de vot nu constituie o meserie... ci o datorie cetățenească de a participa la conducerea și la supravegherea bunului comun, țara în care trăim”⁴⁶. După aplicarea legii administrației din 1929, a fost aleasă în funcția de viceprimar al Craiovei.

În anul 1939, în Legea electorală apare pentru prima dată dreptul femeilor de a

moșier oltean și au avut trei copii. A fost președinta „Societății pentru Profilaxia Tuberculozei”, filiala Craiova, care a realizat Sanatoriul de la Leamna. În 1930 era ajutor de primar la Craiova și se ocupa de instituțiile de binefacere, printre care și școala „Dima Popovici”. Membră a Consiliului Național al Femeilor și în Consiliul pentru Societatea Națunilor, a primit „Meritul Cultural” de la Carol al II-lea. A scris în 1926 despre „Constituția și organizația Societății Națunilor”. În 1939 a fost aleasă prima femeie senator din România. A sfârșit în temnițele comuniste.

³⁸ Georgeta Ghinea, *Bancherii de odinioară ai Craiovei. Familia Popp*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C.S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. XIII, Craiova, 2012, pp. 96–105.

³⁹ ANR, SANIC, Fond SONFR, dosar 851, f. 6, manuscris.

⁴⁰ I.P. Țuculescu, *Siluate proeminente*, București, Editura Atheneu, 1940, p. 295.

⁴¹ Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *op. cit.*, în Revista Muzeului Național de Istorie a României, XII, 2000, pp. 357–364.

⁴² I.P. Țuculescu, *op. cit.*, p. 291.

⁴³ „Acțiunea feministă”, an I, nr. 20, p. 4.

⁴⁴ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. II, p. 174.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 341.

⁴⁶ Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *op. cit.*, p. 360.

participa la alegerile senatorilor și dreptul de a fi alese. Astfel, ultimele două sesiuni din '39 și '40, conduse pe rând de Nicolae Iorga și respectiv Constantin Argetoianu, au consemnat prima femeie senator, Maria Pop, aleasă în Colegiul agricultorilor din Dolj⁴⁷.

În anii interbelici, asociații feministe au fost organizate și în Dobrogea, una dintre fondatoare fiind Maria Dimitriu-Castano⁴⁸. A fost una dintre primele femei jurnalist din Constanța, primul redactor-șef al „Ziarului nostru”⁴⁹. Cu apariția bilunară, apoi lunară, cu deviza „Făptuiește ceea ce conștiința îți poruncește”, ziarul a fost editat la Constanța, în anul 1925, fiind apoi mutat la Galați, iar, în perioada ianuarie 1930-aprilie 1937, a fost tipărit din nou la Constanța, sub direcția Mariei Dimitriu-Castano, însumând 79 de numere. Această publicație constituie un izvor de informații privind activitatea asociațiilor feministe nu numai din Constanța, ci din întreaga țară⁵⁰.

Înainte de stabilirea Mariei Dimitriu-Castano la Constanța, a mai existat o filială AECPIFR, înființată la 23 octombrie 1919, în prezența delegatei centralei de la Iași, Ortansa Brăneanu-Satmary⁵¹. Ulterior, Elena Meissner, președinta de la Iași, lauda activitatea depusă, dar, în același timp, critica lipsa relațiilor cu sediul central al asociației de la Iași. Aprecia activitatea culturală între anii 1919–1922, înființarea unei Școli de adulte la care s-au predat cursuri gratuit, ajutoare pentru femei necăjite din cartiere mărginașe, numeroase conferințe cu scopuri educative, înființarea unui cerc de lectură la o școală primară, colaborare cu autoritățile locale, care au ales dintre feministe pe prima consilieră comunală din oraș, pe Maria Dimitriu-Castano⁵².

La 22 iunie 1930 avea loc, la Constanța, întrunirea Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeii Române, cu scopul organizării unei noi filiale active. Adunarea a avut loc în sala Ligii culturale, imobil construit din inițiativa președintelui acestei ligi, Nicolae Iorga. Erau prezente la eveniment câteva sute de femei, majoritatea profesoare, soții ale unor demnitari locali. Deviza întrunirii era mobilizatoare: *Vrem să muncim în folosul țării*. Comitetul de direcție al Asociației era alcătuit din Maria G.L. Dimitriu-Castano (președintă), Louise Irimescu și Silvia Constantinescu (vicepreședinte),

⁴⁷ Diana-Mihaela Păunoiu, *Maria M. Popp, reprezentantă a mișcării feministe din Oltenia. Prima femeie senator din România*, în volumul dedicat Conferinței Internaționale „Women’s Top Place in XXI Century through Education”, București, 2011, pp. 86–88.

⁴⁸ Maria Dimitriu-Castano (născută la Iași, pe 2 septembrie 1888 – decedată la București, pe 3 octombrie 1964) a fost fiica profesorului ieșean de franceză, junimistul Victor Castano, o „profesoară în științele matematică și fizice pentru școlile medii de fete”. Ea a fost o luptătoare pentru emanciparea femeii, fără să se implice politic. Maria Dimitriu-Castano a fost prima femeie din Dobrogea care a constituit în Mangalia o Societate a Orfanilor de Război și a pus piatra fundamentală pentru un orfelinat numit Olga Sturdza, în 1923. A fost prima candidată pe listele electorale care a ajuns consilier municipal, în 1935, a redactat proiectul de regulament pentru funcționarea Asistenței Sociale în orașul Constanța.

⁴⁹ Lavinia Dumitrașcu, *Gheorghe Dimitriu, o personalitate aproape necunoscută a Constanței*, în „Datina”, Serie nouă, an 3, nr. 31, noiembrie 2016, p. 18.

⁵⁰ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879–1980). Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, 1985, p. 338.

⁵¹ Nicoleta Grigore, Constantin Cheramidoglu, *Mișcarea feministă în Constanța interbelică*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, nr. X–XIII, Constanța, an 2009–2012, p. 284.

⁵² *Ibidem*, p. 285.

Virginia Stoicescu (secretară), Constanța Cotovu (casieră), toate cu domiciliul în Constanța. Numărul membrilor fondatoare depășea cifra 60⁵³.

Un eveniment deosebit în viața asociațiilor de femei din Constanța l-a constituit sosirea în oraș, în ziua de 8 august 1931, a unui grup de 20 de doamne americane, ce participaseră la Congresul internațional al femeilor de la Viena. Feministele americane vizitaseră și Sinaia, Peleşul, la Pelișor fuseseră primite de Regina Maria, iar la Constanța le-au întâmpinat Aurel Vulpe, primarul, membrele Crucii Roșii și ale asociațiilor feministe⁵⁴.

Membrele filialei Constanța au reușit și înființarea Școlii de Gospodărie de la Anadolchioi, o localitate din apropierea orașului, care a funcționat între anii 1932–1940⁵⁵.

Cel mai important eveniment din istoria acestei filiale AECFPR a fost organizarea congresului a două mari asociații feministe din România: Uniunea Femeilor Române și Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române, care s-a desfășurat la Constanța, în zilele de 8–10 septembrie 1936 și s-a bucurat de participarea a peste 200 de invitate din întreaga țară. Participantele au fost găzduite la hotelul „Palace”, în seara zilei de 7 septembrie, iar deschiderea oficială a lucrărilor a avut loc a doua zi, de Sf. Maria, în prezența Reginei Maria. În programul manifestărilor era îndemnul: *Vom purta costume naționale* și erau menționate temele ce urmau a fi discutate în ziua de 9 septembrie, în sala Cazinoului: dreptul femeii la orice muncă după aptitudini, noile curente politico-sociale și drepturile femeii, educația femeii de la țară, cercetarea paternității, copii delincvenți, prostituția și poliția de moravuri, închisorile de femei, femeia în asistența socială, femeia educatoarea națiunii, rolul femeii în menținerea sănătății, activitatea politică a femeii în situația drepturilor actuale, pacea⁵⁶.

În concluzie, AECFPR a fost prima asociație feminină la nivel național, cu ramificații în toate regiunile României. Asociația a avut ambițioase obiective, educative, legislative, economice, sociale, politice, a trimis multe petiții, memorii, apeluri, a convins personalități politice să participe la dezbateri și să adopte idealurile mișcării feministe. Toate aceste inițiative și eforturi ale femeilor au avut urmări limitate, totuși au determinat unele schimbări, precum apariția de femei senator, avocat, polițist, modernizarea sistemului de învățământ în sensul lărgirii accesului și diversificare profesională pentru fete, dezvoltarea literaturii și artei feminine.

Au fost membre ale acestei societăți femei remarcabile din Transilvania, Bucovina, Moldova, Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Banat, profesoare, scriitoare, jurnaliste, avocate, doctorițe, care s-au reunit în ședințe, adunări și congrese, au discutat despre situațiile locale, naționale și internaționale, au căutat soluții și au descoperit metode de rezolvare. Fiecare din liderele AECFPR a scris pagini de istorie prin munca, spiritul și inițiativele personale. Maria Baiulescu, Elena Meissner, Calypso Botez, Maria Pop, Maria Dimitriu-Castano rămân în istorie ca deschizătoare de drumuri, modele de femei active, creative, revoluționare.

⁵³ *Ibidem*, p. 286.

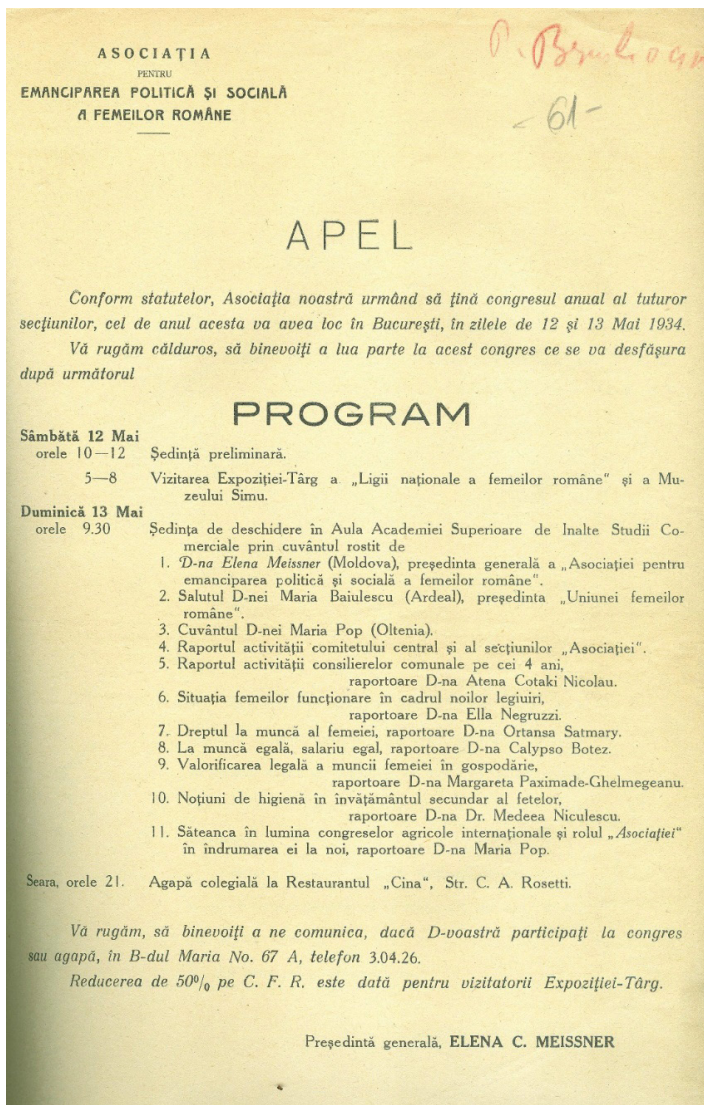
⁵⁴ ANR, SANIC, Fond *ISISP*, XV, Personalități, dosar 269, ff. 79, 81.

⁵⁵ Nicoleta Grigore, Constantin Cheramidoglu, *op. cit.*, p. 287.

⁵⁶ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Fond *Primăria Constanța*, dosar 13/1936, ff. 179–184.

PROGRAMUL	
Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeii române	
TEORETIC Cultivarea individualului	Educația intelectuală " morală " socială
L U P O C S	dupe planul { a) Una ce este actualmente; b) Una ce trebuie să fie și pentru care motiv; c) Inițiativele de luat imediat.
PRACTIC Munca colectivă	Activitatea politică { a) Pentru exercitarea de către femei a tuturor funcțiilor publice și profesu- nilor libere, tehnice și sanitare; b) Pentru acordarea drepturilor civile; c) " " " cetățenești; d) " " " politice.
	Activitatea socială { Aproprierea sufletească a femeilor din toate straturile pentru o acțiune coor- donată și solidară; Indreptarea plăgilor publice: alcoolismul, prostituția, joc de hazard, prejude- căți, pauperism, brutalizare, lux; Lupta contra descreșterii populației; Cercetarea paternității; Incurajarea și federarea operelor feminine de prevedere socială; Birouri de informație și sfat moral; Ateliere și magazine pentru desfacerea produselor muncii feminine; Cămin pentru copii de școală veniți din afară de oraș; Cămin pentru fete tinere; Pregătirea fetelor pentru munca socială și viața cetățenească.
	Activitatea culturală { Răspândirea ideilor pacifiste; Supravegherea tinereții și îndrumarea ei pe calea morală; Combateră analfabetismului și crearea de școli de adulți; Indrumarea femeilor către comerț și meserie; Răspândirea cunoștințelor elementare și practice de gospodărie și igienă; Pregătirea fetelor pentru munca socială și viața cetățenească.
	Cu acest împărțit caracter: educativ, politic, social și cultural , asociația pentru emanciparea civilă și po- litică a femeii române își începe activitatea cu convingerea deplină că în acest chip își îndeplinește datoria către țară și neam.

Anexa 1. Programul AECPPR. Sursa: ANR, SANIC, Fond familial Meissner, dosar XI-48, f. 6.

Anexa 2. 1934, mai 12, 13, București. Programul congresului anual al Asociației de Emancipare Civilă și Politică a Femeii Române – președintă Elena Meissner.

Sursa: ANR, SANIC, Fond familial Meissner, dosar XI-27, vol. II, f. 61.

Anexa 3. Afișul Congresului Asociației pentru Sufragiul Femeilor de la Paris, 1926. Sursa: ANR, SANIC, Fond familial Meissner, dosar XI-42, f. 189.

Anexa 4. Elena Meissner. Sursa: ANR, Colecția Documente Fotografice, F I 3489-2.

Anexa 5. Calypso Botez. Sursa: ANR, SANIC, Fond SONFR, dosar 1239, f. 152.

MARIA BAIULESCU

D-na Maria B. Baiulescu și-a făcut studiile în clasele române și germane superioare, continuând, particular în familie, studiile liceale și urmând neconținut a studia ca autodidactă.

Activitatea sa literară s'a remarcat încă din tinerețe prin talentul ei literar, devenind una dintre cele mai distinse scriitoare publiciste și conferențiare române, publicând versuri, proză, piese de teatru, traduceri, articole sociale, naționale pe rând, în presa din Ardeal și în revistele din vechiul Regat.

Cea dintâi poezie «Sânziene» semnată de Maria Baiulescu, a fost publicată în revista «Vatra». Încurajată fiind de distincții scriitori Coșbuc, Caragiale, Petrașcu a publicat poezii și proză în *Familia*, *Literatura și arta Română*, *Revista noastră*, precum și în alte reviste contemporane.

D-na Baiulescu a tipărit și un volum de versuri «*Exta*» în care sunt mai cu seamă poezii patriotice scrise cu entuziasmul sufletelor mari. O broșură în proză «*Note și impresii*», piesa originală «*Vacanta*», două piese localizate de Iuși și Flers *Idila la țară* și *Un om buclucas*, traducerea *Herman* și *Dorotea* de Goethe, *Plimbarea* de Schiller; a tradus și foarte multe poezii pentru muzică. A avut o neobosită colaborare în presa din Ardeal, unde a publicat o serie de articole «*Pagini dedicate marelui român*», urmând toate evenimentele vieții naționale în publicitate fără nici o teamă.

A colaborat la «*Enciclopedia română*» redactată sub auspiciile — Asociației Transilvaniei.

Activitatea literară i-se completează cu activitatea sa conferențiară și socială. Cea dintâi conferință publică a ținut-o în anul 1906 la Brașov «*Rolul femeii în societatea de astăzi*», având cursul să pledeze chestia feministă. De remarcat este și discursul ținut cu ocaziunea jubileului de 50 de ani al Reuniunii femeilor române din Brașov intitulat «*Misiunea femeii române*» și alte conferințe de seamă precum *Manea*, — *Literatura franceză* și nenumărate cuvântări de educațiune națională și socială la adunări, congrese și în învățământ, fiind aleasă în anul 1906 Președintă a Reuniunii

După ziarul «*Gazeta Transilvaniei*» publicat în numărul jubiliar al Congresului Uniunii femeilor române.

fem. rom. din Brașov, ce susține o Școală profesională, pe care o conduce până astăzi.

Cea mai însemnată activitate socială și operă a vieții D-nei Maria Baiulescu este înfăptuirea *Uniunii femeilor române* în anul 1913, când a reușit în primul Congres ținut la Brașov, să intrunescă toate Societățile și Reuniunile de femei din Ardeal și Ungaria într-o Uniune națională, care astăzi este *Uniunea femeilor române din România Mare*.

Activitatea aceasta națională s'a manifestat neconținut în viața și în tot trecutul D-nei Baiulescu și nu este de mirare dacă în decursul războiului mondial la 1914, a pornit o acțiune socială apelând prin presă la Societățile de femei din Ardeal, și a luat în seut pe nefericiții ostași români din spitalele militare. La 1916 odată cu intrarea armatelor române a luat asupra-și organizarea «*Soc. Crucei Roșii române*» cu ajutorul și entuziasmul tuturor D-nelor române din localitate și a fratelui său D-l George Baiulescu numit primar al Brașovului.

Se știe cât de mult a fost depeșită această acțiune din partea autorităților maghiare, când femeile române au fost țărâte în fața Consiliului de război, aruncate în temnițele Clujului, parte internate în pusta Ungariei, scăpând numai acelea ce au luat drumul pribegiei.

D-na Maria B. Baiulescu s'a retras odată cu armatele române, împreună cu familia sa, însoțită de o mare parte a colaboratoarelor sale, fiind judecată și condamnată în lipsă.

D-na Baiulescu, a continuat activitatea sa socială în Iași, colaborând la Societatea Ortodoxă; a luat parte la înființarea Soc. Ocrotirea orfanilor de război, a luat parte la organizarea «*Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeii române*» fiind designată ca prezidentă.

Cu această Asociație, a organizat serbarea națională de izbândă în Decembrie 1918 la Iași, când a rostit și d-sa o entuziastă cuvântare națională, de asemenea a rostit cuvântări remarcabile naționale la 24 Ianuarie 1919 în București, când a condus delegația Ardealului și în Martie același an la meetingul ținut la București pentru ajutorarea celor din linia de demarcație. D-sa a mai ținut și

Anexa 6. Articol despre Maria Baiulescu în „Revista Scriitoarei”, an I, nr. 8, 1927, p. 123.

Doina ANGHEL

ATITUDINI ȘI STĂRI DE SPIRIT ÎN BASARABIA ANULUI 1918 DIN PERSPECTIVA PREOTULUI MILITAR AL REGIMENTULUI 6 VÂNĂTORI, GHEORGHE CREȚU

ATTITUDES AND MOODS IN BESSARABIA IN 1918 FROM THE PERSPECTIVE OF THE MILITARY PRIEST OF THE 6 HUNTING REGIMENT, GEORGE CREȚU

***Abstract:** Religiosity has always played an important role in the life of the Romanian people, especially the Bessarabian people, whose history has been quite turbulent. After the unsuccessful attempts of the Tsarist Empire to destroy everything that was Romanian in the territory of Bessarabia, after the revolution of February 1917, Bessarabia intensified its struggle for national liberation. After the union with Romania, the process of returning to normalcy began, both from an administrative point of view, as well as from a cultural and religious point of view.*

The religious activity of the Romanian military priests covered various aspects revealed by the multitude of documents kept in the military archives, the reports creating a realistic and impressive picture of the spiritual needs during the First World War. The military priests did not limit their activity only to the strict framework of the military units, but also carried out an intense pastoral and educational activity, setting up in the communes where the troops were deployed numerous literacy schools, having as teachers priests mobilized or officers. These actions gave the opportunity to the priest George Crețu, the confessor of the 6th Hunters Regiment, to capture the mood of the Bessarabian population in the period close to the union of March 27, 1918.

At the end of 1918, when the general mobilization was decreed, the 6th Hunters Regiment became part of the 2nd Mountain Troops Brigade, whose command point was established in Brasov.

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, sud-estul Europei devenise o mare tablă de șah, unde Austria, Rusia, Turcia, Germania erau mari judecători, iar statele de aici, piese în jocul lor politic și diplomatic. Din contrapunerea acestor interese pe plan diplomatic, politic, militar, reflectat în grupări și regrupări de forțe, în alianțe și pacte secrete, din politica de sugrumare, prin mijloace brutale sau subtile a luptei popoarelor sud-est europene pentru emancipare națională și politică, din amestecul direct și indirect al Marilor Puteri în treburile interne ale acestora, în reglementările politice și teritoriale ce priveau exclusiv pe cei în cauză, a rezultat transformarea Balcanilor în ceea ce impropriu a fost denumit „butoiul cu pulbere al Europei”¹. Impropriu pentru că situația explozivă din sud-estul Europei era cauzată nu de contradicțiile dintre popoarele balcanice, ci de contradicțiile dintre interesele generale ale popoarelor și statelor din sud-estul Europei și interesele Marilor Puteri. Era cauzată, în egală măsură, și de contradicția ireconciliabilă între principiul naționalităților și politica de forță și dictat din viața internațională.

¹ Viorica Moisiuc, Șerban Rădulescu, *Afirmarea României*, București, Editura Academiei, 1971, p. 362.

Atunci când România a acceptat propunerea de a participa la operațiunile militare, Rusia a început pregătirea frontului român al armatei ruse, cu cartierul general la Socola, sub comanda lui Ferdinand I, concentrând, până în luna martie 1917, 35 de divizii de infanterie și 13 divizii de cavalerie, cu un efectiv de peste 1,5 milioane de ofițeri și soldați². Această situație a afectat într-o măsură destul de mare Basarabia, care s-a văzut implicată complet în Primul Război Mondial, suportând din plin greutățile operațiunilor militare, constituind spatele frontului român al armatei ruse, dar și din cauza faptului că fuseseră mobilizați peste 300.000 de basarabeni. În plus, se înmulțiseră rechizițiile de cereale și de animale, economia basarabeană, în special agricultura, aflându-se într-o stare destul de gravă³.

Revoluția rusă din februarie 1917 a răsturnat autocrația țaristă, mai mult de 190 de națiuni, naționalități, grupuri etnice din Imperiul Rus începând lupta pentru autodeterminarea națională și statală. Și în Basarabia s-a intensificat, prin diferite mijloace, lupta pentru eliberare națională, apărând, în același timp, și adversarii autonomiei Basarabiei, militari și funcționari ruși, ziare rusești, încurajate pe diverse căi de guvernul rus. Anarhia cuprinsese Basarabia în toamna anului 1917, vechile autorități fiind neputincioase în fața actelor de violență. În aceste condiții a fost convocat Congresul Soldaților Moldoveni, la care au participat 800 de delegați, reprezentând aproximativ 200.000 de soldați, majoritatea țărani, aflați pe diverse fronturi⁴. Congresul a decis, printre altele, ca Basarabia să se bucure atât de autonomie teritorială, cât și de autonomie politică, s-a hotărât constituirea unităților militare moldovenești, naționalizarea învățământului, ca și menținerea legăturilor cu populația și cu organizațiile moldovenești de peste Nistru (rezervându-li-se 10 locuri în Sfatul Țării)⁵. La 2 decembrie 1917, Sfatul Țării declara Basarabia Republică Democrată Moldovenească. După proclamarea independenței Republicii Moldovenești, era clar că va urma unirea, fiind evident că Republica Moldovenească nu putea rămâne independentă⁶.

Urmare a tuturor dovezilor de solidaritate națională, la 27 martie 1918, Sfatul Țării, în numele poporului basarabean, declara: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia, acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România”⁷.

În ce privește România, Primul Război Mondial așeza în fața clasei politice românești și a diplomației sale o problemă dificilă, care nu ținea atât de opțiune, cât de

² Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812–1993)*, Chișinău, 1995, p. 102.

³ *Ibidem*.

⁴ *Istoria românilor*, vol. VII, tom II. *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*, coord. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 483.

⁵ *Ibidem*, pp. 483–484.

⁶ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 82.

⁷ Guvernământul Basarabiei, *Basarabia desrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice. Înfrățituri românești*, Chișinău, iulie 1942, p. 48.

modalitățile concrete și de momentul realizării ei. Opinia publică era aproape unanim împotriva războiului. Neutralitatea semnifica pentru țara noastră afirmarea libertății de decizie și de acțiune în contextul desfășurării războiului, în același timp creând și o soluție proprie pentru angajarea potențialului militar al țării în momentul considerat a fi cel mai favorabil pentru realizarea țelului urmărit, reîntregirea patriei.

Pregătirea strict militară în vederea intrării României în Primul Război Mondial a fost însoțită de o „pregătire sufletească a oștirii pe temeiul religiunii”, considerată a avea o însemnătate covârșitoare. Primele demersuri au fost efectuate la 18 mai 1915, când Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a ales, în unanimitate, ca „Protopop sau supervisor al preoților de armată în caz de mobilizare, atașat pe lângă Marele Cartier General” pe iconomul Constantin Nazarie, profesor la facultatea de Teologie din București. După numirea în funcție, constatând absența unor reglementări cu privire la activitatea preoților din armată, atât în plan strict religios, cât și în ceea ce privește educația moral-patriotică, Constantin Nazarie propunea șefului Marelui Stat Major permanentizarea funcției de Protopop al preoților din armată, recunoașterea lui ca șef religios în armată și emiterea ordinelor necesare în acest sens, numirea unui ajutor și accesul la informațiile privind preoții mobilizabili, elaborarea unor instrucțiuni care să reglementeze conduita din armată și concentrarea preoților mobilizabili, pe corpuri de armată, pentru instruire. Toate aceste propuneri s-au materializat în „Instrucțiuni asupra atribuțiilor preoților la armată” și au devenit ordinul nr. 3451 din 28 octombrie 1915 al Marelui Stat Major⁸.

Cunoscută fiind religiozitatea poporului român, preoții militari au reușit, în ambele războaie, să întreprindă adevărate acțiuni de propagandă și contrapropagandă, uneori mai eficiente decât cele oficiale, așa cum avea să constate mai târziu Secția a II-a a Armatei 3, în raportul nr. 25.038 înaintat Marelui Stat Major: „Măsurile oficiale nu au efect. Soldatul le ascultă, ia cunoștință de ele, dar rămâne mai departe cu convingerile lui. [...] Măsurile propagandistice sunt cu desăvârșire ineficace. [...] Uităm că – pe front cel puțin – ne adresăm țaranului, care nu este cărturar și care este foarte suspicios față de orice vine de la oraș și de sus și care descoperă imediat propaganda cu tendințe”⁹.

La 7 ianuarie 1918, în urma Ordinului nr. 5835 al Marelui Cartier General, prin gruparea celor 10 Regimente de Vânători în două mari divizii, s-a format Divizia 1 Vânători. Această unitate avea în componere 2 brigăzi de vânători. Brigada 1 Vânători era compusă din Regimentele 1, 5 și 9 Vânători, iar Brigada 2 Vânători, din Regimentele 2 și 6 Vânători¹⁰. În această componere a funcționat comandamentul diviziei până la 1 martie 1918, dată la care Divizia 1 Vânători s-a transformat în „Detașamentul general Rășcanu”, unitățile subordonate acționând și după această dată în cadrul detașamentului¹¹.

Regimentul 6 Vânători a fost o unitate tactică, constituită la 14 august 1916 din

⁸ Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoți în lupta pentru Marea Unire. 1916–1919*, București, Editura Europa Nova, 2000, pp. 11–24.

⁹ *Ibidem*, Fond Marele Stat Major, Secția Propagandă, dosar nr. 71, ff. 74–75.

¹⁰ *Ibidem*, Fond Divizia 1 Vânători Munte, dosar nr. 48, ff. 1–4.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 62, f. 2.

mobilizarea unităților și subunităților existente la pace aparținând Batalionului 6 Vânători din armata permanentă, dislocat la pace în garnizoana București¹². Regimentul a participat la acțiunile militare pe frontul românesc pe toată perioada războiului, din 14 august 1916 până la 28 octombrie 1918. La 28 octombrie 1918, când a fost decretată mobilizarea generală prin Înaltul Decret nr. 3179, odată cu diviziile de vânători a fost reînființată și Brigada 2 Vânători Munte. În perioada 1918–1921, Brigada 2 Vânători Munte a avut următoarea organizare: comandant, adjutant, medic veterinar, ofițer informator, Regimentul 4 Vânători, Regimentul 6 Vânători, punctul de comandă fiind stabilit la Brașov. Brigada a avut sarcina de a asigura liniștea zonelor din Ardeal, unde a fost dislocată, odată cu preluarea acestora sub controlul armatei române.

Pe 20 ianuarie 1918, Regimentul 6 Vânători a trecut Prutul, în Basarabia, având în pază sectorul Sculeni-Pârlița-Cornești. Punctele principale le reprezentau linia ferată Ungheni-Chișinău, apărarea unui eventual atac dinspre Bălți și împiedicarea oricărei revolte¹³.

Aceste misiuni i-au dat ocazia iconomului Gheorghe (George, cum obișnuia să semneze rapoartele) Crețu, preotul militar al regimentului, să observe diverse aspecte din viața populației basarabene, mărturii de viață transmise prin intermediul documentelor de arhivă, până în zilele noastre.

Preotul Gheorghe Crețu s-a născut la 23 februarie 1880 la Dobrești, județul Muscel, fiind fiul preotului Constantin Crețu și al Ioanei. S-a căsătorit la 15 septembrie 1904 cu Filofteia, tot fiică de preot, și au avut doi copii: Corneliu, născut în anul 1905, și Ileana Nineta, născută în anul 1909¹⁴.

Licențiat în teologie în anul 1906¹⁵, a fost mobilizat și trimis pe front cu Regimentul 6 Vânători la 15 august 1916, având gradul de locotenent asimilat. La 1 iulie 1917 a fost avansat la gradul de căpitan asimilat și a rămas în cadrul aceluiași regiment până la 1 iunie 1918¹⁶.

Prima sa notă calificativă i-a fost întocmită de comandantul Regimentului 6 Vânători care consemna faptul că este sănătos și rezistent, participând „la toate operațiunile regimentului din prima perioadă a campaniei, unde s-a ilustrat prin prezența apropiată de trupă și asistența religioasă acordată muribunzilor și răniților. În timpul retragerii din Muntenia a însoțit trenul regiment cu puținii ofițeri care mai rămăseseră, căutând a le ridica moralul lor, cât și nefericiților soldați. În zona de reorganizare a fost continuu în mijlocul credincioșilor militari, contribuind cu cuvântul la reînălțarea spiritului de jertfă”¹⁷.

La aproape o lună de la sosirea în Basarabia, pe 14 februarie 1918, preotul Crețu trimitea primul raport către Serviciul Religios din Marele Cartier General, în care informa că aproximativ trei sferturi din populația din satele care fac parte din

¹² *Anuarul Armatei Române pe anul 1916*, București, Tipografia „Universală” Iancu Ionescu, 1916, p. 123.

¹³ Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *op. cit.*, p. 205.

¹⁴ Depozitul central de arhivă Pitești, Fond *Memorii Bătrâni*, cpt, lit. C, dosar nr. 206, f. 1.

¹⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁶ *Ibidem*, f. 2.

¹⁷ *Ibidem*, f. 7.

sectorul regimentului era moldovenească, având „aceleași obiceiuri, cerințe și limbă ca și moldovenii de dincoace de Prut”¹⁸. Restul erau evrei și ruși, care nu se amestecau cu populația moldovenească. Rușii aveau satele lor sau locuiau la marginile satelor românești. În ceea ce îi privea pe evrei, „pe lângă fiecare sat moldovenesc mai mare, la o depărtare de câteva sute de metri, se află și un mic târg evreiesc, ocupat de mici neguțători”¹⁹. Pentru a atrage cumpărătorii, evreii organizau în fiecare târg câte un bâlci, în oricare zi a săptămânii, mai puțin sâmbăta, „pe care o țin cu sfințenie”, după cum observa preotul. De altfel, acesta își exprima părerea că întrucât cele mai multe bâlciuri se organizau duminica dimineața, probabil că scopul era „de a slăbi sentimentul religios al românului”.

Limba vorbită în sectorul repartizat pentru pază Regimentul 6 Vânători era „curat moldovenească, cu un mare amestec de cuvinte rusești, când e vorba de chestiuni administrative, juridice, bisericesti”. Preotul constata că rușii vorbesc puțin moldovenește, iar evreii vorbesc asemenea evreilor din târgurile Moldovei.

Biserici existau în fiecare sat, toate fiind mari și foarte bine îngrijite, basarabeni fiind foarte religioși, participând în număr mare la slujbe atât duminicile, cât și în zile de sărbătoare. Slujbele erau ținute și în limba română și în limba rusă, cărțile bisericești fiind tipărite în România, cu caractere chirilice, în multe biserici găsind ediții de la Mănăstirea Neamț.

În schimb, starea școlilor era deplorabilă, acestea fiind neîntreținute. În satele în care exista școală, aceasta consta într-o sală de clasă, cu un singur învățător, prin urmare, mare parte din populație era neștiutoare de carte. În școli se predă în limba rusă. Transformările de după Revoluția din 1917 introduseseră și predarea în limba moldovenească, însă învățătorii nu aveau nici pregătirea necesară, nici material didactic.

Preotul Crețu constata că, dacă în România preoții și învățătorii reprezintă „luminătorii satelor”, nu același lucru se putea spune și despre cei basarabeni, „munca lor nu a fost unită și nici nu a putut să aducă vreun folos”²⁰. Activitatea preoților se limita la cea strict bisericească, fără a se amesteca în chestiunile economice, administrative sau școlare ale satelor.

Prin „Instrucțiunile asupra atribuțiilor preoților la armată” din 1915, activitatea preoților militari în campanie era structurată pe două perioade distincte: perioada mobilizării și cea a operațiunilor. Pe parcursul celor două etape prestația preotului se desfășura pe două planuri: activitatea religioasă și activitatea pastorală. Prima consta în săvârșirea tuturor slujbelor religioase cerute de împrejurări, iar cea de-a doua în menținerea și ridicarea cât mai mult a moralului trupei, în mângâierea celor suferinzi etc.

În perioada mobilizării preotul trebuia să asigure două servicii deosebite, constând în spoveditul și împărțitul oamenilor și binecuvântarea trupei la plecarea din garnizoană către locul destinat prin planul de acțiune operativă.

La 27 februarie 1918, preotul Crețu înainta Serviciului Religios al Marelui Cartier

¹⁸ Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *op. cit.*, p. 205.

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem*, p. 206.

General raportul nr. 27, prezentând activitatea desfășurată în Basarabia în perioada 18–25 februarie 1918. La 18 februarie 1918, la ora 9 dimineața, preotul Crețu a fost la Batalionul I, care era cantonat în satul Pârlița, „sat curat moldovenesc”, unde, după sfințirea apei, a sfătuit soldații cum să se poarte cu populația moldovenească, apoi, împreună cu ofițerii batalionului, a participat la slujbă la biserica din sat, fiind încântați de corul țăranilor. După slujbă, au plecat la cooperativa din sat, unde i-a sfătuit pe membrii comitetului să creeze o obște mare, care să-i includă pe toți țăranii, întrucât „obștea va fi cea mai bună organizație la țară, atât ca prin ea să se dea pământul la țărani, cât și ca să-și poată procura cele necesare ca: gaz, sare, scânduri”²¹.

Două zile mai târziu îi învăța pe copii de la școala din Pârlița să cânte „Deșteaptă-te române” și le-a scris pe tablă „Hora Unirii”, pentru ca aceștia să o poată memora.

21 februarie 1918 a reprezentat momentul în care, împreună cu învățătorul școlii din Pârlița, pe care îl descria ca fiind „un tânăr cu multă bunăvoință de muncă și cu multă dragoste de neam”, a hotărât deschiderea unei școli de adulți, unde locuitorii să învețe să scrie și să citească în limba română²². „Ceea ce vă face pe voi, basarabeni, să nu puteți gusta frumusețile limbii românești, pe care voi o grăiți, e că voi aveți alte buchii decât noi” spunea preotul, adresându-se locuitorilor din Pârlița, pe care îi îndemna să vină la școala de adulți de două ori pe săptămână, asigurându-i că în două luni vor putea învăța să scrie și să citească românește²³.

Comandantul Diviziei 1 Vânători, generalul Ioan Rășcanu, a trecut în revistă trupele aflate în Basarabia, pe 23 februarie ajungând în sectorul Regimentului 6 Vânători. Aici a primit raportul cu privire la activitățile desfășurate și s-a declarat foarte mulțumit de tot ce se organizase în satele basarabene²⁴.

Ziua de duminică, 25 februarie 1918, i-a dat ocazia preotului Crețu să constate că „În armată și în timp de război niciodată nu ești stăpân nici pe viață și nici pe acțiunile tale. Evenimentele și ordinele se succed cu o repeziciune uimitoare, iar execuția lor trebuie făcută la timp și cu multă precizie, căci altfel, această mașină care se numește armată nu-și îndeplinește rolul. Așa ni s-a întâmplat și nouă. Cu tot ordinul la raport asupra modului cum are să decurgă serbarea zilei și cu toată preparația făcută, lucrurile au ieșit altfel. La orele 1 dimineața se primește ordin ca trupa să iasă la gară de la ora 10 dimineața și să fie în așteptarea trecerii trenului în care era generalul Berthelot, iar 8 ofițeri au primit ordin ca să plece în recunoașterea unor sate, unde trebuie să ne mutăm peste câteva zile”²⁵.

În ziua următoare, a avut loc adunarea preoților din Cercul Pârlița, la care au participat preoți din 28 de sate, pentru alegerea unui reprezentant în soborul bisericesc, care să pregătească materialul și chestiunile ce urmau a fi discutate în Adunarea Constituantă. Înainte de începerea alegerilor propriu-zise, preotul Crețu a fost rugat să explice de ce în biserica română se folosește alfabetul latin și nu cel chirilic. Întrebarea

²¹ *Ibidem*, pp. 237–238.

²² *Ibidem*, p. 238.

²³ *Ibidem*, p. 239.

²⁴ *Ibidem*, p. 238.

²⁵ *Ibidem*.

i-a dat ocazia să realizeze o adevărată lecție de istorie bisericească românească: „le-am arătat originea noastră latină, modul cum s-a introdus apoi limba slavonă în biserică și administrație; cum a venit curentul românesc începând din timpul lui Matei Basarab; cum s-a născut curentul latinist în Transilvania și apoi la noi. [...] Întoarcerea la litera latină, dar, a fost naturală, era întoarcerea fiului la sânul mamei”²⁶.

A fost desemnat ca reprezentant al soborului „un bun român”, fiind aprobate și propunerile preotului Crețu ca, pe lângă susținerea autonomiei bisericii cu un mitropolit și doi episcopi, în Adunarea Constituantă să fie cerute, „cu tărie pentru preoți: leafă, pământ pentru muncă și casă parohială, iar colegiul țărănesc să fie reprezentat prin învățători, preoți sau țărani”²⁷.

Preotul ales i-a invitat pe mai mulți preoți, printre care și pe preotul Regimentului 6 Vânători, la un ospăț la casa sa, în satul Petrești. Participarea la acea întâlnire, i-a dat ocazia preotului Crețu să constate că: „1. Preoții din Basarabia stau foarte bine din punct de vedere material.

2. Aproape toate bisericile au case parohiale foarte încăpătoare, făcute de către săteni.

3. Preoții de aici fac o mare alegere la căsătorie. Aproape toate preotesele au absolvit cursul complet al Gimnaziului din Chișinău (8 clase).

4. Muzica rusească a fost cea mai puternică armă de cucerire a sufletelor românești.

5. Aici, în Basarabia, ogorul este mare, dar semănătorii sunt foarte puțini. Depinde de stăpânul ogorului, dacă va ști să aleagă semănătorii harnici și pricepuți, care să semene grâu”²⁸.

Cu toate activitățile și deplasările de trupe, preotul Crețu nu a abandonat proiectul său privind înființarea școlilor pentru adulți, început în comuna Pârlița, una dintre dorințele sale de când ajunsese în Basarabia fiind aceea de a contribui cu ceva „la deșteptarea simțului național aici”²⁹. Regimentul 6 Vânători se deplasase din comuna Pârlița la Târgul Călărași, de unde, la 3 aprilie 1918, preotul George Crețu raporta Serviciului Religios din Marele Cartier General că dorința sa a devenit realitate, școala de adulți din Târgul Călărași funcționând regulat, de la 1 aprilie, în două săli de clasă, cu peste 100 de adulți înscriși de care se ocupa personal. Elevii cu vârste între 14 și 18 ani fuseseră repartizați căpitanului Lefter. După doar două ședințe, numărul celor dornici să învețe limba română tindea să se dubleze, astfel că a mai început un curs pentru o nouă serie, formată din funcționarii de la poștă, gară, prefectură, primărie și spital. Cursurile erau ținute zilnic la ora 17 și erau audiate cu interes, lucru care l-a determinat pe preot să afirme că „înființarea a cât mai multe școli de adulți în Basarabia este unul dintre primele mijloace prin care am putea face pe pătura cultă și pe funcționari să ne cunoască și să nu li se pară greu a se pune în serviciul nostru și al neamului nostru”³⁰.

Momentul cu cea mai mare încărcătură emoțională și care i-a dat cele mai intense

²⁶ *Ibidem*, pp. 243–244.

²⁷ *Ibidem*, p. 244.

²⁸ *Ibidem*, pp. 244–245.

²⁹ *Ibidem*, p. 255.

³⁰ *Ibidem*.

trăiri preotului George Crețu s-a petrecut în cursul zilei de 27 martie 1918. Despre acesta raporta la 3 aprilie 1918, considerând că merită să intre în istoria neamului faptul că a avut fericirea de a fi singurul preot din Regat care a oficiat slujba de Tedeum cu ocazia unirii Basarabiei cu România. Întrucât descrie acest moment cu toată emoția trăită, vi-l redau integral: „Pe ziua de 27 martie a.c. mă dusesem la Chișinău ca să cumpăr abecedare pentru școala de adulți.

Pe la orele 4 p. m. se observa pe stradă o mare fierbere. Trupele erau consemnate în curtea Comandamentului Corpului 6 Armată. Toți vorbeau de o ședință importantă, care are loc la Sfatul Țării și din care putea ieși Unirea.

Pe la orele 5 încep trupe să sosească în curtea marii bisericii și a soborului. Pe la orele 6 încep să vireze avioanele românești pe deasupra Chișinăului și îndeosebi pe deasupra armatei. Lume multă, ofițeri superiori, toți sosiți în grabă. Toți vorbesc de un Tedeum, dar nici biserica nu era deschisă și nici o preparație, totuși lumea se îngrămădește și așteaptă sosirea autorităților la Tedeum. La ora 6,30 sosește dl. colonel I. Mihăilescu, comandantul Brigăzii 1 Vânători, care, văzând cum stă lucrul, mă autoriză să organizez Tedeum-ul, fiind singurul preot din Regat prezent aici. Trimit după carte de Tedeum la preoții de la regimentele române, dar nu sosește.

În vremea aceasta sosește un protoiereu, care fusese de rând, și câțiva preoți veniți de curiozitate și cu toții recunosc că nu avem nici o carte moldovenească în biserică, fiind azvârlite cine știe în ce dulap pe la Arhiepiscopie.

La orele 7 fără un sfert sosește dl. comandant al Pieței și din nou mă autoriză și roagă să organizez Tedeum-ul pe românește. Atunci iau pe părintele arhidiacon al soborului și-i dictez cele 3 ectenii din polihroniu și cele 3 de la sfârșitul Tedeum-ului. Mai sosește în fine și o carte pe moldovenește, cum zic pe aici, și din ea luăm rugăciunea de mulțumire.

În ultimul moment, când eram toți îmbrăcați și gata de a ieși în mijlocul bisericii, căci sosiseră toate autoritățile, vine și părintele arhimandrit Gurie [Gurie Grosu, cel care va fi numit Mitropolit al Basarabiei – n.n.], care numai se îmbracă și a ieșit la Tedeum, citind rugăciunea de mulțumire și rostind o scurtă cuvântare patriotică.

Astfel am avut fericirea de a fi singurul preot din Regat care am oficiat la acest mare act istoric, dictând pe românește ecteniile ce trebuiau zise cu această ocazie.

Mai mult, cu de la mine putere, am pus să se pomenească I.P.S. Mitropolit Pimen și apoi Arhiepiscopul locului. Preoții de aici susțineau să se pomenească Sinodul și Patriarhul Rusiei, dar la obiecția mea, că într-o zi așa de mare și de istorică trebuie să lepădăm tot ce e străin, toți au primit să se facă pomenirea așa, deși știau bine că, (!) canonic trebuia numai episcopul locului.

Numele I.P.S. Mitropolit Pimen pomenit alături de al iubitului nostru Rege a făcut o frumoasă impresie în public, lucru pe care și ziarele l-au relevat³¹.

Importanța evenimentului a fost subliniată și de iconomul Vasile Pocitan, șeful Serviciului Religios al Marelui Cartier General, care scria în rezoluție: „Se ia act cu

³¹ *Ibidem*, p. 256.

mulțumire că un preot militar a putut fi de un așa de prețios folos la un act așa de însemnat: Unirea Basarabiei cu România”³².

Pentru toată activitatea desfășurată în Basarabia, a primit Ordinul „Coroana României”, cu spade în grad de cavaler și medalia „Crucea Comemorativă a războiului 1916/1918” motivația fiind consemnată de comandantul Regimentului 6 Vânători: „A lucrat foarte mult pe terenul cultural, înființând școala de adulți, predând personal cititul și scrisul la un mare număr de doritori de cultură românească. A fost totdeauna la înălțimea datoriei și a înțelese misiunea”³³.

La 20 februarie 1919 a fost numit preot al Lagărului de carantină morală Cotroceni, unde „cu multă bunăvoință, în delicata misiune, s-a achitat contribuind cu predicile sale la reeducarea pe calea cea bună a ostașilor răătăciți care se reîntorceau din captivitate. În mai multe rânduri, calitățile sale de vorbitor au fost apreciate chiar de dl. ministru de Război, care i-a adus laude”³⁴.

La 4 februarie 1920 preda religia la Liceul „Gheorghe Lazăr” din București și a fost numit preot al garnizoanei București, predicator la Regimentul 18 Infanterie și la alte patru unități cu sediul în cazarma Regimentului 2 Artilerie de la Malmaison³⁵, funcție în care s-a dovedit a fi „om de acțiune, totdeauna binevoitor la îndeplinirea tuturor însărcinărilor date, pe care le îndeplinește cu devotament și pasiune”³⁶.

Conform ultimului ordin de mobilizare, cu nr. 127/1930, al Corpului II Armată, preotul Gheorghe Crețu era destinat Cercului de Recrutare București³⁷, încheindu-se astfel cariera militară a singurului preot militar dintre cei 252 mobilizați în Primul Război Mondial, care a oficiat slujba de Tedeum de la Chișinău, la unirea Basarabiei cu România.

³² *Ibidem*.

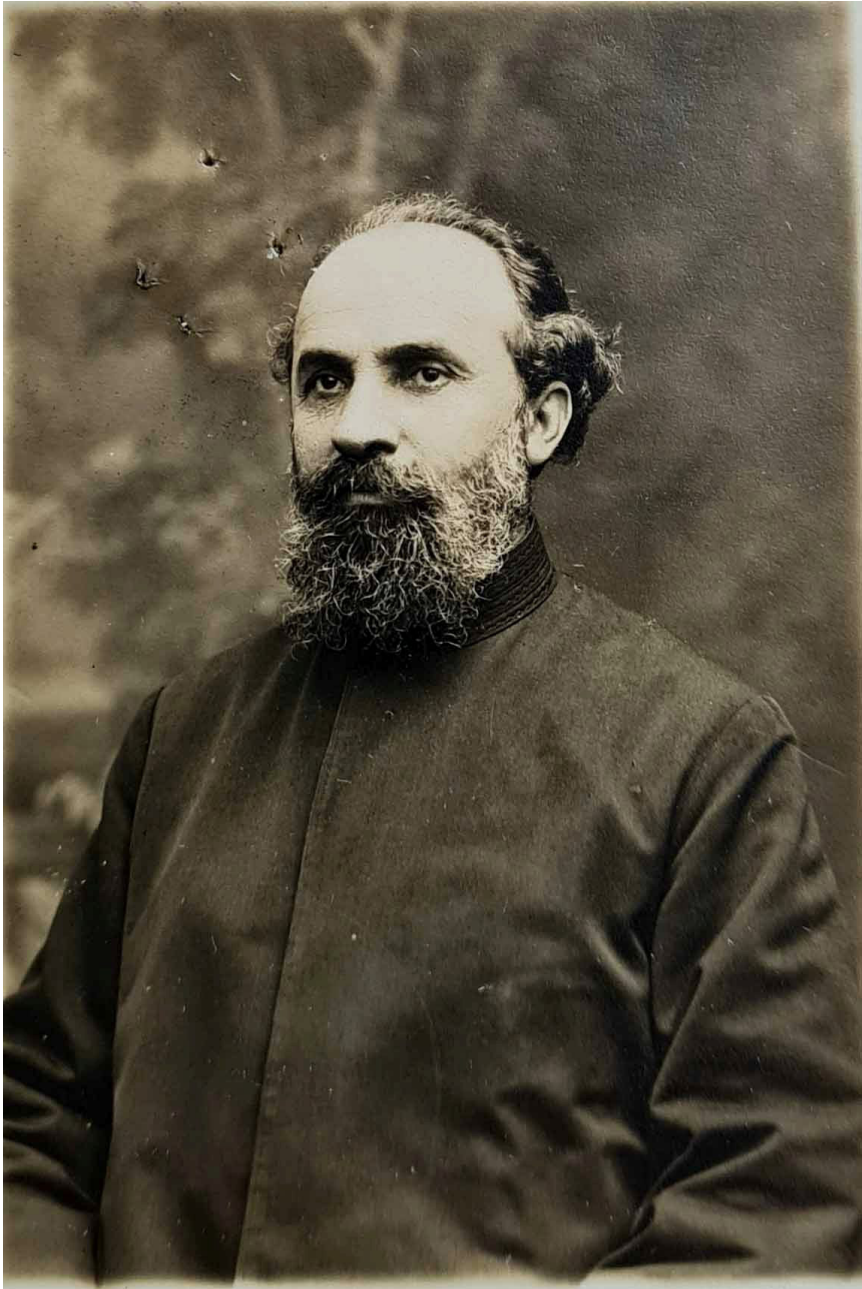
³³ Depozitul central de arhivă Pitești, Fond *Memorii Bătrâni*, cpt, lit. C, dosar nr. 206, f. 7.

³⁴ *Ibidem*, f. 8.

³⁵ *Ibidem*, f. 4.

³⁶ *Ibidem*, f. 9.

³⁷ *Ibidem*, f. 5.

Preotul Gheorghe Crețu.

Preotul Gheorghe Crețu.

Dana Roxana NICULA

FAMILIA POROINEANU – DESTINE, FAPTE, ÎNTÂMPĂRI

THE POROINEANU FAMILY – PROSPECTS, FACTS, EVENTS

Abstract: *At the Central National Historical Archives in Bucharest there is a Sache Poroineanu Family Fund, covering the period 1824–1930. This fund consists of 130 archival units offered to the State Archives by the engineer Mihai Bălăianu, originally from the village of Diosti, Romanași County. The fund includes documents regarding the Serdar Sache Poroineanu and his children, Sache, Constantin and Eufrosina Poroineanu.*

In this article I will refer to Constantin Poroineanu, distinguished personality, great landowner, lawyer and senator of Romanași, born in Târgoviște in 1843, in the family of the Serdar Sache Poroineanu (one of the richest landowners in Dâmbovița County) and Elena Poroineanu, born Jianu (daughter of the boyar Ștefan Jianu from Caracal). On his mother's side, he was related to the family of the Jieni boyars that included the famous outlaw Iancu Jianu.

La Arhivele Naționale Istorice Centrale din București se regăsește un Fond Familial *Sache Poroineanu*, cuprinzând perioada 1824–1930¹. Acest fond este constituit din 130 de unități arhivistice oferite Arhivelor Statului de inginerul Mihai Bălăianu, originar din satul Dioști, județul Romanași (astăzi se află în județul Dolj). Fondul cuprinde documente referitoare la serdarul Sache Poroineanu și la copiii acestuia: Sache, Constantin și Eufrosina Poroineanu. De asemenea, la Arhivele Naționale Istorice, Sucursala Județeană Olt se regăsește *Fondul personal Pătru Crăciun*, în care sunt cuprinse 20 de scrisori din corespondența senatorului Constantin Poroineanu².

În prezentul articol mă voi referi la Constantin Poroineanu, personalitate distinsă, mare moșier, avocat și senator de Romanași, născut la Târgoviște în anul 1843, în familia serdarului Sache Poroineanu (unul dintre cei mai bogați moșieri din județul Dâmbovița) și a Elenei Poroineanu, născută Jianu (fiica boierului Ștefan Jianu din Caracal). După mamă, Constantin Poroineanu se înrudea cu familia boierilor Jieni, din care făcea parte vestitul haiduc Iancu Jianu.

Familia Poroineanu este de origine din județul Mehedinți. Bunicul lui Constantin Poroineanu, după tată, era Badea Cocoși Poroineanu (fiul logofătului Andrei), născut cu aproximație în anul 1779, în satul Poroineanca din județul Mehedinți, polcovnic de seimeni, căsătorit cu Măriuța din Pietrari, județul Dâmbovița, care i-a adus ca dotă o pădure de 440 ha. În perioada 1833–1859³, tatăl lui Constantin Poroineanu, Sache (Anastasie sau Anastasache) Poroineanu, născut cu aproximație în anul 1805,

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 1228.

² Arhivele Naționale Istorice Sucursala Județeană Olt, *Fond personal Pătru Crăciun*, inv. nr. 1102, dos. 275/1907–1908.

³ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 1228, f. 2.

a fost sameș (casier) în cancelariile financiare din județele Teleorman, Râmnicu Sărat, Romanați și Ialomița, secretar de prefectură și judecător în Dâmbovița, administrator al județelor Muscel și Dâmbovița⁴.

Sache Poroineanu a fost prezident al Sfatului Orășenesc din Târgoviște între anii 1845–1849, 1851–1855 și între 8 ianuarie–1 iulie 1859, dar și deputat al județului Dâmbovița în anul 1847, membru în Consiliul permanent al județului Dâmbovița în anul 1871, ocupându-se îndeaproape și de buna administrare a moșiilor din județele Romanați și Dâmbovița. Despre moșierul Sache Poroineanu se știe că, proaspăt ales în funcția de prezident la cârmuirea județului Dâmbovița, a primit în vizită pe domnitorul Gheorghe Bibescu (1842–1848) și pe Barbu Știrbei (1849–1856), care a venit în orașul Târgoviște cu misiunea de a inspecta lucrările de restaurare a Turnului Chindiei și a Mănăstirii Dealu. În timpul cât s-a aflat la cârmuirea județului Dâmbovița, prezidentul Sache Poroineanu a fost un bun gospodar, a demarat acțiunea de delimitare a străzilor și de numerotare a caselor din oraș, a întreținut temnița orașului, Comanda Focului, care s-a mutat lângă Turnul Chindiei, s-a preocupat de repararea podului peste Ialomița, a reparat cișmelele orașului, a montat 55 de felinare la răspântiile principalelor ulițe din orașul Târgoviște, iar în 1859 a schimbat titulatura orașului, în „*municipiul Târgoviște*”⁵.

Pe lângă toate acestea, boierul Sache Poroineanu a cochetat cu literatura fiind prieten cu poetul Vasile Cârlova, despre a cărui moarte a vorbit în epocă. Era un bun cunoscător al limbii franceze și al limbii grecești moderne. A tradus din Lamartine și, din greacă, *Moralul descrierii* de Constantin Iconomu. Este autorul unor stihuri originale satirice, concepute în limbile română și greacă, *Poezii de ziceri sinonime și altele compuse de mine*. În perioada 1858–1862, a adunat *Proverburi vechi românești și între vorbiri simple țărănești*⁶. Activitatea lui literară a rămas în manuscris, nefiind cunoscută specialiștilor. În anul 1871, și-a adunat creația într-un volum intitulat *Versuri originale*. După 1874, Sache Poroineanu nu mai apare în documente, ceea ce ne face să credem că a decedat⁷.

Potrivit documentelor, Sache Poroineanu a fost căsătorit de două ori, cu Zinca Poroineanca de care a divorțat în anul 1841, cu care a avut un fiu, Sache, născut înainte de 1841 și a doua oară cu Elena Jianu, fiica boierului Ștefan Jianu din Caracal. Cu Elena, Sache Poroineanu a avut un băiat Constantin și o fiică Eufrosina⁸.

Boierul Sache Poroineanu s-a îngrijit de buna educație a celor trei copii, dar și de buna administrare a moșiilor din Romanați și Dâmbovița.

Despre Sache Poroineanu junior, care se confundă în documente la un moment dat cu tatăl, se știe că a îmbrățișat cariera militară și în perioada 1898–1899 a fost comandantul Jandarmeriei Bucureștilor⁹.

Din corespondența aflată la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București,

⁴ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, f. 2.

⁵ Alexandru Vasilescu, *Județii, prezenții și primarii orașului Târgoviște*, în „Buletinul Oficial al Primăriei Orașului Târgoviște”, anul I, nr. 1, 15 iulie 1943, Târgoviște, Tipografia „Viitorul” Petre G. Popescu, 1943, pp. 3–5.

⁶ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, f. 2.

⁷ *Ibidem*, f. 3.

⁸ *Ibidem*, dosar 8/1841.

⁹ <http://www.jandarmeriaromana.ro>, foto 44.

reiese că cei trei frați erau destul de apropiați. În majoritatea scrisorilor, Sache, fratele mai mare, îl întreabă pe Constantin (Costică), despre sănătatea surorii lor Eufrosina (Frosa)¹⁰.

Despre Eufrosina se știe că a fost o persoană extrem de cultă, cunoscătoare a limbilor franceză, engleză și germană, avea înclinații către literatură, istorie și artă. Era o fire bolnăvicioasă, nu s-a căsătorit niciodată. Eufrosina Poroineanu s-a școlit la Pensionatul Domnesc de Fete din București, condus de Eliza Blaremburg, sora lui Vladimir Blaremburg, mare dregător și cumnat al domnitorului Alexandru Ghica.

În anul 1852, când Pensionul Domnesc s-a transformat în *Școala Centrală de Fete* din București, pe când Constantin Poroineanu avea 19 ani și era student la Drept, Eliza Blaremburg îi scria acestuia cu amărăciune: „cu o mină plină de întristare este adevărat, domnule Poroineanu, că-mi pare rău că pierd din pension o elevă ca sora domniei tale, care niciodată nu m-a supărat, o elevă care făcea laudă pensionului meu”. Totodată, Constantin Poroineanu îi povestea Eufrosinei, într-o epistolă, cele primite de la Eliza Blaremburg, completând afectuos: „să mă bucur și eu, ca frate, de frumoasele succese ce a câștigat buna mea surioară, căreia îi trimit sărutul meu fratern”¹¹.

De altfel, între cei doi frați a existat o corespondență bogată, din care reiese că cei doi aveau o relație specială. Cu ocazia sărbătoririi zilei onomastice, Eufrosina se adresa, într-o scrisoare nedată, astfel lui Constantin:

„Afecțiunea ta, pe care voi conta veșnic, este inestimabilă pentru mine. Iubește-mă deci întotdeauna și amintește-ți, fratele meu, că sora ta nu încetează să se gândească la tovarășul copilăriei sale. Tu vei vrea, sper, să accepți micul cadou care însoțește această scrisoare. Această bagatelă nu are alt scop decât de a mă chema din când în când la amintirea ta. Surioara ta care te iubește, Eufrosina Poroineanu”¹².

A decedat la 15 februarie 1902, fapt confirmat într-o scrisoare, trimisă lui Constantin Poroineanu de către Zoe Lahovary, prietenă a familiei, la 23 martie 1902, prin care își exprima regretul pentru pierderea Eufrosinei, buna sa prietenă¹³. Eufrosina a fost înmormântată în Cimitirul Bellu, unde și astăzi dăinuie ansamblul funerar realizat de Raffaello Romanelli. În amintirea surorii sale, Constantin Poroineanu a donat județului Romanați suma de 12.000 de lei, pentru ca din venitul acestei sume să se întrețină un pat în Spitalul din orașul Caracal, care să poarte inscripția „Pentru pomenirea Eufrosinei Poroineanu, decedată la 1902, Februarie 15, donație C. Poroineanu, fratele său (al cărui portret se va alătura)”¹⁴.

Dintre cei trei copii ai lui Sache Poroineanu, vom vorbi în prezentul articol despre Constantin Poroineanu, a cărui existență este foarte strâns legată de orașul Caracal și județul Romanați. Așa cum era moda vremii, ca toți fiii de boieri, Constantin Poroineanu a urmat o parte din studii la București, după care a continuat Dreptul la Paris. La întoarcerea în țară, fiind absolvent de Drept, a ocupat funcția de grefier la

¹⁰ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, dos. 75, f. 3.

¹¹ *Ibidem*, f. 8.

¹² *Ibidem*, f. 10.

¹³ *Ibidem*, dos. 124/1902, f. 1.

¹⁴ Ministerul de Interne, *Administrative*, dos.1090/1902, f. 2.

Curtea de Apel București, după care o mare atenție a acordat-o administrării moșiilor din Romanați și Dâmbovița.

S-a lansat politic la Caracal, în județul Romanați, aderând la Partidul Național Liberal. A fost ales senator și deputat al acestui partid în județul Romanați zece legislaturi la rând, până în anul 1903, când iese din politică. În cadrul Adunării Deputaților, cât timp a fost secretar de ședință, Constantin Poroineanu și-a pus semnătura pentru promulgarea a numeroase legi dintre care: Legea Salinelor din 1881, Legea prin care România devenea Regat, votată la 14 martie 1881, Legea privind înființarea Spitalelor Rurale din 11 iunie 1881. În pragul celei de-a zecea legislaturi Constantin Poroineanu se adresa electoratului din județul Romanați astfel:

„Sunt 26 de ani de când reprezint Colegiul I de Romanați în Cameră și Senat. În 9 rânduri m-ați onorat cu încrederea D-voastră chiar sub guvernele conservatoare. Am servit întotdeauna fără preget interesele județului și ale orașelor Caracal și Corabia, am căutat pe cât mi-a fost în puteri a sprijini cu dezinteresare dreptele cereri ale acelor care s-au adresat la mine, fie ei alegători sau nealegători, chiar și adversarii mei care azi se află în rândul conservatorilor. Mergeți dar la vot, fără șovăire, fără frică. Ca unul care o viață întregă am iubit acest județ și am arătat prietenie și devotament conjudețenilor mei, vă făgăduiesc să fiu în viitor ceea ce am fost în trecut. C. Poroineanu, str. Corăbiei, nr. 3, București”¹⁵.

Având merite deosebite în plan politic, social și cultural, Constantin Poroineanu a fost decorat cu ordine românești Steaua României, Coroana României, Apărător al Independenței, în grad de comandor și ordine străine cum ar fi ordinul Leopold al Belgiei, tot în grad de comandor. Informații despre starea civilă a lui Constantin Poroineanu ne oferă conținutul pergamentului pus în temelia casei din București unde se precizează:

„Astăzi 25 iulie, anul 1883 de la Hristos cu ajutorul Milostivului Dumnezeu, eu Constantin Porroineanu, necăsătorit, ofițer al coroanei României, Deputat al Colegiului I de Romanați în Camera Constituantă și fost deputat în camerile care au proclamat Independența României de la 10 Maiu 1878 și Regatul Român de la 14 Martie 1881, și fiu al Paharnicului Sache Porroineanu din orașul Târgoviște și Elenei Porroineanu, născută Zianu din orașul Caracal. Am pus temelia acestei case situată în strada Corăbiei, Orașul București, Capitala Regatului Român, fiind: Rege al României Carol I de Hohenzollern ales la 1866; Mitropolit-Primat, Calinic; Prim-Ministru, Ion C. Brătianu. Au fost prezenți: Eufrosina Porroineanu – sora mea, Elena Paleologu – mătușa mamei mele, Victoria Dimitrescu Tassian și alți ai mei mai jos semnați: C. Porroineanu, Efr. Porroineanu, Victoria Dimitrescu Tassian, Grigorie Dimitrescu Tassian, Elena Paleologu, C.C. Apostolescu, Marie Porroineanu, Al. Pencovici, Scarlat Yarca, Marie Yarca, Ștefan Ionnide, Theodor Christescu, George Lahovary, A. Buhalțev și arhitectul casei Grigore Cherchez”¹⁶.

Aici se precizează că, la data de 25 iulie 1883, Constantin Poroineanu era necăsătorit,

¹⁵ „Caracal”, ziar liberal, ianuarie 1905, Colecția de Periodice, Muzeul Romanațiului Caracal.

¹⁶ A.N.I.C., *Ministerul de Interne, Administrative*, dos. 1734/1908, f. 4.

deci fiind născut în anul 1843, avea vârsta de 40 de ani. După moartea părinților, Constantin a avut grijă de sora sa, Eufrosina, care se pare că avea o boală de plămâni. După moartea Eufrosinei, Constantin a ieșit din politică și nu s-a mai ocupat așa de bine nici de administrarea moșiilor, pe care le-a dat în arendă. Nici el nu avea o sănătate prea bună, mergea împreună cu sora lui la băi în Elveția, la Davos și Evian în Franța.

Atât în Fondul *Personal Sache Poroineanu* de la Arhivele Naționale din București, cât și în Fondul *Personal Pătru Crăciun* de la Arhivele Naționale Sucursala Județeană Olt, se găsesc scrisori din corespondența lui Constantin Poroineanu, referitoare la arendarea moșiilor, la realizarea monumentului funerar din Cimitirul Bellu și alte telegrame. Dintr-o scrisoare, semnată de Mihail Demetrian, fruntaș liberal, bun prieten al lui Constantin Poroineanu, vedem că, în ultimii ani ai vieții, Poroineanu a dat spre îngrijire acestuia proprietățile din Romanați:

„2 august 1906, 85 bis Francmasonă

Domnule Dăbulene,

D-nu S. Nacht, cumpărătorul pădurii d-lui C. Poroineanu de pe proprietatea Potopinul, achitând restul de 50000 lei conform contractului, este liber a tăia toată pădurea. Te rog arată aceasta și pădurarului spre a ști și el. Pentru partea de teren care va rămâne pădure în viitor te rog să i-o fixezi pentru ca dl. Nacht cu aceia parte să urmeze tăierea conform legii silvice și pe care te rog a-l supraveghea spre a face conform contractului. Anunță-l pentru aceasta spre a nu face tăierea și să nu fie așa ca pădurea să nu se poată reface. Suprafața terenului o știi cât este, 20 sau 30 hectare, câte vrei d-ta să lași, pentru aceasta ai și scrisoarea d-lui Poroineanu. Pentru buturugi ești autorizat verbal de dl. Poroineanu să le scoți, d-ta fă-ți învoielile cu oamenii, începe imediat ce dispui de timp și de oameni și dacă crezi că această înputernicire nu este suficientă, voi scrie d-lui Poroineanu spre a vă face o scrisoare mai în regulă până la semnarea contractului definitiv. D-nul Poroineanu se află momentan în Franța și are următoarea adresă: Const. Poroineanu, Mont Dove, Hotel Sarciron Bainaldy (France). Cred că m-me Dăbuleanu s-a făcut mai bine, ceea ce doresc foarte mult. Primește salutările mele și cu D-zeu în ajutor să auzim de bine.

Mih. Demetrian¹⁷.

Nu se știe dacă Constantin Poroineanu a fost căsătorit și dacă a avut copii. Cu toate acestea, în jurul personalității sale s-a creat o legendă cu final tragic. Potrivit acestei legende, ar fi avut un fiu pe nume Sergiu, pe care boierul l-a trimis la Paris să studieze Dreptul. Aici băiatul s-a îndrăgostit de o franțuzoaică pe nume Mirabelle, cu care s-a căsătorit. La revenirea în țară și-a adus și soția, despre care ar fi aflat de la doica sa – pentru că semănau foarte mult – că sunt frați. Sergiu și-a împușcat soția și apoi s-a împușcat și el. De acest eveniment tragic, legenda, leagă moartea fulgerătoare a lui Constantin Poroineanu. La 14 septembrie 1908, și-a făcut testamentul, iar a doua zi s-a spânzurat. Nu

¹⁷ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, dos. 128/1906; Arhivele Naționale Istorice Sucursala Județeană Olt, *Fond personal Pătru Crăciun*, inv. nr. 1102, dos. 275/1907–1908.

există documente care să certifice că moartea sa a survenit în urma spânzurării. Medicul său, Nicolae Măldărescu îl avea sub observație din 11 septembrie.

În ziua de 14 septembrie au sosit la casa lui Poroineanu din strada Corabiei, nr. 3, din București doi reprezentanți ai Tribunalului Ilfov, pentru redactarea testamentului său, deoarece se simțea foarte rău. Dacă s-ar fi spânzurat, ziarele vremii, mai ales cele de scandal, ar fi consemnat acest fapt. Pe 16 septembrie 1908, Ionel I.C. Brătianu anunța în Parlamentul României, trecerea lui Constantin Poroineanu la *cele veșnice*¹⁸.

Poroineanu era cunoscut ca o personalitate distinsă, foarte generos, în fiecare an oferea țăranilor și copiilor săraci ajutoare bănești sau în natură. Pentru elevii Gimnaziului *Ioniță Asan* a adus de la Paris cărți, planșe de anatomie și istorie naturală. *Societății Geografice Române* i-a oferit 500 de lei pentru cea mai bună hartă geografică a județului Romanați¹⁹. Prin testamentul său din 14 septembrie 1908, Constantin Poroineanu a lăsat orașului Caracal întreaga sa avere, care se ridica la cifra de peste 3.100.000 lei, din care 2.150.000 avere imobiliară, iar restul efecte, bani etc., și tot mobilierul și mărunțișurile aflate în casele sale din strada Corabia nr. 3 din București. Executor testamentar a fost numit Vintilă Brătianu, având ca sarcină să pună în posesia averii lăsate de Poroineanu pe legatarul testamentar, Primăria comunei urbane Caracal. Primar al Caracalului la acea dată era Constantin N. Demetrian²⁰. Toate bunurile au fost inventariate de către primar și funcționari ai primăriei, o parte din mobilier, bijuterii și diferite mărunțișuri au fost vândute în licitație publică, ținută în casele Poroineanu din București, iar o altă parte au fost încărcate în două vagoane și transportate la Primăria din Caracal. În ceea ce privește moșiile lăsate prin testament de C. Poroineanu orașului Caracal, în județul Romanați moșiile Potopin-Fălcoiu, Poroineni sau Rusănești de Sus (Jieni) și Pietrari-Manga din județul Dâmbovița au fost arendate de către Primăria Caracal obștii locuitorilor din comunele respective²¹. După calculele grafice ale planurilor din arhiva comunei, suprafețele moșiilor comunei Caracal, donate de răposatul Poroineanu: moșia Potopin-Fălcoiu, județul Romanați era de 1001 ha 6885 mp; moșia Poroineni sau Rusănești, județul Romanați de 517 ha 2178 mp; moșia Pietrari, județul Dâmbovița de 615 ha 4490 mp²². Aceste moșii, în baza art. 1 al Legii din 18 martie 1912, au trecut în proprietatea statului. În timpul primariatului lui Marcu Celărianu, la 28 martie 1913, inspectorul domeniial Nicolae Adam aducea la cunoștință Ministerului Agriculturii și Domeniilor că: „moșia Pietrari, zisă și Manga, din județul Dâmbovița, împreună cu alte două moșii Jieni și Potopin din județul Romanați nu sunt propriu-zis proprietăți ale Primăriei Comunei Caracal, ci Primăria Caracal este numai administratoarea averii testate de Constantin Poroineanu, cu obligația de a executa această primărie numeroase legate particulare”²³. Despre moșia Pietrari, zisă și Manga se precizează că această

¹⁸ „Romanațul” din 17 septembrie 1908, organ de presă independent cultural, Colecția de Periodice a Muzeului Romanațiului, Caracal.

¹⁹ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, dos. 129/1918, *DI. C. Poroineanu*, în „Revista Poporului”, anul XII, nr. 1(133), din 1 ianuarie, 1903.

²⁰ A.N.I.C., *Fond familial Sache Poroineanu*, inv. nr. 2280, dos. 1489/1908, f. 5.

²¹ A.N.I.C., *Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri*, inv. 472, dos. 1/1912–1915, f. 6.

²² *Ibidem*, f. 8.

²³ *Ibidem*, f. 28.

moșie cade în zona minieră și s-au făcut sondaje pentru petrol de firma Winter – după cum relatează Primăriei Caracal șeful Regiunii a V-a minieră din Târgoviște. Aceste moșii au intrat în proprietatea statului²⁴.

După ce a intrat în posesia averii lăsate de Constantin Poroineanu, prin testament, drept recunoștință, Primăria orașului Caracal a decis executarea unui tablou în ulei al defunctului. A fost acceptat pentru executarea tabloului pictorul Nicolae Grimani. Acesta scria primarului orașului Caracal, la 9 decembrie 1908:

„Domnule primar,

Subsemnatul artist pictor portretist, fiind informat că sunteți decizi a face pentru onor Primărie portretul în pictură al decedatului mare donator și fost senator Poroineanu – am onoare a ruga să binevoiți a dispune să mi se încredințe mie facerea acestui portret. Dimensiunile portretului încadrat, cât și prețul, aștept să mi-l fixați Domnia Voastră. Primiți vă rog, Domnule Primar, încredințarea înaltei mele stime și considerațiuni.

N. Grimani, pictor, str. Costache Negri, 5, București²⁵.

Nicolae Grimani revine la 5 noiembrie 1909 cu o ofertă de nerefuzat și cu argumente noi în favoarea sa:

„Domnule primar,

Subsemnatul artist pictor am onoare a vă ruga respectuos să binevoiți a dispune de a mi se încredința mie facerea în pictură mărime naturală a portretului repausatului fost senator și mare donator C. Poroineanu. Îmi voi pune toată silința spre a face o lucrare de artă din toate punctele de vedere, mai ales că am avantajul de a fi cunoscut pe defunctul și aceasta mă va ajuta și mai mult în reușită ca asemănare a portretului. Prețul acestui portret va fi de una mie (1000) lei, plătitibil în două rate, un acompt la început iar restul după terminarea și predarea portretului.

Primiți vă rog, Domnule Primar, încredințarea înaltei mele stime și considerațiuni.

N. Grimani, pictor, str. Francmasonă, 58, București²⁶.

Suma aprobată inițial de Consiliul Comunal al Orașului Caracal pentru acest portret a fost de 2000 lei. Oferta lui Nicolae Grimani a fost aprobată de municipalitate, care la 21 noiembrie 1909 îi răspunde:

„D-lui N. Grimani, pictor din București, str. Costache Negri, 5
Consiliul Comunal prin votul dat în ședința de la 9 noiembrie curent, aprobând oferta dv. înregistrată la 2784 pentru facerea portretului decedatului C. Poroineanu în mărime

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhivele Naționale Istorice Sucursala Județeană Olt, *Fond personal Pătru Crăciun*, inv. 1102, dos. 275/1906, f. 8.

²⁶ *Ibidem*, f. 9.

naturală, cu prețul de lei una mie plătibili din bugetul anului 1910/11, scrisul vă invită cu onoare a vă prezenta la această primărie pentru încheierea cuvenitului contract”²⁷.

Portretul lui Constantin Poroineanu a fost executat de Nicolae Grimani în anul 1910, și el se află astăzi în Pinacoteca Liceului „Ioniță Asan” din Caracal.

Concomitent, s-au executat monumentul funerar, bustul donatorului și bustul Eufrosinei Poroineanu, opera sculptorului Raffello Romanelli. Acesta se adresa Primăriei Caracal la 2 ianuarie 1909 cu următoarea telegramă:

„D-lui Demetrian, primarul orașului Caracal,

Sărbătorile fiind sfârșite și plecarea mea fiind irevocabil fixată miercuri 7 ianuarie, vă rog cu tot dinadinsul și conform promisiunii și depeșei dvs. binevoiiți ca formalitățile să fie îndeplinite de consiliul comunal cât mai grabnic spre a putea sfârși cu luarea banilor datorati mie. Primiți mulțumirile mele anticipate.

Profesor Raffaello Romanelli, Hotel Boulevard”²⁸.

S-a păstrat și o telegramă expedită din Florența (Firenze) de Romanelli. Deși nedată, bănuim că este din aceeași perioadă în care monumentul era executat, dar neachitat:

„Maire de Karacal

Je vous prie expedier urgent monument Poroineanu. Je suis etonne de ce retard.

Romanelli”²⁹.

Rezoluția primarului, apare scrisă alături: „Se va ordonanța și expedia”.

Autoritățile locale au întârziat să achite monumentul din moment ce Romanelli revine, la 4 mai 1909, cu o nouă scrisoare, având antetul: „Raffaello Romanelli, Piazza S. Spirito, 26, Firenze”, în care se precizează:

„Florența, 4 mai 1909,

Domnului primar al Caracalului,

Dragă Domnule,

Am primit la timpul stabilit cei 1262 franci trimiși prin Banca Națională și spre onoarea dvs. aș vrea să primesc și cei 4000 franci din tranșa a doua a monumentului Poroineanu. Nevăzând însă nimic din asta, vă rog dragă domnule de a-i trimite îndată ce e posibil, având nevoie de acești bani.

Cu salutările mele respectuoase, al dvs.
devotat, Raffaello Romanelli”³⁰.

²⁷ *Ibidem*, f. 10.

²⁸ *Ibidem*, f. 11.

²⁹ *Ibidem*, f. 12.

³⁰ *Ibidem*, f. 13.

Rezoluția primarului spune: „Achitat complet cu ord. 126/908/909”.

O altă scrisoare interesantă este cea a doamnei Maria Boerescu. Aceasta scrie Primăriei din Caracal la 15 decembrie 1908 următoarele:

„Domnule primar,

Am primit adresa d-voastră prin care îmi comunicați că, Consiliul în ședința de la 5 decembrie a.c. a dispus ca bustul de marmură al reposatului meu soț, aflat în casa reposatului Constantin Poroineanu, să se dea din partea comunei, Facultății de Drept din București. Primiți domnule primar, ca și întreg consiliul, adâncă mea mulțumire și recunoștință pentru acest dar care vă onorează.

Maria Boerescu³¹.

Pentru casa din București, str. Corabia, nr. 3 s-au făcut mai multe oferte de cumpărare. Una din partea doctorului de „dinți și boli de gură” D.D. Niculescu:

„Pentru casa din strada Corabia, nr. 3, fostă proprietate a defunctului Poroineanu iar actualmente a Primăriei Urbei Caracal, ofer suma de 100000 (una sută mii) lei. Garanția provizorie de 8000 (opt mii lei) se află depusă la Casa de Depuneri și Consemnațiuni cu recipisa nr. 28928 din 17 iunie 1909 și care a fost trimisă azi Primăriei Caracal, o dată cu oferta aceasta azi 18 iunie 1909.

D.D. Niculescu, Bulevardul Carol, 12³².

O altă ofertă se primește la 28 iunie 1909, de la C. Popovici, consilier de legațiune:

„Stimate domnule,

Fiind doritor a licita la cumpărarea casei repausatului Poroineanu, v-aș fi foarte recunoscător dacă ați binevoi a mă informa de ziua când s-a fixat licitațiunea și în același timp de suma de la care se va începe vânzarea precum și dacă se poate oferi o sumă mai mică de cea prevăzută în cazul când nu ar fi concurență.

Mulțumindu-vă dinainte pentru răspunsul ce veți binevoi a-mi da, vă rog a primi încredințarea prea distinsei mele considerațiuni.

C. Popovici, consilier de Legațiune³³.

Cea de-a treia ofertă pentru cumpărarea caselor a fost făcută de G. Vlahuți-Slătineanu la 24 iulie 1909:

„Domnule primar,

Aș fi amator a cumpăra casele Poroineanu situate în str. Corăbiei în București; pentru

³¹ *Ibidem*, f. 14; Maria Boerescu era soția liderului liberal Vasile Boerescu.

³² *Ibidem*, f. 15.

³³ *Ibidem*, f. 16.

moment însă, aş dori să iau cu chirie casele. Vă rog dar să binevoiți a îmi comunica printr-o scrisoare care sunt ultimele condițiuni de închiriere și de vânzare. Dacă cumva aveți în București un reprezentant al d-voastră cu care aş putea trata atât vânzarea cât și închirierea mi-ar conveni, căci ar înlesni tratativele. V-aş ruga dar să-mi desemnați acea persoană cu care aş putea imediat intra în vorbă. În adăstarea răspunsului d-voastră, primiți d-le primar asigurarea considerațiunii mele.

G. Vlahuți-Slătineanu³⁴.

La 21 noiembrie 1909, primarul oraşului Caracal, Constantin Demetrian, adresează o scrisoare unei doamne (probabil câştigătoarei licitației) prin care îi face cunoscută data la care urmau a se încheia actele:

„Doamnă,

Am onoarea a vă comunica că pentru facerea actului de vânzarea Caselor și predarea acestor case am fixat ziua de vineri 27 noiembrie curent. În consecință vă rog ca în acea zi să binevoiți a fi pregătită de tot ce necesită pentru facerea actului. Primiți, vă rog, încredințarea despre deosebita noastră considerațiune.

Primar [ss indescifrabil]³⁵.

Maria Poroineanu, soția colonelului Sache Poroineanu, frate vitreg al defunctului Constantin Poroineanu, își exprima la 11 februarie 1910 nemulțumirea față de faptul că Primăria Caracal, deși intrase în posesia averii lăsate de Constantin Poroineanu, nu terminase monumentul său funerar de la Bellu:

„Domnule Primar,

Pentru a vă lămuri și mai bine de nedreptatea ce-mi faceți, alături la această petiție și mica însemnare pe care vă rog domnule primar să fiți atât de bun și amabil a mi-o înapoia împreună cu cele ce se vor fi mai găsit între hârtiile lui Costică, având necesitate de ele la achitarea îngrijitoarelor mormântului. Cred că fratele său trebuia cel dintâi achitat deoarece banii monumentului nu sunt supuși la taxe către stat. Este destul doi ani și jumătate de când șade cu o cruce de lemn la cap și o candelă de cincizeci bani.

O nedreptate revoltătoare!!

Primiți d-le primar asigurarea stimei ce vă păstrez.

Maria S. Poroineanu³⁶.

În anul 1925, deputatul liberal I.D. Ianculescu a luat inițiativa realizării unui bust de bronz al lui Constantin Poroineanu, care să fie așezat la intrarea în parcul oraşului.

³⁴ *Ibidem*, f. 17.

³⁵ *Ibidem*, f. 18.

³⁶ *Ibidem*, f. 19.

Abia în 1928 a fost realizat bustul și pus la intrarea în parc. Ziarul „Vreamea”, din 17 iulie 1928, făcea un apel către caracaleni:

„Cetățeni ai Caracalului, dați obolul dumneavoastră pentru soclul bustului lui Poroineanu. Cel care și-a lăsat averea întreagă comunei trebuie așezat pe soclu, vai... prin obol public”³⁷.

Bustul a fost topit din rațiuni politice în timpul perioadei comuniste după ce zăcuse o perioadă de timp în *Librăria* lui Ilie Mărculescu. La Colegiul Național „Ioniță Asan”, în Pinacoteca „Marius Bunescu” din Caracal, se mai păstrează cele două busturi din marmură, realizate de Raffaello Romanelli, cel al Eufrosinei Poroineanu și cel al lui Constantin Poroineanu. În anul 2008, municipalitatea orașului Caracal a realizat un nou bust din bronz. Acest bust este amplasat la intrarea în parcul ce-i poartă numele. În testamentul lăsat de Constantin Poroineanu este menționat ca, în fiecare an, Primăria din Caracal să îi facă o colivă de sărbătoarea sfinților Constantin și Elena, clauză care nu a mai fost respectată mult timp. Începând din 1996, Primăria municipiului Caracal pomenește această mare personalitate printr-un *Te Deum* de sărbătoare a sfinților Constantin și Elena.

³⁷ Ziarul „Vreamea”, din 17 iulie 1928, Colecția de Periodice a Muzeului Romaniștiului, Caracal.

Foto 1. Constantin Poroineanu (1843-1908).

Foto 2. Sache Poroineanu Comandantul Jandarmeriei București 1898-1899.

Foto 3. Eufrosina Poroineanu, pictură pe pânză, autor Nicolae Petrescu.

Foto 4. Constantin Poroineanu, pictură pe pânză, 1910, autor Nicolae Grimani.

Foto 5. Constantin Poroineanu (1910), bust din marmură, autor Raffaello Romanelli.

Foto 6. Eufrosina Poroineanu (1910), bust din marmură, autor Raffaello Romanelli.

Foto 7. Ansamblul funerar al familiei Poroineanu din Cimitirul Bellu-București, realizat de sculptorul Raffaello Romanelli.

Foto 8. Comemorarea lui Constantin Poroineanu în anul 1931.

Elena ZÎRNĂ

**UN DOCUMENT INEDIT DIN 1920,
PRIVIND EFORTURILE PENTRU ORGANIZAREA
ORFELINATULUI ÎN COMUNA SATULUNG**

**AN UNEDITED DOCUMENT FROM 1920, CONCERNING THE EFFORTS
FOR THE ORPHANAGE ORGANISATION IN SATULUNG VILLAGE**

Abstract: As far back as the First World War and, especially, after its ending, the Romanian state helped all the children from whole country who were orphaned as a result of the war. A lot of effort was put into building some housing places for the children left without a real support, named orphanages. We are showing an unedited document from 1920, concerning the efforts made for orphanage organisation in Satulung village, for the children from the Braşov Recruitment Circle, orphaned after the War.

În Vechiul Regat, la toate corpurile de trupă (unități, mari unități)¹ s-au organizat orfelinate pentru adăpostirea, îngrijirea și educarea copiilor soldaților români, care și-au dat viața pentru patrie în Primul Război Mondial.

După încheierea ostilităților și intrarea vieții pe un făgaș normal, statul român, cu ajutorul instituțiilor și organizațiilor particulare², a venit în ajutorul copiilor din ținuturile alipite, rămași orfani în urma războiului³.

Așadar, începând cu 1919, s-a încercat, și îndrăznim să spunem că s-a reușit, rezolvarea uneia dintre marile probleme cu care s-au confruntat autoritățile române, cea a spațiilor de cazare a copiilor orfani din război.

Una dintre instituțiile statului român care a avut, printre altele, și misiunea de identificare și organizare a spațiilor de cazare a orfanilor a fost Ministerul de Război.

¹ Regimente, brigăzi, divizii, corpuri de armată.

² La inițiativa *Societății Naționale a Femeilor Ortodoxe Române*, în aprilie 1917, la Iași s-a înființat primul orfelinat din țară pentru orfanii din război. A funcționat sub înaltul patronaj al Reginei Maria, care, alături de mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu, a susținut astfel de inițiative. La 1 decembrie 1917, prințesa Olga Sturdza, ajutată de elitele societății – generalul Iliescu, Maria Baș, Alexandra Filliti, Ioniță Sandu Sturdza și alții – a reușit constituirea *Societății pentru ocrotirea orfanilor din război*, cu sediul central la Iași. Tot ea a donat clădirea conacului său de la Miroslava pentru Școala de Agricultură, împreună cu o întinsă suprafață de teren și fostul palat de vară al lui Ioniță Sandu Sturdza de la Copou-Breazu, pe care l-a transformat în așezământ social.

³ Erau considerați *orfani din război* următoarele categorii de copii: cei al căror tată decedase în timpul și din cauza războiului și a căror mamă a murit înainte sau după moartea tatălui; cei rămași orfani de tată și a căror mamă nu avea posibilități de întreținere a lor; cei fără mamă, ai invalizilor de război, internați sau care nu-i mai puteau îngriji; cei orfani de mamă, părăsiți de tată, fără posibilitatea de a se îngriji, care erau bolnavi; cei orfani de mamă și lipsiți de ocrotirea tatălui, chemat să îndeplinească serviciul militar pentru armată; vezi „Monitorul Oficial” nr. 19 din 22 aprilie 1918, pp. 237–240, 939–943, precum și „Monitorul Oficial” nr. 31 din 8 mai 1918, pp. 400–401.

Ne vom opri atenția asupra Garnizoanei Brașov, unde, conform ordinului nr. 5759 din mai 1920⁴ al Corpului 7 Armată din garnizoană, s-au căutat spații de cazare, îngrijire și educare a copiilor rămași în voia sorții, fără un sprijin real, pe termen nelimitat. Pentru îndeplinirea acestui ordin, a fost desemnat colonelul Anatol Budeanu, comandantul Regimentului 105 Infanterie, unitate care făcea parte din Corpul 7 Armată.

În acest sens, la 14 mai 1920, colonelul Budeanu a întocmit un raport în care a consemnat, printre altele: „Subsemnatul am fost numit de dl. comand[ant] al Garnizoanei împreună cu un comitet de ofițeri și de doamne pentru aranjarea, soluționarea acestei chestiuni. Chestiunea era de a găsi un local propriu. Autoritățile superioare intervenise la C.[orpul] 7 A.[rmată] pentru a se cumpăra o vilă din localitate, al cărei cost se ridică la peste 1.800.000 Coroane sau reparațiunea Cetățuiei Brașov care, de asemenea necesita o cheltuială de peste 200.000 lei”⁵.

Într-o anexă a raportului menționat, colonelul Anatol Budeanu a notat: „Vila Stehlik [din Brașov – nota noastră] este prea scumpă, proprietarul cerând un preț fabulos și al doilea necesită încă reparațiuni serioase, încât ar depăși suma de 200.000 Cor.[oane] numai clădirea. De asemenea, și reparațiunile ce ar fi necesitat Cetățuia Brașov (fostă închisoare militară) sunt mari și suma întrebuițată în această direcție s-ar preta folosi și întrebuița în altă ameliorare pentru instalarea orfanilor sub raportul gospodăririi”⁶.

Deoarece aceste locații erau prea scumpe pentru a fi cumpărate de statul român și greu de restaurat pentru a fi transformate în orfelinat, colonelul Anatol Budeanu, împreună cu o comisie dinainte stabilită, au continuat cercetările și au identificat în Garnizoana Brașov „două institute în Satul Lung, care institute sunt neîntrebuițate libere, având majoritatea confortului și având posibilitatea de a adăposti 150 orfani”⁷.

În aceste clădiri – tip internat – din comuna Satulung, Săcele, județul Brașov a funcționat Școala civilă ungară⁸.

Practic, aceste adăposturi nu erau nimic altceva decât niște clădiri formate din trei corpuri de case, la o distanță mică una de alta. Prima clădire avea opt camere, dormitoare cu paturi, saltele, dulapuri, bucătărie cu obiectele minime necesare, baie. Aici puteau fi cazate 50 de „copile”⁹. De asemenea, clădirea avea și o curte spațioasă, în care copiii se puteau juca în voie sau puteau participa la diferite activități educative și/sau de divertisment. A doua clădire era prevăzută cu dormitoare, baie, bucătărie, sală de luat masa, infirmerie și putea adăposti 100 de orfani. Și aceasta dispunea de curte interioară și „grădină prea frumoasă”¹⁰. În a treia clădire a funcționat un liceu mixt, cu clase gimnaziale, unde profesorii ar fi putut preda în continuare micilor orfelini, care trebuiau educați pentru a face față mai ușor provocărilor vieții.

Fosta Școală civilă ungară a fost desființată, iar clădirile erau libere și nefolosite.

⁴ Depozitul Central de Arhivă (în continuare Dp.C.A.), fond *Ministerul de Război/Cabinetul ministrului*, dos. 430, ff. 129–131.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, ff. 119 și 129–131.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Pentru a lua o decizie cu privire la transformarea acestor clădiri și organizarea unui orfelinat necesar copiilor rămași în voia sorții, de pe raza Cercului de Recrutare Brașov, autoritățile decedente brașovene l-au desemnat și pe medicul Emil Mihalcea, pentru studierea și cercetarea amănunțită a clădirilor fostei Școli civile ungare. Acesta a avut gradul de căpitan în rezervă, fost medic-șef al coloniilor de cercetași, a lucrat alături de membrii *Societății pentru ocrotirea orfanilor din război*, ca medic pediatru, a fost desemnat să facă controale sanitare în lagărul din Brașov pentru evitarea epidemiilor și a fost medicul Orfelinatului de Fete al Reuniunii Femeilor Române din Brașov¹¹.

În urma cercetărilor efectuate, la 17 mai 1920, acesta a întocmit un memoriu, pe care l-a înaintat Garnizoanei Brașov și Corpului 7 Armată, pe care îl redăm în continuare¹²:

MEMORIU

Relativ la chestiunea înființării unui Orfelinat al Garnizoanei Brașov

Consecvent însărcinării primite de a studia chestiunea și eventualitatea înființării unui orfelinat și a instalării lui în localurile fostelor internate ale Școlii Civile Ungare din comuna Satul Lung, județul Brașov, am onoarea a prezenta următorul memoriu:

A. Considerente generale:

Ca medic și ca unul ce am experimentat întru-câtva chestiunea organizării de atari instituțiuni, mai ales în timpurile grele ale refugiului în Moldova, ca medic șef al coloniilor de cercetași, cât și alături de societatea orfanilor de război și cât am funcționat ca medic oficial de plasă și oraș, ajutat și de experiența profesională ca medic practician pentru boli de copii și în deosebi ca medic al Orfelinatului de fete al Reuniunii Femeilor Române din Brașov, îmi permit a face următoarele considerente:

I. Chestiunea Orfanilor de Război – în majoritate copii de vârstă cea mai fragedă (5–15 ani), herezi – ai unor părinți munciți și deci, debili prin naștere, rău hrăniți și rău întreținuți în timpul mizeriilor Războiului și mai rău ținuuți pe mâinile vitrege în care au rămas – este în primul rând – o chestiune eminamente de operă sanitară.

II. Adunați odată acești copii, puși în condițiuni sanitare bune, triați [indescifrabil în text – nota noastră], în al doilea rând, orfelinatul, trebuie să fie un institut de puericultură.

III. Dacă copilul ocupă în camera de dormit și la masă un mic locșor, când este vorba să-i dai sănătate și dezvoltare fizică, se cere spațiu mult, lărgime și aer unde să zburde ca să-și umple pulmonii cu balsamul vieții, pentru ca să nu ajungem la un timp, ca să avem, în loc de internate pentru orfani, spitale pentru copii sau infirmerii și alături de ele, să deschidem peste 10–15 ani cimitire.

IV. A pune înainte chestiuni care privesc chiar copiii sau viitorul copiilor care au fericirea că le trăiesc părinții, este o crimă față de eroii neamului, o pângărire a memoriei lor, căci orfanii [indescifrabil în text – nota noastră], Țării pe care i-am pierdut, sunt azi copiii noștri, ai tuturor; este cea mai scumpă moștenire ce au lăsat eroii anonimi Neamului Țării și Tronului.

Deci, în primul rând, marea datorie a noastră este să păstrăm cu sfințenie acest scump tezaur din

¹¹ Născut la 11 noiembrie 1881, în Slatina, județul Olt; medic, căpitan în rezervă, în lagăre de concentrare Brașov; între 1918–1924 a fost însărcinat cu inspecția sanitară, reușind să-și desfășoare activitatea în cele mai bune condiții, evitând apariția focarelor de boli contagioase. Vezi pe larg memoriul său original, aflat la Dp.C.A., fond D.C.I./Memorii bătrâni, căpitan, litera „M”, dos. 158.

¹² Dp.C.A., fond Ministerul de Război/Cabinetul ministrului, dos. 430, ff. 126–128.

care se va revărsa mâine în toate unghiurile țării, ostași și mame care azi, ei cei întâi, au dreptul la cea mai largă sollicitudine și protecțiune.

V. Într-un orfelinat, relativ numeros, se pot organiza școli și ateliere. Cu anii, micii orfani de azi care numai consumă, vor deveni albine lucrătoare, care vor produce și ne vor susține instituțiunile, în parte, cu munca lor.

În jurul orfelinatelor se va crea viață de muncă și cult național.

Prin măreția clădirilor și prin viața îngrijită și munca cinstită la care vor fi îndrumați, prin educația aleasă, aceste instituțiuni vor fi monumente de operă socială pentru cinstirea eroilor neamului și oglinda datoriei împlinite de noi pentru urmașii lor și dacă ar fi chiar nevoie să întârziem poate proiecte de alte instituțiuni, cât de bune, utile și frumoase, tot nu putem fi incriminați niciodată de către sufletele mărinimoase și dezinteresate că am dat întâietate rezolvării chestiunii orfanilor din război.

B. Considerente geografice:

Satul Lung, comună populată (6000 locuitori), cu economii private, destul de prospere și în continuă dezvoltare, situată la o mică depărtare de orașul Brașov, cu legături de comunicație cu tramvaiul zilnic (patru curse pe zi tur-retur), cu o pozițiune geografică fizică pitorească, la poale de munte, cu un râu șerpuind prin mijlocul satului și binișor canalizat, cu un climat plăcut și prielnic oricărei constituții cât de gingașe. Cu vale și câmpie accesibilă unei bune gospodăriri, cu orientație de-a lungul unei șosele mari și bine întreținută, cu vânturi și cu soarele jucând aproape din zori până în amurg deasupra lui, cu starea sanitară de un deceniu în urmă, destul de îmbucurătoare.

a. Orfelinatul va fi propice și sub supravegherea aproape zilnică a comitetului de patronaj.

b. Se va putea ușor aproviziona.

c. Cu timpul se creează în sânul lui noi instituțiuni de cultură și educație.

d. Pozițiunea geografică (amplasamentul), cât și climatul, ar fi ideal pentru sănătatea și dezvoltarea fizică a copiilor.

e. Creăm în mijlocul unui neam străin o instituțiune românească de exemplu.

f. Prin nevoile ivite pentru întreținerea instituției, creăm și provocăm un viitor intens, sub raportul economic, industrial și comercial.

g. Prin legătura ce s-ar stabili între autorități și particulari cu cei ce-i interesează orfanii, prin vizitele ce se vor face la orfelinat, se vor perinda prin comună personalități care vin în contact cu populația românească și chiar străină, vor crea un stimulent și nădejdi frumoase pe viitor.

C. Considerente relativ la localurile vizitate:

Cercetând la fața locului și vizitând cele două localuri, care au fost pe vremuri internatele fostei Școli civile ungare, am constatat:

În marginea Satului Lung, lângă comuna Cernatu, pe o stradă de ordinul întâi, imediat lângă școala civilă sunt două clădiri:

Una de construcție recentă, în stil modern și plăcut, așezată în spatele școlii și care a servit anterior ca internat pentru băieți, plasată în loc uscat, cu vecinătăți salubre, având parter și etaj, bătută toată ziua de soare și ceva loc de grădină și curte în jur.

Această clădire cuprinde în total (fără sălile principale din interior) 26 camere cu următoarea distribuție:

În primul rând: spațios traiector, un salon pentru sală de curs, patru mari dormitoare, două cancelarii, cinci lavabouri, una cameră pentru baie, o infirmerie, nouă camere de serviciu, o bucătărie, o anticameră.

În al doilea rând: două closete mari (a trei compartimente), un closet mic (cu un compartiment), două săli mari interioare, două săli mari exterioare – deschise, pod, beci.

Suprafața totală a dormitoarelor fiind peste 300 m. pătrați și cu un cubaj de peste 1200 metri cubi.

Având în vedere confortul cel mai modern, capacitatea de cazare a orfanilor nu poate trece de 120–150 maximum (unul pe 2 m) în această primă clădire.

A doua clădire, în imediata apropiere pe stradă cu Școala civilă, de construcție relativ recentă, în stil primitiv și mai mult improvizată, a servit ca internat pentru fete – plasată în loc bun și sănătos, numai cu parter și cu luminație relativ bună, înconjurată însă de loc de curte și grădiniță mai larg.

Cuprinde în total 11 camere cu următoarea distribuție:

În primul rând: două dormitoare, șase camere, o sală de baie, o anticameră, o bucătărie.

În al doilea rând: un closet (cu 2 compartimente), un closet (cu un compartiment), un closet de curte (cu un compartiment), un mic lavabou cu 6 cuvette, două săli exterioare deschise, pod și beci.

În curte mai este o mică atenansă cu o cămăruță, un mic grajd și o bucătărie – cuptor de pâine.

Suprafața totală a dormitoarelor fiind cam de 60 m. și cu un cubaj aproximativ de 210 metri cubi.

Cu multă chibzuință aici se pot caza cam 20–30 maximum orfani și numai băieți trecuți de 10 ani, dat fiindcă aici confortul și comoditatea locuirei și mișcării în local, nu este proprie pentru copii mai mici de această vârstă. Fără pretențiuni mari de comodate și confort, s-ar mai putea plasa în ambele localuri abia personalul strict necesar pentru îngrijire – în orice caz, pentru personalul superior administrativ ar fi neapărată nevoie de o locuință aparte – proprietate sau închiriată – din informațiuni discrete comuna ar dispune de încă alte localuri de stat.

În starea în care se găsesc ambele localuri în prezent, primul, într-un timp de două-trei săptămâni ar putea fi pus provizoriu în stare de funcționare, pentru 50–60 copii și amenajamentele s-ar face extempore, iar al doilea ar putea funcționa provizoriu după o lună și jumătate pentru 20 copii, deși are nevoie de reparațiuni radicale.

D. Amenajări posibile:

Sunt indicate în schițele-proiecte cu culoare albastră și atunci s-ar putea amenaja două localuri ideale. Ogrăzile din jur pot fi arendate pe 10–15 ani și s-ar putea înzestra orfelinatul cu teren pentru gospodărie, fiind posibilitatea de a dispune de 4–4 ½ ha teren cultivabil chiar în mijlocul întregii gospodării.

De notat este că, aproape nu cerem nimic sau prea mari sacrificii actualei Școli civile, care poate rămâne la locul ei.

E. Mobilier:

Din aruncătură de ochi mai atentă am găsit răvășite prin camere diverse obiecte de mobilier cum: dulapuri, paturi, saltele și chiar mai sunt o mulțime de lucruri inventariate și știute, la școala civilă, dar care se vor ruina și chiar pierde, dacă nu se iau măsuri din vreme; am putea zice că aceste lucruri ar constitui o frumoasă avere pentru instituțiune fiind și de calitate bună și cu ele ar putea funcționa orfelinatul, din primele săptămâni indicate la punctul C.

F. Conducere:

Acest orfelinat încredințat conducerii unei persoane cinstite, cu pricepere, dor de muncă, abnegație, fără considerente numai de a plasa aici un director, ar fi o cheazășie puternică cum că orfelinatul va fi un institut creat pe bază științifică solidă, după cum trebuie să-l concepem ca institut sanitar și de puericultură.

Concluziuni:

Atât localitatea, cât și clădirile indicate sunt alese în chip fericit pentru scopul ce se urmărește. Dacă onoratele autorități sprijină cu căldură această operă, nu pot rămâne un minut la cumpănă pentru a stăruii cu toată puterea și perseverența a se obține și a se ceda pe veci aceste localuri pentru Orfelinatul Garnizoanei Brașov.

*Cu conștiința împăcată de a mă fi achitat de însărcinarea primită, cu toată datoria, am onoare a mă pune la dispoziția onoratului comitet pentru orice chestiune ar privi orfelinatul.
Brașov, la 17 Mai 1920.*

*Dr. Emil Michalcea,
Medic cpt.rez.*

*Medic și profesor de med. legală și lyg.
R. 8 Jandarmi¹³*

În memoriul prezentat, semnat olograf, medicul Emil Mihalcea a arătat importanța ajutorului acordat orfanilor din război de către statul român, reprezentat de Ministerul de Război, a identificării și cuantificării lor, adăpostirii și îngrijirii în spații propice, aerisite, în care să se poată dezvolta, oferindu-le totodată hrană, educație și, mai ales, alinare sufletească.

Numai că, spațiile fostei Școli civile ungare din Satulung, au fost destinate pentru înființarea Școlii de telegrafie a C.F.R., fapt care nu s-a concretizat. Tot aici ar fi trebuit să se constituie Administrația financiară județeană Brașov, lucru, care, de asemenea, nu s-a înfăptuit¹⁴.

Așadar, au fost întreprinse demersuri pentru obținerea acestor clădiri și transferarea lor în administrarea Ministerului de Război, pentru organizarea orfelinatului atât de necesar copiilor din Brașov și împrejurimi, rămași singuri în viață, fără niciun sprijin real.

La 23 mai 1920, comandantul Garnizoanei Brașov a întocmit un raport înaintat conducerii Corpului 7 Armată, în care a arătat importanța obținerii și reamenajării acestor clădiri: „Este singurul loc unde se pot caza un număr mai mare de orfani la un loc, dat fiind că în raza Cercului de Recrutare Brașov nu mai există un asemenea local, propice unui orfelinat, cu capacitate de cazare mai mare și când avem de plasat peste 6000 orfani”¹⁵. Un număr impresionant de copii rămași în voia sorții, fără niciun sprijin real, în acele vremuri de restriște.

De asemenea, la 24 iulie 1920, ministrul de război al armatei române, generalul Rășcanu, l-a informat pe ministrul Instrucțiunilor Publice că „localurile Școlii Civile Ungare din Satulung ar fi fost de mare folos copiilor orfani”¹⁶ și a solicitat cedarea clădirilor pentru organizarea orfelinatului. Solicitarea a fost motivată, mai ales, de faptul că, în garnizoana Brașov, nu exista nicio astfel de instituție de sprijinire a „vlăstarelor țării”¹⁷.

Iată, așadar, nu puține au fost demersurile făcute și efortul depus de statul român, prin instituția armatei, pentru a veni în ajutorul acestor copii, rămași orfani după război. Ocrotirea și educarea lor a reprezentat o datorie morală și, mai ales, o obligație față de jertfa părinților lor, care ne-au lăsat moștenire o țară liberă, unită, independentă și suverană.

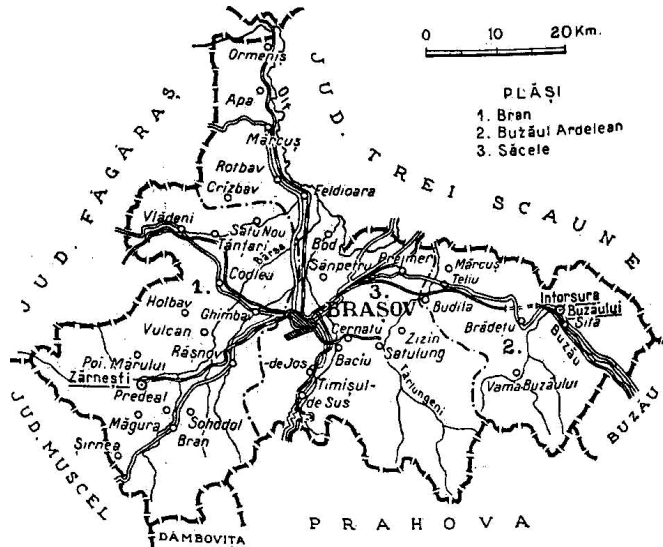
¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem*, ff. 120 și 131.

¹⁵ *Ibidem*, f. 122.

¹⁶ *Ibidem*, f. 119.

¹⁷ *Idem*, fond Ministerul de Război/Secretariatul General, dos. 130, f. 27.

Ovidiu MUNTEAN

**CENTENARUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA.
MĂRTURII MEDALISTICE DIN PATRIMONIUL
MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI**

**THE ALBA IULIA CORONATION CENTENARY. MEDAL TESTIMONIALS FROM
THE ARCHIVES OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA**

***Abstract:** The coronation of King Ferdinand and Queen Maria as sovereigns of Greater Romania took place on October 15, 1922, in the Coronation Cathedral in Alba Iulia, built explicitly for this occasion. The whole ceremony symbolically sanctioned the Great Union achieved in 1918 through the free will expressed by the people of Bessarabia, Bukovina, and Transylvania. Initially, the coronation festivities were scheduled to take place on September 24, 1921, but they were eventually postponed by a year. A series of medals and badges issued for the planned ceremonies of 1921 were withdrawn, no longer distributed, or remained in the project stage, thus becoming rare pieces in the museums' patrimony. The study presents such a piece from the museum's patrimony and other official and widespread medals created by engraving artists such as Mihail Kara or Constantin Kristescu and issued to commemorate the Coronation event. As the head of a special subcommittee set up in early 1922, the latter designed the official coronation medal, distributed to many participants in the festivities. This medal has on its reverse side a remarkable allegorical scene that reminds us that the Union was achieved on the battlefield: in the center is represented King Ferdinand on horseback, dressed in military uniform with helmet, followed by the royal army, the procession being led to the Cathedral of Alba Iulia by a female character symbolizing Romania.*

După marea izbândă repurtată de națiunea română în anul 1918, unul din obiectivele României Mari a fost încoronarea suveranilor României reîntregite ca o consfințire a unității naționale dobândită pe câmpul de luptă cu numeroase jertfe umane și pierderi materiale în anii Războiului de Reîntregire (1916–1919).

Ideea încoronării regelui Ferdinand și a reginei Maria a prins contur în timpul guvernului condus de generalul Alexandru Averescu, președintele Partidului Poporului (13 martie 1920–13 decembrie 1921), când s-au început demersurile pentru organizarea încoronării. Guvernul a stabilit ca încoronarea să aibă loc la Alba Iulia, în 24 septembrie 1921, iar în continuare festivitățile să aibă loc și în capitala țării. Prin urmare, încă din 8 iulie 1920, a fost înființată o Comisie guvernamentală în frunte cu generalul Constantin Coandă (președintele Senatului) din care urmau să facă parte o serie de personalități din domeniul politic, administrativ și artistic: Bogdan Murgulescu în calitate de secretar general, Nicolae Mișu (Ministrul Casei Regale), istoricul Nicolae Iorga, Camil Velican (primarul orașului Alba Iulia), Octavian Goga (ministrul Cultelor și Artelor), Nicolae Titulescu (ministrul de Finanțe), generalul Paul Angelescu (mareșalul Palatului), prof. univ. Alexandru Lapedatu, compozitorul George Enescu, pictorul Arthur Verona,

arhitectul Victor G. Ștefănescu, sculptorul Ion Theodor Jalea, mitropolitul-primat Miron Cristea¹.

Un prim obiectiv urmărit de această Comisie a fost începerea construcției Catedralei Reîntregirii din orașul Unirii, operă a arhitectului Victor G. Ștefănescu. În acest sens, artiști, fabrici, firme s-au oferit să contribuie la organizarea serbărilor și la ridicarea bisericii a cărei piatră de temelie a fost pusă în 28 martie 1921. O lună mai târziu, regele Ferdinand și regina Maria au vizitat Alba Iulia cu scopul de a constata stadiul lucrărilor executate la catedrala unde urma să se officieze serviciul divin cu ocazia încoronării lor ca suverani ai României Mari².

Pentru încoronare au fost pregătite însemnele puterii regale, sceptrul și cele două coroane. Sceptrul din aur și argint a fost proiectat de pictorul Costin Petrescu și executat la Casa de bijutieri René Boivin din Paris și a fost oferit regelui prin subscripție publică în data de 10 mai 1920. Regele Ferdinand urma să poarte Coroana de oțel cu care fusese încoronat regele Carol I la 10 mai 1881, iar pentru regina Maria a fost comandată o coroană din aur, opale și turcoaze la Casa de bijutieri Lucien Falize din Paris³.

Pe neașteptate, la sfârșitul verii anului 1921, generalul Averescu a fost anunțat că regele Ferdinand s-a văzut nevoit să amâne ceremoniile de încoronare programate pentru luna septembrie. Motivul oficial al amânării era faptul că nu se puteau finaliza la timp mantiile de încoronare care fuseseră comandate la Viena, dar motivele adevărate erau cu totul altele. Refuzul regelui a fost influențat de poziția șefului liberalilor Ion I.C. Brătianu, care, aflat în opoziție, urmărea răsturnarea guvernului condus de generalul Averescu⁴. Demisia guvernului s-a produs până la urmă la finalul anului 1921, iar visul generalului Averescu de a fi el cel care va avea cinstea de a oferi regelui Coroana de oțel a României reîntregite s-a spulberat datorită intrigilor liberalilor care au determinat în final și refuzul suveranilor față de data propusă inițial, fapt consemnat și în memoriile din acea vreme ale reginei Maria⁵.

Dar, dincolo de aceste manevre de culise, pregătirile pentru marele eveniment al încoronării au continuat și în acest context se încadrează și baterea unor medalii aniversare oficiale și „populare”. Așadar, încoronarea planificată pentru septembrie 1921 a fost însoțită de o serie de emisiuni de medalii și insigne, însă amânarea cu un an a festivităților a determinat o situație particulară, adică au existat medalii rămase în stadiul

¹ Mircea Hortopan, *Organizarea ceremoniilor Încoronării (1920–1922)*, în vol. „90 de ani de la Încoronarea de la Alba Iulia”, București, 2012, p. 8.

² Ionela Simona Mircea, *Biserica de Încoronare – Istorie și Har. 15 octombrie 1922 – Încoronarea Suveranilor României Mari, Regele Ferdinand și Regina Maria*, în „Acta Mvsei Porolissensis”, XXXIX, Zalău, 2017, pp. 214–215.

³ Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Coroana reginei Maria*, în vol. „90 de ani de la Încoronarea de la Alba Iulia”, București, 2012, pp. 59–74.

⁴ În 14 iulie 1921, guvernul Averescu a depus la Parlament un proiect de lege prin care se prevedea „naționalizarea” Societății „Reșița”. Neacceptând să piardă din mână cea mai mare întreprindere metalurgică din România, liberalii conduși de Ion I.C. Brătianu au lansat campania de răsturnare a guvernului Averescu, reușind să atragă de partea lor și celelalte partide din opoziție. Vezi Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916–1938)*, București, Silex Casă de Editură, Presă și Impresariat, 1996, p. 40.

⁵ Mircea Hortopan, *op. cit.*, p. 12.

de proiect sau care au fost executate având înscrisă data planificată inițial – respectiv anul 1921. Prin urmare, în noile condiții, aceste piese medalistice au devenit anacronice și nu au mai fost distribuite rămânând adevărate rarități în muzeele și colecțiile din țară. În această categorie se încadrează insigna *ÎN AMINTIREA ÎNCORONĂRII*, emisă în anul 1921, o piesă extrem de rară⁶ aflată în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (Fig. 1). Este de formă rotundă (D=32 mm) având circular legenda: ÎN AMINTIREA ÎNCORONĂRII. MM. LL. MARIA. 1921. FERDINAND. Insigna a fost realizată din tablă ambutisată având o bordură decorată prin presare cu un brâu alveolar. În centru, pe fundal tricolor, este reprezentată o frumoasă imagine din tinerețe a suveranilor, în care regina Maria poartă diademă. Imaginea este suprapusă pe un pavilion din purpură căptușit cu hermină, surmontat de coroana României. Ea este protejată de o folie transparentă din plastic prinsă în metal pe margine. Brâul alveolar de pe margine a fost emailat în roșu-galben-albastru, iar pe partea opusă se află un mic orificiu de prindere la rever. Alături de alte obiecte muzeale tematice, insigna a fost prezentată publicului pentru prima dată în cadrul expoziției temporare *Clujenii și Marea Unire din 1918*, deschisă cu prilejul aniversării Centenarului Marii Uniri⁷ (Fig. 2).

Tot pentru proiectata încoronare din 1921 au fost lucrate și alte piese medalistice. În acest sens, amintim un proiect de medalie care a fost executat de bijutierul bucureștean Joseph Resch. Medalia sa este din bronz cu toartă (D=35 mm) și are pe avers efigiile acolate ale regelui Ferdinand și împăratului Traian⁸. Cei doi suverani apar împreună și pe o medalie „populară” cu toartă din alamă emisă în anul 1921⁹. Aici, pe avers, este reprezentată efigia regelui Ferdinand, având inscripționat anul MCMXXI și legenda circulară FERDINAND I. REGE AL ROMÂNILOR. ÎN AMINTIREA ÎNCORONĂRII. Pe revers este reprezentat capul cu cunună de laur al împăratului Traian, având pe o parte notația A./D./CVI., iar pe cealaltă stindardul roman și inscripția L.V. M. (Legiunea a V-a Macedonica). Pe circumferință este inscripționată legenda: TRAIAN · IMPERATOR · ROMANORUM · PROVINCIA · DACIA · FELIX.

Un alt gravor implicat în realizarea unei serii de medalii care să amintească de serbările încoronării a fost Mihail Kara. În atelierul său din Oradea, el a realizat în perioada 1920–1921 șase proiecte de medalii din argint și bronz cu toartă pentru suveranii României și pentru copiii lor. Toate aceste piese au același revers – într-o cunună de laur este inscripționată legenda pe patru rânduri: AMINTIRE DE LA/ ÎNCORONARE/ ALBA JULIA/ 1921. Pe avers sunt reprezentate portretele membrilor familiei regale (cap în profil dreapta sau stânga) având o legendă semicirculară dispusă

⁶ În colecțiile muzeului există doar o singură insignă de acest tip având nr. inventar M 9684. O variantă a acestei piese, cu legenda identică, dar fără brâu și cu o imagine diferită, se găsește și în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României. Vezi Ernest Oberländer-Târnoveanu, Katiușa Pârvan, *Medalii, plachete, ordine, decorații, monede și bancnote cu portretele Regelui Ferdinand și Reginei Maria*, în „Muzeul Național”, XV, București, 2003, p. 330.

⁷ Ovidiu Muntean, *Rememorând Marea Unire. Centenar 1918–2018/Remembering The Great Union. Centennial 1918–2018*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, pp. 144–146.

⁸ E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan, *op. cit.*, p. 330.

⁹ Constantin Pațilea, *Manualul colecționarului de medalii. O cronologie a medaliilor românești de la Voievodul Iancu de Hunedoara la Regele Mihai*, Buzău, Editura Omega, 2014, pp. 317–318.

la dreapta sau stânga efigiei. Astfel s-au executat următoarele proiecte: 1) cu anul 1920, cu numele localității Sinaia și al gravorului Kara (sub gât) pentru regele Ferdinand și regina Maria (ca ornament spic de grâu); 2) fără an, fără numele localității Sinaia, cu sau fără numele gravorului Kara pentru principele moștenitor Carol (fără numele gravorului, cu ram de măslin în spatele efigiei) și pentru principesa Elisabeta (sub gât numele gravorului și două spice de grâu); 3) cu anul 1921, fără numele localității Sinaia, cu sau fără numele gravorului pentru principesa Maria (cu numele gravorului și cu un ornament vegetal în spatele efigiei) și pentru principesa moștenitoare Elena (fără numele gravorului și fără niciun ornament)¹⁰.

Din păcate, în patrimoniul muzeului nu există niciun exemplar din aceste proiecte de medalii lucrate de Joseph Resch și Mihail Kara în cursul anilor 1920–1921. În schimb, de la gravorul Mihail Kara se păstrează în Cabinetul numismatic o realizare artistică de excepție, executată în anul 1922, și anume: Marele medalion *Încoronarea suveranilor României Unite*¹¹ (Fig. 3).

Medalioniul este unifațetat (D=146 mm) și are pe avers o frumoasă compoziție artistică care prezintă pe suveranii României Mari în costumele lor de încoronare. Regele Ferdinand este reprezentat stând pe tron încoronat, într-o poziție marțială, având în mâna dreaptă sceptrul pe care îl ține aproape vertical pe genunchiul drept. Mâna stângă este sprijinită pe un postament care are incizată deviza regală: NIHIL/SINE/DEO. În fața lui, regina Maria este reprezentată în picioare, văzută din spate, postură ce ne arată splendida mantie de încoronare ce are pe umeri inițiala reginei, iar în partea inferioară stemele regatului și Transilvaniei. Ea privește spre rege și poartă pe cap coroana în stil bizantin. În mâna stângă ține un lujer mare de crin, iar cu mâna dreaptă aduce spre față o floare din acest lujer arcuit. Tulpina florii se sprijină pe un capitel de coloană unde este ștanțat cu majuscule textul: ÎNCORONAREA/SUVERANILOR/ROMÂNIEI/UNITE/1922. În exergă sunt reproduse cu minuscule cuvintele reginei: *Prin jertfa lor/s'a făcut mărirea Țării/Maria*. În fundal, în partea superioară, sunt reprezentate Catedrala Încoronării și castelul Huniazilor cu turnuri din spatele cărora răsare soarele.

Medalioniul a fost realizat manual din alamă prin turnare și batere având diferite dimensiuni. El putea fi folosit ca piesă ornamentală, încastrat într-o ramă din lemn lăcuit, așa cum îl regăsim de exemplu în patrimoniul Muzeului Național Peleş¹² sau fixat pe un suport așa cum există în colecția particulară Daniel Cosmin Obreja (D=80 mm)¹³. De asemenea, este de amintit faptul că această frumoasă reprezentare a suveranilor încoronați a fost folosită aproape identic și pentru confecționarea unor insigne de formă rotundă din bronz care aveau un sistem de prindere cu ac. Din cauza diametrului redus (D=25 mm), pe insignă a fost suprimat textul cu deviza regală și

¹⁰ Katiușa Pârvan, *Opera medalistică a sculptorului Mihail Kara – mărturie a pregătirii serbărilor încoronării*, în „Muzeul Național”, vol. XIII, București, 2001, p. 108.

¹¹ Livia Călian, *Medalii românești din Colecția numismatică a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, I, 1600–1947*, în „Acta Mvsei Napocensis”, 39–40/II, 2002–2003, Cluj-Napoca, 2005, pp. 377–378.

¹² Narcis Dorin Ion (coord.), *Familia regală și Marea Unire*, Sinaia, 2018, p. 111.

¹³ *Ferdinand I. Regele Întregitor de Țară*, Muzeul Național Peleş, Sinaia, 2017, p. 329.

legenda, păstrându-se doar cuvintele reginei Maria din exergă, iar în fundal nu apare decât castelul Huniazilor¹⁴.

Realizarea artistică a medaliei oficiale a încoronării a fost încredințată gravorului Constantin Kristescu în anul 1922, în noile condiții generate de reorganizarea Comisiei de încoronare. Așadar, în plan politic, după demisia guvernului Averescu în 13 decembrie 1921 a urmat un efemer guvern condus de Take Ionescu, iar la 19 ianuarie 1922 începea lunga guvernare liberală având ca președinte al Consiliului de Miniștri pe Ion I. C. Brătianu.

În acest context, guvernul și Comisia de încoronare au reluat pregătirile pentru organizarea ceremoniilor. Comisia veche s-a reorganizat după demisia din fruntea ei a fostului președinte, generalul Constantin Coandă, după ce acesta a pierdut funcția de președinte al Senatului. Tot acum s-a creat un așa numit Comitet de direcție compus din membri cu atribuții tehnice specifice. În alcătuirea acestuia au intrat inginerul Anghel Saligny în calitate de președinte, secondat de inginerii Gheorghe Popescu, Nicolae Ștefănescu precum și de arhitectul Petre Antonescu. Din Comisie mai făceau parte Miron Cristea – mitropolitul-primat, Octavian Goga, ca fost ministru al Cultelor și Artelor, istoricul Nicolae Iorga, Nicolae Mișu, generalul Paul Angelescu, profesorul universitar Alexandru Lapedatu, Aurel Sava, primarul orașului Alba-Iulia, compozitorul George Enescu, Ion Jalea, arhitectul V. Gh. Ștefănescu, arhitectul clujean Cezar Popovici, pictorul Costin Petrescu, academicianul Ion Bianu, Virgil Cioflec în calitate de director general al Artelor în ministerul de resort. Practic, pentru eficientizarea activităților organizatorice au fost create șapte subcomisii speciale aflate în coordonarea directă a Comitetului de direcție. Între aceste șapte subcomisii cu atribuții distincte exista și o subcomisie condusă de gravorul Constantin Kristescu care avea drept scop alcătuirea sculpturii și graficii medaliilor comemorative¹⁵.

Medaliile oficiale au fost lucrate de Constantin Kristescu în Paris și au fost comandate tot aici renumitei case de bijutieri Arthus Bertrand. Ulterior, ele au fost distribuite, conform listelor alcătuite de Președinția Consiliului de Miniștri, tuturor funcționarilor superiori din ministere, corpuri legiuitoare, justiție, foștilor demnitari, membrilor misiunilor străine, militarilor etc. Aceste medalii cu caracter oficial erau de cinci tipuri, în funcție de formă, dimensiuni și de materialul din care erau bătute, după cum urmează: 15.000 bucăți medalii mici din bronz cu panglici tricolore, 15.000 bucăți medalii mari din bronz în cutiuțe, 200 bucăți medalii mari din argint în cutiuțe fine, 20 bucăți medalii mari din argint aurit în cutiuțe fine și trei bucăți medalii mari din aur în cutiuțe fine¹⁶.

Prin urmare, medalia oficială este foarte răspândită și amintim aici că din miile de bucăți distribuite participanților la festivități, în colecțiile muzeului se păstrează 10 exemplare ale variantei mari din bronz (D=45 mm) a acesteia¹⁷. Ultima medalie de acest

¹⁴ K. Pârvan, *op. cit.*, p. 113.

¹⁵ Mircea Hortopan, *op. cit.*, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Livia Călian, *op. cit.*, p. 402.

tip a intrat în patrimoniu în anul 2014 și a aparținut colonelului Artur Dan, participant la serbările încoronării în calitate de comandant al unei unități militare din Aiud¹⁸.

Medalia oficială a încoronării regelui Ferdinand și a reginei Maria ca suverani ai României reîntregite are pe avers, sub o cunună de frunze de laur, efiigiile alăturate ale suveranilor în profil stânga, iar circular este inscripționat textul: FERDINAND·REGE LE·ROMÂNIEI·ȘI·MARIA·REGINĂ. (Fig. 4). Pe revers este înfățișată o scenă alegorică care ne amintește că Unirea s-a obținut pe câmpul de luptă: în centru este reprezentat regele Ferdinand călare ținând sceptrul în mâna dreaptă, îmbrăcat în uniformă militară cu cască¹⁹, urmat de armata regală. Alaiul este condus spre Catedrala Încoronării din Alba Iulia de un personaj feminin simbolizând România, ce pășește ținând cu mâna dreaptă frâiele calului, iar în cea stângă are o coroană din frunze de laur. Circular este incizat, de la dreapta la stânga, textul: ÎNTÂIUL·REGE·AL·TUTUROR·ROMÂNILOR·ÎNCORONATU·SA·LA·ALBA·JULIA·ÎN·15·X·1922. (Fig. 5).

Medalia oficială a fost confecționată la Paris și într-o variantă din bronz cu baretă și panglică tricoloră cu un diametru cuprins între 25 și 40 mm. Ea are elementele de câmp aproape identice, în plus în partea superioară este prevăzută cu o agățătoare de care este prinsă o baretă metalică pe care este inscripționat numele orașelor în care urmau să se desfășoare festivitățile de încoronare: BUCUREȘTI – ALBA JULIA²⁰. Pe panglica tricoloră din rips era atașată și o mică reprezentare din alamă a coroanei regale. Medalia putea fi fixată pe piept cu două ace de prindere. Varianta cu panglică tricoloră mai este cunoscută și sub denumirea de „Medalia primarilor” datorită faptului că a fost distribuită într-un număr foarte mare miilor de primari și reprezentanți ai comunităților locale care au participat la serbările încoronării între 15–17 octombrie 1922.

De asemenea, pentru miile de cetățeni obișnuiți care au asistat la festivități au fost emise în anul 1922 și o serie de medalii așa zise „populare”, confecționate din aluminiu cu sau fără panglică tricoloră. Medalia de acest tip din patrimoniul muzeului are un inel de prindere de care este atașat un șnur tricolor împletit pentru fixare pe piept sau la rever. Pe avers, în câmp, între o ramură de stejar și una de laur prinse cu o panglică, se află capetele acolate în profil stânga ale regelui Ferdinand și reginei Maria cu diademă, iar deasupra este reprezentată coroana României (fig. 6). Pe reversul acestei medalii este inserată, pe șapte rânduri, inscripția: ÎN/AMINTIREA/INCORONAREI M.[aiestăți]L.[or] L.[or]/SUVERANILOR/ROMÂNIEI MARI/ALBA-IULIA/1922 (Fig. 7). Calitatea artistică a reprezentării elementelor de câmp ale acestor medalii „populare” este una modestă și, având un cost de producție redus, erau destinate cu precădere celor cu venituri mai mici. Cele mai multe dintre ele erau fabricate în serie de firmele bucureștene de bijutieri M. Carniol și Theodor Radivon, ambele având statutul de furnizori ai Casei regale.

Pe lângă medalii, participanții la festivitățile de la Alba-Iulia și București au mai

¹⁸ Ovidiu Muntean, *An Officer from Maramureș: Artur Dan of Apsa. From Dynastic Loyalty to Greater Romania*, în „Acta Mvsei Napocensis”, nr. 53/II, 2016, Cluj-Napoca, 2017, p. 85.

¹⁹ Este singura reprezentare medalistică a regelui Ferdinand purtând o cască militară tip Adrian (model 1915) specifică armatei române în Primul Război Mondial.

²⁰ E. Oberländer-Târnoaveanu, K. Pârvan, *op. cit.*, p. 331.

primit și o serie de materiale publicitare special realizate cum ar fi ilustrații și fotografii cu suveranii, cărți poștale, căni și farfurii aniversare cu reprezentări simbolice, plachete, foi volante ș.a.²¹ Dintre acestea, în patrimoniul muzeului se păstrează o farfurie aniversară din ceramică smălțuită²² precum și un set de căni decorative cu portretele suveranilor. Farfuria este decorată pe bordură cu motive geometrice în semicerc, iar în centru este reprezentată o compoziție alegorică cu acvilă încoronată, având aripile desfăcute, ce ține în gheare coroana României. Sub aripile acvilei, în două medalioane rotunde, se află efigiile dispuse față în față ale reginei Maria (stânga) și regelui Ferdinand (dreapta). Sub medalioane, pe o panglică, este înscris textul: ÎNCORONAREA/15 OCT. 1922, iar deasupra acesteia se află cifra regelui suprapus pe cel al reginei (Fig. 8). Cănilor sunt din porțelan pictat și glazurat și au corpul cilindric cu ansă. Ele sunt decorate median cu un brâu și medalion oval în care se înscriu portretele suveranilor României. Acestea erau realizate după fotografii făcute în atelierul bucureștean „Julietta” care avea statutul de furnizor al Casei regale (Fig. 9–10).

Serbările încoronării au presupus un uriaș efort organizatoric căruia guvernul, autoritățile publice locale din Alba Iulia și București, precum și publicul numeros i-au făcut față cu succes. Obiectele muzeale prezentate reprezintă mărturii tăcute ale acestui eveniment istoric irepetabil care a marcat destinul României Mari și al monarhiei acum un secol. Cu toate obstacolele întâlnite, determinate atât de amânarea cu un an a festivităților datorită rivalităților politice²³ cât și de dificultățile economice și sociale inerente într-o țară abia ieșită din război, încoronarea de la Alba Iulia a fost un succes ce a consfințit parcursul istoric al țării de la cucerirea independenței de stat la făurirea României Mari în anul 1918.

În esență, încoronarea marchează în mod simbolic desăvârșirea Marii Uniri, idee magistral sintetizată în primele rânduri ale *Proclamației* pe care regele Ferdinand o adresa națiunii la Alba Iulia, în 15 octombrie 1922:

„Prin grația lui Dumnezeu și voința Națională am moștenit Coroana României, după glorioasa domnie a Regelui Întemeietor. Suindu-mă pe tron, am rugat Cerul să dea rod muncii, ce, fără preget, eram hotărât să închin iubitei mele Țări, ca bun Român și Rege. Pronia cerească a binecuvântat și prin bărbăția poporului și vitejia ostașilor ne-a dat să lărgim hotarele Regatului și să înfăptuim dorul de veci al Neamului nostru. Am venit astăzi cu Regina care ne-a fost tovarășă în credința neclintită la restrîște și la bucurie, ca printr’această sărbătoare să consacram înaintea Domnului și a scumpului

²¹ *Ferdinand I. Regele Întregitor...*, pp. 347–348; Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, pp. 113, 123, 128–130; Mircea Hortopan, *op. cit.*, pp. 14–15.

²² Aceste farfurii aniversare au fost primite de participanții la masa festivă organizată în cinstea suveranilor în Parcul Carol I din București (17 octombrie 1922). Aici, regele Ferdinand a ținut un discurs și apoi împreună cu regina au trecut printre rândurile de mese, fiind aclamați și felicități de cei prezenți, în marea lor majoritate primari și reprezentanți ai comunităților locale. Vezi Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 120.

²³ Principalele partide de opoziție – Partidul Național și Partidul Țărănesc – nu au participat la aceste festivități, declarând că ele fuseseră coborâte la o simplă „manifestare de partid”. Nicolae Iorga, liderul Partidului Naționalist Democrat a fost prezent la Alba Iulia „din devotament față de Coroană, din iubire față de buna rânduială”, dar adăuga ironic: „Bineînțeles însă, când se va încorona dl. Ion Brătianu nu voi avea aceeași atitudine”. Vezi Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 45.

nostru Popor legătura ce ne unește de-a pururea cu dânsul. Punând pe Capul Meu, într-această străveche cetate a Daciei Romane, Coroana de oțel de la Plevna, pe care noi și glorioase lupte au făcut-o pe veci Coroana României Mari, Mă închin cu evlavie memoriei celor cari, în toate vremurile și de pretutindeni, prin credința lor, prin munca și prin jertfa lor au asigurat unitatea națională și salut cu dragoste pe acei cari au proclamat-o într'un glas și o simțire dela Tisa până la Nistru și până la Mare [...]”²⁴.

²⁴ *Proclamația Regelui*, în „Foaia Diecezană. Organul eparhiei ortodoxe române a Caransebeșului”, nr. 40, an XXXVII, 15 octombrie 1922, p. 1.

Fig. 1 – Insigna ÎN AMINTIREA ÎNCORONĂRII, 1921.

Fig. 2 – Aspect din expoziția aniversară Clujenii și Marea Unire din 1918.

Fig. 3 – Medalionul ÎNCORONAREA SUVERANILOR ROMÂNIEI UNITE, 1922.

Fig. 4 – Medalia oficială a încoronării, 1922. Avers.

Fig. 5 – Medalia oficială a încoronării, 1922. Revers.

Fig. 6 – Medalie „populară” dedicată încoronării, 1922. Avers.

Fig. 7 – Medalie „populară” dedicată încoronării, 1922. Revers.

Fig. 8 – Farfurie decorativă realizată cu ocazia încoronării, 1922.

Fig. 9 – Cană decorativă cu portretul reginei Maria.

Fig. 10 – Cană decorativă cu portretul regelui Ferdinand.

Ionela Simona MIRCEA

EPISCOPIA ARMATEI ROMÂNE ȘI EPISCOPII DE ALBA IULIA (1921–1948)

LE DIOCÈSE AUX ARMÉES ROUMAINES ET LES DIOCÈSES D'ALBA IULIA (1921–1948)

Résumé: Le Diocèse aux armées roumaines (1921–1948), fondé sur une tradition plus ancienne, a pleinement démontré son rôle et son importance dans l'armée, l'institution parvenant à s'adapter aux besoins concrets de l'époque. L'amélioration des relations entre les deux institutions, l'Église et l'Armée, a nécessité l'élargissement et le développement des règles d'organisation existantes. Ceci explique les nouveaux actes normatifs élaborés après la création du diocèse militaire, instructions et règlements qui dotaient le clergé militaire de procédures claires, adaptées aux rigueurs et à la discipline militaire.

L'établissement du siège à Alba Iulia était dû au passé historique de la ville et, tout d'abord, au fait qu'ici le cercle de la lutte des Roumains pour la création de la Grande Roumanie a été fermé par l'adoption de la Résolution de l'Union dans l'Assemblée Nationale du 1er décembre 1918. Et grâce à la présence, à Alba Iulia, d'une importante garnison militaire (90e Régiment d'infanterie, 6e Régiment de pionniers et un régiment d'artillerie lourde).

Chacun des hiérarques nommés à la tête du clergé militaire contribua, plus ou moins, à la consolidation de l'institution nouvellement créée. Si les trois premiers ont été recrutés du milieu spirituel de Transylvanie, étant des prêtres ordonnés plus âgés (Vasile Saftu né le 12 juin 1863 à Brașov, Justinien Teculescu le 1er novembre 1865 à Covasna, et Ioan Stroia le 20 janvier 1865 à Fântânele, ancien Cacova, département de Sibiu), mariés, veufs, même avec des enfants, éduqués dans le pays et à l'étranger, avec l'expérience pastorale, impliqués dans des actions nationales qui ont conduit à la formation de la Grande Roumanie, des archiprêtres (Saftu à Brasov entre 1911–1921, Teculescu à Alba Iulia entre 1901–1922, Stroia à Săliște entre 1901–1908 et Sibiu entre 1908–1919), le dernier (Partenie Ciopron) a été recruté du milieu monastique, étant grâce (né le 30 septembre 1896 à Păltiniș, jud. Botoșani), instruit, avec une approche différente due, peut-être, à son âge et à sa discipline monastique.

Episcopia Armatei Române, creată în 1921, după formarea României Mari, s-a afirmat ca o instituție însemnată până în 1948, când a fost desființată. Prin „Legea privitoare la organizarea clerului militar”, în vigoare din 6 august 1921, în locul Serviciului Religios al Armatei Române, care a funcționat între anii 1916–1921, s-a înființat Inspectoratul Clerului Militar ca structură în cadrul Marelui Stat Major al Armatei, condus de un inspector cu gradul militar de General de Brigadă, devenit prin hirotonie Episcop Militar, membru de drept al Sfântului Sinod cu titlul „Episcop de Alba Iulia”.

Instituirea clerului militar activ și permanent și a Episcopiei Militare, cu sediul la Alba Iulia – Catedrala Încoronării (1925), și-a demonstrat sensul și importanța, așa cum se preconizase de la început, în baza unei mai vechi tradiții, atât pe timp de pace cât și în vremuri dificile, îndeosebi după Dictatul de la Viena și în anii celui de-al Doilea Război

Mondial¹. După Marele Război instituționalizarea clerului militar a fost anevoioasă, s-a făcut pe parcursul mai multor ani.

O scurtă retrospectivă a evenimentelor și actelor care au stat la baza înființării Episcopiei Armatei Române oferă posibilitatea înțelegerii rolului Bisericii în Armată prin prezența benefică a preotului în mijlocul soldaților și prin jertfirea de sine a acestuia pentru aproapele său, mai ales în perioadele cumplite, de război.

Ziua de 2 mai 1850, când Nicolae Ghica, șeful oștirii Țării Românești (mare spătar), a hotărât să trimită câte un preot la trei mari garnizoane (București, Craiova, Brăila), poate fi considerată data oficială a înființării serviciului religios în Armata Română². La solicitarea lui Ghica, mitropolitul Nifon (1850–1875) al Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei a prezentat șefului oștirii trei preoți care, prin Ofisul (Decretul) nr. 124 din 10 iulie 1850 semnat de domnitorul Barbu Știrbei, au fost numiți preoți de oștire, înzestrați ulterior cu tot necesarul de care aveau nevoie pentru slujire (Sfânt Antimis, odăjdii, cruci, icoane, cărți și vase liturgice), și salarizați împreună cu cei șase țarcovnici (cântăreți) ajutători³. Cele dintâi „Instrucțiuni privind Îndatoririle preoților de oștire”, în șapte puncte, au fost întocmite la sfârșitul lunii octombrie 1850 de către oamenii mitropoliei și ai Ministerului Lucrărilor Ostășești (viitor Minister de Război) și aplicate până în 1870, când au fost înlocuite de „Regulamentul clerului din armata permanentă”, sancționat de Carol I al României prin Înaltul Decret nr. 603 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 79 din 9/21 aprilie 1870, rămas în vigoare până în 1915⁴.

Ceva mai târziu, conform unui decret din 1876, toate trupele și unitățile teritoriale puteau avea câte un preot. În 1876 au fost elaborate și „Datoriile preotului de armată”, „un set amplu de instrucțiuni”⁵ care reglementau activitatea preotului militar pe timp de pace. În 1877 preoții unităților au fost înlocuiți cu preoții de garnizoană care deserveau unitățile din aceeași localitate⁶. În timpul Războiului de Independență (1877–1878) biserica și armata și-au consolidat relațiile, numeroși preoți, călugări, călugărițe slujindu-și țara și neamul ca preoți, infirmieri, brancardieri.

În condițiile create de izbucnirea Primului Război Mondial, pentru întărirea Armatei Române, la propunerea mitropolitului Pimen al Moldovei, la 15 mai 1915 Sfântul Sinod a hotărât organizarea unui serviciu religios militar bine structurat, coordonat de un protopop. Preotul Constantin Nazarie (1865–1926)⁷, profesor de Morală Creștină la Facultatea de Teologie din București, a fost însărcinat să organizeze serviciul și să-l conducă în calitate de protopop sau superior al preoților de armată,

¹ Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *Episcopii Armatei Române. Biografii. Documente (1921–1948)*, Editura Militară, 2019, p. 41.

² Despre colaborarea dintre domnitori și clerul român găsim amănunte în Petru Pinca, *Istoricul Episcopiei Armatei (cu sediul la Alba Iulia) între anii 1921–1948*, Alba Iulia, Reîntregirea, 2013, pp. 19–59.

³ *Ibidem*, p. 56.

⁴ *Ibidem*, pp. 57–58.

⁵ Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 16.

⁶ Petru Pinca, *op. cit.*, p. 58.

⁷ O scurtă biografie a lui Constantin Nazarie o găsim în: Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Editura Univers enciclopedic, 1996, p. 301; Pr. Prof. Constantin Galeriu, *Prof. Pr. Constantin Nazarie*, în „Studii Teologice”, nr. 1–2/1977, București, pp. 175–179.

atașat în caz de mobilizare la Marele Cartier General al Armatei ca șef al Serviciului Religios⁸. Un asemenea serviciu impunea, prin însuși scopul său (de îndrumare și sprijinire a ostașului spre cele morale și spirituale în vreme de pace și, mai ales, în vreme de război), elaborarea unor proceduri privind activitatea preoților militari, pornindu-se de la ideea că „armata este și trebuie să fie o școală pentru îndeplinirea datoriei către Patrie și Tron [...] de luminare și moralizare”⁹.

Constantin Nazarie a elaborat „Instrucțiunile asupra atribuțiilor preoților de armată” care, după aprobarea Sinodului, au fost publicate în revista „Biserica Ortodoxă Română”, în noiembrie 1915. După gruparea articolelor în capitole, impusă de către Marele Stat Major, Instrucțiunile, aprobate de Ministerul de Război prin Ordinul 3451 din 28 octombrie 1915 al Marelui Stat Major, au stat la baza activității preoților de armată până la înființarea Episcopiei Armatei¹⁰. Au fost puse la dispoziția preoților militari și zece cuvântări, ca exemplificare de discurs/predică în fața trupeii¹¹. După intrarea României în război, lipsa cărților de rugăciuni, într-o perioadă în care acestea, în mod firesc, erau solicitate cu insistență atât pe front cât și în spitale, l-a determinat pe Constantin Nazarie să imprime și o carte de rugăciuni, „Înarmarea sufletească a ostașului român”¹², într-un tiraj de 15.000 de exemplare (februarie 1917), apoi încă 100.000 (aprilie 1917), carte distribuită prin Serviciul Imprimeriei Armatei.

Conducerea serviciului religios a întâmpinat dificultăți inerente oricărui început. Depășind greutăți care păreau de netrecut, prejudecăți, vorbe ofensatoare, indiferență, lipsuri de tot felul, cu tenacitate și răbdare, printr-o avalanșă de referate înaintate Marelui Stat Major¹³, insistând asupra rostului unui serviciu religios bine organizat în cadrul armatei și subliniind condițiile și pârgurile necesare funcționării lui, părintele Nazarie a reușit să impună respectarea instrucțiunilor de către preoții militari și ofițeri. A intervenit ori de câte ori au existat situații de neînțelegere în legătură cu rolul

⁸ Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916–1918*, București, Imprimeria Ministerului Cultelor și Artelor, 1921, p. 5.

⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰ La 20 iulie 1921 a fost promulgată „Legea privitoare la organizarea clerului militar” care stabilea numirea câte unui preot la fiecare regiment și impunerea la conducerea acestora a unui episcop militar care va purta titlul de „Episcop de Alba Iulia”, vezi Petru Pinca, *op. cit.*, p. 66.

¹¹ Subiectele abordate au fost: ce înseamnă a fi soldat, drapelul, care e rostul ascultării față de superiori, la ce folosește soldatului ajutorul lui Dumnezeu, trezvia și militarul, discuții în momente esențiale precum declararea războiului, începerea bătăliei, câștigarea victoriei, înfrângere, înmormântarea soldatului căzut la datorie, vezi Petru Pinca, *op. cit.*, p. 8.

¹² Cuprindea rugăciunile necesare oricărui bun creștin, cele zece porunci, poruncile bisericii, porunci privitoare la viața sufletească și trupească a aproapelui, cele nouă fericiri, posturile, sărbătorile bisericesti și naționale, pascalia de 20 ani.

¹³ Este vorba despre: Referatul din 3 iunie 1915 (prezintă măsurile pentru organizarea serviciului insistând asupra rostului acestuia) la care primește răspuns că nu poate funcționa ca protoiereu decât în vreme de război, când va primi un preot ajutător și un secretar (6 iulie 1915); Referatul din octombrie 1915 (solicită lămuriri la problemele preoților din armată, care i s-au adresat, referitoare la obținerea primei de echipare, a salariului în caz de mobilizare, a obiectelor liturgice necesare cultului, la instrucțiunile aprobate) la care primește răspuns după cinci luni (14 martie 1916) refuzându-i-se prima de echipare deși fusese dată ofițerilor în rezervă și asimilaților; Referatul din 21 martie 1916 (viza uniformă și echipamentul preotului militar) la care primește doar aprobarea de a stabili dimensiunile crucii (29 martie 1916); Referatul din 17 aprilie 1918 (sublinia rolul special al preotului militar în Basarabia). Vezi Constantin Nazarie, *op. cit.*, pp. 5–13, 30.

preotului în armată, rol care, conform instrucțiunilor, era de îndrumare, coordonare și colaborare, în materie religioasă, cu corpul ofițeresc.

Abaterile de ordin disciplinar ale clerului militar intrau în competența Serviciului Religios al Armatei (autoritate superioară ecleziastică militară), fiind judecate după normele clerului mirean, canoanele și regulile bisericii. Abaterile disciplinare de ordin spiritual ale preoților de armată intrau în competența Consistoriul spiritual militar, format dintr-un preot de corp de armată și patru preoți de divizie. Abaterile de drept comun și cele cu caracter penal săvârșite de preoții militari intrau în competența instanțelor civile sau militare potrivit codului de justiție militară.

Bun comunicator, perseverent, conștient de importanța misiunii ce-i fusese încredințată, cu sprijinul generalului Constantin Prezan (șef de Stat Major), prin Referatul nr. 473 din 12 februarie 1917, părintele Nazarie a reușit să obțină asimilarea preoților militari cu locotenenții în rezervă, posibilitatea avansării lor pentru acte de curaj și devotament ostășesc (fără ca vârsta să fie un impediment pentru avansare), precum și dreptul acestora la soldă și accesorii potrivit gradului militar¹⁴. A încercat permanent să vină în sprijinul clerului militar în fruntea căruia s-a aflat, convins că celui ce i se cere mult trebuie să i se asigure și mijloacele. S-a îngrijit de seminariștii, studenții și licențiații în teologie repartizați la formațiunile sanitare ale armatei, pe care i-a considerat și tratat ca pe clerici¹⁵. A fost preocupat de situația orfanilor de război, rămași fără alte rude sau sprijin¹⁶.

În acest efort de coordonare a serviciului i-au stat alături Vasile Pocitan¹⁷, diaconul C. Dănău și N. Georgescu (licențiat în teologie și student la drept)¹⁸.

Implicarea Bisericii în susținerea frontului a dovedit, dacă mai era nevoie, disponibilitatea și capacitatea deplină a preoților de a se pune total în slujba neamului și a țării prin lucrarea poruncilor și dincolo de altar și de serviciul de la parohie. Cei dintâi la datorie, preoții militari au înțeles sarcina primită din partea Bisericii și a țării, mulți pierzându-și viața sau fiind răniți pe câmpurile de luptă. Preotul militar trimis să fie un adevărat *părinte*, pe front și în spatele frontului, și-a atins ținta și, potrivit concepției creștine, a avut grijă de toți fiii încredințați lui. Străduindu-se să fie la înălțimea cerută de vremuri, preotul militar a dat încredere și a mângâiat soldatul aflat în tranșee, i-a fost aproape în momentele bune și-n momentele grele, l-a vegheat în spitale și i-a dat puterea de a răbda durerea până la capăt, s-a îngrijit de sufletul și trupul lui, hrănindu-l și vindecându-i neputințele și bolile, l-a spovedit și împărțășit, l-a prohodit.

Încetarea activității serviciului Marelui Cartier General, la 15 mai 1918, a însemnat și încetarea activității părintelui Constantin Nazarie în fruntea Serviciului Religios al Armatei. Din acest moment întreaga arhivă a serviciului (aproximativ 8000 de acte înregistrate într-o perioadă de un an și nouă luni de funcționare) a trecut la Serviciul

¹⁴ Petru Pinca, *op. cit.*, p. 403.

¹⁵ Constantin Nazarie, *op. cit.*, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ A fost numit și asimilat în gradul de maior la 15 august 1915, odată cu numirea și asimilarea în grad de colonel a lui Constantin Nazarie.

¹⁸ Constantin Nazarie, *op. cit.*, p. 35.

de personal al Ministerului de Război. Momentul a fost și unul de reflecție. În timpul războiului, preoțimea, nedeprinsă cu rigorile armatei și neîncetățenită în cadrele ei, a reușit să-și găsească locul printre ostași și ofițeri, demonstrând curaj, tenacitate, devotament, putere de sacrificiu, câștigând respectul și recunoștința celor din jur. Conform datelor lăsate de protopopul Nazarie, 232 de preoți fuseseră mobilizați în timpul războiului (135 licențiați în teologie, 10 absolvenți ai Facultății de Teologie, 70 cu seminarul complet, 10 cu 4 clase seminariale, 11 cu câte 2 și 3 clase secundare, restul de 6 fără a li se cunoaște exact calificarea). Dintre aceștia, „2 n-au funcționat efectiv, 46 au fost demobilizați pentru diferite motive, 25 au fost dați dispăruți și prizonieri, 6 răniți, 5 morți, 147 au fost avansați la gradul de căpitan asimilat, 5 au fost propuși la avansare. Mulți ar fi meritat să fie avansați, dar schimbarea comandanților a întârziat obținerea foilor calificative înainte de demobilizare”¹⁹. 40 de preoți militari au continuat să fie mobilizați în cadrul unităților militare din Basarabia.

După crearea Românei Mari, nevoia restructurării și modernizării armatei s-a impus de la sine, un punct însemnat în programul de restructurare reprezentându-l serviciul religios. În ședința Sfântului Sinod din 12 iunie 1920, în urma prezentării raportului asupra memoriilor înaintate de Î.P.S. Mitropolitul Pimen Georgescu al Moldovei și Sucevei și de P.S. Episcop-vicar Ipolit Vorobchievici al Bucovinei, în care s-a subliniat nevoia instituționalizării clerului de armată, Pimen, supranumit „Mitropolitul Războiului”, a fost desemnat să lucreze cu Ministerul de Război pentru rezolvarea problemei²⁰. În acest demers, generalul de brigadă Ioan Rășcanu (ministru de război) a înaintat spre dezbatere și aprobare un proiect de lege privitor la organizarea clerului militar, însoțit de o expunere de motive în care ideea centrală a fost aceea că „armata nu se poate dispensa de sprijinul sufletesc, neprețuit al preoțimii” într-o perioadă în care „agitațiile și propaganda subversivă caută să dărâme instituția noastră de Stat”, iar teribilul flagel al bolșevismului, „care a prins în focul său și mistuit formidabila armată rusească, [...] încearcă să pătrundă în sufletul ei”, al Armatei Române²¹.

„Legea privitoare la organizarea clerului militar”, cuprinzând 12 articole, votată în Senatul României (8 iulie 1921) și în Adunarea Deputaților (19 iulie 1921) cu o majoritate de voturi, promulgată de către regele Ferdinand prin Înaltul Decret Regal 3378 din 20 iulie 1921 și publicată în „Monitorul Oficial. Partea I”, nr. 99 din 6 august 1921²², a stabilit înființarea Inspectoratului Clerului Militar în cadrul Ministerului de Război și a Episcopiei Militare a Armatei Române în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, în fapt o singură instituție cu o jurisdicție dublă, administrativă și spirituală. Conform legii, fiecare regiment primea câte un preot militar activ, de orice rit, în funcție de majoritatea

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Aurel Pentelescu, Gavril Preda, *Justinian Teculescu – primul episcop al Armatei Române. Documente inedite*, în „Angvstia. Istorie și Sociologie”, nr. 10, Sfântu Gheorghe, Editura Angvstia 2006, pp. 125–126.

²¹ „Expunerea de motive la Legea privitoare la organizarea clerului militar” (19 iulie 1921), în Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 110–111.

²² Petru Pinca, *op. cit.*, p. 68.

religioasă a soldaților, numit prin decret regal în baza unui concurs (art. 1 și art. 2)²³. Preoții militari urmau să fie conduși de un arhiepiscop ales dintre cei patru candidați propuși de Sfântul Sinod, desemnat apoi de ministrul de război, numit episcop militar prin decret regal, asimilat în gradul de general de brigadă, membru al Sfântului Sinod, cu titlul de „Episcop de Alba Iulia”. Acesta, ca inspector militar își exercita atribuțiile asupra întregului cler (preoți, rabini, imami, pastori), iar ca episcop militar doar asupra preoților de rit ortodox (art. 5)²⁴. În caz de mobilizare, completarea efectivului necesar de preoți militari urma să se facă dintre cadrele de rezervă, preoți sănătoși cu vârsta până la 60 de ani (art. 9)²⁵.

Protopopul dr. Vasile Saftu (1863–1922)²⁶ din Brașov a fost cel dintâi inspector al Clerului Militar, numit prin Înaltul Decret Regal nr. 5303 bis, din 10 decembrie 1921, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 242 din 26 ianuarie 1922²⁷. Bolnav, protopopul Brașovului nu s-a bucurat de demnitatea de Episcop al clerului militar deoarece la scurt timp după numire, înainte de hirotonie, a decedat (18 aprilie 1922). Totuși, cu două săptămâni înaintea decesului, conform precizărilor din „Gazeta Transilvaniei” din 7 aprilie 1922, Vasile Saftu, în calitate de inspector al clerului, fusese la București pentru a discuta cu ministrul de război problema organizării clerului militar și a bugetului noii instituții²⁸.

După moartea lui Vasile Saftu, la propunerea Sfântului Sinod, preotul Ioan Teculescu (1865–1932)²⁹, protopop la Alba Iulia (1901–1922), a fost ales inspector al clerului militar (30 decembrie 1922)³⁰. Ridicat la rangul de arhimandrit sub numele de Justinian (primit la intrarea în călugărie, la Mănăstirea Hodoș-Bodrog), a fost hirotonit arhiepiscop, Episcop al Clerului de armată (18 martie 1923)³¹, în Catedrala Sf. Mitropoliei din București. Prin Înalt Decret Regal nr. 1286 din 27 martie 1923, episcopul Justinian Teculescu a fost numit în funcția de Inspector al clerului militar cu titlul de „Episcop de Alba Iulia”³². Investit de către regele Ferdinand I al României (31 martie 1923)³³,

²³ „Legea privitoare la organizarea clerului militar”, în Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 108.

²⁴ *Ibidem*, pp. 108–109.

²⁵ *Ibidem*, p. 109.

²⁶ Biografia episcopului Vasile Saftu în Petru Pinca, *op. cit.*, pp. 85–142.

²⁷ Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 18.

²⁸ Petru Pinca, *Episcopul Justinian Teculescu (1865–1932). Pagini din viața și activitatea sa*, în „Angvstia. Istorie și Sociologie”, nr. 10, Sfântu Gheorghe, Editura Angvstia 2006, p. 102.

²⁹ Biografia episcopului Justinian Teculescu în: Petru Pinca, *op. cit.*, pp. 143–183; Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 49–65; Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, pp. 125–137; Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Univers enciclopedic, 1996, p. 450.

³⁰ Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 23/1923–1926, f. 3 („Act de hirotonire întru arhiepiscopie a Arhimandritului Justinian Teculescu”, 5/18 martie 1923), apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, p. 129.

³¹ Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 23/1923–1926, f. 14 („Adresa Ministerului de Război către Mitropolitul Primat – Președintele Sfântului Sinod Miron Cristea”, nr. 37507/30 decembrie 1922), apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, p. 129.

³² Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 23/1923–1926, f. 24 („Înaltul Decret regal nr. 1286 din 27 martie 1923”), apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, p. 130.

³³ Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 23/1923–1926, f. 440 („Adresa Mitropolitului Primat Miron Cristea către membrii Sfântului Sinod”), apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, p. 131.

Justinian Teculescu s-a aflat la cârma Episcopiei Militare până în decembrie 1924 când a devenit episcop la Cetatea Albă-Ismail (17 decembrie 1924)³⁴.

Experiența de dascăl și preot³⁵, de luptător pentru cauza națională a românilor transilvăneni³⁶, i-au asigurat preotului, protopopului și, ulterior, episcopului Teculescu prestigiul și respectul celor care l-au cunoscut. Deși aflat în scaunul Episcopiei Armatei doar un timp relativ scurt (mai puțin de doi ani), Episcopul Justinian Teculescu a reușit să pună bazele instituției clerului din armată acordând atenție atât aspectelor legislative cât și aspectelor legate de personal.

În vremea episcopatului său sediul Episcopiei Armatei a funcționat la București, în locații improprii³⁷. În tot acest timp a pledat pentru mutarea acestuia la Alba Iulia (Catedrala Încoronării). A elaborat „Regulamentul pentru punerea în aplicare a Legii privitoare la organizarea clerului militar” (29 mai 1924)³⁸, avizat și aprobat în formă definitivă în Sfântul Sinod (2 aprilie 1924), aprobat de Ministerul de Război, promulgat prin Decretul Regal nr. 1970 din 18 iunie 1924 și publicat în „Monitorul Oficial. Partea I”, nr. 115/29 mai 1924.

Structurat în nouă capitole și 48 de articole, regulamentul prezenta în detaliu Legea din 1921 și procedura de punere în practică a acesteia. Scopul, menționat clar în art. 1, era de satisfacere a nevoilor confesionale și de consolidare a sentimentului religios în rândurile armatei, cu ajutorul preoților militari activi de orice religie și rit recunoscut de Ministerul cultelor. Regulamentul stabilea modalitatea de recrutare a clerului militar, de numire a preoților militari activi, drepturile și îndatoririle acestora, modul de avansare, uniforma, aspectele legate de preoții de rezervă, competența în rezolvarea abaterilor și penalităților clerului din armată.

Episcopul Justinian Teculescu a reușit încadrarea prin concurs, conform legii, a primilor preoți militari activi și l-a hirotosit protopop al clerului militar pe preotul maior Ioan Dăncilă (1889–1983), rămas în funcție până în 1944 când s-a pensionat. În urma celor trei concursuri organizate, celor trei preoți militari în funcție, preluați din armata austro-ungară (Serafim Iosef, locotenent colonel la Corpul 7 Armată; Ilie Hociotă, maior la Corpul 5 Armată; Ioan Dăncilă, maior la Corpul 7 Armată)³⁹, li s-au adăugat alți 27⁴⁰.

³⁴ Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 23/1923–1926, f. 95 (Biografia P.S. Episcop Justinian Teculescu tipărită într-un ziar din Ismail), apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, pp. 132–133.

³⁵ A fost trei ani dascăl la Râșnov și tot acolo, vreme de zece ani, preot. Între 1901–1923 a fost protopop ortodox al Alba Iuliei, timp în care a ctitorit 28 de biserici și 18 școli primare și secundare. Vezi Arh. Sf. Sinod, Fond *Arhierei*, dos. 2/1925 – Fișa biografică a Episcopului Justinian Teculescu din Arhiva Sfântului Sinod, apud Pentelescu Aurel, Preda Gavril, *op. cit.*, pp. 133–134.

³⁶ Dacă înainte de 1918 i-a sprijinit pe români ca dascăl și preot, în 1918, în fruntea elitei albaiuliene, s-a implicat total în organizarea Adunării Naționale din 1 decembrie de la Alba Iulia, fiind ales membru în Marele Sfat Național, ulterior senator de Alba Iulia în Parlamentul României întregite. Numeroase acte ale Consiliului Național Român din Alba Iulia îi poartă semnătura, vezi S.J.A.N. Alba, Fond C.N.R. Alba, dos. 3/1918, dos. 6–8/1918 și dos. 34/1918 integral.

³⁷ Vezi art. 42 din „Regulamentul pentru punerea în aplicare a Legii privitoare la organizarea clerului militar” în Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 118.

³⁸ Vezi Regulamentul în Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 112–119.

³⁹ „Anuarul ofițerilor activi ai Armatei Române”, 1924, pp. 608–610.

⁴⁰ „Anuarul ofițerilor activi ai Armatei Române”, 1926, pp. 675–679; Petru Pinca, *op. cit.*, p. 151.

În amintirea zecilor de mii de soldați căzuți pe câmpurile de luptă în Războiul pentru reîntregirea neamului, Eroul Necunoscut, simbol al renașterii naționale, trebuia să prindă contur, să îmbrace o formă și să devină loc de pelerinaj și de reculegere. Acțiunea inițiată de Mitropolitul primat Miron Cristea, în calitate de președinte al Societății Mormintelor Eroilor căzuți în Război, s-a finalizat prin decizia guvernului de a deshuma zece soldați îngropați în morminte individuale în câteva zone ale României în care se dăduseră lupte aprige în timpul Marelui Război⁴¹ și de a-i îngropa apoi creștinește, cu onoruri militare. Din cele zece sicrie de stejar, depuse la 13 mai 1923 în Biserica Neamului din Mărășești, nouă au rămas în Cimitirul Eroilor din Mărășești, iar cel de-al zecelea, ales de elevul Amilcar Săndulescu și devenit astfel Eroul Necunoscut – simbol al sacrificiului suprem pentru apărarea țării⁴², a fost transportat cu trenul la București. Depus în Biserica Mihai Vodă, Eroul Necunoscut a fost înhumat în Parcul Carol, în cadrul unui ceremonial religios și militar fastuos la care au luat parte regele Ferdinand, înalții prelați Miron Cristea și Pimen Georgescu, familia regală, guvernul, corpul diplomatic, atașații militari, episcopi și cler, mulțime de oameni.

Episcopul Armatei Justinian Teculescu a participat la ceremonia de înhumare a Eroului Necunoscut la București (17 mai 1923) și, mai târziu, la ceremonia de punere a pietrei de temelie a Bisericii Neamului – Mausoleul de la Mărășești (19 august 1923)⁴³, alături de Mitropolitul Pimen Georgescu al Moldovei și al Sucevei și de Episcopii eparhioți de Roman și Buzău⁴⁴.

În calitate de episcop militar a vizitat aproape toate garnizoanele din țară, spitalele și stabilimentele militare, școlile militare, a slujit la altar și a ținut predici și cuvântări, încercând de fiecare dată să-i sensibilizeze pe cei din preajma sa, să-i facă să înțeleagă rostul și importanța preoților în armată, să le întărească credința în Dumnezeu, dragostea față de neam și patrie⁴⁵. Având de condus și inspectat o episcopie întinsă, de fiecare dată, cu ocazia acestor vizite, a urmărit consolidarea relațiilor dintre clerul militar și corpul ofițeresc. După o astfel de vizită pastorală, episcopul Teculescu a subliniat: „Nu pot trece cu vederea faptul că corpul ofițeresc privește cu toată încrederea la activitatea clerului militar activ văzând în fiecare din noi un frate devotat idealului comun: de a crește și forma din fiii neamului ostași devotați țării și caractere morale societății”⁴⁶.

Încercând să-și îndeplinească obligațiile care-i reveneau ca slujitor al altarului și ca arhieru, a participat la ședințe și conferințe preoțești, la lucrările Sfântului Sinod

⁴¹ Zonele vizate au fost: Mărăști, Mărășești, Oituz, Târgu Ocna, Prahova, Jiu, București, Dobrogea, Basarabia Ardeal. Vezi: <https://romanioliberal.ro/lifestyle/food/simbolul-romaniei-mari-povestea-din-spatele-eroului-necunoscut-319203>.

⁴² S-a avut ca model inițiativa câtorva state occidentale (Marea Britanie, Franța, Belgia, Italia), aliate în război, care, prin ridicarea unui monument închinat Eroului Necunoscut, au dorit omagierea sacrificiului pentru țară a miilor de eroi anonimi.

⁴³ A fost inaugurat abia la 18 septembrie 1938, în prezența regelui Carol al II-lea, vezi: Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁴ Pimen Georgescu, *Mărășești – locul biruinței, cu Biserica Neamului*, Tipografia Mănăstirii Neamțu, 1924, pp. 12–13.

⁴⁵ Petru Pinca, *op. cit.*, pp. 158–159.

⁴⁶ *Episcopul armatei în mijlocul ostașilor din Ardeal*, în „Telegraful Român”, an LXXIV (1924), nr. 33–34, apud Petru Pinca, *op. cit.*, p. 159.

(de multe ori ca secretar de ședință). S-a îngrijit permanent de enoriașii săi „făcându-se tuturor toate”, căutând soluții problemelor care-i erau aduse spre rezolvare, indiferent de natura lor. „Democrat din fire”, episcopul a făcut „[...] din cârja episcopală nu sprijin de bătrânețe, nici simbol de stăpânitor, ci toiag de păstor [...]”, fiind privit ca un „frate mai mare al preoților” cărora „le stăpânește inimile și le îndrumază cugetele”⁴⁷.

Această deschidere datorată firii, spiritului practic, comunicativ, energic și dorinței de a schimba lumea în bine, precum și pregătirii cultural-teologice, explică, în bună măsură, prezența albaiulienilor de toate etniile la festivitatea instalării sale în scaunul de Episcop al Armatei Române (10 aprilie 1923) ori, la moartea acestuia (16 iulie 1932), tristețea celor care l-au cunoscut, l-au apreciat și l-au condus pe ultimul drum. S-a stins într-un spital din Brașov, biserica pierzând, după aprecierea secretarului său de la Ismail, George Jurebiță, „o comoară de înțelepciune și de experiență, dobândite într-o viață publică de aproape 50 de ani”⁴⁸.

După alegerea (17 decembrie 1924) și instalarea (24 decembrie 1924) lui Justinian Teculescu la cârma Episcopiei Cetății Alba-Ismail cel care i-a luat locul la conducerea Episcopiei militare a fost protopopul Sibiului dr. Ioan Stroia (1865–1937)⁴⁹.

Numit inspector al clerului militar (20 mai 1925), hirotonit episcop în Catedrala Patriarhală din București de către patriarhul Miron Cristea (15 iunie 1925) și investit la Sinaia de către regele Ferdinand (21 iunie 1925), dr. Ioan Stroia și-a propus, din momentul instalării, să facă totul pentru a consolida „[...] sentimentul religios, monarhic, dinastic și patriotic în armată, ferind-o de unele curente bolnăvicioase ce unii încearcă să le introducă în ea [...]”⁵⁰ și să cultive disciplina, ascultarea și supunerea în rândurile soldaților, față de rege și comandanții militari, calea sigură de izbândă a unei armate moderne.

S-a aflat în fruntea episcopiei până la moarte, în 1937. În tot acest timp a solicitat clerici militari, capele în garnizoane, biserici parohiale pentru nevoile armatei, reclamând numărul redus de preoți, lipsa bisericilor, a instrumentarului de lucru (cărți, veșminte, obiecte...), blazarea multora din cadrul preoțimii, sprijinul redus din partea Ministerului de Război, pe fondul înțelegerii superficiale a rolului serviciului religios militar și al invaziei propagandei sectare. Economiiile bugetare, invocate atât de către Sfântul Sinod cât și de către Ministerul de Război, au reprezentat piedici majore în activitatea episcopului Stroia. În ciuda greutăților, a sprijinit continuu efortul de construire a unor capele militare în principalele garnizoane, oficiind sfințirea lor. A reușit angajarea a opt preoți militari în urma unor concursuri organizate, la moartea sa (18 aprilie 1937) Episcopia Armatei Române dispunând de 38 de preoți militari activi⁵¹. A sfințit biserici noi sau renovate (aproximativ 20) din Eparhia Vadului Feleacului și

⁴⁷ George Jurebiță, „Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail”, an IX (1932), nr. 8, p. 32, apud Petru Pinca, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 183.

⁴⁹ Biografia episcopului Ioan Stroia în: Petru Pinca, *op. cit.*, pp. 187–217; Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 67–80; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 426; Diac. Gh. I. Moiescu, *Ioan, episcopul Armatei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LV, 1937, nr. 3–4, pp. 240–241.

⁵⁰ *Banchet dat de Episcopul militar*, în „Telegraful Român”, nr. 48–49/1925, apud Petru Pinca, *op. cit.*, p. 200.

⁵¹ „Anuarul ofițerilor activi ai Armatei Române”, 1926, pp. 675–679.

Clujului, mandatat de ierarhul Nicolae Ivan (care îi era socru), prilejuri de a se întâlni cu militarii din garnizoanele de la Cluj, Zalău, Bistrița, Oradea⁵². A ctitorit mănăstirea cu hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Alba Iulia, unde a fost înmormântat.

În activitatea sa, episcopul Ioan Stroia a fost ajutat de preoții militari: colonel Serafim Josef, maior Ilie Hociotă și maior Ioan Dăncilă.

Cu sprijinul lor a elaborat în 1931 „Instrucțiuni provizorii asupra serviciului religios în timp de pace și în timp de campanie” (70 de articole grupate în 14 capitole)⁵³ cu învățăminte și norme pastorale pentru militari, ca o completare a celor existente deja. Elaborate de o Comisie de elaborare⁵⁴, în prezența unui delegat al Marelui Stat Major⁵⁵, și tipărite sub egida Marelui Stat Major al Armatei Române, instrucțiunile au fost expresia „[...] experienței dobândite de preoții ce au compus Serviciul Religios al Armatei din anii 1916–1918”⁵⁶. Noile instrucțiuni, pornind de la principiile fundamentale ale organizării clerului militar cuprinse în „Legea Clerului Militar” din 1921 și de la „Regulamentul” din 18 iunie 1924, au stabilit normele de organizare și funcționare a Inspectoratului Clerului Militar (Episcopia Armatei) precum și îndatoririle generale și speciale (defalcate ierarhic și în funcție de locul concret de activitate, trupă, spital, închisoare militară) ale preotului de armată, pe timp de pace și în vreme de război.

Deoarece „Legea Cadrelor Militare” și „Legea Bugetară”, nu mai îngăduiau numirea câte unui preot în fiecare regiment, s-a simțit nevoia adaptării la realitate a „Legii privitoare la organizarea clerului militar”. În locul legii din 1921, care a fost abrogată, a fost elaborată, apoi votată de Corpurile legiuitoare (3 martie 1937 în Senat, 13 martie 1937 în Camera Deputaților), și publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 67 din 22 martie 1937, noua „Lege pentru organizarea clerului militar” (19 articole) care a stat la baza funcționării Episcopiei Armatei până la desființare (4 august 1948). Legea a adus câteva noutăți. Preoții militari activi, conform acesteia, sunt numiți în limita alocațiilor bugetare, după nevoile garnizoanelor și aprecierea Ministerului Apărării Naționale, recurgându-se la preoții confesori diurniști minoritari acolo unde nu este alocație bugetară și la atașarea unităților militare mai mici în cazul minorităților religioase (art. 2). De asemenea, stabilea înființarea Consiliului administrativ cu rol de gestionare a averii Episcopiei Armatei și a tuturor bisericilor și capelelor militare (art. 13).

Instrucțiunile și legea, împreună cu mutarea în 1925 a sediului Episcopiei Armatei la Alba Iulia, la Catedrala Încoronării, de reparațiile căreia s-a și îngrijit vreme de câțiva ani, au fost cele mai importante realizări ale episcopului dr. Ioan Stroia.

În ciuda acestor realizări, în 1940 protopopul colonel Ioan Dăncilă, rememorând situația critică în care ajunsese Episcopia Armatei până în 1937, afirma cu duritate că: „Fără avânt și fără directive bine gândite, preoțimea armatei în frunte cu un Ierarh (episcopul dr. Ioan Stroia), sensibil și foarte cumsecade, dar complet absent din angrenajul problemelor ce frământau sufletul oștirii, vegeta, căutând fiecare să

⁵² Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 75.

⁵³ Vezi „Instrucțiunile” în: Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 120–142.

⁵⁴ A fost formată din episcopul Ioan Stroia și preoții Serafim Josef și Ioan Dăncilă.

⁵⁵ Este vorba de colonelul Haralambie Dumitriu.

⁵⁶ Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 78.

muncească așa cum îi trece prin minte. [...] Slabi spiritualicește în afară, aproape inexistenți materialicește la centru – ajunsese la un moment dat în trista situație ca organele de drept să pună problema dacă mai are Armata nevoie de noi”⁵⁷.

Analizând activitatea lui Ioan Stroia în fruntea Episcopiei Armatei Române, comparativ cu activitatea antecesorilor săi, și având în vedere faptul că s-a aflat în această demnitate 12 ani, mai mult decât ceilalți, s-ar putea concluziona că prezența sa în fruntea Episcopiei Armatei nu a stimulat prea mult instituția. Vârsta înaintată (60 de ani în momentul numirii) și profilul psihologic al ierarhului, faptul că nu era familiarizat cu problemele Armatei Române, că era înclinat mai mult spre cele duhovnicești și spre cercetare, fiind un intelectual de bibliotecă și mai puțin un spirit practic, că nu avea energia atât de necesară unui ierarh militar au fost, poate, principalele motive pentru care, la moartea sa, Episcopia militară se afla în dificultate⁵⁸.

Referindu-se la această situație, același Ioan Dăncilă nota cu dezamăgire că: „În ceea ce privește organizarea Centrului Episcopesc Militar pot spune că aici domnea bunul plac al celui mai mare și care lucra fără controlul unui consiliu economic. Rezultatul? După zece ani, Biserica Încoronării, deci Biserica Catedrală a Episcopiei Militare [...] avea un singur rând de veșminte preoțești și acela donat de Casa Regală [...]. Noul episcop (dr. Partenie Ciopron) nu găsea în reședința episcopală nici un scaun sau măcar un pat în care să se odihnească. Aceasta după 12 ani de existență a Episcopiei Militare cu doi foști titulari la cârmă [...]. S-a întocmit o lege care ne lua toate drepturile și gradele ofițerești, punându-ne într-o situație care era egală cu desființarea. Această lege a fost sancționată și urma să fie pusă în aplicare”⁵⁹.

Alegerea în fruntea clerului militar a arhimandritului Partenie Ciopron (1896–1980)⁶⁰ a însemnat începutul revigorării Episcopiei Armatei Române, cei aproape 12 ani de arhipăstorire (1937–1948) fiind o perioadă de realizări. Monah tânăr (41 de ani în 1937), cu un doctorat obținut la Facultatea de Teologie din Cernăuți, cu experiență pastorală dobândită la Catedrala Mitropolitană din Iași (ierodiacon, ieromonah, exarh al mănăstirilor din Arhiepiscopia Iașilor) și experiență didactică dobândită în mai multe școli ieșene (profesor), arhimandritul Partenie (Ștefan) Ciopron a intrat în competiția pentru scaunul episcopal de la Alba Iulia⁶¹, pe care a și câștigat-o, Ministerul Apărării, cu aprobarea Sinodului, recomandându-l regelui Carol al II-lea spre numire, avându-se în vedere vârsta acestuia (cel mai tânăr dintre candidați) și, mai ales, participarea lui

⁵⁷ Ioan Dăncilă, *Trei ani de rodnică păstorire*, în „Arma cuvântului. Organul Episcopiei Armatei”, an I (1940), nr. 6–7, p. 5.

⁵⁸ Mircea Păcurariu, *Dr. Ioan Stroia*, în „Cărturari sibieni de altădată”, Cluj Napoca, Editura Dacia 2002, p. 324.

⁵⁹ Ioan Dăncilă, *Trei ani de rodnică păstorire*, în „Arma cuvântului. Organul Episcopiei Armatei”, an I (1940), nr. 6–7, p. 6. Într-o notă de subsol, autorii volumului *Episcopii Armatei Române. Biografii. Documente (1921–1948)*, cercetând în arhive, nu au putut documenta existența unei asemenea legi (Vezi: Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 74).

⁶⁰ O scurtă biografie a episcopului Partenie Ciopron în: Petru Pinca, *op. cit.*, pp. 218–252; Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, pp. 81–97; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 95.

⁶¹ În ședința Sfântului Sinod întrunit la 17 iunie 1937 au fost propuși pentru funcția de Inspector al clerului militar și Episcop de Alba Iulia: Iuliu Scriban (arhimandrit, profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău), Partenie Ciopron (arhimandrit, Mitropolia Moldovei), A. Angelescu (preot în Galați) și Virgil Nistor (protosinghel, consilier arhiepiscopesc la Sibiu).

la război (1916–1918), în luptele de la Cașin-Oituz fiind și rănit (12 iulie 1917). Spiritul monastic, modul de gândire și acțiune, disciplina, rigoarea, tenacitatea, perseverența, i-au conferit prestanță și i-au adus prețuire din partea celor care l-au cunoscut.

La 25 septembrie 1937, în Paraclisul Palatului Patriarhal din București, Partenie Ciopron a fost hirotonit episcop pe seama Episcopiei Militare. Prin Decretul Regal nr. 3386 din 1 octombrie 1937 a fost numit Inspector al Clerului Militar cu titlul de „Episcop de Alba Iulia”⁶². Câteva zile mai târziu (8 octombrie) a fost investit de către regele Carol al II-lea la Castelul Peleş din Sinaia.

Cu ocazia investirii, făcând apel la trecut – „Cetatea lui Mihai Viteazul din Alba Iulia și Catedrala Încoronării Regelui Ferdinand, întregitorul neamului, îmi vor reaminti pururi care sunt datoriile mele de Episcop al oștirii” – tânărul episcop și-a propus să fie „o santinelă neadormită în postul de comandă”⁶³ încredințat. Regele Carol al II-lea, cu aceeași ocazie, a insistat pe ideea importanței însușirii virtuților creștine și a unui spirit puternic în câștigarea unor bătălii, altfel „[...] este un lucru cunoscut că oricât de bine înarmată ar fi o oștire, ea este ca o frunză în bătaia vântului, în fața dușmanului dacă nu are o pregătire sufletească solidă”. În continuare monarhul a subliniat că: „Vremurile prin care trecem sunt grele și de aceea pregătirea sufletească a armatei trebuie să ne preocupe pe toți. Prea Sfinția Ta, ca cel care ai fost pe front, cunoști bine sufletul ostașului român”⁶⁴.

În ziua de 10 octombrie 1937 episcopul Partenie Ciopron a fost instalat la Alba Iulia, la Catedrala Încoronării, de către vicarul patriarhal Irineu Mihălcescu, însărcinat în acest scop de către patriarhul Miron Cristea.

Încă de la început, episcopul Partenie Ciopron, anticipând vremurile grele ce aveau să vină (izbucnirea războiului), s-a îngrijit de reorganizarea rapidă a instituției, amenințată cu dispariția. Problemele de personal au fost cele dintâi avute în vedere și rezolvate prin crearea unui corp clerical format din oameni tineri, bine pregătiți, selecționați în urma unor concursuri organizate periodic. Dacă până în 1937 în cadrul Armatei Române erau doar 30 de preoți militari, în 1941 numărul acestora a ajuns la 103. Episcopul a avut grijă ca toți preoții militari să primească tot ce aveau nevoie pentru a-și împlini misiunea. Pentru o mai bună comunicare în interiorul episcopiei, dar și în relațiile episcopiei cu exteriorul a înființat revista „Arma Cuvântului”. Toate acestea au condus la refacerea încrederii corpului ofițeresc în utilitatea instituției clerului militar și la îmbunătățirea raporturilor și comunicării dintre cele două părți.

În articolul „Începem” din primul număr al revistei „Arma Cuvântului” episcopul a explicat apariția revistei abia în 1940 subliniind că: „În primul rând a fost însăși situația clerului militar, a cărui existență în cadrele active ale oștirii era serios amenințată. [...] Catedrala și reședința Episcopală, rămase în urmă de tot, trebuiau puse negreșit și cât

⁶² Aurel Pentelescu, Ionuț-Constantin Petcu, *op. cit.*, p. 84.

⁶³ *Investirea noului Episcop al Armatei, P.S. Partenie Ciopron*, în „Telegraful Român”, nr. 42/1937, apud Petru Pinca, *op. cit.*, p. 221.

⁶⁴ *Ibidem*.

mai urgent într-o situație corespunzătoare”⁶⁵. Au existat numeroase probleme care se cereau rezolvate de urgență. Soluționarea problemelor legate de gospodăria internă, de la reședința episcopală și a mijlocului de transport fără de care nu puteau fi făcute deplasările în interesul serviciului, au fost de la început în atenția tânărului episcop⁶⁶. De asemenea, s-a impus ca prioritate „[...] tipărirea de cărți religio-morale pentru ostași, calendare, ornate, antimise, cărți de ritual și alte obiecte de cult pentru catedrală și bisericile militare etc.”. Pentru o mai bună gestionare a banilor, destul de repede a fost înființat un serviciu de evidență contabilă, cu un consiliu economic în garnizoanele care aveau preoți militari precum și la sediul episcopiei din Alba Iulia. Rezultatele nu au întârziat să apară.

Venirea lui Ciopron în fruntea clerului militar, după opinia protopopului colonel Ioan Dăncilă, angajat vechi al Episcopiei Armatei, a adus un suflu nou, iar situația s-a schimbat rapid sub toate aspectele. „De la un rând de veșminte și lipsa altor ustensile, Biserica Încoronării poate îmbrăca astăzi cinci vlădici și 15 preoți – apoi opt diaconi cu cele mai frumoase veșminte”, iar „[...] mijloacele de transport (trăsură și mașină), sunt asigurate și pleacă de la reședința episcopală spre toate punctele țării unde Oștirea și clerul ei are nevoie de prezența P.S. Sale”⁶⁷.

Din primul moment, conștient de neajunsurile existente în armată, episcopul Partenie Ciopron le-a insuflat curaj preoților săi. „Nu dați înapoi în fața oricărui greutate. Urmăriți cu perseverență largirea cunoștințelor religioase, înnobilarea sufletelor și oțelirea caracterelor. Străduiți-vă să ridicati paraclise și capele în garnizoanele încredințate, ca să aveți unde să aduceți laudă lui Dumnezeu pentru jertfa cea fără sânge”. I-a sfătuit să facă totul ca „ostașul să găsească în persoana preotului militar pe duhovnicul în fața căruia să-și deschidă larg porțile sufletului”⁶⁸. Avea convingerea că pacea unei națiuni este asigurată de armata țării și de biserică, cele două instituții care stau la baza ființării unui stat. De aceea atenția preotului militar trebuie să fie îndreptată spre un singur scop, „de a sădi în sufletele ostașilor virtuțile strămoșești: credința în Dumnezeu; credință și respect desăvârșit față de Tron; caldă iubire de neam; disciplină necondiționată și încoronarea vieții zilnice prin practicarea virtuților creștine”⁶⁹.

Cu gândul la sacrificiul generațiilor trecute, care au creat o Românie Mare pentru urmași, pierderea Basarabiei, a Bucovinei și a Ardealului de Nord în 1940 a fost receptată ca „o cruntă lovitură a sorții”, pentru că au fost înstrăinate „[...] două dintre cele mai iubite și din cele mai românești ținuturi”⁷⁰ iar apoi „Ardealul înjunghiat chiar în inima sa [...], răstignind Ardealul și tăindu-l în două, acum în veacul al 20-lea”⁷¹. După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, episcopul a participat la Campania

⁶⁵ Episcop Partenie Ciopron, *Începem*, în „Arma Cuvântului”, organ oficial al Episcopiei Militare, an 1, nr. 1/1940, p. 1.

⁶⁶ Petru Pinca, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁷ Protopop Colonel Ioan Dăncilă, *Trei ani de rodnică păstorire*, în „Arma Cuvântului”, an I, nr. 6–7/1940, p. 9.

⁶⁸ *Dintr-o pastorală către Clerul Armatei*, în „Telegraful Român”, nr. 50/1937, p. 4, apud Petru Pinca, *op. cit.*, p. 228.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 243.

⁷⁰ *Doliul Național*, în „Arma Cuvântului”, an I, nr. 2–3/1940, pp. 1, 3.

⁷¹ *Ardealul Răstignit*, în „Arma Cuvântului”, an I, nr. 4–5/1940, p. 5.

din Est ocupându-se personal de situația preoților militari din subordine, ajutându-i pe cei de alte confesiuni să se integreze în rândul clerului militar. A fost preocupat, pe toată durata campaniei, și de situația populației civile de confesiune ortodoxă, supusă bolșevizării. Atenția preoților militari, sub îndrumarea ierarhului Episcopiei Armatei, s-a concentrat pe îndeplinirea obligațiilor față de soldații români concomitent cu reîncreștinarea populației de pe teritoriul sovietic bolșevizat de Armata Roșie în 1917⁷². Episcopul a solicitat preoților militari de pe front și culegerea de date despre cei căzuți în lupte, realizarea de planuri și schițe ale zonelor și cimitirelor militare.

După 23 august 1944 s-a înregistrat un recul în structura Episcopiei Armatei care a culminat la 22 august 1949 când, prin Ordinul nr. 946426 al Regiunii a 3-a Militare Cluj, instituția este desființată, iar preoții militari trecuți în rezervă⁷³. După desființarea Episcopiei Armatei, patriarhul Justinian Marina l-a numit pe Partenie Ciopron profesor și director al Seminarului Monahal din Mănăstirea Neamț (1948–1949), vicar patriarhal (1949–1950), stareț al Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou” de la Suceava (martie 1950–decembrie 1961), loctiitor de episcop al Romanului și Hușilor și episcop eparhiot (până la 1 ianuarie 1978). Considerat element periculos, reacționar, a fost urmărit permanent de Securitate. Ultima parte a vieții și-a petrecut-o la Mănăstirea Văratec unde a și murit (28 iulie 1980), fiind înmormântat în cimitirul mănăstirii.

Concluzii

Episcopia Armatei și-a demonstrat pe deplin rolul și importanța în cadrul armatei, instituția reușind să se adapteze nevoilor concrete ale timpului. Îmbunătățirea relațiilor dintre cele două instituții, biserică și armată, au impus ca necesitate lărgirea și dezvoltarea normelor de organizare existente. Așa se explică noile acte normative elaborate după crearea Episcopiei militare, instrucțiuni și regulamente care au pus la dispoziția clerului militar proceduri clare, adaptate rigorilor și disciplinei militare.

Stabilirea sediului ei la Alba Iulia s-a datorat trecutului istoric al orașului și, în primul rând, faptului că aici s-a închis cercul luptei românilor pentru crearea României Mari prin adoptarea *Rezoluției de Unire* în cadrul Adunării Naționale din 1 Decembrie 1918. Un argument în plus a fost și prezența, în Alba Iulia, a unei însemnate garnizoane militare (Regimentul 90 Infanterie, Regimentul 6 Pionieri și un regiment de artilerie grea).

Fiecare dintre ierarhii numiți în fruntea clerului militar și-a adus contribuția, mai mare sau mai mică, la consolidarea instituției nou create. Dacă primii trei au fost recrutați din mediul spiritual transilvănean, fiind preoți de mir mai în vârstă (Vasile Saftu născut la 12 iunie 1863 la Brașov, Justinian Teculescu la 1 noiembrie 1865 în Covasna, iar Ioan Stroia la 20 ianuarie 1865 în Fântânele, fostă Cacova, jud. Sibiu), căsătoriți, rămași văduvi, chiar cu copii, școlii în țară și în străinătate, cu experiență pastorală, implicați

⁷² Preoții din Armata Română au redeschis și au slujit în biserici închise și profanate, au oferit cărți de rugăciuni tuturor celor dornici, au botezat și cununat, prohodit și înmormântat creștinește.

⁷³ Petru Pinca, *op. cit.*, p. 219.

în acțiunile cu caracter național care au dus la formarea României Mari, protopopi (Saftu la Brașov între 1911–1921, Teculescu la Alba Iulia între 1901–1922, Stroia la Săliște între 1901–1908 și Sibiu între 1908–1919), ultimul (Partenie Ciopron) a fost recrutat din mediul călugăresc, fiind tânăr (născut la 30 septembrie 1896, la Păltiniș, jud. Botoșani), școlit, cu o altă abordare datorată, poate, vârstei și disciplinei monahale.

Marin POP

PARTICIPAREA ORGANIZAȚIEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN JUDEȚUL BRAȘOV LA ALEGERILE PARLAMENTARE DIN ANUL 1922

THE PARTICIPATION OF THE ORGANIZATION OF THE ROMANIAN NATIONAL PARTY FROM BRAȘOV COUNTY IN THE PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 1922

Abstract: *We continue our series dedicated to the activity of the organization of the Romanian National Party from Brașov County, with the participation in the parliamentary elections of 1922. The election campaign of 1922 represented a fierce political battle between the ruling National Liberal Party and the Romanian National Party. The Liberal government wanted, at all costs, to obtain an absolute parliamentary majority, given that it was declared Constituent, and the P.N.R. to maintain its political monopoly in Transylvania.*

The P.N.R. Brașov was led by prominent leaders of the Great Union generation, such as Mihai Popovici, former minister in the first government of Greater Romania, and Voicu Nițescu, former deputy and chairman of the Romanian National Committee in Siberia, who were nominated candidates for a new deputy mandate. Unfortunately, the Brașov organization loses one of its most important leaders, Archpriest Vasile Saftu, the former president of the organization, who passed away on April 9, 1922. In this context, Victor Braniște was nominated candidate for the Romanian Senate. A very important role in the electoral campaign was played by the newspaper "Gazeta Transilvaniei". In order to supply all the county organizations with propaganda materials, the P.N.R. establishes three distribution centers for all prints and brochures, one of them being at the headquarters of the prestigious Brasov newspaper.

The March 1922 parliamentary elections were won by the National Party, which was accused of "stealing ballot boxes". The great liberal government began, which was carried out until 1926, when they took office. The liberal government will be the first in the history of Integrated Romania to cover the four-year classical mandate, a testament to its political strength and ability.

Din punct de vedere politic, anul 1922 debuta cu o luptă acerbă între partidele politice pentru succesiunea la guvernare. Partidele și-au dezvoltat strategia și tactica lor de luptă și potențele.

Guvernul condus de Take Ionescu era privit ca unul cu caracter provizoriu, soarta lui atârând de votul Parlamentului din 17 ianuarie 1922. În preajma acestui eveniment, viața politică s-a precipitat, partidele politice vehiculând o gamă variată de soluții. P.N.R. stăruia pentru un guvern de coaliție¹.

În acest context de criză politică are loc, în data de 17 ianuarie, deschiderea lucrărilor Parlamentului. Fruntașul Partidului Poporului, Octavian Goga, a prezentat o moțiune de cenzură, care a fost primită de către Parlament.

¹ M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România. 1922–1928*, București, Editura Politică, 1979, pp. 138–139.

Take Ionescu urma să ceară regelui Ferdinand dizolvarea sau să prezinte demisia întregului cabinet.

După ce O. Goga a citit moțiunea de cenzură, Take Ionescu a arătat liniile directoare ale programului guvernului pe care-l conducea: „Am venit pentru a asigura votarea legii electorale și a bugetului. Protestez că chiar și pentru un singur moment numai guvernul meu să fie considerat un guvern de partid. Încă odată accentuez că misiunea mea era numai de a executa cele de mai sus și nu intenționez să iau parte la o altă acțiune. Vă rog a mă sprijini pentru a-mi putea duce la împlinire programul”.

Octavian Goga intervine și afirmă că guvernului Take Ionescu îi lipsește „încrederea poporului” și că Partidul Poporului sprijină numai un guvern format din partidele parlamentare.

După Octavian Goga, a luat cuvântul fruntașul politic brașovean Mihai Popovici, care a citit declarația P.N.R., în care se cerea un guvern de concentrare națională, care să prezideze noile alegeri, cu scopul de a se ajunge la un guvern cu majoritate parlamentară. Parlamentul aflat în exercițiul funcțiunii era considerat de către P.N.R. că nu reprezenta „adevărată voință constituțională a țării”. Totuși, se sublinia faptul că în „interes superior de stat”, P.N.R. socotește că nu poate să participe la lucrările Parlamentului pentru a se adopta cele două legi importante pentru țară, în sensul celor discutate de P.N.R. în cadrul comisiilor parlamentare. Așadar, era un discurs ambiguu, în care se dorea și dizolvarea Parlamentului și adoptarea celor două legi.

Împotriva moțiunii de cenzură, „de a smulge Coroanei puterea, ca apoi să se falsifice voința țării”, se poziționa Partidul Naționalist Democrat, condus de N. Iorga. Moțiunea a fost adoptată cu 191 de voturi pentru și 80 voturi împotriva.

Take Ionescu, înainte de publicarea rezultatului votului, afirma că a venit la putere cu credința că va putea aduce țara în legalitate, dar că s-a înșelat, că nu era curios de rezultatul votului. „Merg, a spus el, la Palat și declar că nu pot lucra cu acest parlament și retrocedez mandatul”².

După demisia lui Take Ionescu, regele Ferdinand l-a însărcinat cu formarea guvernului pe Ion I.C. Brătianu, în seara zilei de 18 ianuarie 1922, orele 19. În memoriile sale, Constantin Argetoianu notează, referitor la acest eveniment, că regele Ferdinand, „veleitarul și-a pus însă toate scrupulele în sertar, a chemat pe Ionel Brătianu și l-a însărcinat cu formarea noului Minister, dându-i bineînțeles și aprobarea pentru dizolvarea Parlamentului”³.

Guvernul Brătianu s-a constituit la data de 19 ianuarie 1922, iar în data de 23 ianuarie s-a publicat decretul regal pentru dizolvarea Parlamentului și organizarea de alegeri pentru Adunarea Națională Constituantă, la începutul lunii martie 1922⁴.

Noul guvern liberal a dizolvat Parlamentul printr-un decret necitit în fața acestuia, în ședință publică, conform uzanțelor. Procedul era considerat de către liderii P.N.R. a fi neconstituțional și fără precedent în istoria parlamentară românească de până atunci.

² „Patria”, 1922, nr. 13, 19 ianuarie 1922, p. 3.

³ C. Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, București, Editura Machiaveli, 1995, vol. VI, p. 298.

⁴ I. Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 67.

Procedura, urmată de către I.I.C. Brătianu, era considerată că „aduce jignire instituției și ar fi putut fi evitată dacă guvernul liberal ar fi încercat să dea dovadă că este însuflețit de simțul legalității”⁵.

Comitetul de conducere al P.N.R. s-a întrunit de urgență în seara de 20 ianuarie și a hotărât convocarea, la Cluj, pe data de 26 ianuarie 1922, a Comitetului Executiv, Comitetul celor 100, a Sfatului parlamentarilor și a președinților organizațiilor județene. Scopul acestei întruniri era analiza situației politice în urma numirii guvernului liberal și demararea noii campanii electorale. Totodată, printr-un titlu sugestiv al articolului, P.N.R. chema la luptă tot Ardealul⁶.

Începea astfel, o nouă campanie electorală și o perioadă lungă de opoziție pentru P.N.R., care va lua sfârșit doar în anul 1928, când vor fi aduși la putere de către Regentă. Totodată, începea o guvernare liberală, care a fost dusă la bun sfârșit, până în anul 1926, când aceștia depun mandatul. Guvernul liberal va fi primul din istoria României Întregite care va acoperi mandatul clasic de patru ani, mostră a forței și abilității sale politice.

Conform uzanțelor, prin Decret Regal se convoacă noi alegeri. Pentru Transilvania sunt stabilite zilele de 6 și 7 martie 1922, la Cameră, iar pentru Senat zilele de 9 și 10 martie. Noul Parlament urma să fie convocat în data de 27 martie 1922⁷.

În acest context politic, conducerea organizației P.N.R. Brașov îi convoacă pe toți membrii comitetelor electorale și județene, din județele Brașov și Treiscaune, precum și pe alți membri ai partidului din județele respective, la o consfătuire ce s-a ținut la 26 ianuarie 1922, de la orele 18, în Sala Sfatului din Brașov, cu următoarea ordine de zi: „1) Expozeu asupra situației politice interne, ce-l va face d. dr. Voicu Nițescu, delegatul Comitetului central executiv al Partidului național pentru conducerea propagandei electorale în județele Brașov și Treiscaune; 2) Chestiunea agrară, expusă de dr. Aurel Dobrescu, delegatul Comitetului central executiv al Partidului național pentru propaganda din județul Făgăraș; 3) Desemnarea candidaturilor pentru Cameră și Senat în județul Brașov și Treiscaune; 4) Desemnarea delegaților pentru întrunirea de la Cluj”. Comunicatul de presă era semnat de către Comitetul electoral al județelor Brașov și Treiscaune.

Tot acum aflăm că la Râșnov a avut loc o întrunire politică a organizației P.N.R., în cadrul căreia s-a întregit Comitetul local la 60 de membri. În funcțiile de conducere ale comitetului au fost aleși următorii: G. Ilie, președinte; Atanasie Vâștea, vicepreședinte; Ioan Scurtu, secretar; Gheorghe Bunea, casier⁸.

Pentru cele două circumscripții electorale ale județului Brașov, conducerea organizației județene a P.N.R. i-a desemnat ca și candidați oficiali pe Mihai Popovici, fost ministru, pentru circumscripția Brașov și pe Voicu Nițescu, fost deputat și fost președinte al Comitetului Național Român din Siberia.

Adunarea regională a P.N.R. de la Cluj a avut loc în data de 27 ianuarie 1922 și la ea au participat reprezentanții tuturor județelor din Transilvania și Banat. În rezoluția

⁵ „Patria”, nr. 14, 22 ianuarie 1922, p. 1.

⁶ *Ibidem*, articolul „Partidul Național cheamă la luptă Ardealul”.

⁷ „Gazeta oficială a județului Sălaj”, nr. 3, 19 ianuarie 1922.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 17, 26 ianuarie 1922, p. 2.

adoptată cu această ocazie se protestează împotriva aducerii la putere a P.N.L., „fără nici o indicație parlamentară”, partid care la alegerile din 1920 „abia dacă a putut să-și aleagă cu ajutorul guvernului averescan opt parlamentari”. Se protestează împotriva „perpetuării sistemului de guverne personale, venite la cârmă cu încălcarea parlamentarismului”, pentru ca apoi, „prin puterea statului să-și câștige partizani și majorități parlamentare”. Se protestează, în special, împotriva infiltrării liberalilor în Transilvania și Banat, unde partidul liberal nu avea „nici o legătură sufletească cu opinia publică”. P.N.R. pretindea respectarea hotărârilor de la Alba Iulia și protesta împotriva măsurilor legislative și guvernamentale care au nesocotit aceste hotărâri. De asemenea, se protesta împotriva convocării unei Adunări Naționale cu caracter de Constituantă și încredințarea alegerilor, în acest sens, unui singur partid. P.N.R. se hotăra să ducă „lupta cea mai îndârjită” împotriva noului guvern liberal, pentru instaurarea unei democrații adevărate⁹.

Trebuie să recunoaștem că liderii P.N.R. dau dovadă de un anume conservatorism și naivitate atunci când cred că pot să rămână singurii decidenți politici în Transilvania și Banat. Democrația presupunea și concurență politică la nivelul întregii țări. Forța economică a unui partid și dorința de afirmare în politica de vârf a țării din partea unor noi sau mai vechi oameni politici locali vor schimba regula jocului, P.N.L. penetrând noile provincii și organizându-și filiale proprii.

Conducerea organizației P.N.R. Brașov încearcă, prin intermediul ziarului „Gazeta Transilvaniei”, să obțină și votul cetățenilor de altă naționalitate, după cum reiese dintr-un articol semnat de fruntașul politic Voicu Nițescu. El sublinia că după 1918, P.N.R. a urmărit să dea maselor de muncitori și țărani aparținând minorităților naționale „putința ca să trăiască mai ușor, mai liber și mai bine în noua așezare de Stat și libertatea de a-și păstra și a-și întări religia cu care s-au deprins”. Susține că P.N.R., credincios hotărârilor de la Alba Iulia, va continua să susțină și să ceară ca drepturile minorităților „să fie înfăptuite”. La final, cere minorităților să sprijine și să voteze candidații P.N.R.: „Sprijiniți Partidul național. Votați pe candidații lui și nu dați niciun vot liberalilor dacă vreți să vă fie bine! Deie-le votul grofii și baronii unguri cari sunt una cu ei!”¹⁰.

Tot în coloanele ziarului „Gazeta Transilvaniei”, care era oficiosul organizației județene a P.N.R. Brașov, se publică și un anunț-pamflet inedit, care face aluzie la corupția și violența agenților electorali ai puterii. Iată ce se spune în anunț: „Se caută spre cumpărare: inconștienți și bătauși pentru Agenturile Fabricelor de marfă liberală. Condițiile:

1. Transfugii tuturor partidelor;
2. «Deșteptii» unși cu toate unsoarele;
3. Buzunare largi și adânci;
4. Creeri de berbec.

Remunerație grasă măsurată după activitatea desvoltată.

⁹ „Patria”, nr. 20, 29 ianuarie 1922, pp. 1–3.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 17, 26 ianuarie 1922, p. 1.

A se adresa la firma: Guvernul liberal fără comp.

(1–6 Martie – ziua alegerilor)¹¹.

Odată campania electorală începută, sunt reclamate o serie de abuzuri ale administrației liberale. Ziarul „Patria”, oficiosul P.N.R. din Cluj, a deschis o rubrică specială, în care publica toate abuzurile guvernului liberal în campania electorală, pe baza informațiilor primite din județele transilvănene.

Din Sighișoara, fruntașul politic Mihai Popovici reclama că împreună cu Alexandru Vaida Voevod a fost oprit de armată să intre în comunele învecinate pentru a face propagandă electorală. În urma primirii telegramei, ministrul de Interne cere prefectului județului Târnava Mare respectarea legii și luarea de măsuri¹².

Cu toate abuzurile autorităților locale din Ardeal și Banat, frunțașii politici ai P.N.R. încercau tot posibilul pentru a-și face cunoscută oferta electorală. De asemenea, încercau mobilizarea alegătorilor pentru ziua votării.

Într-un articol intitulat „Către alegători”, conducerea P.N.R. anunța alegătorii că, împreună cu conducerea județene, au stabilit listele definitive de candidaturi pentru alegerile parlamentare. Alături de vechii luptători de dinainte de 1918, se spune în articol, „s-au înșiruit o ceată întregă de tineri, ridicați din nesecata rezervă de cinste și suflet drept al țărânimii noastre”. Se cere alegătorilor să voteze lista P.N.R., atacându-se, în același timp, liberalii, dar și averescanii din Ardeal. Despre averescani se spune că „nu iau lupta împotriva liberalilor, decât de formă; pe averescani i-au adus la putere liberalii iar acum sunt înțeleși să ducă cea mai strașnică luptă împotriva partidului național”. Liberalii erau catalogați ca un partid al clasei celei mai bogate din România¹³.

Fostul ministru Mihai Popovici, candidatul oficial al P.N.R. în circumscripția Brașov, „a început să ia contact cu alegătorii săi”. În seara zilei de 8 februarie 1922 a ținut o întrunire electorală la Dârste, „la care au luat parte toți frunțașii și locuitorii din comună”. Adunarea a fost prezidată de preotul Broșu, „care a salutat în cuvinte călduroase pe d-l Popovici”, care a prezentat un raport despre activitatea sa în Parlamentul României. Își încheie discursul cu un apel către electorat, să rămână credincios P.N.R. Discursul său a fost însoțit de „vii aprobări și aplauze” venite din partea celor prezenți la întrunire.

După Mihai Popovici a urmat la cuvânt Victor Braniște, care a vorbit despre „măreața luptă pe care au dat-o Brașovenii în alegerile trecute și a cărei veste a mers departe peste granițele Ardealului”, iar la finalul întrunirii, preotul Borșu „a exprimat oratorilor mulțumite, asigurându-i în numele poporului din Dârste de tot sprijinul și de toată încrederea populației”.

Turneul electoral al lui Mihai Popovici a continuat a doua zi, cu o întrunire electorală ce a avut loc la Școala evanghelică din Brașovul vechi, după care au urmat întrunirile electorale de la Râșnov, Vlădeni, Vlădeni Țânțari, în ziua de 10 februarie. A

¹¹ *Ibidem*, p. 2.

¹² Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (S.A.N.I.C.), Fond *Ministerul Afacerilor Interne*, dos. 1/1922, vol. 2, f. 1

¹³ „Patria”, nr. 28, 9 februarie 1922, p. 1.

doua zi, 11 februarie, a organizat o întrunire electorală la Stupini, iar seara a încheiat turneul electoral în Brașov-cetate, sala Redutei¹⁴.

Încercând să dezbine unitatea partidului pe tema confesională, liberalii declarau că P.N.R. este un partid al uniților, al greco-catolicilor. În acest sens, ei publică la București broșura lui Constantin Manea, intitulată „Democrația denaturată”, în care se afirmă că P.N.R. este un partid al uniților¹⁵.

Pentru a aproviziona toate organizațiile județene cu materiale de propagandă, conducerea P.N.R. înființează trei centre de distribuție a tuturor imprimatelor și broșurilor. Centrele erau la Cluj, la sediul ziarului „Patria”, la Brașov, la redacția ziarului „Gazeta Transilvaniei”, și la Arad, la sediul tipografiei „Concordia”. Organizațiile județene erau înștiințate că se puteau adresa oricăruia dintre ele pentru a le obține, pe baza unei semnături a conducerii organizațiilor¹⁶.

Ziarul „Patria” sublinia că fruntașii politici brașoveni Mihai Popovici și Voicu Nițescu erau primiți cu simpatie de către electorat, iar liberalii, „librarii” cum le spunea populația, și-au depus candidatura numai în circumscripția Săcele. Aici candida directorul de bancă Algiu, despre care se zvonea că și-ar retrage candidatura, deoarece nu avea șanse în fața candidaților P.N.R. Și aici au loc abuzuri din partea guvernărilor liberali. Revizorul școlar Pompiliu Dan, cunoscut ca simpatizant al P.N.R., a fost înlocuit din funcție¹⁷.

Un scandal mediatic răsunător a fost generat de candidatura lui Ion Grădișteanu în circumscripția electorală Brașov, susținut de către P.N.L., despre care se afirmă că era „unul dintre cei mai învechiți reacționari, un boer rămas ca amintire a timpurilor de robie a țărânului român, credincios trecutului”. Se considera că „un asemenea om politic – oricât de respectabil prin trecutul său național – nu are dreptul, nu poate îndrăsni să ceară voturile maselor contra cărora a fost adversar declarat”. Guvernul liberal și organizația locală era acuzată că „îndrăsnește să încerce la Brașov, în orașul în care s-a pus una din pietrele temeliei de nezdruccinat ale clădirii mărețe pe care au ridicat-o luptele naționale pentru drepturile poporului în Ardeal”. Candidatura fostului fruntaș conservator din Vechiul Regat o consideră ca „o sfidare a simțului democratic adânc înrădăcinat în cetățenii noștri, conștii de drepturile ce le au ei și o provocare aruncată cu îndrăsneală ce poate fi considerată cu adevărat cinică”. Acuzele merg mai departe, afirmându-se că guvernul liberal considera electoratul din județul Brașov „ca pe niște coloni cari aleg pe cine le trimite stăpânirea”. La finalul asprelor acuze aduse guvernului liberal, semnatarii consideră că electoratul brașovean „îi va da o lecție zdrobitoare în alegeri ca să mântuie țara de astfel de conducători”¹⁸.

În data de 21 februarie 1922, organizația județeană a P.N.R. a depus, la Primăria Brașov, lista de candidare a alegătorilor P.N.R. din circumscripția Brașov pentru Mihai Popovici. Prin intermediul presei, li se aducea la cunoștință alegătorilor introduși

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 31, 10 februarie 1922, p. 3.

¹⁵ „Patria”, nr. 28, 9 februarie 1922, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁷ *Idem*, nr. 37, 21 februarie 1922, p. 2.

¹⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 39, 22 februarie 1922, p. 1.

în listele electorale că erau așteptate semnăturile lor pe lista de candidare, la sediul primăriei. Erau valabile doar semnăturilor acelor bărbați care erau introduși în listele electorale din anul 1919¹⁹.

Campania electorală din anul 1922 a reprezentat o acerbă bătălie politică între liberali, aflați la putere, și candidații P.N.R. Guvernul liberal dorea cu orice preț să obțină majoritatea parlamentară absolută, având în vedere că era declarată Constituantă.

Văzând, probabil, succesul pe care îl au fruntașii politici ai P.N.R. la electoratul din Ardeal și Banat, conducerea P.N.L. a hotărât să schimbe tactica și să respingă cât mai multe candidaturi. De asemenea, s-a luat decizia ca autoritățile locale să nu elibereze certificate delegaților și asistenților P.N.R. desemnați de partid pentru supravegherea operațiunilor de votare. Este și cazul subprefectului fruntașul politic Mihai Popovici care, de la Lăpuș, județul Sătmar, pe data de 2 martie 1922, adresa următoarea telegramă: „Rog binevoii a dispune ca și partidele de opoziție să poată participa la paza urnelor”, avertizând că se afla „în preajma abuzurilor celor mai ignorabile”²⁰.

Scandaloase erau considerate, printre altele, respingerea candidaturilor lui Alexandru Vaida Voevod, la Sasca, și cea a lui Voicu Nițescu la Săcele, unde avocatul băncii românești, care era președinte al circumscripției electorale, era acuzat că „numește deputat, cu de la sine putere, pe directorul său de bancă”. De asemenea, guvernul liberal era acuzat de violențe și că vor încerca să falsifice alegerile, dar sperau ca ultimul cuvânt să-l aibă alegătorii: „De acum ne putem aștepta la orice. Alegerile vor fi o curată bătaie de joc: urnele electorale nu mai pot fi în nici o siguranță cu astfel de președinți de alegere.

Lupta o vom duce însă, până la capăt, ca fărădelegile să fie toate desvăluite. Apoi, alegătorii bruscați, înșelați, bătuți și amenințați în tot felul își vor spune și ei cuvântul”²¹.

În aceste condiții, fostul ministru Mihai Popovici a plecat la București cu scopul de a avea o întrevvedere oficială cu prim-ministrul guvernului liberal, Ion I.C. Brătianu, „cărui îi va pune în vedere abuzurile și fărădelegile comise în Ardeal și Banat, aducând cuvântul de protestare al Partidului național român”. De asemenea, să-l prevină că dacă nu vor înceta procedurile ilegale de care era acuzat guvernul, P.N.R. nu-și va asuma nicio „răspundere a situației”, care putea escalada²².

Alegerile parlamentare pentru Adunarea Deputaților s-a soldat cu victoria P.N.L., care a obținut 222 mandate. El a fost urmat de P.Ț. cu 40 de mandate și de P.N.R. cu 26 mandate²³.

P.N.R. a obținut cele 26 mandate doar în Transilvania, cu toate abuzurile guvernanților și respingerea fără motiv a numeroase candidaturi. Cea mai mare performanță a obținut-o județul Solnoc-Dobâca, unde P.N.R. a obținut mandatele de deputat în toate circumscripțiile, respectiv cinci mandate. Unul dintre cele cinci mandate

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

²⁰ S.A.N.I.C, Fond M.A.I., dos. 1/1922, vol. 3, f. 8.

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 45, 1 martie 1922, p. 1.

²² *Ibidem*, p. 3.

²³ I. Scurtu, *Alegerile parlamentare din martie 1922*, în „Analele Universității București. Istorie. Filosofie. Drept”, XXIII, 1974, p. 93.

a fost obținut de către fruntașul politic brașovean Mihai Popovici, în circumscripția electorală Lăpușul Românesc, obținând 6.193 voturi, față de numai 1.060 voturi, câte a primit contracandidatul său, Aurel Hetco²⁴.

Din păcate, la Brașov a pierdut în fața candidatului guvernamental, la fel cum s-a întâmplat și în fostul județ Treiscaune, care avea trei circumscripții electorale: în circumscripția Sfântu Gheorghe, ministrul liberal dr. Constantin Angelescu a obținut 2.170 voturi, față de numai 328 câte a obținut dr. Ion Popa, candidatul P.N.R.; în circumscripția Târgu Secuiesc, Dumitru Pascu a obținut 4.796 voturi, Francisc Szilvester 3.053 și Ioan Rafiroiu 127 voturi; în circumscripția Aita Mare, Alexandru Iteanu a obținut 1.980 voturi, iar candidatul P.N.R., Victor Roman, 444 voturi²⁵.

Pentru mandatul de senator al județului Brașov s-au înscris în cursa electorală doi candidați: Victor Braniște și Artur Polony. Însă, în ziua alegerilor, pe 7 martie 1922, Victor Braniște se retrage și astfel Artur Polony a primit mandatul de senator al județului Brașov²⁶.

În urma numeroaselor abuzuri din campania electorală și a furtului de urne²⁷, reproșat de Nicolae Iorga și de conducerea P.N.R., președintele partidului Iuliu Maniu a înaintat un memoriu de protest regelui Ferdinand, în data de 12 martie 1922. El sublinia că guvernul liberal „nu s-a sfiit de a se folosi de toate mijloacele imaginabile pentru a teroriza și corupe alegătorii”. Acuză guvernul că a dat ordonanțe „ilegale și în directă contrazicere” cu decretul-lege adoptat de guvern. De asemenea, că guvernul a dat „directive” tuturor președinților de birouri electorale pentru a respinge candidaturile P.N.R. și întreruperea alegerilor pentru o noapte. Prin aceste măsuri guvernul a dat „în mod intenționat” ocazia „la fraude și crime, încurajând în aceasta organele sale”. Acuză transferurile ilegale a sute de funcționari publici care nu au făcut jocul puterii. De asemenea, că a dezlănțuit, „cea mai sălbatecă vânătoare de suflete cu bani și băuturi, arestări și bătăi fără număr, arestarea unor candidați, împiedecarea propagandei electorale”. În acest context, guvernul liberal a respins candidaturile P.N.R. în 27 circumscripții electorale din Ardeal și Banat, avantajând tot atâția candidați liberali, dintre care șapte erau miniștri, ce au rămas fără contracandidați și au fost declarați aleși, conform articolului 46 din legea electorală pentru Ardeal și Banat, lege după care s-au desfășurat dincoace de Carpați și alegerile din 1922. Respingerea candidaților P.N.R. s-a făcut „fără bază legală și în mod absolut arbitrar”, consideră Iuliu Maniu. În aceste condiții, din 90 de circumscripții electorale cu majoritate românească și încă cinci balotaje la care au ajuns candidații P.N.R., partidul a obținut numai 26 mandate de deputați, „contrar opiniei publice, în mod clar manifestată, și contrar rezultatului real al voturilor exprimate”²⁸.

²⁴ Desbaterile Adunării Naționale a Camerei Deputaților, nr. 3, ședința din 28 martie 1922, p. 25.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

²⁶ Desbaterile Senatului, nr. 2, 28 martie 1922, p. 17.

²⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, Editura Minerva, 1981, vol. IV, p. 45; El subliniază că liberalii au câștigat alegerile parlamentare din martie 1922, „numai întrebuițând mijloace de brutală violență, mergând până la acel «furt al urnelor»”.

²⁸ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond *Documentar*, dos. 10.165, f. 1.

Ziarul „Epoca” scria, în coloanele sale, că memoriul înaintat de Iuliu Maniu regelui Ferdinand a produs o profundă impresie în toate cercurile politice. Se vehicula ideea anulării alegerilor și organizarea de noi alegeri până la Paști. În schimb, liberalii afirmau că după alegeri îi vor lua pe ardeleni în partidul lor „foarte ieften”. Ziarul „Adevărul” scria că memoriul lui Iuliu Maniu era „un eveniment politic de o gravitate” care nu putea rămâne fără urmări. Părerii asemănătoare găsim publicate în ziarele „Steagul”, „Aurora” și „Românul”²⁹.

În concluzie, se poate afirma că „bătălia” electorală din anul 1922 a reprezentat o acerbă competiție politică între liberali, aflați la putere, și candidații P.N.R. Guvernul liberal dorea cu orice preț să obțină majoritatea parlamentară absolută, având în vedere că era declarată Constituantă. Însă, trebuie să recunoaștem că și liderii P.N.R. dau dovadă de un anumit conservatorism și naivitate atunci când cred că pot să rămână singurii decidenți politici în Transilvania și Banat. Pentru ei începea o lungă perioadă de opoziție, care va lua sfârșit doar în anul 1928, când vor fi aduși la putere de către Regență.

Deși au pierdut un lider important, prin decesul protopopului Vasile Saftu, care era și președintele organizației P.N.R. Brașov, organizația rămâne una dintre cele mai active din Transilvania, având în frunte lideri politici de prim rang, precum Mihai Popovici și Voicu Nițescu.

²⁹ „Patria”, nr. 57, 16 martie 1922, p. 1.

Gherghina BODA

DIN ACTIVITATEA CAMEREI DE COMERȚ ȘI INDUSTRIE DEVA ÎN PERIOADA 1924–1928

FROM THE ACTIVITY OF THE DEVA CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY IN THE 1924–1928 PERIOD

Abstract: *The Chamber of Commerce and Industry of Deva is part of the Transylvanian chamber system enshrined in the Law of 1850 and Law VI of 1868, which, until the abolition of the chamber system in Romania in 1949, carried out a strictly economic, industrial and commercial activity. It contributed to the development of vocational education, to the development of the business environment, to the promotion of companies, enterprises and factories throughout Hunedoara County; it encouraged small businesses, contributed to creating a certain balance between supply and demand on the labor market and in the commercial and industrial sphere; it promoted the county's economy at a national and international level.*

Începând cu secolul al XVI-lea îndeosebi, dezvoltarea economică a determinat crearea unor instituții care să reprezinte interesele diverselor clase de meseriași, cu predilecție a clasei de comercianți și de industriași. Aceștia au pledat de numeroase ori pentru drepturile lor și pentru înființarea unor organisme care să le reprezinte interesele, fapt care a condus la apariția unei mișcări camerale în Europa, materializată prin înființarea în 1599, la Marsilia, a primei Camere de Comerț și Industrie în Franța, aceasta fiind considerată cea mai veche din lume, modelul fiind preluat apoi și de alte state, cum ar fi Anglia, Germania, Spania, Lombardia și Veneția, Austria, Ungaria, Transilvania (1850–1851), Danemarca, România (1864, Camera de Comerț din București), Japonia, America de Nord, Bulgaria, Belgia, Olanda, în prezent existând pe plan mondial peste 10.000 de camere, dintre care 7.000 numai în SUA¹.

În Transilvania, aflată sub stăpânire austriacă, apoi, din 1867, austro-ungară, istoria acestor Camere începe cu anul 1850 când împăratul Franz Josef semna, la 18 martie, *Legea provizorie privind înființarea de Camere de Comerț și Meserii (Industrie) – CCM(I)*, proiect al Ministrului Comerțului Imperiului Habsburgic, Karl Ludwig von Bruck, la 30 martie fiind publicat în Monitorul Oficial nr. 34 *Decretul Ministrului Comerțului din 26 martie 1850*, care legifera constituirea de Camere de Comerț și Meserii pe întreg teritoriul Imperiului, adică în 60 de regiuni².

Din punct de vedere administrativ, Camerele transilvane funcționau într-o circumscripție aprobată de împărat, acestea desfășurând exclusiv activități comerciale și economice, ele având rol de îndrumare, reprezentare și apărare a intereselor comerciale

¹ Ionuț Raul Rus, *Camera de Comerț și Industrie Timișoara 1850–1938*, în „Analele Banatului”, S.N., Arheologie – Istorie, XV, 2007, p. 231; Istoric, <https://ccij.ro/istoric/> (accesat la 22.03.2022).

² *Ibidem*; Camera de Comerț și Industrie Suceava, <http://ccisv.ro/content/despre-noi/> (accesat la 22.03.2022).

și industriale, precum și de comunicare a solicitărilor către Ministerul Comerțului în vederea soluționării lor³.

Spre deosebire de Camerele transilvane, cele din Principatele Române iau naștere la 30 septembrie 1864, când domnitorul Al. Ioan Cuza, prin *Decretul Domnesc 1363 privind înființarea camerelor de Comerț și Industrie*, legitimează existența acestor noi instituții, în număr de 15, prima Cameră care activează efectiv fiind cea din București, în anul 1868⁴. Aici promotor al legiferării acestor Camere a fost Ștefan Golescu, care devine ministrul finanțelor în guvernul Ion Ghica și înaintează un proiect în acest sens, care, deși „susținut de breslele și corporațiile negustorești, nu se bucură însă de susținerea Adunărilor Legislative de la București și de la Iași”, inițiativa sa fiind reluată trei ani mai târziu de C.A. Rosetti și legiferată de domnitorul Cuza în 1864⁵.

Camerele de Comerț și Industrie reprezentau interesele industriașilor și ale comercianților, constituindu-se în adevărate foruri de consultare și reprezentare ale acestora în fața autorităților statului și a ministerului de resort. Ele au dezvoltat mediul de afaceri venind cu propuneri pentru mediul fiscal și economic, au promovat legi care să le susțină activitatea. Între stat și Camere s-a creat o relație bilaterală, de interes reciproc, prin intermediul și cu ajutorul acestora statul a dezvoltat economia și comerțul, a elaborat legi care au susținut dezvoltarea și progresul național, a încurajat industria și comerțul național. Printre contribuțiile notabile ale Camerelor putem aminti crearea birourilor vamale, prima lege a mărcilor de fabrică sau legea încurajării industriei românești în cadrul licitațiilor unde produsele românești concureau cu cele străine, reglementarea repausului duminical etc.⁶

Toate acestea vizau dezvoltarea și modernizarea economiei țării, precum și racordarea economiilor provinciilor românești la cele europene.

Transilvania, datorită situației sale politice, a fost frânată în dezvoltarea economică de austrieci, iar după 1867, de austro-ungari. În acest context istoric, interesele burgheziei românești au fost grav afectate, situație care va genera creșterea decalajului dintre forța economică a burgheziei germane și maghiare în raport cu cea română, exportarea masivă a materiilor prime în Imperiu și utilizarea teritoriilor românești drept piață de desfacere pentru produsele finite realizate cu materii și materiale românești de către companiile austriece și maghiare.

Însă, cu toate piedicile, economia și comerțul se dezvoltă, chiar dacă lent și cu sincope. Astfel, comerțul interior cunoaște o permanentă dezvoltare, de la târgurile și bâlciurile anuale și săptămânale, periodice sau stabile, desfășurate în localitățile mai importante și specializate în grâne, vite, porci etc. (Hațeg, Râul Vadului, Blaj, Sibiu, Oradea, Tg. Mureș, Turda ș.a.), până la înființarea Camerelor de Comerț și Industrie,

³ Ionuț Raul Rus, *op. cit.*, p. 231.

⁴ *Istoric*, <https://ccir.ro/despre/organizatie/istoric/> (accesat la 22.03.2022).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Expunere de motive*, <https://ccicj.ro/wp-content/uploads/2020/04/Expunere-de-motive.pdf> (accesat la 14.03.2022).

o dovadă reprezentând numărul crescând al comercianților din Transilvania, de la 10.000–12.000 în 1869, până la 18.000–20.000 în 1880⁷.

Primul Război Mondial a determinat schimbări majore în activitatea Camerelor, acestea transformându-se, până la ocuparea militară străină a țării, în „organe executorii ale comandamentului militar român”, contribuind la aprovizionarea armatei cu echipamente și alimente, implicându-se în problemele sociale ale meșterilor întorși invalizi de pe câmpul de luptă prin recomandările privind exercitarea altor meserii, ajutorarea familiilor celor plecați pe front, menținerea industriei la un nivel rezonabil, micșorarea rechizițiilor de materii prime și reorientarea activităților unor fabrici pentru a le salva de la faliment ș.a.⁸ Ocupația militară germană a țării a condus la paralizarea și distrugerea economiei naționale, la o inflație fără precedent, la blocarea totală a activității Camerelor, ale căror sedii au fost ocupate de armata germană, la un jaf general al țării⁹.

Sfârșitul războiului și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 au determinat schimbări politice, economice și sociale majore, care vizau unitatea administrativ-teritorială a noului stat, refacerea economiei, unificarea monetară și însănătoșirea pieței monetare, o nouă legislație economică și unificarea legislațiilor referitoare la instituțiile statului, astfel că la nivelul întregii țări are loc un proces de „reorganizare, redefinire funcțională, existențială și atribuțională” a instituțiilor statului, printre acestea aflându-se și Camerele de Comerț și Industrie¹⁰.

În 1918, România număra 20 de Camere (12 în Vechiul Regat, 6 în Transilvania și Banat, 1 în Basarabia, 1 în Bucovina), care după marea reorganizare a țării au decis să se întâlnească în cadrul unui prim Congres la Constanța în perioada 28–30 septembrie 1922, cu scopul declarat de „unificarea regimului de înființare, organizare și funcționare” din punct de vedere legislativ la nivel național, act precedat de Adunarea Camerelor de Comerț și Industrie din Transilvania și Banat, care a avut loc la Cluj în 8 iunie 1920, cu scopul de elaborare a unui proiect legislativ referitor la activitatea acestor organisme, observându-se în toată perioada până la intrarea în vigoare a primei legi a Camerelor de Comerț și Industrie, din 1925, un efort enorm pentru trecerea și integrarea Camerelor din Transilvania, Banat și Bucovina în sistemul unitar al României¹¹.

În 1925, prin *Decretul Regal 102*, Regele Ferdinand I a adoptat a treia lege a Camerelor de Comerț prin care a crescut numărul acestora, a prevăzut înființarea Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie, acestea funcționând ca „instituții publice autonome, cu un comisar guvernamental desemnat pentru fiecare Cameră, până în anul 1938, când au trecut în subordinea Ministerului Economiei Naționale”, contribuind la apariția primelor forme de învățământ comercial și industrial, la dezvoltarea relațiilor

⁷ Filip Pațac, *Istoria comerțului și turismului*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2008, p. 30.

⁸ *Camerele de Comerț și Industrie din România 1918–1924*, p. 100, <http://gazeta-afacerilor.ro/wp-content/uploads/2015/09/Camerele-de-Comert-si-Industria-din-Rom%C3%A2nia-Mare-1918-1949.pdf> (accesat la 20.03.2022).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, pp. 101–103.

internaționale cu instituții similare din alte state, la liberalizarea comerțului, la extinderea și consolidarea pieței interne, la modernizarea transporturilor și telecomunicațiilor etc., în anul 1949, prin *Decretul nr. 74 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare România*, acestea fiind desființate, rămânând o singură Cameră în București, reorganizată sub forma Camerei de Comerț Exterior a R.P. Română, iar în 1971, redevenind Camera de Comerț și Industrie a R.S.R.¹²

Revenirea la sistemul cameral a fost legiferată de *Decretul Lege nr. 139 din 1990 privind Camerele de Comerț și Industrie*, prin care „Noilor Camere de Comerț li s-a acordat statutul de organizații non-guvernamentale, asociative ale mediului de afaceri; acestea au devenit principalii piloni ai economiei de piață, dominată de antreprenorii privați. Odată cu reînființarea Camerelor de Comerț și Industrie, în cadrul acestora a fost înființat și sistemul Registrului Comerțului... a trasat liniile învățământului profesional și a pus bazele unei societăți expoziționale moderne, cunoscută astăzi la nivel național și internațional – Romexpo SA”¹³.

În prezent, în fiecare reședință de județ există o Cameră de Comerț care se află în colaborare directă cu Camerei de Comerț și Industrie a României și care reprezintă mediul de afaceri local-teritorial la nivel național.

Camera de Comerț și Industrie din Deva activează din 1862, inițial aflată în subordinea Camerei din Timișoara înființată în 1850, Camere care funcționau pe baza Legii din 1850, iar după realizarea dualismului austro-ungar, un an mai târziu, în 1868, fiind promulgată *Legea nr. VI din 30 aprilie*, care extindea jurisdicția Camerei din Timișoara dincolo de teritoriul comitatului Timiș și la comitatele Caraș, Torontal, Arad, Cenad, Bács, Zarand și Hunedoara (cu sediul la Deva)¹⁴.

Camera din Deva, asemenea celorlalte Camere din Ardeal, a desfășurat activitate specifică și s-a supus modului de organizare precizat de legislația din 1868, după care se orienta și în anul 1924. Astfel, la 21 iulie 1924, au loc alegerile pentru Camera de Industrie și Comerț Deva, care cuprindea întreg teritoriul județului Hunedoara și Alba Inferioară, ocazie cu care se aleg „32 de membri interni și 32 membri externi, din care jumătate comercianți și jumătate industriași, membrii interni având 2 secții de votare în Deva, iar cei externi 6 secții de votare în orașul și plasa Hunedoara, plasa Pui și Petroșani, orașul Orăștie, plășile Orăștie și Geoagiu, plasa Ilia și Deva, Brad și Baia de Criș; jud. Alba-inferioară – orașul Alba-Iulia și plasa Vințul de Jos, plasa Ighiu, Abrud, Blaj și Teiuș, Aiud, Ocna Mureșului, Ocna Sibiului”¹⁵. În urma alegerilor, președinte al camerei devine Ioan Vulcu, iar vicepreședinți Francisc Kohn, la secțiunea Comercială, și Virgil Albescu, la secțiunea industrială, alegerile fiind validate de adresa nr. 059.485/6 oct. 1924¹⁶.

În cadrul activităților sale, o atenție deosebită se acordă Școlilor de Arte și Meserii și Școlilor Comerciale în tot ceea ce ținea de organizarea și administrarea acestora,

¹² *Istoric*, <https://ccir.ro/despre/organizatie/istoric/> (accesat la 22.03.2022).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ionuț Raul Rus, *op. cit.*, p. 232.

¹⁵ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond *Camera de Comerț și Industrie Deva*, dos. nr. 88, inv. 1, 1924, f. 2.

¹⁶ *Ibidem*, f. 1.

un merit deosebit al Camerei de Comerț și Industrie din Deva fiind înființarea Școlii de Comerț „I. Vulcu”, care urmărea să răspundă necesităților de pe piața muncii, statul însuși încurajând înființarea unor asemenea școli prin acordarea de privilegii absolvenților, cum ar fi de exemplu reducerea serviciului militar la doar 1 an¹⁷.

O atenție deosebită se acordă și târgurilor și expozițiilor pentru prezentarea produselor întreprinderilor comerciale.

Pe direcția promovării produselor naționale, comitetul de direcție al Camerei din Deva, în cadrul ședinței din 7 noiembrie 1925, hotărăște „organizarea unui târg de mostre sau expoziții cu menirea de a arăta produsele marii industrii, a diverselor întreprinderi comerciale și industriale, obiectele principale ale comerțului și preocupările lor, precum și produsele industriei casnice și a meseriașilor valoroși”¹⁸. În acest scop se face apel către toate firmele, întreprinderile, fabricile interesate să-și trimită produsele deoarece se cunoștea faptul că „regiunea Camerei reprezintă industria grea a țării, mine și uzine de fier; industria minieră mine de cărbune, aur etc., avem întreprinderi de construcții, firme probate la fabricarea mobilierului, material de construcții, o industrie alimentară, mori, paste, conserve de poame, legume, fabrici pentru meseluri, avem ape minerale, ateliere mecanice, fabrici bune de teracotă etc., industrie casnică, țesătorie, porturi, mostre bogate în variații”¹⁹.

De asemenea, Camera din Deva era interesată și de expozițiile agricole, în acest sens inițiind colaborări cu Camerele agricole și factorii competenți în sprijinirea organizării unor expoziții de acest tip, existând precedentul participării județului Hunedoara la o expoziție zootehnică organizată la Timișoara, unde hunedorenii au obținut „premieri frumoase având aici un stoc frumos de vite de rasă numai că în târgurile obișnuite țărani nevoiași nu au nici timpul, nici nu își văd interesul să umble cu ochii deschiși studiind frumusețea și valoarea neasemănat mai mare a vitelor bine îngrijite și de rasă. E sigur însă că ar căuta și vizita cu dragă voie o expoziție de această natură unde și-ar câștiga cunoștințe neprețuite care prin premiere s-ar naște o concurență ambițioasă”²⁰.

Atenția Camerei din Deva s-a îndreptat totodată și asupra târgurilor și expozițiilor industriale, comerciale, științifice, etnografice, apicole ș.a. cu propunerea de a se organiza periodic în scopul de reunire a producătorilor în cadrul aceluiași eveniment, de scoatere a țăranilor din mediul rural și de a-i îndrepta spre mediul urban pentru a-l vizita, de a facilita schimbul de experiență, produse și tehnologie, de facilitare a creării relațiilor între producători, de a cunoaște resursele imediate de aprovizionare, de informare și diseminare a literaturii de specialitate, de promovare a județului, cu toate bogățiile sale.

În anul 1924, Camera deveană număra 497 de firme mari comerciale și 241 firme mari industriale: industria minieră (cărbune, piatră de lemn, aur, sare, cretă etc.), industria

¹⁷ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond *Camera de Comerț și Industrie Deva*, dos. nr. 88, inv. 34, 1925, f. 3.

¹⁸ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond *Camera de Comerț și Industrie Deva*, dos. nr. 88, inv. nr. 22, 1925, ff. 17–18.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

grea (lăcătușărie, industria de fier, turnătorie, mașini, sobe, vagoane), material de construcție (piatră, marmură, cărămidă, țiglă, șindrila, lemn fasonat, var etc.), mobilier (mobile, covoare, industria casnică, industria de artă), industria de piele (prelucrarea pielii și fabricațiunea de piele), industria alimentară (conserve de zarzavaturi, fructe, carne, articole de cofetării, articole de gospodărie etc., fabrică de oțet, vinuri, rachiu), băuturi (fabricarea spirtului, berii etc.), articole de galanterie (manufactură, articole de galanterie etc.), papetărie și articole de birou (tot felul de papetărie, articole de birou și școală, tipografie, litografie, compactorie, ediția cărților etc.), industria teracotei, fabrici de sodă caustică²¹.

Pe baza acestei situații, putem observa saltul economic și comercial făcut de județul Hunedoara de la 1918 încoace, favorizat în mare măsură de resursele naturale extrem de generoase ale teritoriului județului, dar și de curajul și inițiativa firmelor românești de a le exploata și pune în valoare printr-o mare diversitate de produse, prezentate nu o dată în cadrul unor expoziții naționale. Un exemplu este prima Expoziție și Târg de Apicultură Ardelenească organizat de Societatea de Apicultură Ardeleană în perioada 6–9 septembrie 1925, la Cluj, eveniment la care au participat și hunedorenii²².

Programul acestei expoziții releva scopul său, anume „dezvoltarea și ridicarea agriculturii și industriei apicole pe teritoriile anexate, răspândirea cunoștințelor speciale, încurajarea desfacerii mierii. Prezentarea sistemelor noi de creștere, uneltelor, materialelor, articolelor de apicultură și al literaturii speciale”, secțiunile (I. Albine; II. Stupi; III. Mașini-unelte și materii de apicultură; IV. Mierea și ceara; V. Mierea și ceara prelucrate; VI. Literatură, preparații, planuri etc.), modul de premiere (medalii de aur, argint și bronz, premii în bani și diplome), informații cu privire la taxele de expoziție (200 pentru membri, 300 pentru ceilalți participanți), taxa de asigurare contra „focului și spargerii”, în funcție de valoare (între 1.000–10 lei), transportul de la gară la locul expoziției, efectuat de firma fraților Deutach, la prețul de 15 lei/100 kg, emblemele participanților, care „reprezentau albina și al cărei preț va fi de 350–150, 100–20 și 10 lei, după cum va fi din aur, argint, aramă sau alamă”, precum și alte informații la vânzarea produselor sau despăgubirile suportate de organizatori²³.

Membrii Camerei devine, în vederea informării exacte cu privire la activitatea expozițională internațională pe care nu de puține ori o luau ca model, participau la asemenea evenimente în țările vecine sau în alte țări europene cu care întrețineau legături. Astfel, la 18 aprilie 1925, Camera de Comerț și Industrie din Deva primește o invitație din partea Consulatului Republicii Cehoslovace din Cluj de a participa la o expoziție agricolă organizată de Uniunea Agricolă a Republicii Cehoslovacia, în perioada 15–21 mai 1925 la Praga, vizitatorii beneficiind de o reducere de 33% la călătoriile pe căile ferate cehoslovece și 50% reducere la viză²⁴. Scopul expoziției era acela „de a da un tablou despre starea producției și a industriei agricole din întreaga Republică Cehoslovacă. Mai departe de a fi un stimulent pentru accelerarea progresului

²¹ *Ibidem*, f. 18.

²² *Ibidem*, f. 61.

²³ *Ibidem*, f. 63.

²⁴ *Ibidem*, f. 77.

în agricultură și de-a adânci relațiile dintre consumatori și producători și în fine dezvoltarea producției și a consumului”²⁵.

Pentru încurajarea școlilor de arte și meserii, Camera din Deva a organizat și expoziții ale ucenicilor. Pe an ce trecea, se putea observa o creștere a numărului de elevi înscriși în aceste școli, situația ucenicilor din Deva după branșă și naționalitate în decembrie 1927 prezentându-se astfel: 105 români (9 curelari, 21 croitori, 1 bărbier, 8 fauri, 7 lăcătuși-mecanici, 5 măcelari, 3 modiste, 15 pantofari, 1 cioplitor în piatră, 4 rotari, 1 sobar, 17 tâmplari, 4 tipografi, 4 tinichigii, 1 tăbăcar, 2 zidari, 2 zugravi), 125 maghiari (1 curelar, 26 croitori, 3 cizmari, 1 chelner, 1 ceasornicar, 1 dulgher, 1 dogar, 10 bărbieri, 1 dentist, 2 fauri, 6 fotografi, 15 lăcătuși-mecanici, 5 măcelari, 1 modistă, 9 pantofari, 8 cioplitori, 1 rotar, 3 sobari, 11 tâmplari, 3 tapițeri, 1 țesător, 3 tinichigii, 5 zidari, 3 zugravi, 1 turtar, 1 pălărier, 1 mățar, 1 pietănar), 19 evrei (2 ceasornicari, 1 dentist, 1 bărbier, 1 fotograf, 3 lăcătuși-mecanici, 1 pantofar, 1 strungar lemn, 3 tâmplari, 2 tipografi, 2 tinichigii, 2 zugravi), 1 german (măcelar)²⁶. Această statistică ne oferă un tablou al meseriilor practicate de naționalitățile din Deva, într-un fel o oglindă a cererii și ofertei de pe piața muncii locale. Ucenicii, de regulă, se îndreptau fie spre meseriile practicate în familie, fie spre cele bănoase sau căutate pe piața muncii.

Concluzii

Importanța Camerei de Comerț și Industrie din Deva rezidă în implicarea activă în procesul de învățământ profesional al orașului și județului, în întreaga activitate economică, industrială și comercială, în oferirea celor mai bune alternative de ieșire pe piața locală și națională și de promovare a produselor locale, prin facilitarea relațiilor dintre producători, prin încercarea de reglare a cererii și ofertei pieței, prin atragerea producătorilor în cadrul unor evenimente expoziționale care să-i stimuleze atât în producție, cât și în perfecționare, prin atragerea a cât mai mulți vizitatori la târgurile și expozițiile organizate în vederea lărgirii masei de consumatori și de deschidere a interesului pentru practicarea anumitor meserii etc. Deși activitatea Camerelor de Comerț și Industrie din toată țară a fost una prolifică care a condus la îmbunătățirea reformelor din economie și agricultură, din comerțul interior și exterior, desființarea lor în anul 1949 și substituirea doar cu o singură Cameră la București nu a fost cea mai bună alegere, însă noile condiții politice o impuneau ca o rupere cu trecutul burghez. Însă Revoluția Română din decembrie 1989 avea să îndrepte această eroare, sistemul cameral reintrându-și în drepturi în 1990.

²⁵ *Ibidem*, f. 76.

²⁶ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond *Camera de Comerț și Industrie Deva*, dos. nr. 88, inv. nr. 18, 1928, f. 3.

Adrian-Corneliu GHIȚĂ

TRADIȚII AERONAUTICE BRAȘOVENE

LES TRADITIONS AÉRONAUTIQUES DE BRASOV

Résumé: Brasov, avec ses traditions particulières dans l'histoire de la Roumanie, a joué depuis le début de l'industrie un rôle important dans le développement économique du pays et dans le domaine de l'aéronautique. On peut dire qu'il représente le centre même de cette industrie spectaculaire. Les premières manifestations aéronautiques ont été réalisées par Aurel Vlaicu le 8 octobre 1909 à Brasov, l'événement étant commémoré par une plaque en marbre blanc montée en 1966 sur le panneau avant du lycée Andrei Saguna. Les premiers vols à Brasov ont été réalisés par Aurel Vlaicu aussi le 1 octobre 1911 avec l'aéroplan Vlaicu II à près de la route Brasov – Sinpetru. Un autre habitant de Brasov, Albert Zigler, effectue un survol de sa ville le 19 octobre 1913 avec une machine volante améliorée par lui-même et adaptée pour transporter un passager. Le même jour, après plusieurs vols y compris des vols avec passagers, Albert Zigler réussit la performance de survoler Brasov à 3000m d'altitude, performance qui va beaucoup plaire aux habitants. Le premier aviateur roumain qui a survolé les Carpates était aussi originaire de Brasov, le lieutenant aviateur Ioan Penes. Cette première sera enregistrée le 19 août 1916, quand il embrassera avec émotion la terre ancestrale, en passant après à la recherche d'un terrain pour son aérodrome. À Brasov, les traditions aéronautiques ont fait de la ville située sous le mont Tampa le centre de l'aéronautique roumaine, c'est pourquoi après la Grande Union, lorsque la question de l'industrialisation dans ce domaine s'est posée, Brasov a été la première option. Ainsi, le 25 juin 1925, la première usine roumaine d'avions nommée IAR Brasov (L'industrie d'Aéronautique roumaine) a été créée et dans le journal du Conseil des Ministres du 6 août 1925 il était prévu que cette nouvelle usine soit construite à Brasov, la construction présentant des nombreux avantages. Le vieux bourg de Transylvanie abritait depuis le Moyen Âge plusieurs branches importantes qui en ont fait un noyau de civilisation et de culture, situé au carrefour des routes commerciales. Brasov abritait également depuis un siècle des grandes entreprises industrielles comptant plus de 200 usines à la fin de la troisième décennie, avec plus de 10.000 ouvriers, un nombre en constante augmentation. De plus, la position géographique au centre du pays représentait un avantage stratégique particulier.

Brașovul, cu deosebitele sale tradiții în istoria României, are încă de la începuturile industriale un rol important în dezvoltarea economică a țării, iar în domeniul aeronautic putem afirma că este centrul acestei spectaculoase industrii. În acest sens vom încerca, în cele ce urmează, să sintetizăm și să relevăm momentele cele mai importante, de multe ori nefavorabile, din cauza unor interese politice naționale neadecvate sau a unor conjuncturi geopolitice internaționale nefaste, privitoare la rolul Brașovului în aeronautica românească.

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, România a adus o contribuție însemnată în domeniul aeronauticii prin brașoveanul Alexandru Ciurcu, care în 1886 experimenta, la Paris, propulsia reactivă, însă primele manifestări aviatice la Brașov

sunt realizate de Aurel Vlaicu la 8 octombrie 1909 prin demonstrațiile de zbor cu aeromodelul care îl reprezenta, macheta zburătoare a viitorului aeroplan Vlaicu I, după ce vizitase pentru prima oară orașul în septembrie (Fig. 1). Evenimentul este comemorat printr-o placă din marmură albă montată în 1966 pe frontispiciul Liceului „Andrei Șaguna”, din inițiativa inginerului aviator Constantin C. Gheorghiu, autor al mai multor lucrări de istorie a aviației.

Primele zboruri la Brașov au fost realizate tot de Aurel Vlaicu la 1 octombrie 1911 cu aeroplanul Vlaicu II în zona de lângă șoseaua Brașov-Sînpetru¹. Privitor la acest eveniment de la Brașov al lui Vlaicu, de la 1 octombrie 1911, el s-a desfășurat în fața a 5.000 de oameni mobilizați de societățile „Despărțământul ASTREI” și „Casina Română” susținute de ziarul „Gazeta Transilvaniei”, pentru a asista la „succesul unui român”. Oamenii veniseră în ciuda unui vânt care nu contenea, ba se și întetise, pentru a asista la „biruința libertății și triumful minții românești”. Aurel Vlaicu era acolo de la prânz așteptând optimist să se îndrepte vremea, iar cu două seri înainte, într-un cerc restrâns de prieteni, spusese că va încerca să zboare peste Brașov, poate chiar și peste Tâmpa. Vântul era tot mai puternic și Vlaicu era agitat pentru că în urmă cu puțin timp vremea îi mai anulasese un zbor la Sibiu. Organizatorii, prietenii brașoveni ai lui Vlaicu, îl sfătuiesc să renunțe, la fel ca și fratele său Ion care îl însoțea. Vlaicu tace, dar simte că publicul, care așteaptă liniștit evenimentul, este alături de el. Cu doi ani înainte, tot în aceeași lună, venise la Brașov cu un model la scară redusă a aparatului său de zbor să ceară ajutor bănesc de la fruntașii brașoveni. Modelul zburător era construit de el din lemn de brad, gorun și pânză. Pe terenul de sport al liceului român din Brașov executase cu acest model zburător câteva zboruri care dovediseră că aparatul era extrem de stabil indiferent de evoluțiile pe care le executa². În acest moment Aurel Vlaicu dorea să execute în fața brașovenilor un zbor cu aparatul real, în ciuda vântului puternic care bătea din toate direcțiile. Din cauza acestuia nu va reuși să zboare decât 2 km, la aterizare avariind o roată și cârma laterală însă acest lucru are mai puțină importanță pentru că la acea dată, 18 septembrie stil vechi sau 1 octombrie stil nou, Vlaicu face din Brașov o insulă în „oceanul nostru aerian”, cum spunea unul dintre pionierii aviației române, Mircea Zorileanu, care era al doilea aviator brevetat în România după Ștefan Protopopescu. Astfel, un transilvănean născut în comuna Bințișni din județul Hunedoara era primul care zbura în inima țării, la Brașov, cu un aparat conceput și construit de el însuși. Era momentul nașterii Brașovului aeronautic.

Cu un an înaintea zborului lui Vlaicu la Brașov ziarele din acest oraș anunțau desfășurarea la 18/31 iulie 1910 a unui mare concurs aviatic, eveniment care era de fapt o demonstrație aviatică din inițiativa societății pe acțiuni „Aero” din Budapesta. Brașovul găzduia astfel un eveniment prestigios pentru că aici își anunțaseră participarea „zburători” celebri din Europa precum contele Montigni cu un aparat *Breliot* (Fig. 2) și Charles Castello cu un biplan *Farman*. În fața unei asistențe numeroase de 10.000–12.000 de oameni care au plătit sume consistente pentru a putea asista la

¹ „Aripi. Aeroclubul României”, nr. 2/1995, 70 de ani. *Industria Aeronautică Română*, p. 3.

² Horia Stoica, Dan Antoniu, *Industria Aeronautică Română. Brașov 1925–1948*, Brașov, Editura Host, 2020, p. 11.

evenimentul găzduit de livada de la Stupini, va avea un debut nu tocmai bun deoarece Castello cu biplanul său *Farman* nu a mai ajuns la Brașov, absență pe care organizatorii au dezvăluit-o în ultimul moment. La aceasta se mai adaugă și faptul că și celălalt nume celebru, contele Montigni, reușește cu greu să desprindă aparatul de la sol, iar apoi, în scurt timp, îl trânteste într-un șanț. La această demonstrație aeronautică veniseră să asiste, cu automobilul de la Sinaia, și câțiva membri ai familiei regale, Prințesa Maria, Prințesa Elisabeta și Principele Carol (Fig. 3).

După ce zborul lui Vlaicu din septembrie 1911, pe stil vechi, la Brașov, deschisese o etapă importantă în istoria aeronauticii românești, doi ani mai târziu, tot într-o zi de septembrie încercând să treacă în zbor Carpații cu avionul construit de el, Vlaicu se prăbușește în apropiere de Câmpina în localitatea Bănești din cauze medicale, nefrită acută. Moartea lui la doar 30 de ani a fost o tragedie națională, iar pentru brașovenii care îl așteptau să sosească din zborul peste Carpați vestea a reprezentat un șoc. Pentru brașoveni, care l-au iubit și susținut, Aurel Vlaicu a reprezentat simbolul libertății de mișcare, iar zborul său peste granițele vremelnice precum și unirea simbolică, prin trecerea în zbor a Carpaților, a celor două provincii românești a fost un moment care a inspirat generațiile următoare de zburători.

În 1913, Albert Ziegler, din localitatea brașoveană Codlea, realiza cu un aeroplan tip *Taube* zboruri în zona Codlea-Ghimbav³. Acest eveniment se petrecea la șase săptămâni după moartea lui Vlaicu, brașovenii având încă vie în memorie tragedia și zborurile acestuia. Albert Zigler, născut într-o familie de sași din Codlea, dar crescut în Brașov, reușește cu un aparat de zbor *Etrich-Taube*, îmbunătățit de el și adaptat pentru a transporta un pasager, să efectueze un zbor pe deasupra Brașovului în data de 19 octombrie 1913, zi în care, în cadrul mai multor zboruri, inclusiv cu pasageri, a reușit performanța de a zbura atât deasupra Brașovului cât și deasupra Codlei la înălțimea de 3.000 m⁴. Brașoveanul reușea o mare performanță fiind și apreciat apoi de toată populația Brașovului, ceea ce va fi vizibil și mai târziu pentru că în 1927, când s-a inaugurat I.A.R. Brașov, el s-a aflat printre invitații oficialităților române ca semn de recunoștință pentru contribuția sa la progresul aeronauticii din zona Brașovului.

Primul Război Mondial care întrerupsese încercările de traversare a Carpaților în zbor de către un român va duce însă și la realizarea acestei curajoase încercări, adică trecerea spre Brașov, acolo unde își dorise atât de mult și Vlaicu să ajungă. Evenimentul a avut loc în contextul în care la 16 august 1916 stil vechi Armata Română va ocupa Brașovul, iar Grupul 2 Aviație condus de lt. av. Alexandru Pașcanu, care avea în componență doar o escadrilă cu două avioane, a urmat-o cu scopul de a se găsi în zona operațiunilor militare. Astfel, la 18 august 1916, lt. av. Gheorghe Negrescu la bordul unui avion tip *Aviatic* și lt. av. Ioan Peneș ce pilota un avion tip *Farman* au decolat de la Băicoi asumându-și riscul unui zbor către Brașov, peste Carpați. Din cauza avariei motorului, avionul pilotat de Negrescu va lua foc în aer, pilotul fiind nevoit să aterizeze în județul Prahova, la Buda. Nici celălalt pilot, Ioan Peneș nu a beneficiat de condiții

³ „Aripi. Aeroclubul României”, *art. cit.*, p. 3.

⁴ Horia Stoica, Dan Antoniu, *op. cit.*, p. 12.

mai bune aterizând și el la Azuga din cauza norilor care acopereau munții, însă o zi mai târziu, el va reuși să decoleze, va trece în zbor Carpații aterizând apoi într-o zonă cuprinsă între Dârste și Brașov. Astfel lt. av. Ioan Peneș, un transilvănean născut lângă Brașov, în satul săcelean Satulung (după alte surse, Tărlungeni), a fost primul aviator român care a trecut Carpații în zbor, făcând din visul lui Vlaicu și al tuturor românilor o realitate. Această premieră se consemna la 19 august 1916 stil vechi, când el săruta cu emoție pământul strămoșesc, după care trecea la căutarea unui loc pentru aerodrom, undeva la nord de Brașov. Marele eveniment nu a putut să scape românilor transilvăneni care l-au consemnat și în „Gazeta Transilvaniei” numărul 183/1916⁵.

Temerarul aviator nu se va opri însă aici și la 7 septembrie 1916 va trece din nou Carpații în zbor pilotând acum un avion tip *Farman* 40 cu motorul de 130 CP botezat de el „Satulung” (satul unde se născuse), fiind însoțit de această dată și de Slt. av Cicerone Olănescu care a pilotat un avion *Maurice Farman* de 80 CP. Brașoveanul Peneș avea o vastă experiență militară începută în Războiul Balcanic din 1913 și continuată apoi până la terminarea campaniei contra Republicii Sovietice Ungare în 1919, el fiind decorat cu multiple ordine și medalii militare românești și rusești, cel mai important fiind ordinul „Mihai Viteazul” clasa a III-a. A decedat la 5 februarie 1935, iar ultima funcție pe care a avut-o a fost cea de Director pentru România a Companiei Internaționale de Navigație Aeriană.

Terminarea războiului și înfăptuirea Marii Uniri au determinat reorganizarea și regândirea amplasării unităților de aviație ce se formau pe teritoriul noului stat. Un prim moment l-a constituit debutul unor zboruri de instrucție în zona Transilvaniei, scop în care, Escadrila 1 Aviație Bombardament, cea mai bine dotată și pregătită din Aviația Militară Română condusă de Gheorghe Stâlpeanu, pilot veteran din Primul Război Mondial, venise la Brașov având drept scop exerciții cu trupele terestre încă din primăvara anului 1921 (Fig. 4). Locul ales pentru campare era în apropierea căii ferate de lângă șoseaua care ducea spre satul Sînpetru, în apropierea viitoarei fabrici I.A.R. A urmat un program de antrenament desfășurat la Cluj, revenirea la Brașov fiind consemnată în septembrie. În ziua de 12 septembrie 1921, având de executat o misiune de bombardament real cu un singur avion pilotat de plut. av. Alexandru Georgescu însoțit de încă patru avioane *Breuet* 14, Stâlpeanu a încercat să se asigure că nu există probleme din punct de vedere tehnic și a trecut la verificarea lansatoarelor de bombe. În acest sens i-a solicitat șefului bombardierilor lt. av. Teodor Papastopol și câtorva mecanici să simtă cu ajutorul mâinilor cum bombele sunt eliberate din suportii de largare. Unul din bombardieri nu a fost atent și una din bombe a căzut pe pământ, aceasta având siguranța scoasă, ceea ce a dus la o explozie care a antrenat și celelalte bombe de pe avioane. Dezastrul a constat în 12 morți, distrugerea completă a avionului cu pricina, un hangar care a ars aproape complet, plus alte trei avioane cu avarii grave. Explozia a cutremurat Brașovul, iar ecoul ei s-a auzit în toată țara (Fig. 5). Stâlpeanu era unul dintre cei mai iubiți aviatori și comandanți de escadrilă, el murind ultimul în jurul orelor 18 la spital, în afară de el pierind și plut. av. Alexandru Georgescu, lt. av.

⁵ *Ibidem*, p. 14.

Papastopol și alți nouă sergenți bombardieri, iar alți patru au fost grav răniți. A fost prima mare tragedie din aeronautica românească⁶.

Primele construcții aeronautice la Brașov au fost cele două aeroplane RA-BO-1, realizate între 1924–1926 la fabrica „Frații Schiell” de către inginerii Radu Onciu și Bo Carlsson⁷. Primul zbor cu aeroplanul a fost realizat în primăvara anului 1926 de pilotul locotenent Petre Macavei și în același an aparatul a fost prezentat la Expoziția Internațională de Aviație de la Praga.

Tradițiile aeronautice brașovene au făcut ca orașul de sub Tâmpa să fie considerat centrul aeronauticii românești drept pentru care după realizarea Marii Uniri, când s-a pus problema industrializării acestui domeniu, Brașovul a fost prima opțiune.

Înfăptuirea statului național unitar român, la 1 decembrie 1918, însemna nu doar realizarea idealului național al românilor, ci și deschiderea unor largi perspective ale dezvoltării economice favorizând transformarea structurii întregii societăți. Încă privită cu neîncredere, România avea să demonstreze însă că este pregătită de schimbări importante, inclusiv în domeniul militar, iar crearea României Mari îi asigura baza tehnico-materială de care avea nevoie în organizarea și înzestrarea armatei. Pasul decisiv trebuia făcut rapid și pentru a preveni unele eventuale pericole externe, relațiile cu U.R.S.S. rămânând încordate din cauza unirii Basarabiei cu România. Interesele țării cereau promovarea industriei autohtone în general și în special a celei de apărare, devenind astfel iminentă înființarea unei fabrici de avioane militare. Încă din anul 1920, Consiliul Consultativ al Aeronauticii din cadrul Ministerului de Război hotărâse să intervină ca Guvernul să aprobe construirea unei fabrici de avioane și motoare, hotărâre rămasă însă fără urmări până în anul 1924, când Guvernul a acordat aviației un credit de 500 milioane de lei în scopul înființării fabricii de avioane⁸. Eșecul tratativelor cu partea sovietică a determinat statul român să accelereze acțiunile diplomatice în vederea primirii de fonduri pentru constituirea unei industrii naționale de armament. În afara diplomaților români, și Familia Regală, aflată în vizită în Anglia în aprilie 1924, s-a interesat direct de posibilitatea înființării unei industrii aeronautice cu sprijin englez⁹. În cele din urmă s-a renunțat la pista engleză, orientarea mergând spre Franța, ajungându-se la tratative cu firmele *Lorraine-Dietrich*, *Bleriot-Spad*, în urma cărora ministrul Industriei și Comerțului, Tancred Constantinescu înaintează Parlamentului „Legea privitoare la întreprinderile industriale în legătură cu apărarea națională”¹⁰.

La 1 ianuarie 1924 se înființase Inspectoratul General al Aeronauticii (I.G.A.), care în perioada 1924–1926 avea să fie condus de Principele Carol, și tot în perioada 1924–1925 au fost încheiate mai multe tratate și acorduri economice și financiare cu Franța și Anglia, situație care a creat premisele înființării fabricii brașovene în 1925¹¹.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ IAR, *80 ani de industrie de aviație la Brașov. 11 octombrie 1927–11 octombrie 2007*, Brașov, 2007, p. 5.

⁸ *70 de ani de la fondarea I.A.R.*, Ediție festivă realizată cu S.C. Tractorul – UTB S.A. și S.C. IAR S.A. Brașov cu concursul Editurii Duminică, p. 11.

⁹ Horia Stoica, Dan Antoniu, *op. cit.*, p. 17.

¹⁰ *70 de ani de la fondarea I.A.R.*, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ Horia Stoica, Dan Antoniu, *op. cit.*, p. 17.

Legea propusă de ministrul Constantinescu a fost votată și adoptată cu unanimitate de Adunarea deputaților în ședința din 11 iunie 1925, iar Senatul a adoptat-o în 13 iunie 1925 cu majoritate de 55 de voturi contra două¹².

Astfel, la 25 iunie 1925 s-a înființat la Brașov ca societate pe acțiuni cu capital mixt „prima fabrică românească de aeroplan”, cu denumirea Industria Aeronautică Română – I.A.R. Brașov, așa cum este scris în actul de inaugurare din 11 octombrie 1927¹³.

Prin jurnalul Consiliului de Miniștri din 6 august 1925 se prevedea ridicarea noii uzine la Brașov, acesta având mai multe atuuri. Vechiul burg transilvănean adăpostise încă din Evul Mediu mai multe bresle importante ceea ce-l convertea într-un nucleu de civilizație și cultură, localizat la răscrucea drumurilor comerciale. De asemenea în Brașov existau de peste un veac importante întreprinderi industriale cu un număr de peste 200 de fabrici la sfârșitul deceniului al 3-lea, unde lucrau peste 10.000 de muncitori, numărul crescând în permanență. În plus, poziționarea din punct de vedere geografic în centrul țării reprezenta un avantaj strategic deosebit.

Toate ilustrațiile au ca sursă: Horia Stoica, Dan Antoniu, *Industria Aeronautică Română. Brașov 1925–1948*, Brașov, Editura Host, 2020, pp. 10, 13, 19, 20.

¹² 70 de ani de la fondarea I.A.R., *op. cit.*, p. 11.

¹³ Aripi. Aeroclubul României, Nr 2/1995, 70 de ani. *Industria Aeronautică Română*, p. 4.

Foto 1 – Prima vizită a lui Aurel Vlaicu la Brașov în septembrie 1909.

Foto 2 – Mitingul din 18/31 iulie 1910, zona Livezii – Stupini.

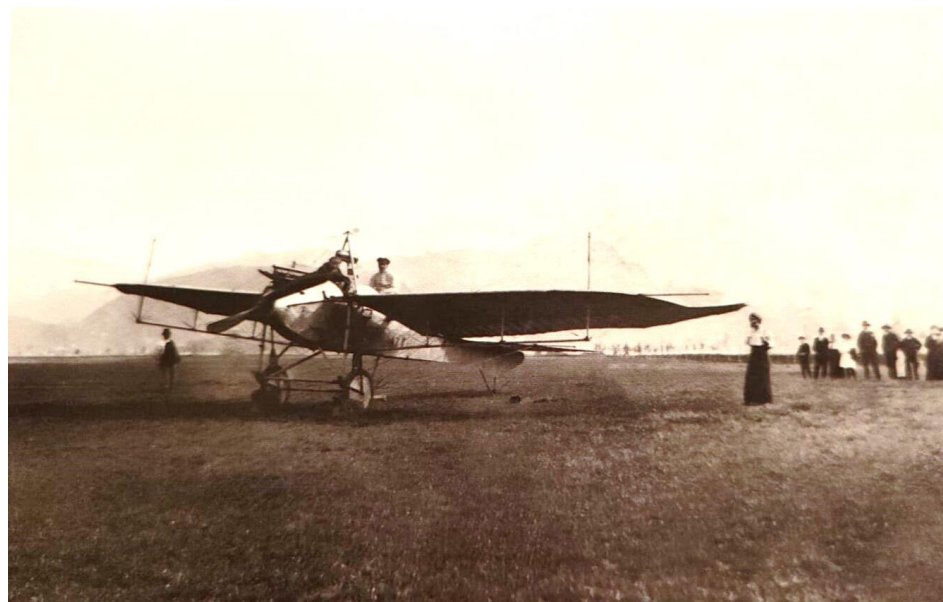

Foto 3 – 19 octombrie 1913, zi istorică în ceea ce privește aeronautica la Brașov.

Foto 4 – Personalul navigant și nenavigant al Escadrilei 1 Aviație-Bombardament detașată la Brașov în anul 1921 cu avioane Breguet 14.

Foto 5 – Rămășițele avionului Breguet 14 după explozia din data de 12 septembrie 1921.

Bianca KARDA

HORIA PETRA-PETRESCU. UN COLECȚIONAR NECUNOSCUT

HORIA PETRA-PETRESCU. AN UNKNOWN COLLECTOR

Abstract: *Horia Petra-Petrescu was born in Brașov in 1884 in a family of intellectuals and died in Sibiu in 1962. He studied in his hometown, at the prestigious Romanian college Andrei Șaguna, class of 1903. Between 1903–1911 he went to the universities of Budapest, Vienna and Leipzig. In 1911 he achieved his PhD thesis on Ion Luca Caragiale's life and works. It was the first doctoral thesis about the Romania's greatest playwright ever written.*

One of his concerns was collecting postcards from all over Europe. The entire collection is held by ASTRA County Library of Sibiu and is a genuine source of information on everyday life of Transylvanian bourgeoisie from la Belle Époque. Most of the postcards were sent during his high-school years at Șaguna by his fellow students. They served as a relief for a tormented body and soul in a lifetime marked by a severe illness.

Horia Petra-Petrescu, pe numele complet Horia Dumitru Septimiu Petra-Petrescu, s-a născut la Brașov în 26 octombrie 1884 și a murit la Sibiu în 12 mai 1962. Tatăl său, Nicolae Petra-Petrescu, zis și *Moșul*, a fost directorul băncii *Cordiana* din Fofeldea și al filialei Brașov a băncii *Albina*. Ambii părinți au fost filantropi și buni cunoscători ai limbii germane, ceea ce i-a permis și lui să cunoască și să aprofundeze de mic această limbă. A avut doi frați, Victor și Iancu, și o soră, Monica. Casa părinților săi era frecventată în epocă de elita culturală a Brașovului, în frunte cu membrii familiei Mureșianu, Iosif Blaga, George Dima, Vasile Goldiș, Andrei Bârseanu. Tatăl său, Nicolae Petra-Petrescu, era un cunoscut om de cultură, fin traducător, colaborator nelipsit din paginile revistelor pedagogice și de cultură ale vremii. A fost prieten de o viață cu: Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, Ioan Lupaș, Petru Groza, Ciprian Porumbescu, Sextil Pușcariu, Ilarie Chendi, Ion Luca Caragiale¹.

A făcut studiile în orașul natal, la prestigiosul gimnaziu românesc *Andrei Șaguna*, absolvite în anul 1903. A urmat cursul universitar comun majorității elevilor români eminenți din Transilvania austro-ungară. În anul absolvirii a plecat la Budapesta de unde a purtat corespondență cu Octavian Goga². Din 1905 și-a continuat studiile la Viena până în 1906 inclusiv. La sfârșitul lui 1906 a plecat la Leipzig, iar în 1909 s-a înscris la doctorat, pe care l-a obținut în anul 1911 cu teza *I.L. Caragiale's Leben und Werke/Viața și opera lui Ion Luca Caragiale* sub îndrumarea lui Gustav Weigand. A fost prima teză de doctorat despre geniul dramaturgiei românești, susținută în prezența lui Ion Luca Caragiale. La Leipzig a legat o prietenie peste ani cu Onisifor Ghibu și

¹ E. Crișan, *Un corespondent de presă român la Conferința de Pace de la Paris – Horia Petra Petrescu în „Sargetia”*, XXVI/2, Deva, 1995–1996, p. 390.

² L. Băncescu, *Scrisori către Horia Petra-Petrescu (catalog)*, Sibiu, 1971, p. 49.

Ioan Lupaș³. După primele încercări literare în anii de școală, prin colaborări cu cele mai prestigioase publicații din Transilvania și România, în 1911 devine membru al Asociațiunii pentru Literatura și Cultura Poporului Român (ASTRA).

A revenit în Brașovul natal unde a lucrat ca secretar la fondul de teatru al ASTREI. Primul Război Mondial îl găsește la Praga în căutarea sănătății prea devreme pierdută. Aici a intrat în legătură cu personalitățile culturale și politice ale vremii (Ioan Urban, Hertwik Jarnik, abatele Metodi Zavoral), luptători pentru libertatea poporului ceh. De aici, în ianuarie 1919, Horia Petra-Petrescu a plecat la Paris în calitate de corespondent al ziarului *Patria*, organ al Partidului Național Român, ce apărea la Sibiu sub direcția lui Ion Agârbiceanu. Din capitala mondială a diplomației de atunci, Horia Petra-Petrescu a trimis știri și corespondențe despre deschiderea și desfășurarea Conferinței de Pace, despre participarea delegației României la lucrările ei, un interviu cu Al. Vaida Voevod, impresii despre atmosfera și momentele trăite⁴.

În 1921 era stabilit la Sibiu pe str. Mitropoliei, apoi în Piața Unirii. Din anii '20 ai secolului trecut datează corespondența sa cu Petru Groza de care îl lega o prietenie mai veche, ambii fiind studenți în aceeași perioadă la universitățile din Budapesta și Leipzig. După instaurarea regimului comunist, prim-ministrul de atunci, dr. Petru Groza, i-a facilitat acordarea unei pensii pe viață⁵. În 1926 a devenit secretar literar al ASTREI.

Problemele de sănătate au debutat timpuriu. În lunile iulie-august 1898, pe când avea 14 ani, a făcut o cură în stațiunea Tușnad. În vara anului 1901 îl găsim în Austria în stațiunea balneară Gmunden, iar ocazional a vizitat și alte stațiuni balneare mai ales din zona Tyrol (Maria Enzersdorf) sau Franzensbad/Františkovy Lázně din Cehia. În 1911, într-o scrisoare de la Nicolae Iorga, acesta îl ruga „să nu mai fie bolnav, căci aceasta este o proastă ocupație pentru un om inteligent”⁶.

În perioada 1916–1918 a fost internat la spitalul/lazaretul mănăstirii de ordin premonstratens Strahov de lângă Praga, în cartierul Hrașdin. Era o instituție cunoscută în monarhia austro-ungară, aici fiind internați pacienți de mai multe etnii: cehi, germani, italieni, maghiari, croați, bosnioci, români care beneficiau și de traducători. În august 1928 a făcut o cură de băi la Sovata, iar în august 1932 la Băile Herculane. În noiembrie același an îi scria lui Vasile Goldiș din clinica prof. dr. Iuliu Hațieganu din Cluj⁷. Din 1933 a rămas paralizat și nu a mai fost capabil să își părăsească locuința. Cu toate acestea, a continuat să lucreze de acasă⁸.

Fire visătoare și contemplativă, a descris magistral emoțiile personale pe care i le-a stârnit Palatul de la Versailles în 1919, rememorând toate momentele istorice pe care acesta le-a găzduit. „De-ar avea glas sutele de odăi, saloane ale palatului, și mai cu

³ L. Băncescu, *op. cit.*, pp. 48–49, 107.

⁴ *Ibidem*, p. 393.

⁵ Informație provenită de la d-na Felicia Avram, fostă bibliotecară a ASTREI, din relatările doamnei Lidia Băncescu, care l-a cunoscut personal pe Horia Petra-Petrescu.

⁶ L. Băncescu, *op. cit.*, p. 82.

⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸ V. Netea, *Memorii XVIII*, în „Vatra”, 131, an 12, nr. 1–12, Târgu Mureș, 1982, p. 8.

seamă acea vestită *Galerie des glaces/Galeria oglinzilor*, ar putea să lase să se perinde pe dinaintea ochilor noștri multe scene memorabile pentru vecii vecilor!⁹

Petra-Petrescu era un pacifist convins. Când a asistat la semnarea păcii de la Saint Germain cu Austria, a fost un prilej de reflecție la anii studenției vieneze: „Mi se desprind câteva scene caracteristice, pe cari mi le-am ținut în memorie cu ținte de aur. *Ringstrasse* – Viena – în fața universității. *Bummel-ul*¹⁰ studențesc de sâmbătă e să înceapă. Societățile studențești sosesc rând pe rând, ca să se plimbe, grav, pe sub arcadele universității. [...] Deodată s’aude un strigăt, o apostrofare, și zeci de mii de mâni se ridică: un slav, un ceh îndrăznise să se amestece în *Bummel-ul* german și să vocifereze cu glas înalt. E gata încăerarea! Bastoanele groase, studențești se încrucișează – portarii și pedeliile aleargă să despartă pe cei încăierăți – sboară cuvinte grele, de o parte și de alta – doar *Castalia*, zâna care păzește fântâna din curtea universității, de a mai rămas nemișcată. Nemții cântă *Deutschland, Deutschland über alles* – slavii răspund cu *Kde domuv muj? /Care-i patria mea?* – iar rezultatul îl aflăm în geamuri sparte, în rampa sfărâmată, în cordoanele de polițiști, afară de universitate (căci poliția nu are ce căuta în interiorul universității), în suspendarea cursurilor universitare pe zile, pe săptămâni, din cauza agitațiilor studențești. Nemții din Viena nu voiau să știe de sfertul de milion de cehi din capitala Austriei, cehii priveau Viena cu ochii poetului lor *Machar* ca pe o întreținută nevrednică. În zadar doream noi, studenții români, să urmăm cursurile la universitate – certurile între cele două neamuri aduceau pe tabla cea neagră a universității afișul: Nu se țin cursuri până la liniștirea spiritelor. Liniștirea spiritelor? Dar gândul mă poartă la altă scenă, în *Stadtpark*, în sala cea mare, unde se țineau balurile de gală ale *României june*. Jubileul societății studențimeii italiene: *Circulo academico italiano*. Cu *Mussaffia*, românistul, în frunte, cu *Scipio Signele*, care aduce salutul Italiei independente, cu *Dudan* ca președinte, *Dudan*, corespondentul de la *Corriere della Sera*. [...] Bucuria italienilor când soseau *i fratelli rumeni* – plângerile lor în fața noastră, că n’au universitatea lor în Triest – agitația lor febrilă pentru revendicarea drepturilor naționale în broșuri, foi volante, în conferințe și proteste solemne – toate-mi spun: nici italienii nu s’au simțit fericiți în Austria! Nemții cântau *Gott erhalte! (Slavă lui Dumnezeu!)*, lăsându-se hipnotizați de accentele lui Haydn, crezând că Domnul poate protege un stat atât de putred, în care dacă erai român, ceh sau italian erai considerat cetățean de mâna a doua! Un tânăr student român, cu cartea de studiu subsuoară, încetinindu-și pașii în apropierea *Burg-ului*, a palatului habsburg. Trece pe lângă garda din curte, pe lângă garda care i-a fost de atâtea ori biet-moșul sau strămoșul său, adus să străjuiască odoarele străine și oamenii străini. Ochii tânărului caută în toate părțile, doar de vor da de cel așteptat. Și iată-l, că sosește. Straja sare ca mușcată de tarantulă, goarna sună, steagul fâlfâie, arătându-și pajura cu două capete – și stăpânul habsburg trece pe lângă tânărul român. [...]

Iată, îmi zic așezând amintirile acestea în ordine, ca într-un mozaic, pentru aceea

⁹ E. Crișan, *op. cit.*, p. 390.

¹⁰ Plimbare (germ.).

luăm noi astăzi parte la prohodul Austriei: cehul din Viena și din Boemia, italianul din Triest, românul din Bucovina și din Ardeal și-au cerut drepturile lor, n'au vrut să fie Cenușăreasa neamurilor; iar tu, mamă vitregă, tu, care zaci acum pe nășalie, n'ai priceput spiritul vremii celei nouă, ai trăit îmbătată de fumurile gloriei vechi, medievale, fără să ascuți bătaia la ușă a vremurilor noastre"¹¹.

Una dintre marile pasiuni ale lui Horia Petra-Petrescu a fost bogata sa colecție de cărți poștale ilustrate, pe care a început-o din copilărie. În total a adunat peste 400 de ilustrate din multe localități și stațiuni balneare din Europa, datate între 1896–1939. Din munca de cercetare întreprinsă pentru a descifra, înțelege, transcrie și traduce textele adresate lui, am început să „îl cunosc”, să îi întrezăresc personalitatea, prin specificul literaturii de memorialistică. Majoritatea ilustratelor le-a primit în anii adolescenței și tinereții, ca elev la colegiul românesc *Andrei Șaguna* și ca student. Mai mult de jumătate dintre ele sunt adunate într-un album în curs de apariție. Au o mai mică valoare literară sau istorică, expeditorii sunt și au rămas în cea mai mare parte a lor anonimi: rude, colegi și prieteni. În schimb, au o valoare documentară veritabilă pentru cartofili din punct de vedere al calității imaginilor. Câteva informații relevante reies totuși din texte: o demonstrație din anul 1896 de la București împotriva regelui Carol I, înăbușită prin forța armatei; relocări periodice ale ofițerilor armatei austro-ungare pe teritoriul imperiului; participarea unor români ardeleni la sărbătoarea de 10 Mai – Ziua Regelui, sau la cea a încoronării împăratului Franz Iosif; menționarea lui Iuliu Maniu sau a „generalului francez” [Henri Berthelot n.n.]; participarea lui Horia Petra-Petrescu la Conferința de Pace de la Paris din 1919, în calitate de corespondent de presă.

Autenticitatea și naturalețea din spatele gândurilor, exprimate într-un limbaj colocvial, savuros pe alocuri, creează un tablou al vieții și preocupărilor personale, presărate cu bucurii și suferințe, călătorii de plăcere sau pentru a-și remedia problemele de sănătate, chestiuni serioase legate de studii sau de primele iubiri. O viață rezumată în corespondență asiduă cu rol de jurnal, un veritabil *messenger* al epocii.

Toate ilustrațiile aparțin serviciului Colecției Speciale al Bibliotecii Județene ASTRA din Sibiu.

¹¹ E. Crișan, *op. cit.*, pp. 405–406.

Carte poștală alb/negru; 141 × 89 mm; texte tipărite: Bucuresci; Lipscanii; 15172 g Römmler & Jonas, Dresden
Text olograf: 18 V 901 Dragă Horia, Scrie-mi veniți de 10 Mai să Vă procur locuri la tribună.

Carte poștală color; 142 × 91 mm; text tipărit: Expoziția Națională 1906, Arenele Romane.

Carte poștală alb/negru; 141 × 92 mm; texte tipărite: Üdvözlet Budapestről; Országház; D. Halberstadt, Wien I; B b 13. Text olograf: Țerani mor de fόμε și statul edifică parlamente de acestea. Salutari Simeon Precup [...].

Carte poștală color; 141 × 92 mm; texte tipărite: Ricordo di NAPOLI; Chiesa di S. Francesco di Paola; Piazza S. Ferdinando; Piazza Trinita Maggiore; Carlo Künzli, Zurigo; Dep. No. 1415. Text olograf: Deva 18/VIII Dómna Mea! Vê rog, de a-Ți încassat ceva să binevoi-Ți a mi trimite. Mi ar prinde bine! Cum Vê petrece-Ți? Mi-e fôrte dor de Dvôstre! Vê sãrut mânile, Cloșca. Salutãri din Deva! Îmi petrec forte bine crede artist Șorban Totã diua tot cântãm! G. [...].

Carte poștală color; 142 × 92 mm; texte tipărite: Franzensbad Kurgarten.

Carte poștală alb/negru; 142 × 91 mm; texte tipărite: VIELE GRÜSSE KARLSBAD; 11975 B. Lehrburger, Nürnberg

Text olograf: 1904. VII/11 Villa Stadt-Baden. Te salutăm atât pe tine ca pe un Moș [...] cât și pe stimateții familie poftindu-vă tot bine. - [...]. Martin Căpitan. [...].

Dan RAMF

**REFUGIAȚI ÎN TIMPURI DE RĂZBOI,
FRAȚII IOAN ȘI VICTORIA CHMARA,
COMUNA CEAHOR, BUCOVINA DE NORD**

**REFUGEES DURING THE WAR. THE SIBLINGS IOAN AND VICTORIA CHMARA,
CEAHOR VILLAGE, NORTH BUKOVINA**

***Abstract:** 1939–2022, more than eight decades have passed since the beginning of the Second World War, which left behind millions of dead people, prisoners, invalids, orphans, but also many deportees and refugees. Over the last few years, I have conducted hundreds of interviews with war veterans, war orphans, deportees and refugees, people who have suffered because of armed conflicts. I found especially at the war refugees a great fear, a great anguish about their fate, even after they had arrived in Romania, the fear of Siberia pursued them until the end of days. Most of the refugees who fled from the Russians were from Bessarabia or Northern Bukovina. Two of them were siblings Victoria and Ioan Chmara, originating from the commune of Ceahor near Chernivtsi.*

September 5, 2014, Mediaș, I was at grandfather Ioan Chmara, a neighbor of my parents, the one whose yard greeted me in summer with the scent of basil, the bees that sucked the nectar of lilies and the fountain whose cold water quenched my thirst. Dozens, maybe hundreds of times, Ioan Chmara unfolded before my eyes and planted in the depths of my soul the history of Bukovina, the recent history of Romania, the story of our kings. It was always a pleasure to be with him.

A name, Victoria Chmara, remained stuck in my soul. She was the older sister he spoke highly of. But who is Victoria? Destiny may have wanted us to meet only after the death of her brother. I met an energetic, hardworking, smiling woman, with great love for Romanians and Romania, as I only found in the history books. The Bukovinian speech, her gestures, the stories she told, sent me far to Chernivtsi, in a commune of free people, of hardworking, thrifty, God-fearing people, who were not forgiven by the hardships of their times and enemies. I will never forget that brother and sister who told me so beautifully about their dear Bukovina, about their parents and older brother, about our Kings, about the customs and traditions carried in the heart until the last moment of their lives. And now let's listen to the story of sister Victoria and her family, whose name is perhaps predestined to bring light to our hearts.

1939–2022, au trecut mai bine de opt decenii de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, cel care a lăsat în urmă milioane de morți, prizonieri, invalizi, orfani, dar și numeroși deportați și refugiați. De-al lungul ultimilor ani am realizat sute de interviuri cu veterani de război, orfani de război, deportați și refugiați, oameni care au suferit din cauza conflictelor armate. Am constatat îndeosebi la refugiații de război o mare teamă, o mare angoasă cu privire la soarta lor, chiar și după ce au ajuns în România, frica de Siberia i-a urmărit până la sfârșitul zilelor. Majoritatea celor refugiați din calea rușilor erau din Basarabia sau Bucovina de Nord. Doi dintre aceștia au fost frații Victoria și Ioan Chmara, originari din comuna Ceahor de lângă Cernăuți.

În 5 septembrie 2014, Mediaș, mă aflam la bunicul Chmara Ioan, vecin cu părinții mei, cel a cărui curte mă întâmpina vară de vară cu parfumul de busuioc, cu albinele care sorbeau nectarul crinilor și cu fântâna a cărei apă rece îmi astâmpăra setea. De zeci, poate de sute de ori, Chmara Ioan îmi plimba prin fața ochilor și îmi sădea în adâncul sufletului istoria Bucovinei, istoria recentă a României, povestea regilor noștri, întotdeauna era o plăcere să fiu alături de dânsul.

Un nume mi-a rămas întipărit în suflet, Victoria Chmara, era sora cea mare despre care vorbea cu mare drag. Dar cine este Victoria? Destinul poate așa a vrut să ne întâlnim abia după decesul fratelui dânsui. Am întâlnit o femeie energică, harnică, zâmbitoare, cu mare dragoste de români și de România, așa cum doar în cărțile de istorie am întâlnit. Graiul bucovinean, gesturile sale, povestioarele relatate de dânsa, m-au trimis departe către Cernăuți, într-o comună de oameni liberi, oameni harnici, gospodari, cu frica lui Dumnezeu, care nu au fost însă iertați de vitregiile vremurilor și ale dușmanilor. Nu voi uita niciodată acel frate și acea soră, care-mi povesteau atât de frumos despre Bucovina lor cea dragă, despre părinții și fratele cel mai mare, despre regii noștri, despre obiceiuri și tradiții purtate în inimă până în cea din urmă clipă a vieții lor. Și acum să ascultăm povestea surorii Victoria¹ și a familiei sale, cea a cărui nume este poate predestinat să aducă lumină în inima noastră.

„– M-am născut la 8 aprilie 1928 în comuna Ceahor, județul Cernăuți. Pe tatăl meu l-a chemat Lazăr (1899–1976), iar pe mama mea Veronica (1895–1968). Ea era din Mologhia, localitate care în trecut se numea Plaiul Cosminului. La părinți am fost trei copii, întâiul născut a fost Nicolae (1925–1995), după el veneam eu, apoi mezinul Ioan² (1929–2015). Dintre bunicii noștri am prins-o în viață pe bunica din partea tatălui, Chmara Domnica (1863–1934). Aceasta era o femeie energică; s-a dus la moșie, a trecut linia ferată și când s-a întors a lovit-o trenul accelerat care mergea de la Cernăuți la București.

Ceilalți bunici din partea mamei se numeau Pipera Grigore și Pipera Paraschiva. Bunicul știu că a luptat pe front, a fost în Primul Război Mondial; el a trăit 53 de ani, bunica 54 de ani, amândoi au murit înainte de a mă naște eu. Moșul lui tata, Chmara Ștefureac, a fost în America la lucru; când a venit de acolo a cumpărat pământ. Tata avea veri care s-au născut acolo, la fel și mama avea rude în America. Au venit niște veri de-a mamei la noi în vizită; mama ne povestea că la noi se arunca la piscă sau la cățel câte ceva de mâncare pe jos. Când au văzut ce fac românii, americanii le-au zis: «Nu știți voi cum se câștigă pâinea în străini, sunteți obraznici că aruncați mâncarea pe jos!».

Mama era mai mare decât tata cu patru ani, ea a mai avut încă trei frați, era a doua născută. Părinții lor au murit destul de repede; atunci mama a avut grijă de frații ei până i-a spus cel mare: «Du-te, du-te, doar no' să stai cu noi toată viața să ne îngrijești!».

Frații cei mari ai mamei, Mihai și Ilie, au fost amândoi pe front în Primul Război

¹ Vezi *Bunicii noștri, Eroii noștri*, capitol Chmara Victoria, Editura Militară, 2018.

² Vezi *Bunicii noștri, Eroii noștri*, capitol Chmara Ioan, Editura Militară, 2017.

Mondial, au luptat contra rușilor. Toate neamurile de la Plaiul Cosminului și Ceahor îi laudau pe austrieci, dar de ruși nu le-a plăcut nimănui.”

„– De ce i-ați respins pe ruși?”, am întrebat-o eu pe bunica Victoria.

„– Păi cum să nu-i respingi; când auzeau că ești chiabur te duceau la pușcărie ori în Siberia!”, îmi răspunde dânsa. „Toată lumea avea frică de ei. Tata știa bine rusa, ucraineana, el avea șase clase primare făcute sub austrieci, și mama la fel, dar ei au învățat și limba română la școală. Ai noștri ne ziceau că înainte de 1918 austriecii s-au purtat bine cu ei. Mama știa și înțelegea destul de bine limba șvabilor, a învățat-o de la copiii lor în sat.

Comuna Ceahor era la câțiva kilometri depărtare doar de Cernăuți; acum cred că sunt aproape unite. Cernăuți era un oraș mare, cu peste 100.000 de locuitori, erau mulți evrei, dar și ruteni, români, germani, ucraineni, polonezi. Era destul de industrializat, aveam o hartă din timpul acela pe care erau notate 32 de fabrici: de cărămidă, de spirt, de textile, în domeniul alimentară etc. Ultima dată am vizitat orașul înainte de Revoluție, prin 1987, am fost cu frate-meu Nicolae. Acesta făcea fotografii; am amintire pe familia Seraficeac, mătușa Maria era sora lui tata. Noi cei din familia noastră și acum plângem când ne amintim de Bucovina”, spunea cu duioșie bunica Victoria.

„Tata a fost patru ani pe front în Primul Război Mondial. A venit de acolo cu cicatrici, de la schijele care l-au rănit la gât și la ambele picioare. «Rănille astea le-am căpătat în Italia», îmi aduc aminte că ne spunea copiilor: «Pierzi, câștigi, mergi înainte nu te dai!». Era foarte tânăr când a mers pe front; patru ani de zile nu a mai venit acasă, era încorporat în armata austriacă. El a făcut parte dintr-o companie de pionieri, ei stricau poduri, deminau explozibili sau minele de pe front. Întâi au fost trimiși în Iugoslavia, la Muntele Negru (Muntenegru, n.n.), apoi în Herțegovina și la urmă în Italia – acolo au stat cel mai mult. De italieni trebuiau să aibă grijă că le furau mâncarea, «ne furau mămăligă», zicea tata. «Soldații bucătari erau tot cu ochii în patru». În rest, cu «oamenii din Italia am avut legături bune, în Italia am dus-o bine!». Mai rău a fost în Serbia, acolo unde: «sârbii îs foarte răi, îs cei mai răi oameni, erau tare răi cu soldații din armata austro-ungară».

Tata avea amintiri mai plăcute despre Regele Ferdinand și Regina Maria, despre ei își amintea cu drag. Ne spunea tata că a vorbit cu Regina Maria, a întâlnit-o la spital în Cernăuți. «Regina era o femeie înaltă, autoritară, puternică și populară», asta mi-a spus tata. El avea bucate multe, grâu, mălai, păsări, pâine, le ducea la spital, mai ales duminica, acolo o vedea pe Regina «îmbrăcată ca noi, cu straie românești», era o femeie foarte populară și îndrăgită. La fel de frumos vorbea părintele nostru despre generalii Averescu și Dragalina, ne tot zicea de ei. Un frate mai mare de-al tatei, Ioan, a venit cu drapelul tricolor de pe front atunci când s-a terminat războiul în 1918; era cu pieptul plin de decorații, era mare patriot. Din cauza asta, singurul lui băiat, Ștefan (1920–1995), a fost trimis în Siberia zece ani de comuniști, dar a scăpat cu viață și a venit înapoi.

Domnica, sora cea mare a tatălui nostru, era căsătorită cu Dumitru Chmara. Unchiul Dumitru era un om inteligent, vorbea cinci limbi străine, era om înstărit, avea vreo douăzeci de hectare de pământ. El a fost primar în Ceahor din 1920 până în 1940 când au venit rușii. Politic era mare liberal; tata a fost în echipă cu el și din cauza asta

au avut de suferit amândoi în 1940–1941. Pe cumnatul Dumitru l-au luat rușii în 1941, l-au trimis în Siberia și de atunci nu mai știm nimic despre el; am auzit că a murit după vreo doi ani. Și familia lui a fost anchetată și persecutată rău de NKVD. Domnica, soția lui, a murit la doar 53 de ani, de o boală incurabilă. Din cauza persecuțiilor la care erau supuși românii basarabeni, mulți s-au refugiat în 1944. O verișoară de-a mea care azi are 93 de ani (1922-?) Casandra, a ajuns la București, altă verișoară, Aurica (1924-?), a venit la Arad, s-a căsătorit cu un bănățean; ea de profesie a fost asistent medical”, preciza Victoria Chmara.

„Tata a fost un bărbat gospodar, dar era interesat și de politică. Tot mereu mergea la adunări, mama rămânea singură acasă și-atunci bunica îi spunea: «Mă Lazăre nu te mai du, vezi-ți tu de familie!». Tata și cumnatul Dumitru, primarul, erau liberali; vorbea tot mereu de Ionel Brătianu, cel mai frumos zicea de familia acelui politician. Pe Corneliu Zelea Codreanu și legionari nu-i vedea bine, spunea că: «n-au fost oameni cumsecade, fasciști!». Atunci când i-au adus peăștia din Spania, legionarii morți, au fost transportați cu un avion până la aeroport la Cernăuți. De acolo i-au pus într-un tren împodobit cu coroane și pe stânga și pe dreapta – a trecut acceleratul acela pe lângă satul nostru. Noi copiii ne uitam de acasă, se vedea trenul și odată-l aud pe tata că zice: «Uite, îi aduc peăștia din Spania, pe Mota și legionarii care au murit acolo!». Gările erau pline de legionari care le dădeau onorul, dar și oameni curioși.

Cu mare bucurie revăd anii copilăriei și casa noastră părintească; era mare, cu bucătărie, cu trei camere, construită din lemn, cum se fac în Bucovina și acoperită cu tablă. În curte aveam șura mare, cotețe pentru porci, pentru păsări, grajd, fântână, pomi fructiferi, era o frumusețe. Pomii noștri erau mai tineri decât ai vecinului, unchiul Petru, cel care a rămas pe casa bătrânească. Unchiul și mătușa avea cireșe, mere, pere, prune, toate să le sorbi din ochi. Noi copiii eram toată ziua cocoțați în pomi, când venea de la Cernăuți mătușa Casandra ne ademenea cu bomboane ori cu ciocolată, numai așa coboram. Parcă azi îl văd pe vărul Vasile cum se urca în pomi; cine se gândea atunci că noi ajungem refugiați la Petiș și ei la Șeica Mare. Casele în Bucovina se construiau din lemn, de la podea până la pereți și acoperiș. Când am construit-o noi, au început să pună tablă pe acoperiș. Vecini de-ai noștri erau două familii, prieteni cu noi, se numeau Ciornei și Pridei. Aștia erau oameni înstăriți, de-aia s-au luat rușii de ei și i-au trimis în Siberia. Acolo a murit Ciornei, tatăl, au scăpat doar copiii Viorica și Petru și mama lor. Și pe fetele lui Pridei le-am cunoscut, Margarınca și Eugenia – ele au reușit să ajungă în România.

La șapte ani am mers la școală, primul meu învățător a fost domnul Hâncu; nu cred să fi fost pe front în Primul Război Mondial, era mai tânăr. În sala de clasă era liniște, domnul era respectat, nu ca azi. Într-o iarnă știu că m-am dus cu sania la zăpadă cu copiii, a doua zi eram cu tema nefăcută, m-a scos la tablă și nu am știut. Așa tare m-a bătut, mi-a dat cu joarda peste mâini, s-au umflat ca niște franzele. Când am mers acasă, tata mi-a zis: «Așa vă trebuie, mergeți să vă jucați, dar întâi să vă faceți lecțiile!». Zăpada era mare, copiii mulți, noi am uitat de lecții, dar nu voi uita cât trăiesc bătaia aia din clasa a treia. Frații mei, Nicolae și Ioan, l-au avut învățător pe domnul Mihail Cerchez, acesta era un om mai bătrân, cred că a fost în Primul Război Mondial.

La școală mergeam îmbrăcați cu haine făcute de mama; vara purtam cămăși mai

subțiri făcute din fir de in și bumbac. Noi întotdeauna am fost îmbrăcați frumos, înainte de Paști ne cumpărau pantofi. Acum 80 de ani, femeile, mamele noastre, făceau hainele din cânepă, din lână, din in, izmene, cămăși, pulovere, așa cum vedeți că era îmbrăcat tata meu.

În luna august se smulgea cânepa din pământ, se ducea la Prut și se punea în apa aia la «topit» (muiat, n.n.). După vreo două săptămâni o scoteau de acolo, scuturau coaja de pe ea, o aduceau acasă și o băgam la meliță. Apoi se făcea fuiorul, se torcea și se țesea. Mama făcea stofele la război, croșeta; când am venit în refugiu torcea, țesea, croșeta pe bani. Toate lucrurile de mână și cusăturile de la mama le-am învățat. Încălțăminte aveam ghete de piele; nu am purtat opinci; unii din colegii noștri nu aveau altceva și așa erau încălțați. Iarna ne îmbrăcam cu pieptare, cojoace și căciuli de oaie. Tata purta la brâu șerparul și cioarecii de lână, un pulover și o vestă cu broderii din Bucovina și cizme negre, ăsta era portul lui.

Cel mai bun la învățătură în familia noastră a fost frate-meu Nicolae, el era la liceul «Aron Pumnul» când au venit rușii peste noi în 1940. Îmi amintesc că odată a terminat două clase într-un an, clasa a doua și a treia de liceu. Ca să nu mai meargă frații mei pe jos la școală, la liceu, tata ducea lapte, găini, cartofi, dădea bani unui profesor care-i ținea în gazdă. Nicolae era invidiat de unii colegi, care spuneau: «Uite mă, noi nu învățăm ca ăsta, el face două clase într-un an». Aveau copii de colonei ori generali, de medici, dar niciunul nu era de capacitatea lui; el avea numai nota zece pe linie la toate materiile.

Iarna mergeam la colindat, vai, toată noaptea, și de Anul Nou mergeam cu Plugușorul. La noi se colinda: *Domnul prea sfânt, Trei crai și O ce veste minunată*. Iarna tata tăia un porc gras și de Paști un miel. Noi am respectat toată viața tradițiile și obiceiurile din moși strămoși, făcea mama cozonaci, pască, pictam ouăle câte 200 odată; ai noștri au dat mult de pomană; în Ardeal nu se dă atât de pomană ca la noi în Bucovina.

Tata era mare cultivator de cartofi și seară; după ce recolta era adunată veneau din Germania negustori nemți care cumpărau de la noi producția. Laptele muls de la vaci îl duceau la abonați în Cernăuți, inclusiv la evrei. La noi erau mulți evrei în sat, aveau prăvălii, luai pe datorie, te scria în caiet și când puteai mergeai și plăteai. Părinții mei s-au împăcat bine cu toți, cu evreii, cu rutenii, cu polonezii, cu ucrainenii, cu șvabii. Am avut coleg de clasă un rutean, Poștariuc; părinții lui nu vorbeau românește, doar în ruteană, o rusă veche. În clasa noastră eram 40 de elevi, majoritari eram românii, după aia veneau rutenii. Colegii care făceau prostii erau puși la colț pe boabe de porumb, însă eu n-am ajuns niciodată acolo. Când era mama elevă la școală la Mologhia, mulți colegi de-a ei erau șvabi, de la ei a învățat limba germană și dialectul lor; ei erau catolici. Polonezii din zona noastră erau la fel catolici, ucrainenii și rutenii erau ortodocși.

Ce bucurie a fost pentru noi, când a fost în vizită Regele Mihai la Cernăuți! Atunci noi eram sub administrația românească și a venit M.S. Regele în vizită; școala noastră a fost invitată, l-am așteptat la aeroport. Am cântat Imnul Regal, Regele a dat mâna cu noi și pe câțiva ne-a luat la un tur cu avionul pe deasupra orașului Cernăuți. Mihai era un tânăr înalt și frumos; fetele erau impresionate de el. Carol al II-lea nu era așa iubit că n-a fost pe front; și-a lăsat soția, copilul și s-a dus cu altele. În schimb despre M.S.

Regele Ferdinand și M.S. Regina Maria îmi amintesc că erau foarte iubiți și apreciați. Când a murit Regina eu aveam nouă ani; îmi aduc aminte că a jelit-o toată țara.

În 1939 a început războiul cu Polonia; parcă acum îi văd pe polonezi cum au trecut cu căruțele cu cai, ori pe jos, erau refugiați așa cum vom ajunge noi peste cinci ani. Timp de o săptămână au tot trecut căruțe, mașini, oameni; noi cu polonezii ne-am împăcat bine. Nu a trecut mult timp, că în vara lui 1940 au venit peste noi rușii, am fost cedați la U.R.S.S. Toate s-au petrecut așa dintr-o dată, că ne-am speriat. Ne-am trezit cu ei în sat, dar șocant a fost că în toamna aia a început iureșul, eu eram pe clasa a cincea. Au adus profesori de la Moscova; era obligatoriu să mergi la școală la ei. Un an de zile am învățat sub ruși, a trebuit să învățăm alfabetul și limba rusă, noroc că mie nu mi-a fost greu. «Să nu aud de limba aia» ne zicea mama Veronica. Profesorii de la Moscova s-au purtat bine cu noi, clasa noastră a avut învățătoare o doamnă tânără și frumoasă la vreo 40 de ani; chiar frumos vorbea cu noi. La școală era cum era, dar acasă a început prigoana.

Din 1940 până în 1941, pe tata l-au căutat, a fost tot fugar; pe mama o chemau la primărie și la NKVD să dea declarații: «Unde-i bărbatul tău?», o întrebau. «A plecat», zicea mama.

Au suferit mult ai noștri; pe mama, săraca, mult au chemat-o la declarații. Noi aveam noroc cu cățelul de la poartă, dădea alarma imediat ce se apropia un străin. Veneau noaptea pe la ora unu sau doi; erau câțiva inși cu mașina ori trăsura, aveau niște pistoale lungi, parcă acum le văd. Tata sărea în cerdac și de acolo prin geamul din spate, afară în zăpadă către pădure. Uneori se ascundea prin cimitir, numai să nu dea de el.

Au încercat rușii să facă colhoz în sat, dar nu au avut destul timp. Pe cumnatul l-au dat jos și au numit primar un comunist de-a lor, un om slab și fără pregătire. La tata nu i-a plăcut de comuniști pentru că el era învățat cu legile și cu ordinea; degeaba îi zicea bunica să nu mai meargă la adunări, el tot mergea, dar pentru asta a văzut de gospodărie și de noi.

Înainte cu vreo lună de a veni românii, au început a-i aduna pe oamenii mai înstăriți; atunci l-au arestat pe cumnatul Dumitru Chmara (1882–1943) și l-au trimis în Siberia. Tot în Siberia a fost deportată o mătușă, Chmara Marioara; copilul ei nu era acasă când au arestat-o pe ea, era la ghețuș, dar l-au găsit și i-au trimis pe amândoi în Siberia. Era soția lui Ioan, cel cu steagul tricolor, și băiatul era Ștefan (1920–1995), copilul lor dus în Siberia.

După un an de zile de ocupație rusească, când au venit românii, ai noștri au ieșit afară să-i întâmpine. A ieșit tata afară, s-a uitat în sus, a făcut semnul crucii și a zis: «Doamne Ajută!». După aia și-a pus mâinile pe șerpar în semn de rugăciune. Nici n-a zis bine că un cartuș i-a intrat în mâna stângă, prin palmă, a trecut prin șerpar și a ajuns în burtă. Imediat, frate-său, mama au pus caii la căruță și l-au dus la spital la Cernăuți, i-au scos uite așa un cartuș mare, ca degetul. N-a fost o rană care să-i pună viața în pericol, după aia i-au dat drumul acasă: «Noroc cu șerparul», spunea el. Tata avea în zona gâtului și la picioare cicatrici din Primul Război Mondial, din al Doilea Război a rămas cu altele.

Cei trei ani de ocupație românească au fost liniștiți; fiecare și-a văzut de treaba lui, țărani cu lucru, noi cu cartea, au venit înapoi profesorii dinainte. Duminica ne îmbrăcam cu cele mai bune haine, mergeam toată familia la biserică. Ambii părinți erau oameni

credincioși, cu frică de Dumnezeu, noi copiii cântam în corul bisericii. Fratele lui tata, Petru, a cântat în corul bisericii din Ceahor timp de 40 de ani. Familia noastră, Chmara, s-a numărat printre ctitorii bisericii din Ceahor; ușile de la intrare sunt plătite de bunicul Chmara Ioan. În pisania de la intrare sunt toți ctitorii înscriși, inclusiv bunicul meu.

În toamna anului 1943, frontul a venit către noi, parcă simțeam că ne așteaptă vremuri grele. Am săpat în curte tranșee, în caz de pericol să ne adăpostim: «Când auziți alarma, acolo mergeți, nu stați în casă», ne instruiam ai noștri. Tranșeele erau camuflate cu coceni de porumb, suna alarma și fugeam. Odată îmi amintesc că a sunat și noi n-am fugit afară, ne-am ascuns în casă, am pus perne peste cap, eram toți trei frații; acum îmi vine să râd.

Nu numai românii au avut de suferit în timpul războiului. Tata îi caracteriza pe evrei: «cei mai buni». După 1941 a început prigoana asupra lor, i-au înconjurat și închis. Tata se avea tare bine cu ei, avea prăvălii, dădeau marfă pe datorie, erau buni târgoveți. Pe evrei i-au închis la Cernăuți; nu primeau mâncare, nici apă; atunci știu că tata mergea și le dădea pe sub sârmă hrană și apă. Ai mei au fost milostivi! Ah, a fost ceva groaznic! Pe unul din acei nefericiți cred că se numea Abrum; avea prăvălie; ne aducea de la el bomboane și ceai negru rusesc; era bun, nouă ne plăcea.” „La Cernăuți era primar Traian Popovici, un om cu suflet mare care a salvat la 25.000 de evrei. I-a învățat primarul să bage «steaua» sub rever, în caz că vine un bandit să vă controleze, o scoateți la vedere”, îmi istorisea Chmara Ioan.

„În martie 1944 frontul era lângă noi; au fost cazați în casa noastră mai mulți ofițeri germani, căpitani și colonei, erau grade mari, dar și în curte era plin de motociclete și soldați. Nemții s-au purtat foarte bine cu noi; cât au fost sub acoperișul nostru mama le-a făcut mâncare, i-a omenit. Erau vreo șase sau șapte ofițeri, îi spunea mamei noastre: «Kaput, kaput, wenn sie uns lassen», adică «Gata, gata, dacă vreți veniți cu noi!». Puteam să ajungem în Germania, dar nu ne lăsa inima să abandonăm totul; tata n-a vrut să plece. Armata germană a cumpărat de la noi cereale și mulți cartofi, dar a plătit pentru găzduire și mâncarea făcută de mama. Ea înțelegea ce discută, dar nu i-a auzit să vorbească de Hitler, erau tare secretoși. Soldații lor erau disciplinați, seara mâncau ciocolată și beau bere.

N-a trecut mult timp și ne-a venit *Ordinul de evacuare*; la 25 martie 1944 am plecat cu căruța din Ceahor, am pus în ea ce am putut și la drum. Noi eram oameni de frunte în sat și era clar că sovieticii ne vor deporta în Siberia ca și pe cumnatul nostru. Când am plecat din curte, câinele lătra după noi, vacile mugeau, păsările cotcodăceau, așa ceva nu se uită niciodată. Am lăsat totul acolo, gospodăria, animalele, pământul, amintirile noastre”, spunea oftând Victoria Chmara. „A avut grijă de gospodăria noastră o femeie pe care au luat-o ai noștri în casă; îi spuneam mătușa Țica.

Am pornit la drum, am trecut apa Moldovei, am trecut de Suceava și în ziua de Paști, la 16 aprilie 1944, eram pe lângă Brașov. Într-un sat, am cerut apă, dar n-au vrut să ne dea; era un sat cu maghiari ce aveau pene la pălării; n-am să uit niciodată lucrul ăsta, am plâns. Am fost trimiși la plasa Strehaia, comuna Jirov, în Mehedinți; acolo am primit de la primărie o casă frumoasă, dar era goală, curtea nu avea nici gard. La Strehaia era un domn care avea prăvălie; ca să câștige un ban tata îi făcea cărăușie. Fata

acelui om m-a învățat să mergem noaptea să adunăm bucate, ca să avem din ce trăi noi și caii noștri. Nu erau oameni răi în satul acela, ne-au ajutat cu ce au putut și ei, dar erau săraci. Împreună cu părinții eram doar eu, frate-meu ăl mic Ioan a rămas cu armata germană prin Moldova, iar Nicolae era la București, la liceu și la premilitari. A fost timp de șase luni de zile la aviație, la premilitari. Toată ziua mama se ruga pentru ei; cea mai mare frică îi era pentru cel din București că erau bombardamentele americane: «și-i gata, acum se prăpădește». S-a liniștit numai când a auzit că Nicolae îi la Blaj, acolo a terminat liceul și a făcut premilităria. Celălalt frate, Ioan, a ajuns la Brad, în Apuseni, a terminat liceul cu moșii. Nicolae i-a fost profesor lui Teodor Meleșcanu, cel care avea să fie ministru și om politic după 1989.

Din aprilie până în august 1944, am trăit în Oltenia. De frica rușilor, după 23 august 1944, am venit la Sibiu; am auzit că fabrica Malaxa s-a mutat la Sibiu și la Șeica Mică; vroiam să mă angajez și ne credeam mai apărați de munți. La Sibiu n-am stat prea mult, doar câteva zile, ne tot căutau rușii, așa că am fugit în Petiș; ăsta era un sat izolat, la vreo 15 kilometri de Șeica Mare, dar aparținea de comuna Buia. Am fost primiți într-o casă din capul satului; era o familie de sași, unul din copiii lor lucra la o fabrică din Ighiș. La Petiș am stat din 1944 până în 1954, acolo au locuit părinții mei. O vreme am rămas și eu cu ei, lucram pământul, puneam porumb, cartofi, mergeam cu ei la vânzare; se căutau bucatele în timpurile alea, nu ca azi. În toamna lui 1944 a apărut și frate-meu cel mic, Ioan; mare bucurie a fost pentru ai mei că l-au văzut întreg și nevătămat. Frate-meu Nicolae lucra pe atunci profesor la școala din Brad; el era un om foarte popular, deși era mai tăcut din fire, dar era iubit de toată lumea. Peste mine a dat o supărare, eram și eu logodită cu un băiat de la noi, Ștefan Costăș, dar a murit pe front.

După război, m-am hotărât să continui școala, între 1951 și 1952 am frecventat și absolvit Școala Comercială din Alba Iulia. Aici am avut noroc că m-a ținut statul gratis, cu mâncare și cazare. După ce am terminat-o, m-am angajat imediat la Cooperativa din Șeica Mare. Fratele Ioan a ajuns contabil, iar Nicolae s-a făcut profesor după ce comuniștii i-au pus o serie de obstacole. Pe Nicolae l-au dat afară din motive că era «necorespunzător politic», copil de «chiabur». A avut așa o cădere din cauza asta, îi venea să se sinucidă. După ce a trecut durerea, s-a dus învățător la Bârghiș. Ca să poată urma o facultate, muncea vara ca tăietor de lemne în Petiș. S-a înscris până la urmă la Facultatea de Biologie-Geografie de la București. El a fost un băiat de excepție, i-au plăcut toate materiile, dar în liceu excela la matematică.”

Bunica Victoria Chmara s-a pensionat în 1985, dar mereu a fost o femeie activă. Până la o vârstă înaintată a muncit cu mare drag grădina din spatele casei; timp de opt ani de zile a avut grijă de tatăl dânzei care a rămas văduv. Nu voi uita niciodată cu câtă dragoste îmi arăta fotografii cu familia, unele fiind făcute peste 75 de ani în Bucovina ei dragă, după care varsă câte o lacrimă.

Tinerilor de azi nu îndrăznește să le dea prea multe sfaturi, deoarece: „degeaba le dai că nu te ascultă, nu mai ascultă de cei bătrâni”. Cu toate acestea la finalul interviului, a cântat cu melancolie „Cântă Cucu-n Bucovina”, cântare atât de dragă familiei sale.

Foto 1. Ioan Chmara (stânga).

Foto 2. Veronica și Lazăr Chmara.

Foto 3. Victoria Chmara.

Foto 4. Victoria Chmara.

Foto 5. Veronica Chmara.

Foto 6. În centru, Lazăr și Veronica Chmara.

Foto 7. Victoria Chmara și Dan Ramf.

Rodica NIȚU

**PE URMELE UNUI ARTIZAN AL PIETREI.
MEȘTERUL SCULPTOR MUSCELEAN – CONSTANTIN ȘTEFAN**

**IN THE FOOTSTEPS OF A STONE ARTISAN.
THE MASTER SCULPTOR CONSTANTIN ȘTEFAN FROM MUSCEL**

***Abstract:** The stone sculpture in the Muscelean area is materialized through exceptional achievements, developing in a very favorable geographical-historical context. The center of stonemasons from Albeștii de Muscel has registered a prodigious activity, which is found in time materialized in monumental buildings, which can be seen and appreciated even today. Their art materialized in the diversity of works such as door and window frames, columns and capitals, metopes, funerary slabs, monuments, funerary or votive crosses, ecclesiastical architectural elements, illustrates the artistic level of the craft, raised to the level of art. The presence of countless crosses, monuments, ornaments, signed or not, made me remember at least one of the craftsmen whose works impress by the finesse of the execution as well as by the message transmitted.*

Trecătorule, oprește-te o clipă, adu-ți aminte de Dumnezeu și te închină! Gândește-te la moarte și fă fapte bune, căci viața ta pe acest pământ e trecătoare!¹

Semnul cu care poporul român s-a adaptat unei religii ce datează de aproape 2000 de ani a fost o cruce. Datorită acestui semn devenit simbol ni s-au transmis prin scris primele vești ale creștinătății noastre. Nicolae Iorga, marele nostru istoric, descria rolul și marea însemnătate a acestui simbol în viața poporului român. Rămase astăzi ca documente ale istoriei culturii, ridicate de un anume meșter, care și-a lăsat numele înscris, sau de cineva anonim, aceste simboluri ale creștinătății noastre, presărate pe alocuri, condiționate de materia primă a zonei, ne amintesc și de cei care au trudit în crearea lor și ale căror nume nu le știe nimeni ori nu și le mai amintește.

Am crescut în casa unui meșter pietrar, înconjurată de mormane de piatră de Albești, din care tatăl meu, cu lovituri meșteșugite de ciocan, scotea lucruri minunate. Zeci și sute de capiteluri, cruci, coloane, solbancuri sau ghizduri de fântână, ghivece pentru flori, ori pive pentru grâu, ornamente pentru scări, moloane și multe alte minunate sculpturi ce mai pot fi zărite și astăzi în construcțiile din localitatea Albeștii de Muscel, cât și în întreaga țară, au plecat din curți asemeni curții tatălui meu, spre locuri unde au fost comandate spre edificarea unui monument de arhitectură, ori spre

¹ Text preluat de pe crucea ridicată de Niță Isbășoiu în anul 1945. Crucea se află la Troița din Albeștii de Muscel, (drumul Bolovanului) lateral stânga spre drumul principal.

amintirea unor fapte din vremuri trecute. Asemeni mie au crescut marea majoritate a copiilor care aveau tații sau frații pietrari. Băieții preluau meșteșugul și-l practicau mai departe, unii cu studii la Școala de meserii din Câmpulung, alții, fără școală, de la părinții lor. Fetelor nu le era permis, fiind îndrumate spre alte ocupații, meșteșugul prelucrării pietrei fiind considerat greu și periculos pentru partea feminină. Perfect adevărat pentru că până a ajunge la starea finită, era un drum greu de urmat, procedee care erau efectuate de categorii de meșteri specializați în extracție, transport, fasonare și punere în operă. Au existat de-a lungul secolelor meșteri care prin acest meșteșug și-au asigurat traiul familiei, dar în același timp au lăsat reperi trainice ale meșteșugului lor. Marea majoritate a acestor meșteri nu au semnat niciuna din lucrările lor, o parte destul de mică au mai semnat parte din lucrări, dar pentru aceia care din modestie sau poate din cauza vremurilor de atunci nu au făcut-o, îmi doresc prin rândurile de față să le aduc un pios omagiu.

Am avut ocazia să stau de nenumărate ori în preajma lor în atelierul din cariera unde lucrau, în condiții destul de vitrege. Acolo l-am întâlnit pe cel mai bun prieten al tatălui meu, meșterul Constantin I. Ștefan. Acolo în atelierul unde lucrau mai mulți pietrari, de pe fiecare banc de lucru al fiecăruia, prindea viață, în funcție de comandă, o cruce, un capitel, coloane sau postamente, scări ori vase pentru flori, toate executate cu măiestrie după desene minuțios elaborate. Atunci când vremea permitea se mutau în curtea atelierelor unde executau lucrări mai ample, mai greu de transportat în ateliere.

Fie că piatra era modelată în exteriorul atelierelor, ori se intervenea asupra unui bloc de piatră extras dintr-o carieră, mâna și inspirația artistului erau cele care îi dădeau viață, dădeau formă și sens, eliberau forma captivă din interiorul pietrei. Ei, cioplitorii, ascultau piatra prin ciocănire, știau exact drumul pietrei, cunoșteau prin sunetul ascultat ce poate fi realizat din blocul de piatră și dacă poate fi folosit pentru sculptură. Acești cioplitori pe care eu i-am catalogat, încă de pe vremea copilăriei mele, artiști, fără să cunosc pe atunci însemnătatea adevărată a cuvântului, au dovedit prin lucrările lor că merită pe deplin acest nume.

Mulți ani mai târziu am înțeles de ce pe bancul de lucru al meșterilor erau desene minuțios elaborate, cu cote și detalii desenate, pe care artizanii pietrei le transpuneau în operă. După planuri și detalii arhitecturale care trebuiau corect interpretate și mai ales înțelese detaliile și transpuse cu dalta și ciocanul în piatră, urma execuția artistică unde fiecare meșter își transpunea propriul talent. Fără meșteri pricepuți, schițele sau desenele detaliate nu puteau prinde viață. Din comparația rezultatului cu detaliile desenelor, în funcție de talentul meșterului, în cele mai multe cazuri avem surpriza să descoperim opere personale cu reală valoare decorativă. Aptă pentru accente sobre, piatra este tot atât de suplă la modelaj ca și lemnul, dar cu altă textură, cu o răceală în culoare și aspect.

Dintre mulții pietrari care au lucrat în carierele de la Albeștii de Muscel, am ales un om care fără voia lui îmi va rămâne alături de multe chipuri întipărit în minte, fără a-mi dori vreo clipă să-l uit și poate că nici nu aș putea, pentru că-n drumurile mele sunt presărate o parte din lucrările sale. Este vorba de sculptorul Constantin I. Ștefan. Îmi amintesc cu drag de omul Constantin Ștefan, de blândețea cu care povestea despre

oamenii cu care a lucrat, de principiile de viață, de viața grea, care a trăit-o din cauza sistemului. Spunea: „Îmi place să mă uit din când în când pe albumele în care îmi țin, cu sfințenie, lucrările realizate cu trudă în 60 de ani de muncă. Îmi mai place să-mi petrec timpul în familie ca măcar acum să recuperăm vremurile în care munceam departe de ei. Nu-mi plac oamenii care mint și cei care ar face orice ca să-și atingă scopul, iar de hoți să nu aud. Mai bine sărac și curat.”

În colecția Muzeului Municipal Câmpulung Muscel, secția Etnografie, sunt expuse câteva piese realizate de mâinile măiestre ale meșterului, care și-a demonstrat talentul prin operele sale răspândite de-a lungul și de-a latul meleagurilor românești, Constantin Ștefan, *nea Costică* cum îi spuneau cunoscuții.

A văzut lumina zilei la 23 aprilie 1927, la Bughea de Sus-Măgura, unde, alături de părinți și mai apoi de familia sa, și-a petrecut întreaga viață. Între anii 1938 și 1942 a absolvit cursurile Gimnaziului Industrial de băieți din Câmpulung, avându-l ca profesor de desen pe Nicolae Alexandrescu și mastru pe Gheorghe Popescu², care mai bine de 60 de ani și-a demonstrat talentul artistic ca meșter pietrar.

Certificatul de absolvire obținut în Gimnaziul Industrial oferea titlul de practicant și dreptul de practicare a meseriei, precum și posibilitatea deschiderii de atelier propriu în zonele rurale, după efectuarea unui stagiu de practică de specialitate de doi ani într-un atelier autorizat și în urma trecerii cu succes a unui examen. După absolvirea școlii la Câmpulung, a lucrat cu meșterul Gheorghe Brăileanu, care era și proprietarul uneia dintre carierele de unde se extrăgea piatra renumită de Albești, calcarul numulitic.

Am avut privilegiul să-l cunosc încă din copilăria mea pe *nenea Ștefan*, fiind unul din puținii adevărați prieteni ai tatălui meu, Mihai B. Ion, meșter cioplitor și el. Mi-a marcat copilăria, și aș putea spune întreaga viață, o lucrare a lui, respectiv o coloană în jurul căreia se răsucea un fir de viță de vie în relief, iar printre frunze se încolăcea un șarpe. Respectând proporțiile, autorul lucrării îți crea impresia că te afli în fața unei realități și teama că este posibil ca acea vietate să te atace.

Am regăsit datorită amabilității moștenitorilor, în casa de la Bughea de Sus, pe lângă multe alte lucrări, o lucrare asemănătoare, o măsuță de telefon pe piciorul căreia se înălța fără șfială un șarpe, care însă nu era în postura de atac. Am retrăit momentul

² Profesorul Gheorghe Popescu, căruia îi plăcea să se recomande *mastru cioplitor în piatră*, s-a născut în 1894, în Câmpulung Muscel; studiile le-a făcut în orașul natal, la Școala inferioară de meserii; a deprins meșteșugul de la câțiva maștrii italieni și germani, a participat la luptele din Primul Război Mondial în Moldova. După terminarea războiului, trecând în rezervă, este numit în anul 1922 profesor-mastru pietrar la Școala de arte și meserii din Câmpulung. Școala a funcționat din 1902 până în 1936 sub această titulatură, apoi s-a transformat în Gimnaziul Industrial de băieți. A avut relații strânse cu sculptorul Constantin Baraschi. S-a remarcat prin numeroase opere de artă sculptate în piatră, care mai pot fi văzute chiar și astăzi în cartierul Schei, ori cimitirul Flămânda, monumente ale eroilor neamului, în localități din județul Argeș, la Palatul Regal din București, Mănăstirea Negru Vodă din Câmpulung, Domeniul Brătianu de la Florica, Schitul Ciocanu – Bughea de Jos și multe altele. A lucrat până-n ultima clipă a vieții, când, în 1956, o boală necruțătoare l-a secerat la numai 60 de ani. Își doarme somnul de veci în cimitirul Schei, vezi Aurică Smaranda, *Strada Venus, nr. 8 Câmpulung Mușcel în labirintul timpului trecut*, Alexandria, Editura Cartea Ortodoxă, 2012, p. 169.

vizitei mele din copilărie și pentru câteva clipe prin fața ochilor mei s-au perindat chipurile meșterilor, atelierul, bancurile de lucru.

De o modestie cum rar întâlnești, omul Constantin Ștefan vorbea cu greu despre el și munca sa și nu oricui. Acum când dumnealui nu mai este, lucrările vorbesc mult mai mult decât ar fi făcut-o autorul, iar dacă de acolo de sus ar putea vedea ce se întâmplă în gospodăria unde și-a conceput multe din lucrările sale, ar fi extrem de mândru. Urmașii au restaurat cele două proprietăți punându-i la rang de cinste sculpturile care amintesc de truda sa. Celelalte lucrări presărate pe teritoriul locurilor natale, precum crucile funerare, troițele, torsadele, pisaniile, ori lucrări departe de locurile natale, rămân mărturii vii ale meșteșugului său ridicat la rang de artă.

Niciunul dintre copiii săi nu a preluat meșteșugul prelucrării pietrei, doar nepoții au cochetat în copilăria lor cu meșteșugul, urmând ca mai târziu să profeseze ca arhitecți. Cu multă mândrie vorbea despre ei, și era ușor de înțeles – ce poate să te mulțumească mai mult decât realizările urmașilor tăi? În definitiv este rodul muncii tale, al educației pe care le-ai dat-o, eforturi care nu au fost în van.

Pe soția sa, tanti Eugenia, care a împlinit vârsta de 91 de ani, am cunoscut-o încă din copilăria mea, când mergeam la dumneaei să-mi coasă diverse obiecte vestimentare, pentru că, pe lângă activitățile gospodărești, era și pricepută în ale croitoriei. O femeie blândă și înțelegătoare, care totdeauna i-a fost alături meșterului pietrar. Referitor la soția sa, meșterul spunea: „am fost un bărbat norocos, pentru că soția mea mi-a înțeles exact pasiunea și a rămas acasă cu copiii. Când aveam o zi liberă, indiferent în ce colț de țară mă aflam veneam repede la ei.”

Meșterul Constantin Ștefan locuia în Bughea de Sus³, dar meseria l-a dus în toată țara, cu uneltele lui fermecate. Prima lucrare importantă a început-o în anul 1955 la Brașov, pe când avea doar 28 de ani. Acolo, timp de șase ani, a sculptat elementele decorative de la Biserica Bogata Olteană, recunoscută ca fiind unul din cele mai frumoase lăcașuri de cult din țară. Construcția a început în perioada în care toate bisericile erau dărâmate de regimul comunist. Finalizarea construcției a fost o minune de la Dumnezeu, însă nu fără sacrificii, așa cum spunea meșterul: „Profesorul care m-a angajat pe mine acolo a fost arestat și a stat după gratii 3 ani, pentru că a fost considerat trădător de patrie. Dar cu ajutorul Celui de Sus am reușit să terminăm construcția și astăzi mulți creștini trec și se roagă acolo. Nu a fost deloc o muncă ușoară, pentru că toată biserica este din piatră și ferestrele sunt încadrate în ornament. Altarul este și el sculptat în piatră.” Acolo, la Bogata Olteană, pentru a ușura munca, a confecționat primul gater din țară pentru tăiat piatra. Prin bunăvoința urmașilor am avut posibilitatea să răsfoiesc un album dăruit sculptorului de însuși arhitectul Nicolae Crețoiu, cu care a lucrat la Bogata Olteană, și cu care a avut o colaborare bazată pe respect și prietenie. Iată ce-i scria arhitectul pe 31 decembrie 1979: „Dragă meștere Costică, îți trimit din inimă un La mulți ani cu sănătate pentru tine și toată familia. Alături și două fotografii nereușite, cred că a

³ Atestare documentară, 1549 (7057), martie 5 (DIR, XVI, B, ȚR, Vol. II, DOC. 413); Suprafață 3316 ha, intravilan 491 ha, extravilan 2825 ha, populație 2847 locuitori, 847 gospodării, locuințe 1010, comună înfrățită cu Soveria Manelli (Italia). <https://en.calameo.com/read/003393779a8ab00128653>, vezi Grigore Constantinescu, *Comuna Bughea de Sus*, p. 1.

fost filmul de vină, mai facem noi altele la primăvară când desigur ne vom întâlni la Bogata să terminăm ce mai avem acolo de făcut. Până atunci ar fi bine dacă am putea pregăti detalii și pe măsura posibilităților să și realizăm în piatră. Să fim sănătoși să mai facem ceva frumos! Cu toată prietenia.” Semnează: Arhitect Nicolae Crețoiu. Desigur felicitarea este desenată de arhitectul Nicolae Crețoiu, desen reprezentând Biserica Bogata Olteană. Tot arhitectul Nicolae Crețoiu îi transmitea o poezie creată pentru meșterul Ștefan de un prieten comun, Dan Buescu, în care autorul sugerează măiestria cu care meșterul transformă piatra în operă de artă. Poezia se numește *Stânca*:
 Milioane, poate ani în urmă/S-a-ncrețit pământu-ntreg/Ca să mă-nalțe sus în munte/
 În piatra dură să mă-ncheg/Ce falnic eram sus pe vârfuri/Sub mângâieri de ploii și
 vînt/Credeam că nimeni nu ajuns-a/Mai sus ca mine pe pământ/Dar iată că venit-a
 omul/Ce m-a rupt din a crestei coastă/Eu îl priveam cu înverșunare/Ca pe o teribilă
 năpastă/Și a-nceput cu a lui daltă/Tăria ca să mi-o sdrobească/Îmi scrijălea cu sete
 trupul/Mândria să mi-o siluiască,/Până am văzut că vrea din mine/Cioplind în piatră
 a lui vis/Să poată trece în nemurire/Frumos. Ce-n sufletul lui îi e scris/Mi se părea
 c-abia acum/prind viață-n mine/Ce-mi arată/Că nu mai sunt o stâncă-n munte/
 Pe veci amorfă, nemișcată/Voia un sculptor să mă-nalțe/Făcând din mine juvaer/
 Să-ajung prin arta lui în lume,/Mult mai aproape de cer/Atunci când aruncase dalta/
 Îngenunchind în rugăciune/În mine acum îi era visul/El mă privea ca pe-o minune/Și
 plin de har de tot frumosul/Ce-n mine a putut să puie/Nu mai eram o stearpă stâncă/
 Eram acuma o statuie! Semnează: Dan Buescu 1978.

Biserica Bogata Olteană⁴ din județul Brașov se poate mândri cu cele mai ample

⁴ Așezarea Bogata Olteană este mult mai veche decât arată primele documente care o menționează. Numele și primele evenimente din istoria sa sunt învăluite într-o legendă păstrată în tradiția orală locală. Se spune că pe vatra actuală, adică la confluența Văii Bogatei cu râul Olt, într-o zonă deluroasă și împădurită, de o rară frumusețe, exista un han condus de o femeie văduvă. Tradiția spune că ar fi provenit dintr-o spiță domnească românească din comuna Dobârca, izgonită de ungurii care au cucerit Țara Făgărașului. Oamenii din împrejurimile acestui han, „pădurenii”, adică tăietorii de lemne, veneau des aici și o numeau pe această femeie „Bogata”. Se pare că de aici provine numele satului. Pe lângă această legendă a văduvei numite *Bogata*, există și altă explicație a denumirii *Bogata Olteană*, pământul din această zonă apropiată de râul Olt este foarte roditor. Biserica veche din lemn, menționată cu anul 1720, a fost mutată în satul Lupșa pentru a lăsa locul alteia din piatră. Sătenii au avut în gând de mult timp să ridice o nouă biserică de piatră, mai mare și mai frumoasă, mai ales că, în zonă, piatra de construcție se găsește din plin. Izbucnirea Primului Război Mondial a amânat însă împlinirea acestei dorințe a sătenilor. În sprijinul comunității a venit, după al Doilea Război Mondial, părintele Spiridon Căndea, profesor de pastorală și liturgică la Institutul Teologic de Grad Universitar din Sibiu. Părintele Căndea a motivat oamenii din sat, în plină expansiune a regimului comunist, să pornească la pregătirea materialelor de construcție, la fasonarea pietrei din Munții Perșanului. Sătenii au adunat bani în două rânduri, dar cele două războaie mondiale și vremurile grele din acea perioadă au dus la pierderea acelor fonduri. Arhitectul Nicolae Crețoiu din București, fiu al satului Bogata Olteană, prieten bun al părintelui profesor Spiridon Căndea, a realizat proiectul viitoarei biserici gratuit. Arhitectul a reușit să realizeze o operă unică, o catedrală cu o arhitectură de sinteză românească, pentru a arăta apartenența ardelenilor la patria-mamă și la tot ceea ce este românesc. Pregătirile pentru ridicarea bisericii au început încă din anul 1947. Autoritățile comuniste au confiscat de două ori pietrele gata cioplite, care au fost duse pentru construirea unei crescătorii de porci din Turzun. Oamenii nu s-au lăsat descurajați și au pregătit din nou pietrele pentru zidire. Părintele Spiridon Căndea avea să consemneze, în lucrarea „Monumentul de Artă Creștină. Biserica cea nouă din satul Bogata”, despre soarta celor care au pus piedici construirii locașului de cult: „Crescătorii de porci s-a năruit, așa cum s-au năruit cei care au dat ordine și au condus profanarea bisericii”.

lucrări realizate în condiții deosebit de grele. Pe exterior biserica este plină de simboluri, fiecare fereastră se sprijină pe capete de leu, taur și acvile. Turnurile sunt și ele o splendoare, încărcate fiind de motive arhitectonice. Lei și vulturi cu privire de piatră scrutează împrejurimile, toate acestea fiind sculptate cu talent de către meșterul Constantin Ștefan. Despre Biserica de la Bogata Olteană sunt multe de spus, voi reveni poate într-un alt material cu mai multe detalii.

După ce lucrările la Bogata Olteană au fost finalizate, meșterul Constantin Ștefan a început să fie tot mai căutat, operele lui tot mai apreciate. Din păcate nu tot ce a lucrat meșterul a fost semnat, lucrări care au fost realizate în grup cu alți meșteri din carieră, cum ar fi placajele cu piatră la edificii importante din București, Casa Scânteii, Casa Poporului, case de odihnă ale fostului președinte Nicolae Ceaușescu și multe altele. Au fost și multe nedreptăți pe care a trebuit să le îndure datorită regimului comunist, precum lucrări executate cu îndemănare de mâinile sale și semnate de alți așa ziși maeștri, ori filmări de execuție a unor lucrări unde mâinile care lucrau erau ale meșterului, iar chipul al altei persoane agreeate de regim. A îndurat cu stoicism totul, asemeni multor semeni de-ai lui. Avea o familie pe care trebuia să o protejeze, mai avea multe de realizat chiar și în astfel de condiții, însă aceia care au știut să aprecieze talentul lui au făcut-o și, din fericire, nu au fost puțini. O altă nedreptate pe care a resimțit-o a fost în momentul pensionării când perioada lucrată la Bogata Olteană, aprilie 1956 – octombrie 1962, n-a putut fi luată în calcul datorită dispariției arhivei în urma unei calamități naturale.

Parte din lucrările semnate pot fi admirate și astăzi, amplasate fiind pe domeniul public, lucrări precum cea de la Sâmbăta de Sus – bustul lui Constantin Brâncoveanu, la București – crucea lui Tudor Arghezi, la Sinaia – două poduri din piatră aflate în incinta Castelului Peleşor, bustul lui Iisus de la Biserica Catolică din centrul Piteștiului,

El a menționat toate greutățile întâmpinate: opoziția secretarului de partid Dumitru Dancea, demersurile către Ministerul Cultelor, transportarea blocurilor de piatră etc. Cel care a construit biserica din piatră fasonată a fost românul de origine italiană Francisc Dibernardo, în vârstă de 70 de ani la acea vreme și care nu construise nimic până atunci. Francisc Dibernardo, un om trimis de Dumnezeu să realizeze această lucrare, rânduit de pronia cerească spre a înfăptui biserica aceasta. Și mai interesantă și mai ieșită din comun apare această lucrare dacă ne gândim că este prima clădire pe care a construit-o în viața lui Francisc Dibernardo. Meritul cel mai mare îi revine, însă, părintelui profesor, care a reușit nu doar să motiveze oamenii din sat, adică cele puțin peste 40 de familii care viețuiau atunci la Bogata Olteană, ci să adune și fonduri pentru construcție de la alte comunități și de la oameni binevoitori. Regimul comunist nu i-a rămas dator. Părintele Căndea avea să simtă oroarea acestui regim în 1968, când a fost arestat și condamnat la trei ani de închisoare, fiind eliberat după un an. Lucrările de construcție au început în 1954 și s-au finalizat în 1960. Construcția din piatră cioplită la exterior, cărămidă în interior, cu fier și beton, este construită în stil moldovenesc, în formă de cruce cu trei abside, una la altar și două la naos. Deasupra naosului o turlă de pe care străjuiește Sfânta Cruce, iar deasupra pronaosului, o boltă prelungită până deasupra cefasului. Biserica are o tindă și un pridvor deschis, sprijinit pe patru stâlpi masivi de piatră cioplită. Toate ornamentele decorative cioplite în piatră din jurul ferestrelor, de la contraforturi, rozete, din pridvor și de la intrarea în biserică, au fost făcute de sculptorul Constantin Ștefan din Bughea de Sus, județul Argeș. Strănille sunt din stejar sculptat artistic cu diferite scene biblice, în rozete realizate la atelierile Patriarhiei Române de la Mănăstirea Plumbuita de către sculptorul Gheorghe Dumitrescu. Catapeteasma bisericii este donată de Patriarhul Justinian Marina și este din lemn de ciureș, de o rară frumusețe. Istoric preluat din Albumul arhitectului Nicolae Crețoiu, dăruit meșterului Constantin Ștefan – arhiva personală a familiei.

ori la Biserica din Bughea de Sus, Pisania bisericii de la Bughea de Sus, Statuetele de la intrarea în Casa Căsătoriilor din Pitești, Fântâna de pe strada Crinului – Pitești, Troița de la Schitu Golești, Troița de la marginea satului Căndești, Troița Bisericii Mavrodolu din Pitești și alte câteva sute de cruci funerare, solbancuri, încadramente de uși sau ferestre, moloane, placaje, în toată țara. Lucrări remarcabile, sculpturi de o finețe demne de un adevărat artist, marchează trecerea meșterului pietrar Constantin Ștefan prin această viață, lăsate moștenire generației de după el, reprezentând totodată dovada pasiunii și a talentului cu care a modelat piatra toată viața. Toate troițele din comună au fost sculptate gratis de meșter, dovedind încă o dată, dacă mai era nevoie, că în tot ceea ce a creat un loc primordial l-a avut credința și că **sculptura în piatră** va rămâne una dintre cele mai vechi forme de artă.

Deși a practicat această meserie din copilărie, meșterul pietrar spunea că nu este chiar ușor să transformi piatra din forma ei brută în operă de artă. Referitor la nepoții săi, speranța meșterului era că vor duce mai departe meseria, însă băieții au preferat arhitectura. „Când erau mici nici nu aveam loc de ei în atelier, așa drag le era să cioplească și chiar au făcut câteva sculpturi de care eu sunt tare mândru. Când au terminat însă liceul m-au anunțat că se înscriu la facultatea de arhitectură”, spunea meșterul. Deși talentat, vremurile grele i-au pus piedici în ceea ce privește evoluția în carieră, fiind nevoit în perioade grele de criză să lucreze doi ani în construcții, mai apoi la Casa Scânteii, unde sculpta în piatră de Albești *Secera și Ciocanul*.

În jurul localității Bughea de Sus, precum și pe teritoriul comunei, la răscruce de drumuri, dăinuie patru troițe, care poartă semnătura sculptorului. Troițele, pe lângă valențele artistice, prezintă și un caracter documentar fiind menționați comanditarii, iar meșterul în cazul de față, precum și în alte cazuri, avea ca pregătire școală de meserii, bun cunoscător a semnelor religioase reprezentate. Toate troițele realizate de meșterul Constantin Ștefan sunt lucrate în calcar numulitic de Albești și au o semnificație religioasă determinată.

Troița din cartierul Grui – Câmpulung, așezată în extremitatea drumului ce merge la Bughea de Sus, este formată dintr-o arcadă trilobală cu rol de încadrament protector al crucii masive, pe care este sculptat în basorelief Iisus Hristos răstignit. Crucea este încadrată sub brațul orizontal de două blocuri paralelipipedice de piatră pe care sunt reprezentați în aceeași tehnică sculpturală Sfinții Constantin și Elena. Troița a fost sfințită la 21 mai 2002, autorul fiind sculptorul Constantin Ștefan, iar autorul moral – preotul Ioan Brătulescu.

Troița are un stil arhitectural inedit, compoziția și ingeniozitatea inedite, iar sistemul de protecție este integrat armonios ansamblului sculptural. De menționat că pe teritoriul comunei Bughea de Sus la răscruce de drumuri, la îndemnul și cu sprijinul aceluiași preot Brătulescu au fost ridicate mai multe troițe: una se află în fața proprietății, unde a locuit, construită în anul 1988, cealaltă la intersecția cu strada Dobreștilor, ridicată în anul 1998, așa cum menționează însuși creatorul, *Cu ajutorul lui Dumnezeu*, și o alta la limita vecinătății cu comuna Albeștii de Muscel-Drumul Bolovanului. Aici a existat o cruce ridicată de Niță I. Isbășoiu încă din anul 1945, pe care meșterii Constantin Ștefan și Gheorghe Manta au

curățat-o și au așezat-o pe postament nou; mai apoi au ridicat troița și o altă cruce mai mare, alăturată celei din 1945, care dăinuie și astăzi, sfințită la 21 aprilie 1996.

Troița Bisericii Mavrodolu⁵ din Pitești, strada Teuleanu nr. 20, Pitești, județul Argeș, a fost ridicată în anul 1997, concepută sub forma unei cruci latine cu capitel detașabil, pe care este reprezentat în relief Sf. Duh în chip de porumbel. În zona de intersectare a brațelor este realizat în altorelief capul lui Iisus Hristos răstignit, iar la baza panoului, stilizat, doi lei afrontați. Pe postament este scris: *Nădejde – credință – dragoste*, precum și pisania: *Cu ajutorul lui Dumnezeu/a fost ridicată această troiță/de noi Mihaela Andrei și/Pompiliu Soare arhitect/Anul Mântuirii 1997. Pe partea posterioară IS, HD, NI, KA și un text excizat. Eu sunt calea/adevărul și/viața. Ioan 14.6.*

În perioada anilor 1956–2006 a participat la concursuri de creație și a obținut premii și mențiuni pentru sculptura în piatră.

Pentru meșterul Constantin Ștefan, familia a reprezentat izvorul nesecat de energie pozitivă, recunoscând de nenumărate ori că a fost un om norocos că a avut alături o soție care l-a înțeles și sprijinit. Dați-mi voie să cred cu tărie că oricine întâlnește lucrările sale semnate sau nesemnate, sau alte lucrări ale semenilor săi, nu poate să nu remarce minuțiozitatea și detaliile puse cu micală în operă. Olga Greceanu spunea în una din lucrările sale:

„Prima convingere pe care și-o face un străin venit pe pământul nostru este că în trecut ne-a susținut religia. I-o dovedește arhitectura noastră religioasă, frescele din mănăstiri și biserici, icoanele din casă, Evangheliile, țesăturile, pergamentele scrise de voievozi... În formarea noastră istorică a intervenit religia ortodoxă...”.

Omul Constantin Ștefan, pe care am avut privilegiul să-l cunosc, a fost susținut mai ales de credință în tot ce a înfăptuit. Pe frontispiciile troițelor realizate de el sunt dăltuite cuvintele: *NĂDEJDE_PACE_DRAGOSTE_CREDINȚĂ*. Cred că aceste cuvinte au fost cele după care s-a călăuzit tot timpul vieții sale. Dacă toți oamenii care trec prin această lume trebuie să lase ceva în urma lor, meșterul Constantin Ștefan este cu siguranță unul dintre aceia care a lăsat cu prisosință opere de valoare demne de un adevărat artist.

A locuit, așa cum am mai amintit, în localitatea Bughea de Sus – Măgura la nr. 237. În curtea celor două proprietăți avea un mic atelier unde cu răbdare și îndemănare modela piatra, iar în timpul liber îi plăcea tare mult să se ocupe cu treburi gospodărești. A fost chiar și apicultor, o atestă diploma de absolvire nr. 3520 din 7 decembrie 1965, ocupație pe care a practicat-o mulți ani în timpul liber. Bland și răbdător cu multă credință în Dumnezeu, cu convingerea că este necesar ca prin trecerea sa prin viață să lase urme trainice, a realizat ceea ce cu uimire putem spune o artă din tradiția moștenită de la străbuni, modelată în școală și perfecționată în viață. Ambele sale proprietăți au la baza scăriilor de la intrare sculpturi zoomorfe – lei realizați de mâinile-i dibace, ce

⁵ Familie tradițională din Argeș, de origine elenă. Mari proprietari urbani și rurali, arendași, negustori, slujitori ai Curții Domnești de la București, funcționari de stat, demnitari, militanți politici, donatori comunitari. Întinse suprafețe de teren, case, alte bunuri cu valoare deosebită în Argeș: Ciupa, Rătești, Pitești și localități apropiate. Cîtorii: Biserica Mavrodolu, Pitești (1815–1818). [https://docplayer.org/55041390_Enciclopedia_Argeșului_și_Muscelului_volumul_III_\(L-R\)_p._58](https://docplayer.org/55041390_Enciclopedia_Argeșului_și_Muscelului_volumul_III_(L-R)_p._58).

au vegheat și vor veghea mult timp de acum înainte proprietățile, datorită nepoților care i-au restaurat, grijă care dacă de acolo de sus ar putea-o vedea, i-ar aduce cred cea mai mare satisfacție. Solbancurile de la ferestre, torsadele din jurul ferestrelor, stâlpii cu capiteli, lucrările din casă, pe care le știam de pe vremea când meșterul era în viață și care acum prin bunăvoința fiicei și nepoților lui le-am putut fotografia, încântă prin perfecțiunea și finețea execuției. Fie ca numele să nu poată fi uitat, lucrările lui să plece capete, recunoscându-i meritele artistice, devotamentul și dăruirea cu care le-a realizat. Asemeni meșterului Ștefan, de-a lungul timpului meșteri anonimi au realizat în piatră lucrări deosebite. S-a stins din viață în anul 2016, la vârsta de 89 de ani și își doarme somnul de veci în cimitirul bisericii din localitatea Bughea de Sus. Mormântul a fost sculptat de meșter încă din timpul vieții, cu elemente specifice stilului său inconfundabil. Trecerea lui prin această lume nu poate rămâne neobservată, mărturiile sculpturale vorbesc cu prisosință despre talent, dăruire, artă.

Bibliografie

- Gheorghe Achiței, *Frumosul dincolo de artă*, București, Editura Meridiane, 1988.
 C. Alexandrescu, *Dicționarul Geografic al județului Muscel*, București, 1893.
 Grigore Constantinescu, *Civilizația pietrei în Arealul Argeș și Muscel*, Pitești, Editura Alean, 2008.
 Adrian Radu, *Cioplitul pietrei, măiestrie, artă*, București, Editura Ars Docendi, 2007.
 Ștefan Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile Populare din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.
 Aurică Smaranda, *Strada Venus, nr. 8 Câmpulung Mușcel în labirintul timpului trecut*, Alexandria, Editura Cartea Ortodoxă, 2012.
<https://en.calameo.com/read/003393779a8ab00128653>, Grigore Constantinescu, *Comuna Bughea de Sus*, 2016.

Biserica Bogata Olteană (județul Brașov), detalii sculpturale.

Troiță – Bughea de Sus (Măgura).

Bustul lui Constantin Brâncoveanu
– Sâmbăta de Sus.

Piese din Expoziția de bază a Muzeului Municipal Câmpulung (secția Etnografie).

Iulia TEODORESCU, Irina PETROVICIU,
Florin ALBU, Marian VIRGOLICI

ASPECTE INEDITE CU PRIVIRE LA IDENTIFICAREA COLORANȚILOR ȘI TEHNICA DE EXECUȚIE A UNOR PIESE TEXTILE LUCRATE ÎN TEHNICA SPRANG

NOVEL ASPECTS REGARDING THE IDENTIFICATION OF DYES AND THE EXECUTION TECHNIQUE FOR CERTAIN TEXTILE PIECES PROCESSED IN THE SPRANG TECHNIQUE

Abstract: *Sprang is an internationally recognized name for an elastic textile structure resulting from the weaving of warp threads in a vertical frame. The cellular braid can have a simple aspect, as mesh net with equal holes, or an extremely elaborate lace look. The technique has been practiced in Europe since the 6th millennium B.C., being also identified in the impressions on the archeological ceramic fragments discovered at Cucuteni Cetățuia (Wallachia). In the Romanian space it was known under different names, such as “țesătură în bate”, for example.*

Some clothing items made in the sprang technique have recently been identified in the collections of the ASTRA Museum Sibiu and the Ethnographic Museum Brașov: blue hemp belts decorated with colored silk tassels and red cotton and brown wool head covers (căițe). As conservation and restoration was mandatory for some of them, the objects were studied in order to have a closer knowledge regarding the manufacturing technique, the textile materials and the dyes used, information which also helped us trace the Transylvanian micro-communities economic and cultural evolution.

Considering that the natural sources of color, local or imported, have been gradually replaced by synthetic dyes – available since the last decades of the nineteenth century, dyes investigation played a key role in the study. For the head covers, the identified dyes allowed tracing the evolutive stages, from the head covers worked with natural dyed materials – in use until the end of the 19th century, to those completely made with synthetic dyed yarns, at the beginning of the 20th century. Dyes analysis were carried out by liquid chromatography with UV–Viz and mass spectrometric detection (LC-DAD-MS). Identification was strongly based on information in an in-house developed database consisting of natural and synthetic dyes standards as well as fibers dyed by following traditional recipes.

The research aims to emphasize the importance of studying the museum objects based on information acquired from various perspectives, including identification of materials and techniques. Such information decisively contributes to a better understanding of the context in which an object was created as well as to establish characteristic features for each historical period. Moreover, such studies represent an ideal opportunity to develop educational activities with reference to almost forgotten materials and techniques.

Introducere

Colecțiile muzeale din Transilvania conservă câteva piese textile lucrate în tehnica *sprang*. Aceasta este o denumire internațional recunoscută pentru o structură textilă elastică rezultată din împletirea firelor de urzeală dintr-un gherghef vertical.¹ Tehnica

¹ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sprang> (accesat pe 5.05.2022)

de confecționare este practică în Europa încă din mileniul al VI-lea î.Ch. fiind identificată și în impresiunile de pe fragmentele ceramice arheologice descoperite la Cucuteni Cetățuia². În tehnica *sprang* împletitura celulară poate avea un aspect simplu, de plasă elastică cu ochiuri egale, sau unul extrem de elaborat, de dantelă. Metoda de obținere nu necesită un instrumentar special – un cadru rectangular și câteva bâte/vergele/nuiele/bețe sunt suficiente. Pe ramă, sunt întinse fire textile (de orice natură) – asemănător cu urzitul pe războiul vertical. Lățimea materialului rezultat este dată de numărul de fire întinse. Modul de lucru presupune împletirea firelor în cadrul limitat de ramă – *sprang-ul* dezvoltându-se în oglindă de sus în jos și de jos spre mijloc. Astfel, firele textile paralele se vor răsuci două câte două (ex. 1 și 2, 3 și 4 etc.), fiind menținute în poziție prin introducerea între „rosturi” (fanta creată de răsucirea firelor) a „bâtei”. Va rezulta o răsucire în oglindă – sus jos despărțită de stinghia introdusă printre fire (Fig. 1). Rândul următor va avea același principiu de răsucire cu grija ca aceasta să fie făcută între firele 3 și 4, 5 și 6 etc. De asemenea, se va introduce „bâta” pentru a stabili rostul. Pe măsură ce se va înainta, o parte dintre bâte se vor extrage fără pericolul ca împletitura să se desfacă. La final, pe ramă, va rezulta o plasă în oglindă (sus jos) ale căror capete de încheiere vor fi în părțile marginale superior și inferior ale ramei și la mijlocul ei. Cele patru capete (sus – mijloc; jos – mijloc) se vor asigura (prin coasere) și se vor tăia. Evident, modul de împletire a firelor și modelul rezultat este dat de priceperea meșterului, putând varia așa cum am mai menționat anterior de la plasă simplă la modele extrem de detaliate cu motive florale elegante.

În provinciile românești tehnica a fost cunoscută sub diferite denumiri ca de exemplu „țesătură în bâte”, „țesătură pe ramă” – denumiri provenite de la instrumentarul utilizat pentru confecționare³.

În spațiul transilvănean, tehnica *sprang* este puternic legată de comunitatea sașilor. Costumul săsesc femeiesc include elaborate acoperăminte de cap din dantelă (căițe), lucrate și în tehnica *sprang*. Căițele *sprang* erau purtate atât de patricienele sase cât și de femeile din spațiul rural sub un voal din mătase. O altă componentă vestimentară lucrată în această tehnică sunt centurile de mijloc. Acestea sunt purtate la oraș de către bărbați, iar în mediul rural le întâlnim purtate de femei ca brâu de nuntă⁴.

Comunitatea săsească din Transilvania (confirmată pe acest teritoriu începând cu secolul XII) s-a dezvoltat în și în jurul celor șapte cetăți fortificate – Bistrița (Bistritz), Sibiu (Hermannstadt), Orăștie (Broos), Brașov (Kronstadt), Mediaș (Mediasch), Sebeș (Mühlbach) și Sighișoara (Schässburg). De-a lungul secolelor următoare și-a creat o structură socială puternică, riguroasă, cu reguli stricte de funcționare, trăsături observate în toate aspectele vieții, de la juridic la economic, la religios, artistic, inclusiv în ceea ce privește moda. Conservată de-a lungul anilor în muzee, moștenirea săsească

² C. Marian, *Meșteșuguri Textile în cultura Cucuteni*, Iași, 2009, p. 89.

³ L. Fulga, G. Chiru, *Discursul ritual și costumul tradițional din sud estul Transilvaniei*, Brașov, 2018, pp. 67, 109; L. Treiber-Netoliczka, S. Horned, *Das nachleben der bronzeitlichen frauenhaudchen und der Stabchenflechtere in Siebenbürgen*, Brașov, 1970; F. Zaharia, *Textile tradiționale din Transilvania. Tehnologie și estetică*, Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, 2008.

⁴ L. Fulga, G. Chiru, *op. cit.*, pp. 67, 109.

constituie o expresie artistică aparte a etnografiei din România prin melanjul inedit de influențe vestice presărate cu elemente estice toate atent calibrate într-un registru strict. În cadrul moștenirii săsești, elementele vestimentare lucrate în tehnica *sprang* (secolele XVIII–XX) ocupă un rol deosebit. Căițele *sprang* diferă de restul căițelor tradiționale atât din punct de vedere al materialelor cât și al tehnicii de lucru. Chiar și în zilele noastre, ele sunt privite ca niște curiozități ale costumului tradițional femeiesc săsesc fiind deseori numite simplu „căițe din dantelă”, fără vreo altă referire cu privire la tehnica de execuție.

Câteva căițe lucrate în tehnica *sprang* au fost recent identificate în colecțiile Muzeului ASTRA Sibiu și Muzeului de Etnografie Brașov. Întrucât pentru unele dintre acestea era necesară efectuarea unor intervenții de conservare și restaurare, obiectele au fost studiate pentru cunoașterea îndeaproape a tehnicii de confecționare, a materialelor textile și a coloranților utilizați pentru realizarea unei intervenții coerente. Cu acest demers au rezultat informații care au condus și la consemnarea evoluției economice și culturale a micro-comunităților transilvănene.

Căițele lucrate din bumbac roșu și lână brună (Fig. 2) au fost studiate împreună cu câteva brăie din cânepă albastră decorate cu ciucuri din mătase colorată (Fig. 3), lucrate în aceeași tehnică, aparținând colecției Muzeului ASTRA Sibiu.

Investigarea coloranților din piesele studiate se încadrează într-un proiect mai amplu de cercetare a patrimoniului textil românesc, prin analiza acestora. Început în 1997 cu sprijinul Royal Institute for Cultural Heritage (Belgia), el se desfășoară astăzi în baza unui efort colaborativ între Muzeul Național de Istorie a României, Universitatea din București/Facultatea de Chimie, Agilrom Scientific S.R.L. și Institutul Național pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”. În cei 25 de ani, studiul a inclus textile tradiționale din colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”, Muzeului Bucovinei, Muzeului ASTRA, Muzeului Textilelor⁵, broderii liturgice, costume de curte, textile orientale, steaguri, din colecțiile Muzeului Național de Artă al României, Muzeului Național de Istorie a României, Muzeului Militar Național „Ferdinand I”, ale Mănăstirilor Putna și Sucevița⁶. Cercetările pornesc de la premisa că

⁵ I. Petrovicu, J. Wouters, *Analysis of Natural Dyes from Romanian 19th–20th Century Ethnographical Textiles by DAD-HPLC, Dyes*, în „History and Archaeology 18”, Archetype, 2002, pp. 57–62; I. Petrovicu, *Liquid Chromatography as analytical technique in the characterization of natural dyes and organic pigments in museum objects*, teză de doctorat, Universitatea din București, 2011; I. Petrovicu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, *Identificarea coloranților din decorul unei cămăși țărănești de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în revista „Centenar Marea Unire. 1918–2018 – 95 de ani de la înființarea Muzeului Militar Național. 1923–2018”, Craiova, 2019, pp. 395–402.

⁶ I. Petrovicu, *op. cit.*; I. Petrovicu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *Dyes and biological sources in nineteenth to twentieth century ethnographic textiles from Transylvania, Romania*, în „Heritage Science Journal”, 2019, pp. 7–15; I. Petrovicu, J. Wouters, I. Vanden Berghe, I. Cretu, *Dyes in Some Textiles from the Romanian Medieval Art Gallery*, în „The Diversity of Dyes in History and Archaeology Archetype Publications”, 2017, pp. 18–29; I. Petrovicu, I. Vanden Berghe, J. Wouters, I. Cretu, *Dye Analysis on Some 15th Century Byzantine Embroideries*, în „The Diversity of Dyes in History and Archaeology Archetype Publications”, 2017, pp. 200–207; I. Petrovicu, I. Vanden Berghe, I. Cretu, J. Wouters, *Analysis of Dyestuffs in 15th–17th Century Byzantine Embroideries from Putna Monastery, Romania*, în „The Diversity of Dyes in History and Archaeology Archetype Publications”, 2017, pp. 208–224; I. Petrovicu, F. Albu, I. Cretu, M. Virgolici,

sursele naturale de culoare au reprezentat singura alternativă de colorare a textilelor până în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, când au devenit disponibili coloranții de sinteză. Inițial accesibili numai local, coloranții naturali au fost apoi comercializați, deschiderea și închiderea drumurilor comerciale fiind strâns legate de evenimente istorice și descoperiri geografice. Aceste informații istorice despre evoluția socială sunt astăzi documentate⁷, iar identificarea coloranților din textile muzeale contribuie la stabilirea unui microunivers social local, la înțelegerea contextului în care obiectele au fost create.

Pentru studiul de față, analiza coloranților a fost efectuată prin cromatografie de lichide cu detecție în UV–Viz și spectrometrie de masă (LC-DAD-MS). Identificarea are la bază o bibliotecă de compuși de referință: standarde de coloranți naturali și sintetici și fire textile vopsite cu acestea, urmând rețete tradiționale⁸. Materialele textile au fost analizate/identificate prin microscopie optică și spectrometrie în infraroșu (FTIR-ATR)⁹.

Investigarea coloranților și a materialelor textile. Prelevarea probelor, prepararea și analiza

Investigațiile au fost efectuate pe probe de câteva miligrame (~0.5 cm) prelevate de restaurator înaintea demarării intervenției de conservare și restaurare (fig. 4). Acestea au fost selectate din materialele constitutive și din intervențiile de reparație suferite de obiecte. Probele au fost observate la microscop și analizate nedistructiv prin spectrometrie în infraroșu (FTIR-ATR) pentru determinarea naturii materialului textil. Extracția coloranților s-a făcut prin hidroliză acidă. Soluțiile colorate rezultate au fost evaporate la sec pentru îndepărtarea acidului clorhidric și reziduul a fost redizolvat într-un amestec de metanol și apă, apoi a fost injectat în sistemul cromatografic (cromatografie de lichide cu detecție în UV–Viz și spectrometrie de masă, LC-DAD-MS). În coloana cromatografică are loc separarea coloranților din amestec. Identificarea acestora se face pe baza retenției, a spectrului de absorbție în UV–Viz și a ionului molecular (masa moleculară), prin comparare cu date anterior înregistrate într-o bibliotecă de compuși

A. Medvedovici, *Investigation of natural dyes in 15th c. documents seal threads from the Romanian Academy Library, by LC-DAD-MS (triple quadrupole)*, în „Journal of Cultural Heritage 28”, 2017, pp. 164–171; I. Petroviciu, F. Albu, M. Virgolici, A. Medvedovici, *Dyes in a 15-th century liturgical mantle from the MNIR collection*, în „Muzeul Național XXXII”, București, 2020, pp. 331–354.

⁷ F. Brunello, *The Art of Dyeing in the History of Mankind*, Neri Pozza, Vicenza, 1973; D. Cardon, *Natural dyes—sources, tradition, technology, science*, Archetype Publications, Londra, 2007.

⁸ I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *Dyes and biological sources in nineteenth to twentieth century ethnographic textiles from Transylvania, Romania*, în „Heritage Science Journal”, 2019, pp. 7–15; I. Petroviciu, F. Albu and A. Medvedovici, *LC/MS and LC/MS/MS based protocol for identification of dyes in historic textiles*, în „Microchemical Journal 95”, 2010, pp. 247–254; I. Petroviciu, I. Vanden Berghe, I. Cretu, F. Albu and A. Medvedovici, *Identification of natural dyes in historical textiles from Romanian collections by LC-DAD and LC-MS (single stage and tandem MS)*, în „Journal of Cultural Heritage”, 13, 2012, pp. 89–97.

⁹ I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *Dyes and biological sources in nineteenth to twentieth century ethnographic textiles from Transylvania, Romania*, în „Heritage Science Journal”, 2019, pp. 7–15.

de referință. Bibliografia de specialitate conține informații cu privire la coloranții prezenți în fiecare sursă biologică utilizată pentru vopsire¹⁰. Aceasta este completată de experimentele proprii efectuate de fiecare cercetător pe standarde: coloranți și fire vopsire cu coloranți naturali (surse biologice cunoscute) urmând rețete tradiționale. Detalii cu privire la metodele de lucru utilizate pentru identificarea materialului textil și a coloranților, aparatura, condițiile de lucru și bibliotecile de compuși de referință pot fi consultate în publicații anterioare¹¹.

Tehnica de execuție și investigarea materialelor textile și a coloranților

Brâie

Din punct de vedere al tehnicii de execuție, au fost conturate următoarele observații cu privire la brâiele analizate:

– Materialul de confecționare este cânepă, de cele mai multe ori de culoare albastră (în colecție sunt identificate din aceeași categorie și brâie de culoare verde sau roșu).

– Un brâu este confecționat din răsucirea a peste 110 fire individuale.

– Modelul este în general simplu, tip plasă. Totuși, simetric plasate la distanțe egale se regăsesc registre înguste de împletitură elaborată rezultând o dantelă cu motive florale.

– Spre capete, firele sunt unite între ele (în grupuri de câte trei sau patru) devenind fir singular de grosime medie. Acestea sunt împletite în același fel, rezultatul fiind îngustarea lățimii obiectului, rezultând astfel o plasă robustă.

– Brâiele se încheie cu franjuri răsuciți, rezultați din urzeală și decorați cu mătase executată astfel:

- Firele rămase libere după finalizarea *sprang*-ului (cca 10 cm lungime) sunt răsucite în mănunchiuri rezultând franjurile. Acestea sunt învelite în mătase colorată. Capetele libere sunt introduse prin sfere decorative din mătase colorată, așa numitele „Capul turcului”.

Identificarea materialelor textile și a coloranților pentru câteva brâie au constituit subiectul unei publicații de sine stătătoare¹². Conform rezultatelor, brâiele analizate sunt din cânepă albastră, vopsită cu coloranți pe bază de indigo, *Isatis tinctoria* L. (woad/drobușor, în limba română) sau *Indigofera tinctoria* L. (indigoid dyes/natural indigo). Prima sursă era cunoscută în Europa încă din neolitic fiind disponibilă local. Cea din

¹⁰ D. Cardon, *op. cit.*

¹¹ I. Petroviciu, *op. cit.*; I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *Dyes and biological sources in nineteenth to twentieth century ethnographic textiles from Transylvania, Romania*, în „Heritage Science Journal”, 2019, pp. 7–15; I. Petroviciu, F. Albu, A. Medvedovici, *LC/MS and LC/MS/MS based protocol for identification of dyes in historic textiles*, în „Microchemical Journal 95”, 2010, pp. 247–254; I. Petroviciu, I. Vanden Berghe, I. Cretu, F. Albu, A. Medvedovici, *Identification of natural dyes in historical textiles from Romanian collections by LC-DAD and LC-MS (single stage and tandem MS)*, în „Journal of Cultural Heritage”, 13, 2012, pp. 89–97.

¹² I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *Dyes and biological sources in nineteenth to twentieth century ethnographic textiles from Transylvania, Romania*, în „Heritage Science Journal”, 2019, pp. 7–15.

urmă a devenit cunoscută mai târziu când grecii și romanii au conștientizat că în Asia există o altă plantă, misterioasă, „the Indian dyestuff”, „indigo”. Aceasta a coexistat cu indigoul local începând cu secolul al XVII-lea. Declinul surselor naturale de indigo a avut loc la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția indigoului sintetic (1880).

Pentru textilele istorice, identificarea vopsirilor cu indigo la nivel de specie nu este posibilă cu tehnicile analitice disponibile astăzi, întrucât acestea permit strict identificarea indigotinelui, nu și a precursorilor acestuia (diferiți pentru specii diferite de plante). De asemenea, nu se poate discerne nici între indigoul din surse naturale și indigoul sintetic. Conform surselor bibliografice, vopsirea cu indigo era cel mai probabil realizată în boiangerii (vopsitorii) specializate (Țara Românească, Moldova), sau de breasla vopsitorilor (Transilvania), unde ar fi putut fi efectuată fie cu surse naturale (specii *Indigofera* sau drobușor), fie cu indigo sintetic (după 1880). Mai multe informații cu privire la vopsirea cânepii sau coloranții identificați în mătasea colorată de la capetele brâielor se găsesc în publicația anterioară menționată¹³.

Căițe

Din punct de vedere al tehnicii de execuție, au rezultat următoarele observații cu privire la căițele analizate:

- Căițele sunt compuse din corp și calotă.
- Corpul căițelor are formă trapezoidală, cu latura îngustă orientată în jos (baza gâtului), cu deschiderea în față.
- O căiță are cel puțin 240 de fire individuale, împletite în general într-o rețea elaborată rezultând o dantelă complexă/delicată. Spre baza gâtului firele împletiturii sunt unite în mănunchi două câte două (sau mai multe) rezultând astfel o reducere în lățime a materialului, și o împletitură robustă cu fire mai groase. Marginea inferioară este fie învelită în panglică textilă, fie surfilată împreună.
- De corpul căiței, pe latura mare, este prinsă calota circulară.
- Calota este lucrată individual în tehnica „nalbinding”/împletirea cu acul pe formă circulară. Aceasta este atașată de baza *sprang* prin coasere în punct oblic, prin ancorarea în tehnica „nalbinding” sau prin croșetare.
- Cu această ocazie au fost identificate două tipuri de căițe, roșii și albe, cu următoarele caracteristici:
 - baza *sprang* din bumbac/mătase roșu calotă fir metalic și bumbac;
 - baza *sprang* din bumbac roșu – calota din lână albă și neagră;
 - bază *sprang* Alb – calota colorată;
 - bază *sprang* Bumbac alb – calotă bumbac alb.

Identificarea materialelor textile și a coloranților pentru câteva căițe (Fig. 3) pentru care în cadrul proceselor de conservare și restaurare au putut fi prelevate probe sunt prezentate în tabelul următor.

¹³ *Idem.*

Tabel 1.

Materiale textile și coloranți identificați în căițele din colecția Muzeului ASTRA și Muzeului de Etnografie Brașov lucrate în tehnica *sprang*, discutate în cadrul studiului de față.

Probă	Culoare	Material textil identificat – torsiune	Coloranți identificați	Sursă biologică identificată
Căiță 250 T (Muzeul de Etnografie Brașov, a doua jumătate a sec. al XIX-lea)				
250_P1 dantelă croșetată calotă	roz	Lână S3Z	acid carminic dcII acid kermesic acid flavokermesic	Coșenilă (<i>Dactylopius</i> coccus, Mexican Cochineal)
250_P2 dantelă croșetată calotă	ocru-brun	Lână N3Z	colorant neidentificat, sub limita de deteție a metodei	
Căiță 3420 P (Muzeul ASTRA Sibiu, început de sec. XX)				
3420_P1 împletitură terminație	roșu	Bumbac 1S4Z	alizarină, antrapurpurin flavopurpurin	Alizarină sintetică (1871)
3420_P2 împletitură calotă	negru	Lână 1Z4Z	colorant sintetic, posibil Amido Black 10B (1891)	
Căiță 7491 T (Muzeul de Etnografie Brașov, cca 1800)				
7491_P1 zona inferioară, <i>sprang</i>	roșu	Bumbac S3Z	alizarină purpurină	Roibă (<i>Rubia tinctorum</i> , madder) (fig. 5)
7491_P2 intervenție	roșu	Bumbac ZN	alizarină, antrapurpurin flavopurpurin	Alizarină sintetică (1871) (fig. 6)
7491_P3 intervenție	roșu închis	Bumbac S2Z	alizarină, antrapurpurin flavopurpurin	Alizarină sintetică (1871) (fig. 6)
7491_P4 calotă, dantelă	brun	Lână Z	Lână colorată natural, nevopsită (culoarea naturală a lânii)	

Investigarea materialelor textile, a coloranților și corelarea cu literatura de specialitate a făcut posibilă înțelegerea evoluției utilizării acestora cu conturarea a trei etape distincte:

– până în secolul al XIX-lea, baza căiței era realizată din fire de mătase, lucrată într-o rețea *sprang* extrem de delicată. Calota era confecționată din benzi concentrice, alternante de lână și fir metalic, lucrate în tehnica nalebinding;

– după secolul al XIX-lea și până la începutul secolului al XX-lea, *sprang-ul* era lucrat din fire de bumbac fin cu model complex. Calota era confecționată din lână brun și fir metalic în tehnica nalebinding. Coloranții utilizați proveneau din surse naturale (vezi căiță 7491 T);

– după secolul al XX-lea *sprang-ul* s-a lucrat din fire de bumbac vopsit cu colorant

sintetic (vezi căiță 3420 P). Modelul este doar o simplă plasă fără registre elaborate de împletire. Calota este confecționată din lână și bumbac în tehnica nalebinding.

Câteva informații cu privire la coloranții identificați în căițe

Roiba, *Rubia tinctorum* L. (madder), este una dintre cele mai vechi surse biologice fiind utilizată în Egipt (după ~1350 î.Hr.), Mesopotamia, în Grecia antică și în Roma, în India și țările învecinate, în Orientul Apropiat și în Europa. A fost utilizată pe scară largă în Europa datorită prețului accesibil comparativ cu cel al coloranților de origine animală precum și ca urmare a varietății de nuanțe ce pot fi obținute prin vopsire, de la roșu la orange, brun și violet¹⁴. Este menționată în literatura de specialitate ca fiind utilizată în textilele tradiționale românești¹⁵. Roiba fost identificată în scoarțe și cămăși din toate provinciile istorice¹⁶.

Coșenila, *Dactylopius coccus* Costa (cochenille (fr.), Mexican sau American cochineal), este reprezentantul principal al unui grup de insecte care trăiesc ca paraziți pe frunzele de cactus din specia *Opuntia*, în America Centrală. Insectele erau cunoscute și utilizate pentru vopsire înainte de cucerirea spaniolă, fapt confirmat și de identificarea lor în textile precolumbiene. Primele mostre au ajuns în Spania în 1520–1530 urmând ca, înainte de sfârșitul secolului al XVI-lea, insectele să fie deja exportate, prin Veneția, către Persia și Asia Centrală și mai departe în China. Întrucât vopsitorii europeni au realizat că *Dactylopius coccus* C. este mai bogat în culoare/coloranți decât alți coloranți din insecte utilizați la vremea respectivă în Europa, coșenila a înlocuit, începând cu ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, toate sursele europene de culoare roșie, de origine animală. Astfel coșenila a devenit al doilea cel mai bine exportat/exploatat/vândut produs (după argint) provenit din America Latină¹⁷. Începând cu 1914, literatura română menționează coșenila (cârmâz, cochenilia sau coșenil) ca sursă de culoare roșie, utilizată la vopsirea firelor din textile tradiționale (etnografice) românești¹⁸. Aceste informații au fost confirmate prin analizele analitice întreprinse din 1997 până în prezent. Spre deosebire de alți coloranți naturali puțin utilizați astăzi, speciile de coșenilă sunt în continuare cultivate pe suprafețe extinse de culturi de cactuși în America Centrală. Astăzi coșenila este cunoscută sub denumirea științifică (și deloc

¹⁴ D. Cardon, *op. cit.*

¹⁵ F. Zaharia, *op. cit.*; T. Pamfile, M. Lupescu, *Cromatica poporului român*, București, 1914; G. Stoica, D. Ligor, M. Docheru, C. Mirescu, G. Gavra, M. Socol, I. Ilea, M. Ilișiu, I. Giușcă-Petroviciu, O. Horșia, E. Postolachi, *De la fibră la covor*, București, 1998.

¹⁶ I. Petroviciu, J. Wouters, *Analysis of Natural Dyes from Romanian 19th–20th Century Ethnographical Textiles by DAD-HPLC*, în „Dyes in History and Archaeology 18”, Archetype, 2002, pp. 57–62; I. Petroviciu, *Liquid Chromatography as analytical technique in the characterization of natural dyes and organic pigments in museum objects*, teză de doctorat, Universitatea din București, 2011; I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, A. Ilie, *Early synthetic dyes in Romanian red-yellow-blue ethnographical textiles decoration and historical flags*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 37”, Lisabona, 2018.

¹⁷ D. Cardon, *op. cit.*

¹⁸ T. Pamfile, M. Lupescu, *op. cit.*; G. Stoica, D. Ligor, M. Docheru, C. Mirescu, G. Gavra, M. Socol, I. Ilea, M. Ilișiu, I. Giușcă-Petroviciu, O. Horșia, E. Postolachi, *op. cit.*

prietenoașă) de „E 120”. Colorantul de coșenilă este deopotrivă colorant alimentar și sursă de culoare în rujul de buze și cosmetice în general.

Alizarina sintetică. Alizarina este colorantul principal din roibă *Rubia tinctorum* L. (madder), structura acestuia fiind elucidată la începutul secolului al XIX-lea. Colorantul a fost pentru prima dată obținut prin sinteză în 1868. Imediat câteva companii au început să producă și comercializeze alizarina sintetică, astfel încât până în 1876 jumătate din firmele producătoare de coloranți sintetizau și alizarină¹⁹. Dată fiind producția pe scară largă a alizarinei sintetice, prețul acesteia a scăzut la jumătate față de prețul colorantului natural și cultivarea roabei (madder în limba engleză), s-a prăbușit rapid²⁰. Investigațiile analitice efectuate în ultimii ani au confirmat înlocuirea rapidă a roabei cu alizarină sintetică²¹. Alizarina sintetică a fost identificată și în textile tradiționale românești începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea²².

Concluzii

Prin această lucrare dorim să evidențiem importanța studierii pieselor din colecțiile muzeale din perspectiva materialelor utilizate și a tehnicilor de execuție, atât pentru analiza contextuală a obiectului cât și pentru luarea măsurilor corecte în cadrul intervențiilor de conservare și restaurare²³. Înțelegerea tehnicii de confecționare a pieselor textile coroborat cu informațiile istorice permit personalului de specialitate – muzeografi, conservatori și restauratori – o abordare documentată, riguroasă, absolut necesară pentru înțelegerea contextului istoric în care obiectul a fost creat și în reproducerea fiecărui microunivers social local. Cazul particular de la care a pornit studiul a permis redescoperirea unei tehnici extrem de ingenioase, frecvent utilizată de înaintașii noștri, dar pierdută de-a lungul timpului atât în ceea ce privește cunoștința creării, cât și posibilitatea identificării corecte. În prezent această tehnică este cunoscută de puțini meșteri populari, iar în colecțiile muzeale este des întâlnită cu denumirea generică de dantelă.

Analiza științifică a pieselor în discuție a permis o intervenție etică și documentată²⁴. Pe baza analizelor efectuate s-a putut trasa o cronologie a utilizării materialelor precum

¹⁹ C.J. Cooksey, *Quirks of dye nomenclature. 14. Madder: queen of red dyes*, Biotechnic & Histochemistry, <https://doi.org/10.1080/10520295.2020.1714079>, pp. 1–9.

²⁰ D. Cardon, *op. cit.*; C.J. Cooksey, *op. cit.*

²¹ M.A. Marie-Anne, *Madder or (synthetic) alizarin: which dye for the French pantalon garance from 1850 to 1914?*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 37”, Lisabona, 2018; M. Dallel, M.A. Marie-Anne, *Scientific investigation into the transition from Madder to Alizarin dyes in French uniforms (pantalon garance)*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 40”, Londra, 2020.

²² I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, A. Ilie, *Early synthetic dyes in Romanian red-yellow-blue ethnographical textiles decoration and historical flags*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 37”, Lisabona, 2018; I. Petroviciu, I. Teodorescu, F. Albu, M. Virgolici, E. Nagoda, A. Medvedovici, *The colorful Saxon flowers and their dye sources*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 38”, 2019; I. Petroviciu, I. Teodorescu, S. Vasilca, L. Troșan, F. Albu, *Dyes in traditional Saxon and Romanian costumes*, Abstract Book, în „Dyes in History and Archaeology 40”, 2021.

²³ Ed. M. Brooks, D.D. Eastop, *Changing Views of Textile Conservation*, Getty Conservation Institute, 2011.

²⁴ *Idem*.

și o datare a intervențiilor efectuate asupra pieselor în discuție. Prezența coloranților sintetici în intervențiile de reparație certifică realizarea lor la o dată ulterioară celei în care piesele au fost confecționate. Astfel de informații, absolut necesare, readuc în discuție importanța laboratoarelor de investigații științifice ca parte integrantă din rețeaua muzeală națională. Din păcate, în pofida exemplelor concrete oferite, realizate prin bunăvoința unor instituții de cercetare, universități și reprezentanțe ale firmelor care comercializează aparatură pentru investigații, infrastructura necesară studierii obiectelor muzeale prin investigații științifice nu reprezintă o prioritate pe agenda factorilor de decizie din țară. Analiza tehnicii de lucru a elucidat modul în care trebuie efectuată intervenția de restaurare fără a prejudicia obiectul, contribuind totodată la documentarea, înțelegerea și păstrarea întregului mesaj pe care acesta îl transmite.

Considerăm că informațiile obținute ajută decisiv la înțelegerea caracteristicilor și particularităților timpului istoric în care aceste obiecte au fost create, a gradului de implicare manuală, a aprecierilor estetice, al nivelului de cunoștințe și importanța obiectelor în societatea producătoare. În prezent, aceste studii oferă totodată posibilitatea de a crea activități didactice participative cu tehnici și materiale crezute uitate și elucidează opțiunile uzuale consacrate ale societății de astăzi.

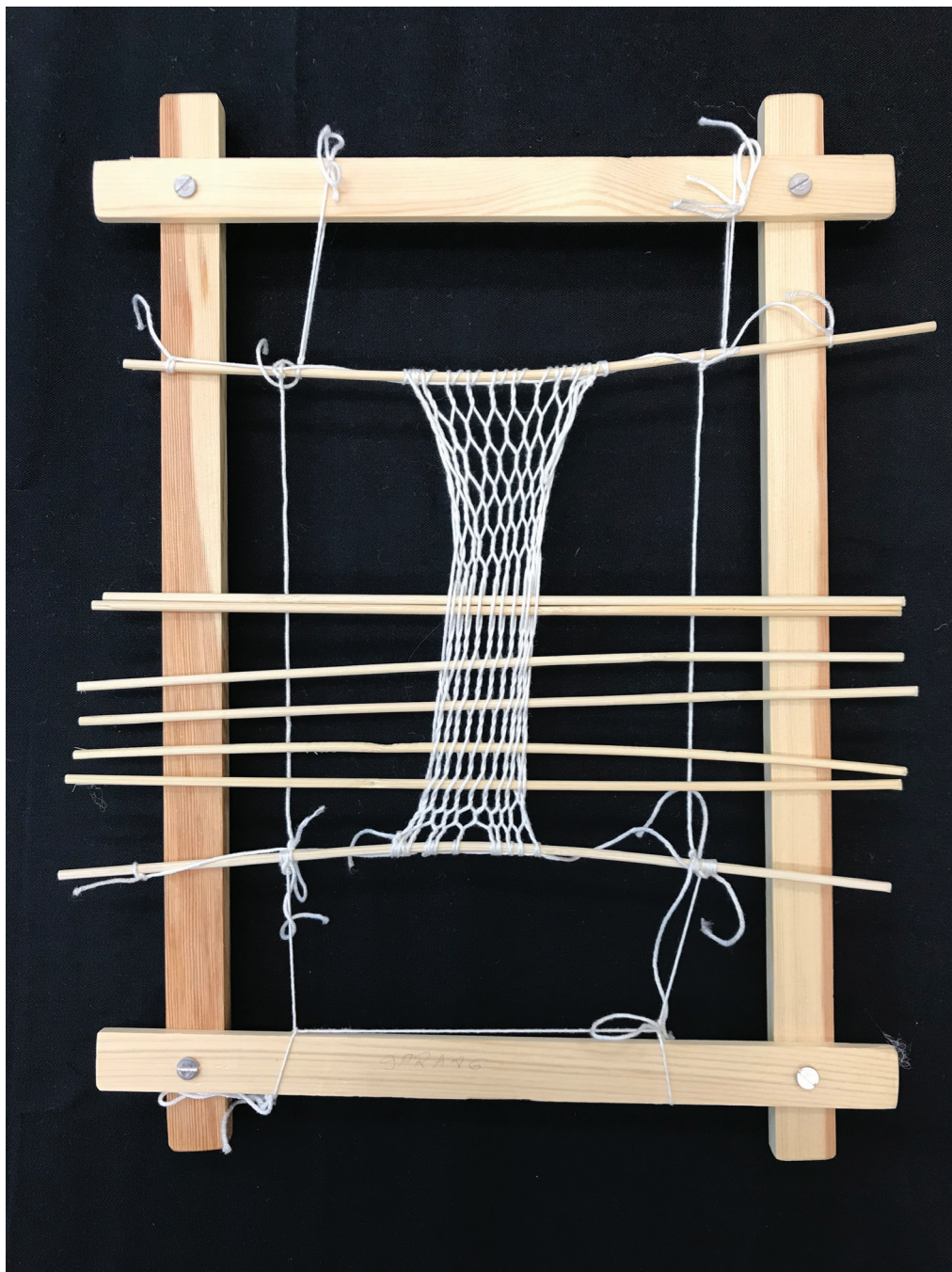

Fig. 1. *Sprang* pe ramă

inv. 250

Muzeul de Etnografie Brașov
(a doua jum. a sec. XIX)

inv. 3420

Muzeul ASTRA Sibiu
(inceput sec. XX)

inv. 7941

Muzeul de Etnografie
Brașov
(~ 1800)

Fig. 2. Exemple de căițe lucrate în tehnica *sprang*. Sursa: Muzeul de Etnografie Brașov și Muzeul ASTRA Sibiu.

Fig. 3. Exemplu de brâu lucrat în tehnica *sprang*, inv. 3551. Sursa: Muzeul ASTRA Sibiu.

Fig. 4. Exemple de prelevare din zona inferioară *sprang* și dintr-o intervenție anterioară pentru o căiță lucrată în tehnica *sprang*; imagine înainte de restaurare. Sursa: Muzeul de Etnografie Brașov.

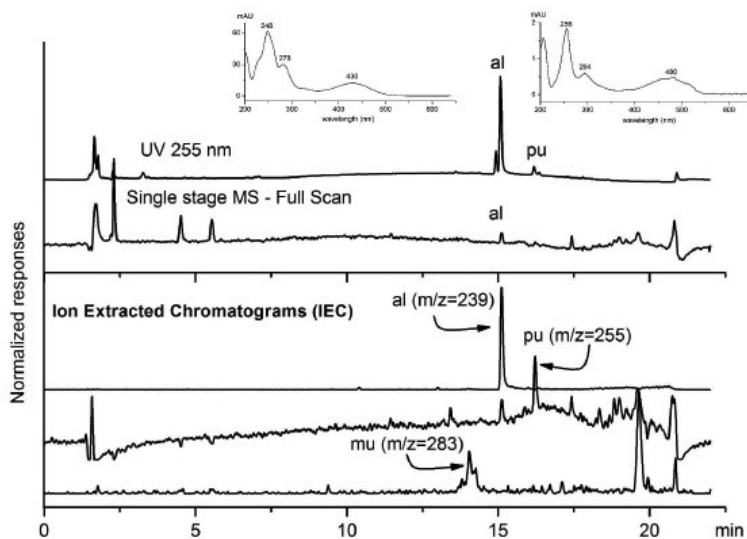

Fig. 5. Imagine care susține identificarea coloranților din roibă (*Rubia tinctorum*, madder) în zona inferioară *sprang* a căței 7491T din colecția Muzeului de Etnografie Brașov. Analiză efectuată prin LC-DAD-MS (vezi text).

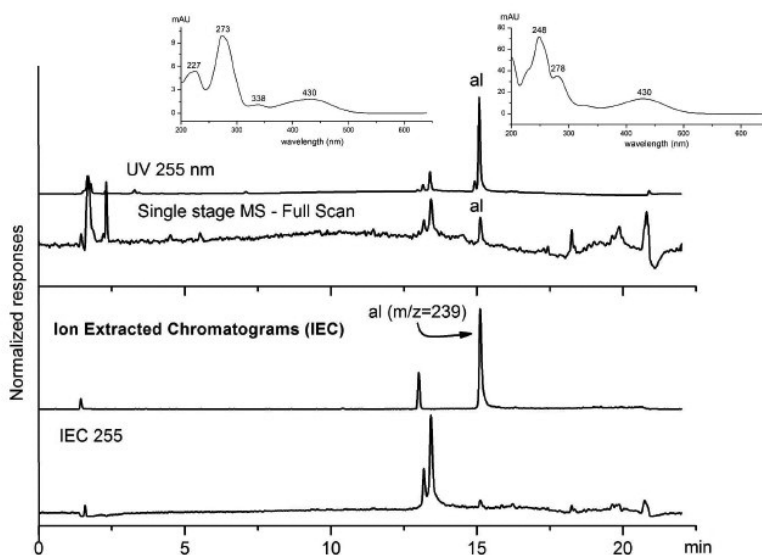

Fig. 6. Imagine care susține identificarea alizarinei sintetice (1871) în intervenții anterioare efectuate asupra căței 7491T din colecția Muzeului de Etnografie Brașov. Analiză efectuată prin LC-DAD-MS (vezi text).

AUTORII DIN ACEST VOLUM

Florin ALBU
Expert cromatografie, S.C. Agilrom Scientific
S.R.L.

Doina ANGHEL
Expert arhivist, Arhivele Militare Pitești,
Depozitul Central de Arhivă.

Anișoara BALOG
Director Liceul „Miron Cristea”, Subcetate
Mureș, Harghita.

Dr. Iosif-Marin BALOG
Cercetător științific II, dr. habil. Institutul de
Istorie „George Barițiu” din Cluj Napoca.

Marinela-Loredana BARNA
Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Dr. Constantin BĂJENARU
Cercetător științific III, Muzeul Țării
Făgărașului „Valer Literat” Făgăraș.

Dr. Gherghina BODA
Cercetător științific I, dr. habil. Muzeul
Civilizației Dacice și Romane Deva.

Dr. Camelia CĂLIN
Cercetător științific III, Muzeul Viticulturii și
Pomiculturii, Golești.

Dr. Marius CÂMPEANU
Șef secție Istorie, Muzeul Județean de Istorie
și Arheologie Maramureș.

Dr. Lavinia DUMITRAȘCU
Muzeograf, Muzeul de Istorie Națională și
Arheologie Constanța.

Adrian-Corneliu GHIȚĂ
Profesor, Colegiul Național „Unirea” Brașov.

Mihai-Valentin IONESCU
Muzeograf, Muzeul Municipal Câmpulung.

Bianca-Rodica KARDA
Bibliotecar, Biblioteca Județeană ASTRA
Sibiu.

Mădălina-Ioana MANOLACHE
Muzeograf, Muzeul „Nicolae Minovici”,
Muzeul Municipiului București.

Ionela-Simona MIRCEA
Muzeograf, Muzeul Național al Unirii Alba
Iulia.

Dr. Teodora-Daniela MOȚ
Muzeograf, Muzeul Național al Banatului
Timișoara.

Dr. Ovidiu MUNTEAN
Șef Secție Istorie, Muzeul Național de Istorie a
Transilvaniei Cluj Napoca.

Anemari Monica NEGRU
Consilier superior, Arhivele Naționale ale
României, București.

Dr. Dana-Roxana NICULA
Muzeograf, Muzeul Romanațiului, Caracal.

Rodica NIȚU
Conservator, Muzeul Municipal Câmpulung.

Dr. Irina PETROVICIU
Cercetător științific III, expert investigații
fizico-chimice, Muzeul Național de Istorie a
României.

Dr. Marin POP
Șef secție, Muzeul Județean de Istorie și Artă
Zalău.

Dr. Mirela POPA-ANDREI
Cercetător științific II, Institutul de Istorie
„George Barițiu” al Academiei Române, filiala
Cluj Napoca.

Dan RAMF
Muzeograf, Muzeul Național al Aviației
Române, Secția „Hermann Oberth” Mediaș.

Dr. Sanda SAFTA
Șef Serviciu, Muzeul Municipal Câmpulung.

Ovidiu-Constantin SAVU
Șef Serviciu, Muzeul „Casa Mureșenilor”
Brașov.

Iulia TEODORESCU
Expert restaurare textile, Muzeul ASTRA
Sibiu.

Dr. Nicolae TEȘCULĂ
Manager, Muzeul de Istorie Sighișoara.

Dr. Marian VIRGOLICI
Cercetător științific III, expert investigații
fizico-chimice, Institutul Național pentru
Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”.

Elena ZÎRNĂ
Expert arhivist, Arhivele Militare Pitești,
Depozitul Central de Arhivă.

ISSN 1583 - 3119